

STORTINGET

Juvn. 30 S

(2024–2025)

Juvnehtimmie kontrolle- jñh konstitusjovnemonehtsistie Saetniesvoeten jñh liktemen bijre – goh vjaarome daaroedehtemepolitihkem jñh meadtam saemiej, kveeni/nöörjen-soemeladtji jñh skåajjesoemeladtji vööste loetedh

Tjaatsege 19 (2022–2023)

Sørsamisk

STORTINGET

Juvn. 30 S

(2025–2026)

Juvnehtimmie Stoorredægkan
gïehtjedimmie- jïh konstitusjovnemoenehtsisi

Tjaatsege 19 (2022–2023)

Juvnehtimmie kontrolle- jïh konstitusjovnemoenehtsistie Saetniesvoeten jïh liktemen bïjre – goh vâarome daaroedehtemepolitihkem jïh meadtam saemiej, kveeni/nöörjen-soemeladtji jïh skâajjesoemeladtji vööste loetedh

Stoorredægkan

1. Aalkove

Stoorredigkie Nöörjen saetniesvoete- jïh liktemekommissjovnem nammoehiti ruffien 2018, jïh kommisjovne sov reektehtsem deelli Stoorredigkien bijjemes stâvrose ruffien 1.b. 2023. Akte kommisjovnen lihtsegijstie sjïere lahtesem âtna. Kommisjovnen jeatjah lihtsegh Leah akteraeresne don tjâenghkies reektehtsen bïjre. Mandaate golme laavenjassh buerkeste:

1. Kommisjovne edtja histovrijes goerehtallemem tjïrrehtidh mij nöörjen âejvieladtji politihkem jïh râajvarimmieh saemiej jïh kveeni/nöörjensoemeladtji vööste buerkeste, dovne voenges, regijonaale jïh nasjonaale njeiptjesne.
2. Kommisjovne edtja konsekvenside daaroedehtemepolitihkste vuartasjidh daan biejjien, vïedteldihkie saemien jïh kveenen/soemen gïeese jïh kultuvrese, materijelle jïh sosijaale konsekvenside jïh konsekvenside mah Leah healsoen jïh identiteeten bïjre, dovne gaajhkide dâehkide jïh aktegsindivij-dide.
3. Kommisjovne edtja râajvarimmieh uvtedidh mah liktemem vedtieh.

Kommisjovne lea daaroedehtemepolitihkem jïh meadtam krâânskeme saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jïh skâajjesoemeladtji vööste. Skraejrien mietie skâajjesoemen bielesite, skâajjesoemeladtjh meatan sjïdtin toelhkestimmesne mandaateste akteraeresne Stoorredigkine goh barkoefaaliije.

1.1 Kommisjovnen mandaate, lihtsegh jïh barkoevuekieh

1.1.1 ÄVTEHISTOVRIJE MAN ÄVTESTE KOMMISSJOVNE TSEEGKESOVVI

Jaepien 2018 Stoorredigkie kommisjovnem nammoehiti mij edtja histovrijes goerehtallemem tjïrrehtidh nöörjen âejvieladtji daaroedehtemepolitihkste, konsekvenside politihkste goerehtidh jïh râajvarimmieh uvtedidh mah maehtieh liktemem vedtedh. Stoorredigkien sjâjsjalimmie bööti akten vijries jïh veele proses-sen mænngan mij sjyöhtehke institusjovnh jïh organisasjovnh feerhmi. Tjuara tseegkemem Saetniesvoete-jïh liktemekommissjovnestie aaj vijriegâbpoe nasjonaale jïh gaskenasjonaale ektiedimmesne guarkedh.

Tseegkeme Saetniesvoete- jïh liktemekommissjov-neste Nöörjesne lea bielie gellijste jeatjah plearoeh pro-sessijste abpe veartenisnie. Ektie daejtie proses-side lea dah ulmine âtneme meadtam vueptiestidh jïh goereh-talledh. Ässjaldahke lea gosse dam dorje dellie maahta liktemasse sjïehteladtedh jïh seabradahketsieh-kide bu-eriedidh.

Saemien parlamentarihkeles raerie (SPR) barkoem eelki kommisjovnh tseegkedh Soemesne, Sveerjesne jïh Nöörjesne 2004. Saemieh Leah guhkiem gaskenasjonaale njeiptjesne barkeme, joekoen Saemiaerien tjïrrh, jïh lea bïevnesh âtneme saetniesvoete- jïh liktemepro-

sessi bijre mah leah jáhteme jeatjah bieline veartenistie. Prosesse Áarjel-Afrikesne lea vihkeles skraejrie orreme juktie plearoeh prosessigujmie Noerhtelaantine nierzhedh. Daate lij aaj tjirkijeuvtelassen skraejrie Saemiedigkesne 2024, daerpiesvoeten bijre vielie daajroem daaroedhtemen bijre áadtjodh, jñh daaroedhtemepolitihken konsekvensh saemide jñh kveenide salkehthidh, jñh tjirkijeuvtelassese jaepien 2014 juktie byögkeles goerehtimmine daaroedhtemepolitihkese nierzhedh. Saemiedigkien stoerretjáanghkoee aamhtesem voestesiereste gietedidh goh budsjetdaamhtese jaepien 2014.

Saemiedigkieraerie gaskesem veelti Tjielte- jñh orrestimmiedepartemeentine aktene prievesne suehpeden 2015 gusnie sjaavnojoom böökti byögkeles salkehthimmine nierzhedh daaroedhtemepolitihken ulmijshte, tjirrehtimmeste jñh vierhkievierhtijste, jñh mah struktuvrh mah annje gáávnesieh. Daate tjáanghkoeeöörnegasse biejesovvi goh teema dejnie minngebe konsultasjovnine Tjielte- jñh orrestimmiedepartemeenten jñh Saemiedigkien gaskem. Saemiedigkien jaepiereektomisnie jaapan 2016 tjáadtjoeji saemiedigkieraerie vaajteli saetniesvoetekommisjovnem daaroedhtemen bijre Nöörjesne tseegkedh, rááresjimmesne nöörjen áejvieladtjigujmie jñh sjyöhtehke dotkeme- jñh faagebyjresigujmie.

Gosse SPR sov vijhtede saemiekonferanssem öörni Tráantesne goevten 7.b. 2017, lahtese vadtasovvi daerpiesvoeten bijre saetniesvoete- jñh liktemekommisjovnide, jñh raerie noerhtelaantide haestieji saetniesvoete- jñh liktemeprosessigujmie nierzhedh juktie histovrijes jñh daaletje assimileeremeprosessh- jñh politihkem saemiej vööste vueptiestidh jñh dokumenteeridh.

Saemien parlamentarihkeles raerie jeehti lea daerpies saetniesvoeteprosessh tjirrehtidh ávtelen maahta likteme sjídtedh, jñh daah prosessh tjuerieh illedahkine utnedh staath rááresjimmesne saemiedigkiejgumie, díedtem vaeltieh saemiej posisjovnem goh áálmege noerhtelaantine nænnoestehthidh.

Tjielte- jñh orrestimmiedepartemeente saemie- jñh unnebeláhkopolitihkeles goevtesen baaktoe idtji naan kommisjovnen vaajtelh, jñh sisnjelds notaatesne tseegkemen vööste vaaroehthi joe ruffien 2016. Juvnehtimmie lij beagkoehthidh staateles nammoehthamme goerehtimmiekommisjovne ij lij bööremes loeteme. Seamma tñjjen departemeente meatoeji vielie daajroe lij daerpies daaroedhtemen bijre. Notaate leakadi jñh NRK Saepmie dam bæjhkoehthi njoktjen 2017, jñh dellie aaj fáantoe man ávteste reerenasse lij váárege áehpies sjídti byögkelesvoetesne. Jis daaroedhtemen konsekvensh dokumenteeri, dellie díhte meehti vuartoeh ráajvarimmiej bijre vedtedh, jñh plearoeh goerethallem kveenide/nöörjensoemeladtjide.

Goeven 2016 tjirkijeuvtelasse Stoorredigkesne bööti akten saetniesvoetekommisjovnen bijre don daaroedhtemepolitihkese jñh meadtese mij lij dor-

jesovveme saemiej jñh kveeni vööste Nöörjesne. Saemieh Soemesne, Nöörjesne jñh Sveerjesne, jñh kveenh jñh almetjh Toredaeleste leah laavenjosteme voerkesvoetem lissiehtidh nasjonaale jñh dáeriesnasjonaale daerpiesvoeten bijre saetniesvoete- jñh liktemeprosesside laanteraasti dáaresth. Lij aaj tjarke gielh mah vienhthi akte kommisjovne ij lij bööremes vuekie daejnie guhkiebasse barkedh. Saemiedigkien jienebeláhkoe læjhkan sjájsjali guhkiebasse barkedh sjaavnojone kommisjovnem tseegkedh. Stoorredigkien kontrolle- jñh konstitusjovnemoehtese tjirkijeuvtelasseme gietedidh. Moenehtsen juvnehtimmien mietie, Juvn. 493 S (2016–2017), Stoorredigkie daam nænnoestimmie darjoeji ruffien 20.b. 2017:

«Stoorredigkie stoerredigkien bijjemes stávroem (daaroen presidentskapet) birrie uvtelasseme mandaatese evtiedidh kommisjovnese, dan nommen jñh líhtsegi bijre.»

Uvtelasse nænnoestamme sjídti 53 gieligujmie 47 gieli vööste.

Stoorredigkien bijjemes stávroe uvtelasseme mandaatese govlehtæmman seedti njoktjen 23.b. 2028. Seamma tñjjen Saemiedigkie, Kveeni Suomi seurat/Kvenlandsforbundet, Ruijan kvääniliitto/Norske kveners forbund jñh Norjalais-Suomalainen liitto/Norsk-finsk forbund bööresovvin kandidaath líhtsegidie kommisjovnese uvtedidh. Gellie organisasjovnh sijjen vuajnoejgumie böötin govlehtimmine. Ajve Norjalais-Suomalainen liitto/Norsk-finsk forbund jeehti dah kommisjovnem vuastali. Akte revideereme juvnehtimmie mandaatese govlehtæmman seedtesovvi dejtie seamma orgaanide suehpeden 16.b. 2018, jñh daate uvtelasse lij váarome vijriebasse digkiedimmide aktene tjáanghkosne Stoorredigkien bijjemes stávrojne. Tjáanghkoen mænngan akte orre revisjovne mandateuvtelasseste dorjesovvi, jñh Saemiedigkie jñh doh kveenen jñh nöörjensoemen organisasjovnh vihth nuepiem áadtjoejin lahtesinie bátedh aamhtesen bijre.

Stoorredigkien bijjemes stávroen ávtebarkoe daennie aamhtesisnie amma lihke laavenjostosne dorjesovvi Saemiedigkine jñh saemien, kveenen jñh nöörjensoemen organisasjovnigujmie. Saemiedigkien lahtese, lahtesh siebrijste Kvenlandsforbundet, Norske kveners forbund jñh Norsk-finsk forbund lissietjaaleginie aamhtesasse Stoorredigkesne gáávnesieh. Gosse tsiehkíe seabradahkedigkiedimmie sjídti mij ovnessie otnjegidie kleavvasji, gietedimmie Saemiedigkesne vihkele sjídti saemide, mearan Norske kveners forbund organisasjovnine sjídti mij áajvahkommes akten tjáanghkies prosessese sjiehteladti kveenide. Saemiedigkie jñh Norske kveners forbund gellie ræhpas tjáanghkoeh tjirrehtin dejnie sjyöhtehkommes bieline laanteste, gusnie meehti lahtesh kommisjovnen mandaatese vedtedh, jñh jñtsh dáájrehtimmiejgumie bátedh.

Materijaale Saemiedigkien aálmehtjåanghkoej mænngan kommisjovnese deellesovvi. Saemiedigkien stoerredigkoe lahtesem mandaaten bijre nænnoesti ruffien

1.b. 2018. Norske kveners forbund jñh Kvenlandsforbundet dam revideereme uvtelasse mandatese lah-testin ruffien 30.b. jñh ruffien 2.b. 2018.

Stoerredigkie Saetniesvoete- jñh liktemekommi-sjovnem tseegki, mandaatem vihtiesti jñh lihtsegh kom-misjovnese nammoehiti ruffien 12.b. 2018:

«Stoerredigkie kommisjovnem nammohte mij edtja daaroedehtemepolitihkem jñh meadtam saemiej, kveeni jñh nõörjensoemi vööste kraanskodh mandaaten mietie juvnehtimmesne.»

Stoerredigkien involveereme sjyöhtehke aktöörijs-te byögkeles leavloem kommisjovnese vedti.

1.1.2 1.1.2 KOMMISSJOVNEN LIHTSEGH

Kommisjovnen lihtsegh eah leah tjirkijh vihties dā-ehkijste jallh vuajnojste, men leah faagealmetjñh dāā-jrehtimmine jñh daajrojne gellie seabradahkesuerkijste.

- Dagfinn Høybråten, kommisjovnen åejvie, generaaletjaelije, Kirkens Nødhjelp, Nesodden
- Ivar Bjørklund, professovre emerituse kultuvrevitenskapene, UiT Nøörjen arktiske universiteete, Tromssa/Romssa/Tromsø
- Anne Kristin Gurák, seniorraeriestæjja, Árran, Hábmer/Hamarøy
- Håkon Hermanstrand, historihkere, prosjekteåvte-hke, Saemien Sijte, Nærøysund
- Per Oskar Kjålaas, bispe emerituse, Tromssa/Romssa/Tromsø
- Pia Lane, professovre gelliengielevoetesne, Senter for flerspråklighet, Osloven universiteete, Oslove
- Marit Myrvoll, sosialantropologe, dotkije Saemien nasjonaale maahtoediensjisnie psykiske healso-evaarjelimmie jñh geeruvevoete, Tromsø/Tromssa/Romssa
- Einar Niemi, professovre emerituse histovrijsnie, UiT Nøörjen arktiske universiteete, Cáhcesuolu/Vadsø/Vesisaari
- Anne Julie Semb, dekaane, Osloven universiteeten seabradahkevitenkapeles fakulteetesne, Oslove
- Liv Inger Somby, gaskesadtemen goevtesedirektööre Saemiedigkesne, Guovdageaidnu/Kautokeino
- Aslak Syse, professovre emerituse reaktavitenska-pesne Osloven Universiteetesne, Oslove
- Ketil Zachariassen, voestesamanuensise daajbaa-letje histovrijsnie UiT Nøörjen arktiske universite-etesne, Romssa/Tromsø/Tromssa

1.1.2.1 Tjaelijegoevtese

Gosse barkoe eelki kommisjovne viehkiem åadtjo-jei Stoerredigkien reeremistie tjaeliji baaktoe Bjørn Arne Steine jñh Ingrid Sand. Saetniesvoete- jñh likte-mekommisjovnen tjaelemegoevtese lea aalkoven mænngan tsjengelen 2019 hāaltoem åtneme UiT Nøör-jen arktiske universiteetesne. Aalkoelisnie kommisjov-nen tjaelemegoevtese lij tjaelemegoevtesen åvtehke Liss-Ellen Ramstad, seniorraeriestæjja Inger Elin Kristi-na Utsi jñh salkehtæjja Cathrine Baglo.

Dihite minngemes neebnesovveme orriji golken 2021. Mietsken 2019 raejeste salkehtæjja Anna-Kaisa Räisänen eelki, voerhtjen 2021 raejeste salkehtæjja Tor-kel Rasmussen eelki, jñh salkehtæjja Isak Turi Andersen eelki gālkoen 2021. Studenteklahkh Eva Hanneli Saari-niemi jñh Jon-Christian Mudenia UiT Nøörjen arktiske universiteetesne lin viedteldihkie tjaelemegoevtesasse giesien 2020 raejeste.

1.1.3 STOERREDIGKIEN MANDAATE KOMMISSJOVNESE

Kommisjovnen nomme lea «Kommisjovne mij ed-tja daaroedehtemepolitihkem jñh meadtam saemiej, kveeni jñh nõörjensoemeladtji vööste kraanskodh (Sa-etniesvoete- jñh liktemekommisjovne)».

Vaarome

Nøörjen åejvieladtjñh leah boelhki 1900-lāhkoen minngiegietjien raajan aktem politihkem saemiej, kve-ni jñh nõörjensoemeladtji vööste tjirrehtamme mah it-jmies negatijve konsekvensh dej kultuvrese, gjelese, identiteetese jñh jieledeetsiehkide åadtjoejin. Daate poli-tihke daamtaj daaroedehtemepolitihke gohtjesåvva.

Dovne riekteles jñh riektesisnie lea rāajvarimmieh tjirrehtamme dej minngemes golme luhkiejaepine, ed-tja dam bueriedidh.

Doh minngemes 30 jaepieh joekoen saemiej reak-tah leah nænnoesåbpoe sjidteme gelliej laaki jñh institu-sjovni tjirrh.

Laake Saemiedigkien jñh jeatjah saemien reaktatsi-ehkiej bijre (saemielaake) bööti 1987, jñh rihpestimmie Saemiedigkeste lij 1989. Staaten diēdte juktie saemiej reaktam tjirkedh sijjen kultuvrem, gjelem jñh seabrada-hkejieledem evtiedidh Maadthlaaken sijse vaaltasovvi 1988. Jaepien 1990 Nøörje, goh voestes laante, ILO-kon-vensjovnem nr 169 aalkoeāālmegi reaktaj bijre ratifise-eri. Finnmarkkelaake jaepeste 2005 edtja gaskem je-atjah sjiehteladtedh ihke dajvh jñh eatnemevierhtieh Finnmarkhesne don buaratjommesasse fylhken ārro-ejidie reeresuvvieh, jñh joekoen goh vaarome saemien kultuvrese, bāatsose, miehtjiedajveātnose, jieliemidie jñh seabradahkejieliedasse (§ 1). Staate lea aaj dam aare-bi politihkem saemiej vööste gaatelassjeme.

Nöörjen ektiedimmien tjirrh Europaraerien mieri-ekonvensjovnese vaarjelimien bijre nasjonaale unnebelâhkojste jaepeste 1995, maam Nöörje ratifiseeri 1999, kveen/nöörjensoemeladtjh statusem åadtjoejin goh nasjonaale unnebelâhkoe Nöörjesne. Kveenengielem jââhkesjin goh unnebelâhkoegiele Nöörjesne 2005.

Daate ij heerredh dihte meadta maam saemieh, kveen/nöörjensoemeladtjh dââjrin, saejrieh sjugniedi mah annje gââvnesieh, jîh mah tsiehkiem saemiej, kveni/nöörjensoemeladtji, skâajjesoemeladtji jîh jienebelâhkoen ârroji gaskem baajnehtieh daan biejjien.

Tijje doekoe akte sjaavnjoe sjîdtedamme tseegkemen bijre byögkeles kommisjovneste mij laavenjassine åådtje daaroedehtemepolitihkem jîh dan konsekvensh kraanskodh, skraejrien mietie plearoeh kommisjovnijs-te jeatjah laantine. Saemiedigkie lea gaskem jeatjah ressehtæjjine orreme dagkeres kommisjovnem tseegkedh. Stoorredigkie nænnoesti dagkeres kommisjovnem tseegkedh ruffien 20.b. 2017, v. Tjaatseginie 8:30 S (2016–2017) jîh Juvn. 493 S (2016–2017).

Teema

Teema kommisjovnen barkose lea orreme nöörjen âejvieladtji daaroedehtemepolitihke saemiej, kveni/nöörjensoemeladtji jîh skâajjesoemeladtji vööste, jîh doh konsekvensh daate politihke lea aktegsalmetjidie jîh dâehkide âtneme, jîh tseahkan gaskem jienebelâhkoen ârrojh jîh kveni/nöörjensoemeladtjh jîh saemieh. Kommisjovne edtji uvtemes daaroedehtemepolitihken konsekvensh goerehtalledh saemiej jîh kveni/nöörjensoemeladtji nupide jîjtsh gielem, kultuvrem jîh aerpievuekien jielemegeajnoeh nuhtjedh jîh praktiseeredh. Daennie ektiedimmesne kommisjovne edtji aaj daaroedehtemepolitihken konsekvensh goerehtidh jienebelâhkoen ârroji luvnie, goh sierredimmie jîh vijriedimmie âvtelhaarvojste mah lin stuvreme saemiej jîh kveni/nöörjensoemeladtji vööste.

Ulmie

Kraanskomen ulmie lij vâaromem jââhkesjæmman biejedh saemiej jîh kveni/nöörjensoemeladtji dââjrehtimmijste nöörjen âejvieladtji politihkine, jîh doh konsekvensh daah dââjrehtimmieh leah âtneme dejtie goh dâehkieh jîh aktegsalmetjh. Aajkoe lij ektie goerkesem tseegkedh guktie âejvieladtjh jîh nöörjen seabrada-hke lin gaajhkh saemieh jîh kveen, jallh bielieh dejstie, jîh dej kultuvrem gietedamme.

Kraanskome perspektjivem bâetijen aajkan âtneme. âejvieulmie lea kommisjovne, viehkine ektie goerkesem daaroedehtemepolitihkeste jîh dan konsekvensijste tseegkedh, edtja vâaromem biejedh likteminie jâerhkedh saemiej, kveni/nöörjensoemeladtji jîh jienebelâhkoen ârroji gaskem.

Kommisjovnen laavenjasse lea golme bieline orreme: Histovrijes goerehtalleme, konsekvenside daaro-

dehtemepolitihkeste goerehtidh daan biejjien jîh râajvarimmieh liktemasse âvtese uvtedidh.

Histovrijes goerehtalleme

Kommisjovnen vihkielommes laavenjasse lea orreme goerehtidh jîh buerkiestidh nöörjen âejvieladtji politihkem jîh barkoem saemiej, kveni/nöörjensoemeladtji jîh skâajjesoemeladtji vööste, voenges, regijonaale jîh nasjonaale njeptjesne, ovrehte 1800 raejeste jîh daan raajan. Kommisjovne meehti aaj aarebi boelhkh goerehtidh jis lij fâantoe dam darjodh. Kommisjovne edtji goerehtidh jîh dokumenteeredh ideologijem jîh ulmide politihken duekesne, vierhkievierhtieh mah âtnose vaaltasovvin dam tjirrehtidh, jîh konsekvenside aktegsalmetjidie jîh dâehkide. Jis kommisjovne vîenhti akte teema vââjnoe goh joekoen vihkele vielie goerehtidh, meehtin dam tjarkebe vâaroehdidh goh jeatjah temah. Kommisjovne edtji joekoen skuvlesuerkien rââllam vuarjasjidh, men aaj jeatjah religijööse, akademihkeles, kulturelle jallh sosijaale institusjovnh, jîh organisasjovni barkoem sov goerehtimmine vuarjasjidh.

Kommisjovne edtji stoerre gellievoetem dâehkiej sisnjeli, jîh joekehtsh dâehkiej gaskem krööhkestidh. Vaallah doh ideologeles tjîelkestimmieh jallh dihte praktihkeles politihke saemiej jîh kveni/nöörjensoemeladtji vööste lin aktelaaketje, ij akt daej dâehkiej sisnjeli. Daate aaj geografeles joekehtsh feerhmie. Gaavnoeh aarebi dotkemisnie maahta vuesiehtimmien gaavhtan daejriehtidh kveen/nöörjensoemeladtjh jîh saemien dâehkieh, mah definisjovnem raasteunnebelâhkoeh åadtjoejin, gaskem jeatjah seekerevoetepolitihkeles krööhkemi gaavhtan, striengkieslâbpoe politihkeles vierhkievierhtieh åadtjoejin goh jeatjebh. Kommisjovne tjoeri sov barkosne mâjhtajidh dovne motijvh, ideologeles væljoej jîh tjîelke, praktihkeles râajvarimmieh jîh konsekvensh dagke lin joekehts dejtie joekehts dâehkide, jîh dagke lij joekehtsh dan bijre dâehkiej sisnjeli, vuesiehtimmien gaavhtan tjoelen mietie.

Kommisjovne edtji aaj vuartasjidh guktie daaroedehtemepolitihke jienebelâhkoen vuajnoeh saemijste, kveenijsste/nöörjensoemeladtjijsste jîh skâajjesoemeladtjijsste baajnehti, jîh guktie daah dâehkieh sijjen kultuvrem, gielem jîh almetjh guarkajin. Seammalaakan kommisjovne edtji konsekvenside daaroedehtemepolitihkeste vuartasjidh tjoevkesisnie dejstie riekteles jîh riectes râajvarimmijste mejgumie nîerhkeme juktie dam bueriedidh jallh vuastalidh. Kommisjovne edtji öörnegem râajvarimmijste vuarjasjidh dejtie ovmessie dâehkide.

Kommisjovne edtji hoksedh persovneles dââjreh-timmieh jîh histovrijh tjoevkesasse buektedh viehkine sjiehtelatedh aktegsalmetjh gieh jîjtjh dââjrehtimmieh utnin juekedh, nuepiem åadtjoejin sijjen histovrijem soptsestidh, aaj don meadtan bijre mij dorjesovvi dej vööste persovneles jallh jeatjah lihkesadtji vööste,

jih guktie konsekvensh meadtste leah dej jieledehse-ehkiem baajnehtamme jallh baajnehte.

Konsekvensh daaroedehtemepolitihkeste daan biejjien goerehtidh

Lissine dam histovrijes evtiedimmiem jih dääjreh-timmieh goerehtalledh mah leah dorjesovveme, kom-misjovne edtji konsekvenside daaroedehtemepolitih-keste vuartasjidh daan biejjien, uvtemes viedteldihkie saemien jih kveenens/soemen gielese jih kultuvrese daan beajjetje seabradahkesne, jih materijelle jih so-sijaale konsekvensh jih konsekvensh healsoen jih iden-titeeten bijre, dovne gaajhkide däähkine jih aktegsal-metjidie. Kommissjovne edtji aaj konsekvenside daaro-ehtemepolitihkeste daan beajjetje seabradahkesne goerehtidh, vuesiehtimmiem gaavhtan goh aassjoelah-testimmieh jih sierredimmiem.

Råajvarimmieh vijriebasse liktemasse uvtedidh

Kommissjovne edtji råajvarimmieh uvtedidh mah maehtieh stuerebe seammavyörtsgvoetem sjugniedidh jienebelåhkoen jih unnebelåhkoen årroji gaskem, jih råajvarimmieh uvtedidh mah maehtieh viehkiehtidh bievnedh jih dam siejhme daajroem seabradahkesne lissiehtidh saemien, kveenens/nöörjensoemen jih skåajjesoemen histovrijen jih kultuvren bijre daan biejjien. Meehti vuesiehtimmiem gaavhtan årrodh råaj-varimmieh juktie jærhkedh saemien jih kveenens/soe-men gielem jih kultuvrem eevtjedh, jallh bievnedh jih daajroem daaroedehtemepolitihken bijre jih dan konsekvensi bijre buektidh jienebelåhkoen årroejidie. Dannie ektiedimmesne lea iemie kommissjovne aaj joe juhtije råajvarimmieh liktemasse vuarjasji.

Dan åvtste ektie goerkesem åvtetje aejkste jih vijriesåbpoe daajroem mijjen ektie histovrijen bijre tseegkedh lea åejvieulmie kommissjovnen barkose, kom-misjovne edtji lissine minngemes reektehtsem deel-ledh, sjiehteles vierhtieh gaavnedh dan daajroen bijre bievnedh maam åådtje. Daate meehti dorjesovvedh viehkine digitaale medijijstie/gaskeviermeste, laavenjos-toen tjirrh aerpievuekien maasemedijajgumie jih je-atjah kanaali tjirrh mejtie kommissjovne åtna goh mae-reles.

Vuekie

Kommissjovne edtji systematihkeles jih lihke laa-venjostose sjiehteladtedh sjyöhtehke byjresigumie jih organisasjovnigumie, guktie dah meatan vaaltasovvin jih rååresjamme sjidtin mearan barkoe lij juhtieminiem. Kommissjovne edtji daan åvtste vuarjasjidh aktem jallh jienebh referansedåehkieh jallh plearoeh laavenjostoe-forumh tseegkedh tjirkijigumie dej neebnesovveme byjresi jih organisasjovni åvtste.

Kommissjovne lea dovne tjaaleldh jih njaalmeldh gaaltijh nuhtjeme. Daerpiesvoeten mietie kommissjov-

ne edtji toelhhk nuhtjedh soptsestalleminie bievniij-gumie. Meehti aaj sjyöhtehke årrodh baajedh bievniijh sijjen histovrijh soptsestidh jeatjah soptsestimmievue-kiej tjirrh juktie tjirkedh jeenjesh sjjhtin soptsestidh.

Kommissjovne edtji dam gaavnoes dotkemem suer-kesne våaroeminie utnedh jih baajedh daam dotke-mem åejvievåaroeminie sjidtedh sov åehpiedehtiemas-se. Jis kommissjovne vueptiesti daajroe fååtesi dennie dotkemisnie mij gååvnese, meehti jijtje jallh viehkine laavenjostoeuejmijste våarhkoeh jallh jeatjah sjyöhte-hke gaaltijematerijaalem goerehtidh juktie vihties tee-mah goerehtalledh, buerkiestidh jih dokumenteeredh. Kommissjovne meehti aaj vielie dotkemem uvtedidh goh råajvarimmie kommissjovnen barkose.

Kommissjovne edtji indivijdi jih däähkier jijtsh his-tovrijh daaroedehtemepolitihken bijre tjööngkedh, gaskem jeatjah viehkine tjåanghkoeh öörnedh jih/jallh gihtjehtimmieh tjirrehtidh jih sjiehteladtedh ihke ak-tegsalmetjh mehtin sijjen histovrijh soptsestidh jih dejtje deelledh/seedtedh tjaaleldh hammosne, goh tjo-eje- jallh videjovebaantedimmie jallh jeatjah sjiehteles hammojne. Maehteles laavenjostoeuejmieh dotke-meinstitusjovnine, voenges byjresinie jallh jeatjah leh-kesne mehtin dagkerh soptsesh ellieslaakan jallh sæ-miesmearan sijse tjööngkedh. Naemhtie kommissjov-ne meehti däähkier jijtsh goerkesem sijjen histovrijstie våaroeminie utnedh.

Plearoeh kraanskomh lin aalkeme jallh lin dagkerh kraanskomh soejkesjeminie Soemesne jih Sveerjesne. Kommissjovne haestemem åadtjoeji noerhtelaanti per-spektijvem utnedh, jih gaskesem vaeltedh barkoeuej-mieigumie dejnie jeatjah noerhtelaantine.

Abpe materijaale maam lin sijse tjöönghkeme, Ar-kivverkese vadtasovvi gosse kommissjovnen barkoe lij galhkeme. Daate materijaale sæjhta hævvi persovne-sensitivje bievnes utnedh, jih dan tjuaara åvtste biev-nijen materijaalem jearsoeslaakan gihtedidh. Daerpies kommissjovnen våarhkoem klausuleeredh, jih njoelke-dassh baahsemasse darjodh, guktie ajve dotkijh baah-temem åadtjoej, mah vihties etihkeles njoelkedassi mietie berkieh jih aktegsalmetjen krievenassem vaarje-limmiem bijre sov privaate jieliedistie maereleslaakan gorrede.

Kommissjovne haestemem åadtjoeji viehkiehtidh guktie dotkijh maehtieh konsekvenside dotkedh mear-an kommissjovne barkeminie.

Mierieeaktoeh

Doh daerpies vierhtieh kommissjovnen barkose staatebudsjedten bijjelen vaadtasovvin.

Kommissjovnen lij jijtse tjaelemegoevtese.

Byögkeles åejvieladtjh jih jeatjebh mah laavenjassh byögkelesvoeten åvtste darjoej, edtjin dam viehkiem vedtedh mij lij daerpies ihke kommissjovne meehti laa-venjasside sov mandaaten mietie darjodh.

Kommissjovne edtji sov barkoem illedh skïereden 1.b. 2022 âvtelen, jïh sov reektehtsem Stoorredigkien bijjemes stâvrose deelledh.

Jis kommissjovne dam maereles utni, meehti bieliereektehtsh deelledh mearan barkoe lij juhtieminie.

1.1.4 KOMMISSJOVNEN GOERKESE MANDAATESTE

Stoorredigkeste lea mandaatem Saetniesvoete- jïh liktemekommissjovnese vadteme nænnoestimmien mietie uvtelassijste Juvn. 408 S (2017–2018). Kommissjovnen reekteme lea galhkuvereektehtse lissietjaalegigujmie, 12 tjeahpoe- jïh tjeahpoevætnoeh teemajgujmie daaroedehteme jïh likteme, jïh kommissjovnen vâarhkoe.

1.1.4.1 Byjjes nommh

Stoorredigkie mandaatesne vihtiesti kommissjovnen byjjes nomme gærjagïelesne edtji årrodh Kommissjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner (Sannhets- og forsoningskommisjonen).

Jaepien 2019 Saetniesvoete- jïh liktemekommissjovne byjjes gelliengïeleldh nommh kommissjovnese nænnoesti kveenen, årjelsaemien, julevsaaemien, noerhtesaemien, soemen jïh englaanten gïelesne.

Kommissjovne iktegisth byjjes sijjienommh nuhtjie mah jieniebinie gïeline gââvnesieh. Kommissjovne slahkoehsïevem goh joekehtimmievæhtam nuhtjie reektehtseteekstesne gosse kommissjovne parallele nommh jallh baakoetjïerth jieniebinie gïeline nuhtjie.

1.1.4.2 Feerhmesovveme dâehkieh

Kommissjovnen kraanskome daaroedehtemepolitihkem, daaroedehtemem jïh meadtam saemiej, kveeni jïh skâajjesoemeladtji vöoste feerhmie.

Joekoen feerhmemen bïjre skâajjesoemeladtjiijste

Kommissjovne lea skâajjesoemeladtjide mandaaten sijse toelhkestamme. Fâantoe man âvteste kommissjovne veelji sâlkehtidh mejtie aaj skâajjesoemeladtjh goh dâehkie byöri kraanskoemisnie feerhmesovvedh, lij gyhtjelassh tjirkijijstie skâajjesoemeladtji âvteste, jïh minngebe gaskesadteme Nöörjen skâajjesoemen museuminie/Norsk skogfinsk museum/ Norjan metsäsuomalaismuseo jïh viermine Skogfinske interesser i Norge (skâajjesoemen iedtjh). Gaskesadtemen tjïrrh tjïelke sjïdti skâajjesoemeladtjh dâehkine voerkesvoetine vuajnalgin jïjtse identiteeten, kultuvren jïh histovrijen bïjre. Dokumenteereme sjïdti skâajjesoemeladtjh jïjtsh organiseremen tjïrrh systematihkeles barkojne lin identiteetem bigkeminie, men dââjrin sijjieh ov-vâajnoes sjïdtin abpe seabradahkesne. Kommissjovne gujht

vïenhti skâajjesoemeladtjh lin seapan daaroedehtemepolitihkem dââjreme.

Saetniesvoete- jïh liktemekommissjovne sâlkehti mejtie skâajjesoemeladtjh byöri bieline sjïdtedh kraanskoe mistie, jïh gyhtjelassem gïetedin golme kommissjovnetjâanghkojne. Kommissjovnetjâanghkosne suehpeden 9.b. 2019 dah skâajjesoemeladtjide mandaaten sijse toelhkestin. Kommissjovnen tjïelkestimmien mietie ij lij naan vihties gaertjiedimmie mandaatesne mij kommissjovnem heerredi daaroedehtemepolitihkem jïh meadtam skâajjesoemen årroji vöoste gïetedidh. Kommissjovne aaj vâaroemasse bïeji skâajjesoemeladtjh lin daaroedehtemepolitihkem dââjreme, jïh ij lij naan systematihkeles kraanskome aarebi orreme skâajjesoemeladtji dââjrehtimmeste assimileeremepolitihkine. Kommissjovne tjïer-testi sjïyöhtehke skâajjesoemen iedtjeladtjh sijhtin kraanskoemistie feerhmesovvedh.

Stoorredigkie bïevnesh kommissjovnen konklusjovnen bïjre âadtjoeji suehpeden 22.b. 2019. Kommissjovnen vuarjasjimmie mandaateste digkiedamme sjïdti Stoorredigkine tjâanghkosne ruffien 18.b. 2019, jïh kommissjovnen jaepiebïevnesen 2019 tjïrrh Stoorredægkan reektin lin sjæjsjalamme skâajjesoemeladtjide feerhmedh. Barkoestillije idtji daan toelhkestimmien vöoste mandaateste laejhtieh, dan guhkiem feerhmeme skâajjesoemeladtjiijste idtji naan vielie vierhtieh krïevh, jallh idtji kommissjovnen barkoem siessesstallh. Kommissjovne byögkelesvoetem sjæjsjalimmien bïjre beevni sov ræhpas tjâanghkojne, needtesæjrojne jïh minngebe jaepiebïevnesinie.

1.1.4.3 1.1.4.3 Etnisiteete, dâehkieektiedimmie jïh identiteete

Kommissjovnen mandaaten mietie edtja dam stoerre gellievoetem dâehkiej sisnjeli, jïh joekehtsidie dâehkiej gaskem krööhkestidh mearan barkeminie. Mandaate nuhtjie vuesiehtimmien gaavhtan «saemien dâehkieh» jïh kveenh/nöörjensoemeladtjh», jïh baakojde «saemieh» jïh «kveenh jïh nöörjensoemeladtjh».

Sosijaaleantropologh leah vuajnoem buakte etnisiteete uvtemes objektijve kultuvrejoekehtsh vâaroeminie âtna, jïh akte dâehkie almetjijstie gieje ektie kultuvre lea akte etnihkeles dâehkie. Seamma gïelem soptsestidh, aarkebiejjien dââjresh jallh bissiebiejjieh juekedh, jallh seamma beapmoem lyjhkedh jïh byöpmedidh jïh vielie, dovne emosjonelle jïh nænnoes mieleguedtije bieliéh utnieh. Sjïere kultuvrevæhtah, goh vuesiehtimmien gaavhtan gïele jallh beapmoervoeth, eah leah daamtaj læjhkan gaertjieldihkie akten vihties dâahkan. Men bâastoeh, almetjh mah utnieh sijjieh seamma dâahkan govlesuvvieh, jïh naemhtie mubpijste vuajnalgieh, maiehtieh joekehts kulturelle væhtah utnedh. Dan âvteste sagke buerebe etnisiteetem vuejnedh goh gyhtjelasse raastebïejjemen bïjre göökte jallh jienebi dâehkiej gaskem, goh gyhtjelasse objek-

tijve kulturelle joekehtsi bijre dej seamma dâehkiej gaskem. Etnisiteete lea uvtemes gyhtjelasse mennie miesne almetjh joekehts kulturelle væhtah sjyöhtehke darjoeh gyhtjelassese gie jïjtjedh dâahkan jïh jeatjah dâehkide govlesávva, jïh guktie daate identifikasjovne vâájnesasse bâata ektiedahkosne mubpiejgumjie.

Vigdis Stordahl lea etnisiteetese vuartasjamme goh prosesse gusnie «[...] sâemies kulturelle væhtah jallh væhtamaterijaale [...]veeljesuvvieh jïh sjïere symbolvles aarvoem åádtje juktie raastem gaskem «mijjïeh» jïh «dah» mïerhkesjidh. Jis etnisiteetem guarkoe goh naa-kede mij uvtemes ektiedimmiem göökte dâehkiej gaskem vuesehte, daate sæjhta jiehtedh etnisiteete maahta jâerhkedh årrodh, jalhts doh kulturelle joekehtsh dâehkiej gaskem unnebe sjïdtieh.

Daate goerkese etnisiteeteste lea nuhteligs, tjoevkesinie kommisjovnen ulmeste. Dïhte systematihkeles daaroedhtemepolitihke ojhte ulmine utni skâájjesoemeladtjh, kveenih jïh saemieh edtjin nöörlen almetjinie sjïdtedh, jïh sijjen sjïere kultuvrevæhtah gatskelidh, åa-jaldidh jïh tjïekedh, goh saemien jïh kveenien giële, vaarjoeh, aerpievuekieh jïh jieledvuekieh vijries goerkesisnie. Daaroedhtemepolitihken gaavhtan, jeatjah stoerre jarkelimmiejgumjie ektine nöörlen seabradahkesne minngiedâaratïjjen, doh byjngetje kulturelle joekehtsh gaskem dâehkieh mah meatan kommisjovnen mandaatesne, jïh jeatjah årrojh, leah unnebe sjïdteme. Jalhts ij leah naan systematihkeles byjngetje kulturelle joekehtsh, maahta læjhkan nænnoes dâájrese årrodh joekehtsvoeteste jïh raastebïejemistie, vuesehtimmien gaavhtan saemien jïh nöörlen kultuvren gaskem. Faktovrh maehtieh årrodh giële, smaaregielh, vaarjoeh, ektieårromevuekieh, jielemegeajnoeh, jieledvuekie vijries goerkesisnie jallh jeatjah tsiehkïeh mah sjyöhtehke sjïdtieh mubpiejgumjie ektine. Dagkeres jïjtjegoerkese jïh raastebïejeme leah vïedteldihkie akten dâájreme kulturelle ektievoetese, guktie etnihkeles identiteete vâaromem vadta jïjtjemse sosijaale organiseeredh. Etnisiteete maahta vâajnoes sjïdtedh joekehtslaakan dan tjïrrh goh giële, smaaregielh, sjïere kultuvrevuekieh jïh vuekieh, vaarjoeh, ektieårromevuekieh, moraale, goerkese rïektesvoeteste, jielemegeajnoeh, jieledvuekieh jallh jeatjah tsiehkïeh.

Mah joekehtsh dâehkiej gaskem mejtïe lea sjyöhtehke leavloem bïejedh, leah jorkesamme tïjje doekoe jïh maehtieh ovmesse kulturelle jïh sosijaale konteeksti gaskem jeerehtidh. Guktie lij nöörlen, kveenien, skâájjesoemen jïh saemien årrodh 1800-lâhkoen minngïegïetjien, jïh guktie etnisiteetem vihtïesti jïh gaskesadti, maahta joekehttedh dehtïe vuekeste etnisiteete vâájnesasse bâata daan baelien. Goh kommisjovnen histovrijes goerehtalleme vuesehte, ij goh unnemes tsiehkïeh seabradahkesne, daan nuelesne faamoetsiehkïeh, baa-jnehtieh dovne mah joekehtsh dâehkiej gaskem mejtïe

leavloem beaja, jïh mejtïe leavloem beaja dagkerh joekehtsidie.

Akten almetjen identiteete lea almetjen jïjtjegoerkesen bïjre, daan nuelesne almetjen tsiehkïe jïh ektiedimmie jeatjah almetjidie jïh joekehts sijjide. Akte ræhpas gyhtjelasse mejtïe etnisiteete lea vihkielâbpoe gaaltïe identiteetese goh v.g. tjoele, klaasseektiedimmie, seksuelle orienteringe, religïjovne, årromesijjïe, vihtïes profesjovneektiedimmie jallh mejtïe aktem vihtïes astoeaekien darjomem jallh politihkeles gæmhpoeamhtesem lyjhkoe. Aaj ræhpas gyhtjelasse mejtïe jïh mennie miesne dagkerh tsiehkïeh leah vihkele almetjen identiteetese. Aaj empiriske gyhtjelasse mejtïe raastebïejeme lea striengkies jallh naa galkïje. Daate minngemes gyhtjelasse lea vihkele mejtïe edtja etnisiteetem vüejnedh goh mejtïe lea jallh ij leah, jallh buerebh goh dovne. Daan biejjien vüejnebe jeenjesh, dagke noerre almetjh mah gellïe joekehts seabradahkh jïh areenah haalvoeh, tjïertestieh dej leah jïenebh, jïh gellïen aejkien fleksijbele jïh naa galkïje etnihkeles identiteeth. Dah jiehtieh sijjïeh eah tuhtjh geerve jallh ij naan dâeriesmoere, vuesehtimmien gaavhtan nænnoes jïh/jallh saemien jïh kveenien identiteetem utnedh, jïh seamma tïjjen jïjtjemse identifiseeredh goh nöörlen: Naemhtïe joekehts bielïeh jïjtsistïe iktedïeh aelhkiëslaakan. Seamma tïjjen jeenjesh, aaj daan biejjien, mah jïjtjemse ajve saemine jallh kveenine utnieh. Etnihkeles ektiedimmie maahta aaj illedahkïne årrodh vihtïes veeljemistïe, gosse almetjh, fuelhkïeh jallh slïekte aktem jallh jïenebh etnihkeles ektiedimmïeh veeljïeh, vuesehtimmien gaavhtan ajve nöörlen.

Persovneles soptsesh identiteeten bïjre

Persovneles soptsesinie referansh kveenien, nöörlensoemen, saemien jïh skâájjesoemen identiteetese vihkeles elementine sjïdtieh. Doh jeenjemesih giëh sijjen soptsesh kommisjovnine juakeme jïjtsh identiteeten bïjre ussjededtieh dovne njaaïmeldh jïh tjaaleldh soptsesinie. Teemah leah daamtaj unnebe bielïe aktede elïes soptsesistïe, men muvhtïne soptsesinie æejvïefokuse lea etnihkeles identiteetem jïh ektiedimmiem defineeredh jïh buerkiestidh.

Gellïenkulturelle jïh gelliengïeleldh dajvine ij leah iktesth dan aelhkie orreme jâähkesjimmiem sov etnihkeles maadtoen âvteste åádtjodh, dan âvteste daaroedhteme sosijaale deadtovem bïejï, jïh nuepiem gaertjïedi kveenien, saemien jïh skâájjesoemen ektiedimmiem Nöörljesne vâájnededtedh jïh nænnoestedtedh.

Gosse dah mah sijjen soptsesh kommisjovnine juakeme sijjen identiteetem buerkiestieh daan beajjetje seabradahkekonteekstesne, dah naa frijje domtoeh sijjen etnihkeles identiteetem vuesehtidh. Jeenjesh gellïe etnihkeles maadtoeh utnieh jïh dan gaavhtan aaj jïjtjemse identifiseerïeh jïenebi etnisiteetïgumjie jïh garmersvoetem dan bïjjelen domtoeh. Saaht guktïe dellïe

persovneles soptsesh vuesiehtieh jeenjesh domtoeh dej identiteete lea prääsehke, deadtoven gaavhtan sijjen kultuvrine jñh jielieminie giehtelidh, sijjen gielem nuhtjedh jallh lieredh, jallh frijjelaakan maehdedh sijjen identiteetem vuesiehtidh bieleden sierredamme sjïdtedh. Doh jeenjemes almetjh soptseshtieh sijjïeh jearsoe domtoeh sijjen saemien, kveenen, nõörjensoemen jñh skåajjesoemen identiteetine jïjtsh lihkes byjresinie, jñh nænnoes ektievoetedomtesem mubpiejgumie utnieh mah seamma etnihkeles dāahkan govlesuvvieh. Aaj soptsesh juakeme fuelhkiej bïjre gusnie jeatjebh sjïhtin jïjtjemse identifiseeredh mejnie akt jeatjah goh ajve nõörjen, mearan jeatjebh leah skaamoem damteme saemie jallh kveene årrodh. Joekoen jaarjelsaemien dajvesne jeenjesh neebnieh dah negatïjve deadtovem demtieh, dan åvteste bāatsoe goh jieleme jñh kollektïjve ektievoete lea aajhtoos nuelesne.

Jalhts doh byngetje joekehtsh dāehkiej gaskem mah leah meatan kommisjovnen mandaatesne, jñh jeatjah årroji gaskem lea unnebe sjïdteme tïjje doekoe, ij sjïhtsh jiehtedh joekehtsh leah gaarvanamme. Ij leah akt numhtie dïhte subjekte dāåjrese joekehtsvoeteste lea ånnanamme jallh gaarvanamme. Annje raasth biejesuvvieh dāehkiej gaskem, dāåjreme kulturelle ektievoeti gaavhtan jñh eadtjohke evtiedimmie identiteetevæhtïjste vïedtedihkie kultuvrese.

Muvhtide daejstie dāehkïjste mej bïjre kommisjovne tjaala, gāåvnese joekehts fāantoej gaavhtan, ij naan aktelaaketje nomme dāehkide. Dah sjïerelaakan minniegisnie gïetesuvvieh.

Joekoen baakoen bïjre kveene

Mearan baakoe «kveenh/nõörjensoemeladtjh» kommisjovnen mandaatesne daejrehte daate akte jñh seamma dāehkie, åtnoe baakoste «jñh» «kveeni jñh nõörjensoemeladtji» gaskem mubpene bieline mandaateste, læjhkan aktem joekehtsem daejrehte kveeni jñh nõörjensoemeladtji gaskem, jallh dovne dah leah göökte joekehts dāehkieh. Mandaate lea dan gaavhtan muvjies guktie baakoe åtnasåvva, jñh joekehts signaalh etnihkeles identiteeten bïjre vadta.

Reerenasse baakoem kveenh/nõörjensoemeladtjh nuhtjie dāehkien bïjre byögkeles tjaatseginie, men lea seamma tïjjen tjïertestamme jïjtjeidentifikasjovneprinsihpen mietie, fiereguhthe jñh institusjovnh ellies frijjevoetem utnieh sijjen identiteetem hammoedidh jñh sijjen ektiedimmiem ållermaehdedh joekehtslaakan. Veelje me dāehkien nommeste ij akt naan sårhts stillemem vedtieh frijje institusjovnide, vuesiehtimmien gaavhtan akademijen, museumi jñh gielejarngi sisnjeli.

Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovne lea reektehtsisnie åajvahkommes veeljeme baakoem «kveenh» nuhtjedh goh dāehkien nomme. Kommisjovne dam åtna goh bööremes jñh vielie histovrijes sjïehteles, jñh aaj daan beajjetje tseahkan sjeaha goh bïjjes nom-

me akten jñh seamma dāahkan. Kommisjovne lea dan gāhkese gāarede nuhtjeme jïjtsenommem jñh doh nommh nuhtjeme mejtie refereereme gaaltïjh vuesiehtieh. Gosse kommisjovne vuesiehtimmien gaavhtan aktagsalmetjh, organisasjovnh jallh institusjovnh ållermaahata, kommisjovne dam baakoem maam dïhte jallh dah jïjtjh nuhtjïeh. Kommisjovne tjïerteste kveenen gie lea nasjonaale unnebelåhkoegiele Nõörjesne.

Eah gaajhkesh sjïhtsh baakoem «kveene» nuhtjedh goh nomme dāahkan jñh goh nomme gielese. Kommisjovne lea vihtesjamme vuastalimmie baakoen vööste «kveene» åajvahkommes lea byjresinie Varangerisnie orreme. «Nõörjensoemeladtje» lea «norjansuomalainen» dovne kveenen jñh soemen gielesne. Soemen gielesne maahta aaj nommem «ruijansuomalainen» nuhtjedh dovne kveeni jñh nõörjensoemeladtji bïjre. Kommisjovne vihteste nomme «kveene» lea sjïehmemes nomme daan biejjien, dovne voenges, regijonaale jñh nasjonaale njieptjesne, jñh åtnoe nommeste tjarke læseneminie gaskem jeatjah byögkeles nommine dāehkien institusjovnine.

Naakenidie kveenenomme sjïerredimmien bïjre mājhtajahta, jñh unnebevyörtgs vuajnoeh leah annje jielie sāmies voenges seabradahkine. Aaj sāmies gieh vienhtieh «kvensk» (kveenen gie le) gielen bïjre nuhtjedh lea akte vuekie gielem unnebevyörtgs darjodh jñh negatïjve stereotypiseereme: Kveenen gie le ij lij jñh ij leah «tjïelke gie le». Dah vienhtieh gie le mij Nõörjesne soptsesovvi byöroe soemen gohtjesovvedh, jñh byöroe rïjhkesoemen gielesne ööhpehtidh skuvlesne, aaj dan åvteste rïjhkesoemen gie le sæjhta praktihkeles nåhtoen utnedh Soemen vööste.

Dah gieh kveenebaakoen åvteste gæmhpoeh vienhtieh vaarjelimmiem jñh vijriesåbpoe evtiedimmie kveenen gielesne lea vihkeles bielle kveenen mobiliseeremistie jñh jealajehtiemistie, jñh daate daerpies dahkoe ihke kveenh leah sjïere åålmege dāehkie Nõörjesne. Dah aaj vuaptastehtieh dah mah kveenen gielem soptseshtieh åajvahkommes soemengielem jñh meångielem Torne dalesne Sveerjesne guarkoe.

Dah gieh nommem «kveene» jïjtsh bïjre nuhtjïeh daan biejjien, daamtaj vuesiehtieh kveenen gie le jååhkesjimmiem åådtjeme goh byögkeles gie le. Dah aaj vuesiehtieh don histovrijes åtnose kveenenommeste mij lea orreme, jñh nomme daan biejjien lea aktelaaketje dan åvteste aktem etnihkeles dāahkan Nõörjesne vuesehte mij statusem jñh reaktah åtna goh nasjonaale unnebelåhkoe. Åejvieladtjh mieriedimmesne vihtiasti jaepien 2022, dah mah nasjonaale unnebelåhkose govlesuvvieh jallh leah nasjonaale unnebelåhkoe eah leah almetjh mah leah Nõörjesne jåhteme mænngan 1950 jallh fuelhkie dej minngesne.

Dah gieh jïjtjemse vuejnieh goh kveenh jallh nõörjensoemeladtjh jïjnem ektesne utnieh, ij goh unnemes histovrijes. Seamma tïjjen dovne kulturelle jealajehte-

me j̄ih sisnjelds digkiedimmie j̄ahta organiseeremen, histovrijegoerkesen, d̄aehkienommen, d̄aehkiestatuse j̄ih ḡieleatnoen bijre. Kommisjovne vihteste gellie digkiedimmieh orreme kveenenommen bijre. Ovrehete 1990 raejeste daan biejjien raajan digkiedimmie lea viedteldihkie orreme dejnie etnihkeles mobiliseeremienie, j̄ih joekoen gyhtjellassine nommen bijre d̄aehkien ḡielese j̄ih ḡielen sijjien bijre skuvlesne. Dej golme aejvieorganisasiojvni gaskem aaj joekehts m̄ielh d̄aehkien nommen bijre (etnonyme). Siebrie Norsk-finsk forbund j̄ih s̄aemies almetj̄h nommem «n̄öörjenssoemeladtje» bööremes lyjhkoeh.

Nomme «n̄öörjenssoemeladtje» aaj maahta soemeladtj̄h feerhmedh mah leah N̄öörjen ḡaajkoe j̄ahteme Soemen luvhtie urrebe t̄ijjen. Soemeladtj̄h mah leah N̄öörjese j̄ahteme urrebe t̄ijjen, eah læjhkan feerhmesovvh kommisjovnen mandaateste.

Dej ij leah statuse goh nasjonaale unnebelāhkoe N̄öörjesne, j̄ih dej leah jeatjah reaktah viedteldihkie don noerhtelaanti laavenjostose. Kommisjovne v̄aaroemasse beaja nomme «kveene» lea aktelaaketje viedteldihkie d̄aahkan mij lea nasjonaale unnebelāhkoe N̄öörjesne.

Joekoen nommen bijre skoltesaemie

Skoltesaemieh, akte dejstie saemien d̄aehkijste N̄öörjesne, ḡieh aaj soemen j̄ih russiske bielesne ārroeminie, n̄öörjenḡielesne golme joekehts nommh utnieh, skolter, skoltesamer j̄ih østsamer/ skolth, skoltesaemieh j̄ih luvliesaemieh. Ḡielen nomme skoltegiele, skoltesaemien j̄ih luvliesaemien. Dah ḡieh doh golme joekehts nommh nuhtj̄ieh, j̄ijtj̄h j̄ijtsasse vuejn̄ieh goh seamma d̄aehkie, men joekehts d̄aehkienommh nuhtj̄ieh. Daate aaj v̄aajnoes sj̄ædta dej siebriej nommesne.

Voestes siebrien nomme lij Østsamelaget (Skolter) j̄ih tseegkesovvi 1986. D̄ih̄te j̄ærhkieji nommen nuellesne Østsamene i Neiden. Siebrie Skoltene i Norge tseegkesovvi 1991 j̄ih ḡaāvnesi aktem baelien seammat̄ijjen siebrine Østsamene i Neiden. Daan biejjien akte politihkeles organisasiojvne skoltesaemide, Foreningen øst-/skoltesamene i Neiden. Daate lea akte j̄aärhke siebrete Foreningen for østsamene i Neiden, men aaj j̄ijtjemse vuajna goh aarparassje siebrete Skoltene i Norge. Museume Neidenisnie, Neiden/Njauddām/N̄aātāmō/Njāvdān nommem m̄alsoeji Østsamisk museumsanlegg/kultursenter Nuōrttsāā?mi Mu?zei/Østsamisk museumasse, j̄ih jaepien 2017 raejeste nomme lij Ä?vv Saa?mi Mu?zei/Ä?vv skoltesamisk museum. Naakenh dejstie skoltesaemijste r̄ijhkerasten soemen bielesne ārroeminie.

Soemen ḡielesne dovne «koltta» (skolt) j̄ih «kolttasaamelainen» (skoltesaemie) almetji bijre ātnas̄vva j̄ih «kolttasaamengieli» (skoltesaemien) ḡielen bijre. Skoltesaemien ḡielesne «sä?mm̄laž» (saemie) almetji bijre jeah̄ta j̄ih «säā?m?iōll» (saemien) ḡielen bijre. Men gosse edtja

dej saemien ḡieli gaskem joekehtidh, dellie jeah̄ta «nuōrttsāā?m?iōll» (luvliesamien) j̄ih «nuōrttsā?mm̄laž» (luvliesaemie). Aktene salkehtimmesne skoltesaemien ḡielen bijre n̄öörjen bielesne akte unnebelāhkoe bööremes lyjhki nommide «skolte» jallh «luvliesaemie», mearan doh jeanatjommes nommem «skoltesaemie» bööremes lyjhkin. Seammalaakan aaj ḡielese. Akte unnebelāhkoe bööremes lyjhkoe skoltegiele jallh luvliesaemien jiehtedh, men doh jeanatjommes veeljin skoltesaemien jiehtedh.

Saetniesvoete- j̄ih liktemekommisjovne reektehtsisnie iktesth nommem «skoltesaemieh» nuhtjie almetji bijre j̄ih «skoltesaemien» ḡielen bijre, uvtemes dan āvteste daah nommh v̄aājnoeh goh doh nommh mejtie saemieh j̄ijtj̄h nuhtj̄ieh daan biejjien. Gosse kommisjovne aktegsalmetji, institusiojvni jallh organisasiojvni bijre soptseste, dellie d̄ih̄te nommem nuhtjie maam d̄ih̄te jallh dah j̄ijtj̄h nuhtj̄ieh. Saemieh leah d̄ih̄te nomme kommisjovne gaajhki saemiej bijre N̄öörjesne nuhtjie.

1.1.4.4 Daaroedehtemepolitihke j̄ih daaroedehteme

Kommisjovnen mandaate eevre sj̄iere tjoevkesem «daaroedehtemepolitihkese» ātna goh saemie- j̄ih unnebelāhkoepolitihke, daate s̄æjhta jiehtedh āejviedtj̄i politihke j̄ih barkoe saemiej, kveeni j̄ih sk̄aājjesoemeladtj̄i v̄ööste voenges, regijonaale j̄ih nasjonaale njieptjesne, ovrehete 1800-lāhkoen raejeste j̄ih daan biejjien raajan. Kommisjovne v̄aaroemem j̄ih evtiedimmiem daaroedehtemepolitihkeste buerkeste II. bielesne. Gaajhkh d̄aehkiej sj̄yōhtehke ḡielh mah leah ferhmesovveme kommisjovnen mandaateste, baakoetj̄ierth utnieh mah ātnasuvvieh gosse daaroedehtemem d̄āājroe, j̄ih maam nuhtjie gosse daaroedehteme sj̄ædta goh illedahke daaroedehtemepolitihkeste.

Daaroedehtemepolitihke lea n̄öörjen variante assimilasjovnepolitihkeste, mij lea politihkeles programme ḡieledh, etnihkeles j̄ih religijōöse unnebelāhkōjde. Guktie mandaate t̄j̄ielkelaakan buerkeste, maahta daam politihkem hammoedidh j̄ih t̄j̄irrehtidh ovmesie politihkeles njieptj̄ine, amma dovne nasjonaale, regijonaale j̄ih voenges njieptjesne. Assimilasjovne s̄æjhta jiehtedh indivijdh j̄ih d̄aehkieh joekehts etnihkeles ektiedimmiejgumie, ḡieligumie, vuekiejgumie j̄ih numhtie vijriesābpoe, integreereme sj̄id̄tieh akten j̄ijtj̄eerije kultuvrese s̄aemies vuekesne guktie ij vielie ḡaaredh almetji gaskem joekehtidh mah d̄aahkan govlesuvvieh mah assimileeremem d̄āājroeh, j̄ih jeatjah ārroj̄h.

Maahta daaroedehtemepolitihkem defineeredh goh staateles, regijonaale jallh voenges r̄aajvarimmieh vihties ulmien v̄ööste, mah edtjin d̄aehkide baajneh̄tidh «sijjen ḡielh j̄ih kulturelle sj̄ierev̄æhtah» tjeavadidh – j̄ih sijjeste n̄öörjen «seammavyōrt̄egs ḡielem j̄ih kultu-

relle sjierevæhtah» åtnose vaeltedh. Viehkine mad-tjeldehtedh, noerhkedh, eadtjohkelaakan sierredidh, ov-våajnoes darjodh, jïh unnebelåhkoej gielen jïh kultuvren vööste barkedh, edtjin unnebelåhkojde daarojne darjodh. Dagkerh sertiestimmieh maaje tsiehkesne unnebelåhkoen jïh jienebelåhkoen gaskem sjugniehtuvvïeh, jïh lea daamtaj vïedteldihkie faamoe- jïh faamohtsrelasjovnide mah baajnehtieh guktie jienebelåhkoen aarvoeh, gielh jïh kultuvrevuekieh ånnetji ånnetji premissine ektiedahkose sjïdtieh. Dagkerh assimileeremeprosessh vihties ulmine utnieh – jïh mæhtieh tïjje doekoe konsekvensine sjïdtedh – dovne dïhte byjngetje mïerhkesjimmie joekehtsvoeteste jïh dïhte subjektive dååjrese joekehtsvoeteste gaarvanieh.

Daaroedehtemepolitihken ulmie lij indivïjdh jïh dæhkieh saemijste, kveenijste jïh skåajjesoemeladtjiiste edtjin bieline sjïdtedh dehtie nõörjen kultuvreste, jïh seamma tïjjen «åajaldidh», tïjekedh jallh hiejhtedh dam kultuvrem jïh dam gielim mejgumie lin byjjenamme. Daaroedehtemen ulmie lij jeatjah baakoejgumie ajve aktem ektie identiteetem sjugniedidh gosse unnebelåhkoeh edtjin bieline sjïdtedh nõörjen kultuvreste, jïh nõörjen kultuvre edtji ahkedh vielie jïjtjeree-rijinie sjïdtedh. Nõörjen åejvieladtjh gellie jïh jeereldihkie vierhkievierhtieh åtnose veeltin juktie daam politihkeles ulmiem jaksedh.

Juktie buerebe goerkesem åadtjodh mij assimileereme jïh daaroedehtemepolitihke lea, jïh mij daam unnebelåhkoepolitihkeles programmem jeatjah unnebelåhkoepolitihkeles programmiiste joekehte, maahta nuhteligs årrodh golme jeatjah vuekieh ånnetji lihkebe vuartasjidh guktie etnihkeles unnebelåhkoeh gietede; pluralisteles integreereme, segregreereme jïh unnebelåhkoepolitihkeles passiviteete.

Ulmie pluralisteles integreereminie lea ektie bijjemes meatanårrojeidentiteetem jïh ellies staatenårroje-reaktah evtiedidh bieleden unnebelåhkoe dan gaavhtan tjuerieh hiejhtedh, tjihtedh, ov-sïemes årrodh jallh tïjekedh dam kultuvrem jallh gielim mejnie byjjenamme. Ulmie baajede, dagke aaj madtjeldahta, etnihkeles unnebelåhkoeh bielih sijjen kultuvreste, sijjen gielseste jnv. vaarjelieh jïh evtiedieh, jïh seamma tïjjen stuerebe ektievoeten jïh vihkeles seabradahkeinstusjovni sijse feerhmesuvvïeh. Mearan assimileeremepolitihke lea prosesse mij akten haaran jåhta, pluralisteles integreeremepolitihke sjïehtedimmieh gåabpegen haaran åtna.

Segregeereme maahta joekehtslaakan sjugniehtovvedh. Sisnjelds territorijelle segregreeremisnie ovmessie dæhkieh sierrene dajvine årroeh, jïh daamtaj vaenie laavenjostoe dej gaskem. Territorijelle segregreereme lea åehpies vuekie etnihkeles unnebelåhkoeh gietedidh. Gellie staath, vuesiehtimmien gaavhtan Canada jïh USA, leah daam strategijem aalkoeåålmegi vööste nuhtjeme gosse reservaath tseegkeme gusnie dæhkieh stuerebe jallh vaenebe jïjtjenænnoestimmiem utnieh. His-

tovrijen mietie dagkerh öörnegg leah daamtaj gaertjiedimmieh vadteme aalkoeåålmegi staatenårrojereakti-ne jïh/jallh dïedtime.

Apartheidpolitihke Åarjel-Afrikesne obligatovreles segregreeremem vääroeminie utni, dovne territorijelle segregreereme tseegkemen tjïrrh bantustanseste (hiejmela-ante) bielide åarjelafrikaanen årroeijstie, jïh jeatjah segregreereme byögkeles tïehtjelisnie jïh skuvlesuerkesne. Mearan Nõörje lea aktijve assimileeremepolitihkem tjïrrehtamme, Sveerjen «lapp skal vara lapp» (saemie edtja saemie årrodh) -politihke sveerjen båtsoesaemiej vöös-te lij segregreeremepolitihke, mij åajvahkommes sjaav-njojne utni båtsoesaemide dovne dejstie saemien årroeijstie jïh jeatjah årroeijstie joekehtidh. Tjïelkestimmie lij dovne bijjieguvviem åadtjodh båtsoen bijjelen goh jieleme, jïh dam vaarjelidh seabradahkeste bijre jarkan. Sveerje assimilasjovnepolitihkem tjïrrehti dej saemiej vööste gielh idtjin bovtsgumie giethel, jïh tornedaelie-soemeladtji vööste. Segregeereme maahta aaj naakede årrodh maam jïjtje veeljeme jïh bielic vaarjelimmie-jallh vuastalimmiestrategijeste, jïh lea segregreeremem buakteme goh krievenasse unnebelåhkoevaarjelimmien bijre unnebelåhkoej jïjtsearhtese.

Dïhte minngemes vuekie åejvieladtjh mæhtieh veljedh etnihkeles gellievoetem gietedidh, lea unnebelåhkoepolitihkeles passiviteeten tjïrrh. Maahta vuesiehtimmien gaavhtan årrodh goh sjævehtsvoete, passiviteete jïh faatoes positijve råajvarimmieh jallh sjïehtedimmieh mah aajkojne utnieh unnebelåhkoej gielim jïh kultuvrem illedh jïh jååhkesjidh. Voernges bielih nõörjen åejvieladtji politihkeste skåajjesoemeladtji vööste, jïh lissine aaj politihke kveeni vööste mubpien veartenedåaran mænngan, dagkeres passiviteetem jïh ov-vååjnedehtemem åtneme.

Ov-vååjnedehteme jïh passiviteete goh bielic dehtie unnebelåhkoepolitihkeles passiviteeteste lea akte vuekie unnebelåhkoeh gietedidh maam gaavna desnie gusnie åejvieladtjh joekehts fåantoej gaavhtan eah vuejnieh dïhte lea daerpies, jallh ij leah nuepie jallh ij leah vaajteles vielie aktijve politihkem hammoedidh, jïh desnie gusnie evtiedimmie ajve jïjtsistie jåarhka. Muvhti veajkoej fåantoe dagkeres passiviteetese maahta årrodh åejvieladtjh eah tuhtjh unnebelåhkoej kultuvre jïh gielic seamma stoorre aarvoem utnieh goh jienebelåhkoej gielic jïh kultuvre. Dagkeres passijve vuajnoe åejvieladtji bielest maahta læjhkan stoorre kulturelle jarkelimmieh sjugniedidh, vuesiehtimmien gaavhtan teehpeme kultuvreste jïh gielseste. Jarkelimmieh eah daarpesjh ryöktesth illedahkine årrodh politihkeste, men aaj illedahkine årrodh vuesiehtimmien gaavhtan jis åromesijjieh jorkesieh, jïh sjïehtedimmie orre ekologeles eaktojde mejstie unnebelåhkoeseabradahkh leah jearohke.

Passijve jïh veanhtadihks vuajnoe mæhtieh eevre jeatjah tsiehkïeh motijvine utnedh, vuesiehtimmien

gaavhtan akte sjaavnjoe jaabnedimmien bijre ekonomes joekehtsijstie jñh jieledehtsiehkijste gaskem laantebielieh, jielemh, aktegsalmetjñh jñh dāehkieh. Konsekvense dagkeres unnebelāhkoepolitihkeles passiviteeteste maahta læjhkan daaroedehtieminie ārrodh.

Daaroedehteme lea goh fenomeene joekoen āehpies dovne kveenen jñh saemien seabradahkesne. Baakoetjñerte aaj ātnasovveme skāajjesoemen ektiedimmesne. Kommisjovne ij leah barkoem gaertjiedamme guktie ajve evtiedimmiem, hammoedimmiem, vierhkievierhtide jñh doh institusjovnh buerkeste jñh tjñelkeste mah lin jarngesne daaroedehtemepolitihkesne. Geerve vijriedahkem daaroedehtiemistie guarkedh mij lea orreme, bieleden ektiespielem krōōhkestidh daaroedehtemepolitihken gaskem goh unnebelāhkoepolitihkeles programme jñh daaroedehteme politihkeles sjājsjalimmiej jñh seabradahkejarkelimmiej tjñrrh mah eah intensjovnine jñh ulmine ātneme daaroedehtedh, men mah stoorre daaroedehtije konsekvensh ātneme. Daaroedehtemepolitihke goh politihkeles programme jñh seabradahkejarkelimmieh daaroedehtije konsekvensigujmie leah sāemiesmearan sjugniehtovveme seamma tijjen. Ekonomeles, sosijaale jñh kulturelle seabradahkejarkelimmieh 1800-lāhkoen minngiegietjien jñh voestes bielen 1900-lāhkoen raejeste stoorre konsekvensh etnisiteetese jñh identiteetese āadtjoejin.

Jalhts daaroedehtemepolitihkem nāhkehtin, gelieh dejstie dahkoemōōnsterijstie, vuajnojste jñh seabradahkestruktuvrijste, mejtie daaroedehtemepolitihke lij sjugniedamme, jāerhkiejin. Jeatjah prosessh mah assimilieeremem sjugniedin, idtjin tjōōdtjesth gosse daaroedehtemepolitihke nāhki. Lissine faatoes implementeereme njoelkedassijste, mah edtjin unnebelāhkojde tjirkedh jallh nænnoestehtedh, konsekvensh āadtjeme doh minngemes jaepieh. Kommisjovne lea dan āvtteste pryōveme tjñelkestidh guktie kombinasjovne politihkeles sjājsjalimmijste, passijve vuajnoe etnihkeles gellievoetese jñh jarkelimmide seabradahkesne, jñh prosessh mah eah daaroedehtemem ulmine utnieh, daaroedehtemem illedahkine utnieh.

Baakoe «daaroedehteme» maahta jeatjah baakoegujmie sāemies aejkien ātnasovvedh gāabpegi daej prosessigujmie, amma dovne daaroedehtemepolitihke mij daaroedehtemem ulmine utni, jñh jeatjah prosessi bijre mah daaroedehtemem sjugniedieh.

Jalhts jñjnje kommisjovnen barkoste lea orreme daaroedehtemepolitihkem jñh prosessh seabradahkenjieptjesne goerehtidh, ij leah naan juerie aaj tsiehkieh almetji gaskem, goh vuesiehtimmien gaavhtan irhke-me, fōōrhkestehteme, vuastalimmie etnihkeles vukiej vōōste jallh dāājreme sierredimmie aaj identiteetem baajnehtieh, jñh man aelhie jallh geerve lea fiereguhtese vihties etnihkeles identiteetem gorredidh jñh vuesiehtidh ovmessie bieline seabradahkeste. Kommisjovne aaj dan āvtteste dagkerh tsiehkieh āllermahta.

1.1.4.5 Baakoetjñerte «meadta»

Baakoetjñerte meadta lea bielic Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovnen byōgkeles nommeste. Mandaate ij lihkebe kraanskoeh guktie edtja baakoem «meadta» guarkedh. Kommisjovne lea gaavneme joekehts sārhts meadtah leah dorjesovveme histovrijen tjñrrh, ekonomeles, politihkeles, identiteeten muhteste jñh psykologeles. Meadta joekehtslaakan sjugniehtovveme ovmessie sijjine, jñh hammoe lea jorkesamme tijje doekoe. Doh dāehkieh mah leah kommisjovnen mandaatesne, leah joekehts sārhts meadtah dāājreme. Kommisjovne lea dan āvtteste veeljeme ij dam baakoem vihties sārhts meadtide gaertjiedidh.

Kommisjovne tjñerteste meadta aaj daamtaj daaletje komplikasjovnh ātna. Kommisjovne tjñerteste dñhte aaj vueptiestamme meadta daelie sjugniehtāvva, joekoen goh sierredimmie jñh faatoes jāāhkesjimmie saemijste, kveenijste jñh skāajjesoemeladtijste Nōōrjesne. Jeatjah vuesiehtimmie man āvtteste meadta sjugniehtāvva lea faatoes tjñrrehtimmie nænnoestamme politihkeste.

Kommisjovne baakoetjñertem guarkoe goh vijriesābpoe baakoetjñerte goh ajve daaroedehtemepolitihke; jeatjah sārhts meadtah gāāvnesieh. Seamma tijjen kommisjovne meala daaroedehtemepolitihke lij meadta, jalhts āejvieladtjñh seamma baelien vñenhtin politihke lij buaratjommesasse dejtie dāehkide mej vōōste politihke lij stuvresovveme. Dan gaavhtan daaroedehtemepolitihke itjmies negatijve konsekvensh utni saemiej, kveeni jñh skāajjesoemeladtji gñeese, kultuvrese, identiteetese jñh jieledehtsiehkide, jñh politihkeevtiedimmie idtji kveeni, saemiej jñh skāajjesaemiej ãedtjñh jñh daerpiesvoeth jāāhkesjh, kommisjovne daaroedehtemepolitihkem ātna goh meadta. Tjuara dan āvtteste baakoetjñertem ektiedimmesne vuejnedh dej tjñelke gyhtjelassigujmie mah reektehtsisnie gñetesuvvieh. Kommisjovne lea sov barkosne krōōhkestamme dam dāājreme meadtam meatodh mij fāāntojne orreme daaroedehtiemasse, aaj daan biejjien, dejnje sjyōhtehke dāehkine.

1.1.4.6 Histovrijes goerehtalleme

Kommisjovne lea mandaaten mietie dam daaletje dotkemem vāaroeminie ātneme, jñh vielie tjaaleldh jñh njaalmeldh materijaalem sijse tjōōnghkeme. Kommisjovne lea geograafeles joekehtsh vāājnedaheme, gellievoetem krōōhkestamme jñh sijhteme tjoelem jñh nyjsenājjaj sijjiem vāājnedehtedh.

Mandaaten mietie tjāādtje «[k]ommisjovnen vihkielommes laavenjasse lea nōōrjen āejvieladtji politihkem jñh barkoem saemiej jñh kveeni /nōōrjensoemeladtji vōōste goerehtidh jñh buerkiestidh, voenges, regijonaale jñh nasjonaale njieptjesne, ovrehte 1800-lāhkoen raejeste jñh daan biejjien raajan». Kommisjovne lea guhkiebasse bāāstede vuartasjamme goh histovrijes

våarome daaroedehtemepolitihkese, gosse fåantoem gaavneme dam darjodh.

Stoerre bielieh dehtie histovrijes goerehtallemistie kommisjovne lea tjirrehtamme, tjjelke tjoevkesem åtna åejvieladtji politihkese jñh barkose jñh konsekvenside daaroedehtemepolitihkese goh unnebelåhkoepolitihkeles programme. Kommisjovne lea pryöveme velelaakaan åehpiehteddh dejtje mah skraejriem jñh faamoem utnin daan politihkeles programmese, jñh tjirrehtimmiem politihkese buerkiestidh. Mandaaten mietie kommisjovne lea joekoen skuvlesuerkien rålål lam goerehtamme, men aaj jeatjah bielieh staaten jñh tjielten barkoste jñh reeremistie meatan vaalteme. Kommisjovne meatan vaalteme religijjööse, akademihkeles, kulturelle jñh sosijaale institusjovni jñh organisasjovni barkoem, jñh vierhkievierhtide buerkiestamme mah åtnose vaaltasovvin gosse politihkem tjirrehtin.

Kommisjovne aaj tuhtjeme vihkele saemiej, kveeni jñh skåajjesoemeladtji perspektjvem åvtese lutnjedh, jñh guktie dah leah daaroedehtemepolitihkem dååjreh tamme jñh guktie dihte lea dejtje baajnehtamme. Kommisjovne lea pryöveme tsiehkies, almetjh jñh relasjovnh åvtese lutnjedh mah eah leah åehpies orreme, jallh mah vaenie tsåatskelesvoetem histovrijes åehpie dehtiemini åtneme. Barkosne lea vihkele orreme pryö vedh guarkedh dovne politihkem, doh vihties vierhkie vierhtieh jñh doh institusjovnh mah lin jarngesne daaroedehtemepolitihkesne, tjoevkesisnie sijjen ektietijjeste. Ij goh unnemes vihkele orreme vuesiehtidh guktie dah åssjaldahkh baajnehtin guktie ektietijje lantien kulturelle gellievoetem guarkaji.

1.1.4.7 Goerehtimmie konsekvensijste

Mubpie bielie mandaateste kommisjovnem birrie vuarjasjidh mah konsekvensh daaroedehtemepolitihke åtna daan biejjien. Kommisjovne lea gellie dagkerh konsekvensh vuesiehtamme dovne saemide, kveenide, skåajjesoemeladtjide jñh jeatjah årroejidie. Kommisjovne lea pryöveme konsekvenside goerehtalldh nõörjen åejvieladtji politihkese jñh dahkojste aktegsalmetjidie jñh dåehkide, daan nuelesne jeatjah årroji daajroe dej dåehkiej bijre mah leah meatan kommisjovnen reektehtsisnie, jñh daaroedehtemepolitihken bijre jñh konsekvensi bijre destie.

Kommisjovne konsekvenside identiteetese, kultuvrese, gjelese, jieledehtsiehkide jñh jieliemidie goerehtamme, jñh jieledehtaktoeh ektiebaakojne nuhtjeme. Ajve ånnetji digkiedamme dam ålvoes stoerre efektem sentraliseereme jñh urbaniseereme daaroedehtiemasse åadtjoeji.

Riektesisnie sæjhta daamtaj geerve årrodh maam joem seekere jiehtedh mejtie daaletje tsiehkies leah konsekvensh daaroedehtemepolitihkese, jallh jeatjah fåantoej gaavhtan. Daate joekoen konsekvensi bijre don lihke minngemes tñjjen jallh jñjtjene ektietijjen.

Kommisjovne dan åvteste veeljeme daam bieliem mandaateste ij seamma striengkieslaakaan toelhkkestidh goh mandaatesne tjåådtje. Gellien aejkien kommisjovne ij maehtieh maam joem seekere jiehtedh mejtie doh negatiive konsekvensh kommisjovne gaavneme lea daaroedehtemepolitihken gaavhtan, jallh kommisjovne lea maahteme vuesiehtidh dagkerh ektiedimmieh seapan gååvnesieh. Men kommisjovne jñjtjemse ektiedimmiej vööste gaertjede mah seapan gååvnesieh, amma tsiehkies gusnie möönsterh daaletjetijjen eah siejhme laakaan maehtieh daaroedehtemepolitihken gaavhtan årrodh.

Kommisjovne aaj pryöveme vuastalimmiem vääj nedehteddh daaroedehtemepolitihken jñh daaroedehtemen vööste. Nöörje eadtjohke daaroedehtemepolitihkem saemiej, kveeni jñh skåajjesoemeladtji vööste tjirrehti guhkiem, man åvteste voenges seabradahkh gjele målsoem jñh jeatjah stoerre jarkelimmieh dååjrin, jñh man åvteste årrojh sijjen identiteet målsoejin. Læjhkan aaj gaavna etnihkeles identiteete jærhkieji jieleddh, jñh vuastalimmie daaroedehtemepolitihken vööste. Jealajehteme gjeleste jñh jeatjah kultuvreuekijste lea viehkine orreme guktie jeenjes jñjtjemse vuenieh goh saemiej, skåajjesoemeladtjh, kveenh jallh nõörjensoemeladtjh daan biejjien, jñh sijjen maadtoem garmerdieh.

1.1.4.8 Liktemeråajvarimmieh

Kommisjovnen mandaaten mietie vääjnoes sjædta kommisjovne edtja råajvarimmieh «vijriebasse liktemasse» uvtedidh. Mandaaten mietie kommisjovne edtja råajvarimmieuvtelassigujmie bætedh mah maehtieh stuerebe seammavyörtegsvoetem sjugniedidh jienebelåhkoeh jñh unnebelåhkoeh årroji gaskem. Kommisjovne aaj birresåvva råajvarimmieh uvtedidh mah maehtieh viehkietidh bievnedh, jñh dam siejhme daajroem seabradahkesne dåehkiej histovrijen jñh kultvren bijre lissiehtidh.

Kommisjovnen mandaate tjiekkelaakaan jeahta dihte daajroe maam kommisjovne reebliie, tjuaa jarngesne årrodh kommisjovnen råajvarimmieuvtelassine. Dagkeres bievname maahta mandaaten mietie dorjesov vedh viehkine digitaale medijijstie, gaskeviermien tjirrh, laavenjostoen tjirrh aerpievuekien maasemedijigujmie jñh jeatjah kanaali tjirrh mejtie kommisjovne åtna goh maereles.

Kommisjovne baakojde «likteminiie jærhkiedh» mandaatesne guarkoe goh råajvarimmieh leah joe dorjesovveme, men vielie maahta dorjesovvedh. Jeatjah baakoeigujmie kommisjovne maahta vijries råajvarimmieh tjirrehtidh jñh uvtedidh, dan guhkiem dah maehtieh viedteldihkie årrodh ålman liktemen bijre.

Baakoetjierde «likteme»

Baakoetjierde «likteme» sêjhta joekehts sisvegem utnedh joekehts ektiedimmine. Vuesiehtimmien gaavhtan likteme vigkiej mænngan vaekniejgumie lea mij akte jeatjah goh likteme guhkies apartheidpolitihken mænngan, jallh vijries assimileeremeprosessi mænngan. Kommisjovne lea pryöveme goerkesem liktemebaakoetjierdeste gaavnedh mij demokrateles buerievasoeseabradahkese, kommisjovnen mandaatese jñh konteekstese kommisjovnen barkose sjeahta, jñh mij dovne aarvoeh speejjelde jñh eevtjie mej bijre kommisjovne lea siemes.

Kommisjovnen barkoe jñh raaavarimmieuvtelassh aktem goerkesem vaaroeminie atna likteme lea prosesse almetji gaskemsh, jñh relasjonelle prosesse mij ov-messie njeiptjine sjugniehtávva. Likteme maahta individenjeiptjesne, dæhkienjeiptjesne jñh politihkeles njeiptjesne årroth. Kommisjovne liktemem guarka dovne goh prosesse jñh vuekie. Doh raaavarimmieh kommisjovne uvte, mæhtieh liktemem vedtedh ov-messie njeiptjine jñh joekehtslaakan. Kommisjovne likteme seabradahkem guarkoe goh seabradahke mïerhkelgamme daestie:

- ektie nænnoes daajroevåarome daaroedehitemepolitihken bijre jñh konsekvensi bijre destie
- byjhkesjimmie abpe seabradahkesne, jñh joekoen byögkeles æjvieladtji luvnie, meadta dorjesovveme saemiej, kveeni jñh skåajjesoemeladtji vööste
- byjhkesjimmie abpe seabradahkesne, jñh joekoen byögkeles æjvieladtji luvnie, daaroedehitemepolitihke lea negativje konsekvensh åtneme jñh annje åtna aktegsalmetjidie jñh saemide, kveenide jñh skåajjesoemeladtjide goh dæhkieh
- stoerre leajhtadimmie jeatjah almetjidie jñh stoerre leajhtadimmie seabradahkeinstitusjovnide, ij goh unnemes politihkeles institusjovnide
- aktegsalmetjh jñh dæhkieh mæhtieh jååhkesjidh jñh hijvenlaakan veasodh dejnie mij aarebi heannadamme

Daaroedehitemepolitihke aaj negativje konsekvensh jeatjah årroejidie utni, ij goh unnemes goh faatoes daajroe dej dæhkiej bijre mah daaroedehitemepolitihkem dääjrin, jñh stereotype mïelh jñh negativje vuajnoeh dejtie seamma dæhkide. Kommisjovne vaaroemasse beaja akte likteme seabradahke lea mïerhkelgamme ektie byjhkesjimmeste, gidtjh daaroedehitemepolitihke negativje konsekvensh utni aaj jienebelåhkoen årroejidie.

Daaroedehitemepolitihke vaaroeminie utni, jñh faatoes seammavyörtegsvoetem lissiehti gaskem saemiej, kveenh jñh skåajjesoemeladtjh dennie aktene bielesne, jñh jienebelåhkoen årrojñh dennie mubpene bielesne, jñh viehkiehti asymmetriske faamoerelasjovnh utniehtidh, dovne æjvieladtji jñh dæhkiej gaskem, dæhkiej sisnie

jñh dæhkiej gaskem. Kommisjovne meala akte likteme seabradahke lea symboliseereme gieledh, kulturelle jñh identiteeterelatereme seammavyörtegsvoeteste saemiej, kveeni, skåajjesoemeladtji jñh jienebelåhkoen årroji gaskem, jñh raaavarimmieh uvte mah mæhtieh viehkiehtidh seammavyörtegsvoetem jñh jååhkesjimmiem eevtjedh.

Leajhtadimmie lea maadthaarvoe nöörjen seabradahkesne, jñh voerkesvoete man vihkeles leajhtadimmie lea, læsseneminie. Kommisjovne vuajna gosse baaja årroth dääjvehtassh höölthedh jallh ij dam nænnoestamme politihkem tjirrehth, daate ij leajhtadimmie vedtieh. Leajhtadimmie almetji gaskem sjugnie-sávva jñh gorresávva relasjonine jñh viermine ov-messie njeiptjine. Kommisjovne dan åvteste raaavarimmieh uvtedamme mah aaj dam siviile seabradahkem mobiliseerieh, goh tjierth jñh siebrieh jñh sosijaale viermieh jñh joekehts organisasjovnh.

Gosse kommisjovne barkeme raaavarimmieh liktemasse evtiedidh jñh uvtedidh, dellie raaavarimmieh uvtedamme mah ulmine utnieh gielem jñh jeatjah kulturelle sjïere væhtah jñh sisnjelds siemesvuekiem, ektievoetedomtesem jñh leajhtadimmie nænnoestehtedh. Seamma tjijen kommisjovne tjiertestamme ij edtjh raaavarimmide naemhtie hammoedidh guktie mæhtieh ulmide heajjoedidh siemesvuekiem, ektievoetedomtesem jñh leajhtadimmie dæhkiej dääresth jærhkedh jñh nænnoestehtedh.

Kommisjovne edtja vaaromem liktemasse biejedh, jñh vaajtelamme biehkies kommisjovnen barkoevueste edtjin okteginse liktemem sjugniedidh. Gosse aktegsalmetjh persovneles soptsesh byögkelesvoetesne soptsestamme, jñh sinsætñan goltelamme kommisjovnen ræhpas tjåanghkojne, daate maahta empatijem mubpiej dääjjesigumie vedtedh, jñh liktemem jñjtse soptsesinie. Kommisjovnese vihkele orreme fieregutten soptsesh jååhkesjidh naemhtie goh leah.

Kommisjovnen sjaavnjoe reekteminie orreme tjoevkesem biejedh daaroedehitemehistovrijasse, guktie orre ektiedimmieh vääjnesasse bætieh jñh orre goerkesse maahta sjugniesovvedh – jñh guktie meadta maahta staeriesovvedh tije doekoe. Liktemen gellie joekehts bielih, jñh kommisjovne håhkesje doh raaavarimmieh mejtie dihte raereste, sêjhta hijven vaaromem biejedh jarkelæmman, jñh mij lissiehtamme daajroem daaroedehitemepolitihken jñh dan konsekvensi bijre åtna. Men likteme aaj digkiedimmie jñh raaavarimmiejgumie nïerhkedh mej gaavhtan reaktah buerebelaakan gorresuvvieh, jñh guktie saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji giele jñh kultuvre evtiedimmienuepieh åadtjoeh.

1.1.4.9 Gaertjiedimmie

Kommisjovne idtji reeremeaamhtesh, aktegsaamhtesh jallh aamhtesh gïetedh mah lin gïetedallemisnie

jeatjah orgaanine, vuesiehtimmien gaavhtan juhtije prosessh dâapmoestovline, maaksoeaamhtesh, dâarjoehtsemh jallh laejhtemeamhtesh.

Mandaaten mietie kommisjovne idtji nuepiem utnieh râajvarimmieh tjirrehtidh jallh finansieeredh jeatjah goh tjâenghkies daajroem daaroehtemen bijre buektidh jîh bievnedh. Ij lij kommisjovnen barkoe liktemem seabradahkesne tjirrehtidh, men vâaromem liktemasse sjiehteladtedh.

Kommisjovne ij leah darhkh gyhtjelassh maaksoen bijre aktegsalmetjidie gïetedamme, jallh bysvehtsdiēden bijre sov kraanskomen sjiekenisnie.

1.1.4.10 Gïetedimmie persovnebïevnesijstie

Goh bielie barkoste daaroehtemepolitihkem jîh meadtam saemiej, kveeni jîh nïörjensoemeladtji vïöste kraanskodh, Saetniesvoete- jîh liktemekommisjovne edtji dej sjyöhtehke almetji soptsesh dokumenteeredh jîh vâarhkoeh kraanskodh. Dan sjiekenisnie tjoeri dovne persovnebïevnesh gïetedidh jîh baahtsemem klausuleereme vâarhkojde âadtjodh.

Gïetedimmie persovnebïevnesijstie kommisjovnen barkosne lij vuajnalgamme goh daerpies jis edtji kraanskodem siejhme iēdtjen mietie tjirrehtidh, v. persovnevaarjelimmiemieriedimmine (GDPR) art.2. 6 nr. 1 bokstaave e. Kommisjovne soejkesjem darjoeji veedtjemen bijre njaalmeldh gaaltijijstie, maam aaj bæjhkoeh-ti, jîh vaahruvarjasjimmiem persovnevaarjelmeste kommisjovnebarkosne tjirrehti.

Skïereden 18.b. 2019 Saetniesvoete- jîh liktemekommisjovne Stoorredigkien bijjemes stâvroem akten sjïerelaaken bijre maedtieji mij edtji vuejnemem klausuleereme vâarhkojne, kommisjovnen sjævehtsvoetediedtem jîh byögkeles diēnesji baahtsemem reguleeredh bievnesh kommisjovnese vedtedh, mah lin sjævehtsvoetediedten nuelesne. Stoorredigkie sjïerelaakem nænnoesti mij daejtie tsiehkide tjïelkestehti, suehpeden 2020. Kommisjovnen lïhtsegh jîh fiereguhte gie diēnesjh kommisjovnen âvteste dorjeme, sjævehtsvoetediedtem âadtjoejin 100 jaepieh dejtie bievneshidie mah leah sjævehtsvoetediedten nuelesne. Njoelkedassh tjïelke vââjnin almetjidie gosse sensitijve bievnesh vedtin, joekoen byögkeles âejvieladtjide jîh profesjovnebarkijidie mah sjævehtsvoetediedtem laaken mietie utnieh, men aaj gosse bievnesh vedtin mah lin jïjtjevyljehke jââhkesjimmiem mietie.

1.1.4.11 Kommisjovnetjâanghkoeh

Kommisjovnetjâanghkoeh gaskesne vijries gaske-sem seabradahkesne sjiehteladtin kommisjovnen ræhpas tjâanghkojne jîh prihtjegetjâanghkojne, jîh lissine tjirkijh kommisjovnen âvteste lin tjâanghkojne mejtie lin bööresovveme mubpijste. Kommisjovnebarkoe tjarke baajnehtamme sjïditi covid-19-pandemijen gaavhtan aktem boelhkem, dej gaertjiedimmiejgumie mejtie su-

etievaarjelimmiensjoelkedassh sjugniedin, mah feelemenuepide gaertjiedin jîh almetjh öörnemidie tjööng-hkedh.

Kommisjovne lea 31 kommisjovnetjâanghkoeh tjirrehtamme kommisjovnebarkosne. Tjijhtje kommisjovnetjâanghkoeh lin needtetjâanghkoeh jîh golme tjâanghkojne lij nuepieh tjâanghkojde needtesne dæriedidh (hybridevuekie).

1.1.4.12 Gaskese seabradahkine

Abpe barkoeboelhken kommisjovne vijries gaske-sem sjyöhtehke dæhkiejgumie âtneme öörnemi tjirrh mejtie jïjtje stuvreme goh ræhpas tjâanghkoeh, jîh tjâanghkoeh sjyöhtehke byjresigumie, institusjovnigumie jîh organisasjovnigumie. Lissine tjirkijh kommisjovne meatan orreme gelline areenine juktie daajroem kommisjovnen barkoen bijre geerjehtidh jîh lahtesh âadtjodh. Ulmie gaskesinie orreme dialogese sjiehteladtedh, bööredidh meatan ârrodh kraanskoemisnie, jîh goerkesem jîh daajroem daaroehtemepolitihken, meadtan jîh konsekvensi bijre sjugniedidh.

Kommisjovne gaskesadtemesoejkesjem darjoeji goh vâarome gaskesasse seabradahkine. Kommisjovne aaj jïjtse visuelle profijlem âadtjoeji gaavnedihks logojne. Fokuse aareh barkosne lij gaavnedihks orgaanem jîh kommisjovnen visuelle profijlem jîh gaskesadtemekanaalh tseegkedh. Dïhte visuelle profijle skraejriem utni kroesseleahteste maam saemieh, kveenh jîh skâajjesoemeladtjh sijjen vætinosne nuhtjeh. Leahta almetjidie vuesehte mah edtjeh määhtadidh, jîh sjæavnjoem buakta nænnoes jîh feerhmeles ektievoeten bijre bæ-tijen æjkien. Skugkieh dennie visuelle profijlesne doh mïrhke bielieh vuesiehtieh mejtie edtja tjoevkesasse buektidh.

Kommisjovne needtesæjroem âtneme tjijhtje giēline, jîh daamtaj dovne jïjtse needtesæjrosne jîh sosijaale medijinie bæjhkohtamme. Kommisjovne dovne saernieh, heannadimmieh jîh orrestimmieh biejjielâhkosne bæjhkohtamme. Dej voestes jaepiej ulmiedæhkie lij saemieh, kveenh jîh skâajjesoemeladtjh, dej minngemes jaepiej kommisjovne aaj jienebelâhkoen ârrojvâarohtamme. Lissine kommisjovne soejkesjamme sov gaavnoej bijre bievnedh.

Kommisjovnen ulmie gaskesasse seabradahkine lea orreme leajhtadimmiem barkose sjugniedidh, baajedh almetjh lahtesigumie bâtedh jîh dialogem sjugniedidh, reaktoe jîh jaksoes bievnesh barkoen bijre vedtedh, skreejrehtidh persovneles soptsesh juekedh, bievnedh, orre jîh ektie daajroevâaromem buektidh jîh hijven laavenjostoem sjugniedidh sjyöhtehke byjresigumie.

Kommisjovne ovrehte 30 preessebievnesh asken âtneme, mah ryöktesth viētdeldihkie orreme kraanskodemasse. Nasjonaale, regijonaale jîh voenges medijah leah barkoen bijre tjæaleme. Medija lea kommisjovnen ræhpas tjâanghkojde bööresovveme.

Kommissjovne deejri gaektsie dotkemeprosjekth jñh vijhte jeatjah prosjekth kommissjovnem jñh kraanskomebarkoem fulkin.

Kommissjovne iktemearan gaskesem átneme dej jeatjah kommissjovnigujmie Noerhtelaantine. Nöörjen kommissjovne lij meatan symposijumesne Sveerjesne 2022 maam kommissjovne Sannings- och försoningskommissionen för tornedalinger, kvener och lantalaiset laavenjostosne Sveerjen gærhkojne ektine öörni Luleå stiften tjñrrh. Kommissjovne aaj Soemen kommissjovnese guessine minni Aanarisnie tjaktjen 2022 juktie digkiedidh eventuelle ektie raastendåaresth raaajvarimmieh. Kommissjovne aaj eventuelle ektie raastendåaresth raaajvarimmieh digkiedi dej jeatjah kommissjovnigujmie Sveerjesne.

1.1.4.13 Inkludeereme sjyöhtehke byjresijstie jñh organisasjovnijste

Kommissjovne sjiehteladteme sjyöhtehke byjresigujmie jñh organisasjovnigujmie laavenjostedh, guktie daah leah meatan orreme mearan barkoe jáhteme. Kommissjovne varke bieljeli jñh vijrieslaakan aktegsalmetjh, organisasjovnh jñh institusjovnh bööredi biävnesih sijse seedtedh, jñh sijjen soptsesh jñh dääjrehtimmieh kommissjovnine juekedh.

Kommissjovne doh sjyöhtehke dæhkieh gaavne-damme jñtsh orgaani, siebriej jñh institusjovni tjñrrh. Kommissjovne jienebh sjñere tjåanghkoeh átneme Saemiedigkine jñh siebriejgumie Ruijan kvääniliitto, Kveeni suomi liitto (aarebi Kvenlandsförbundet), Norjalais-Suomalainen Liitto, Skogfinske interesser i Norge jñh Skogfinneforeningen, juktie barkoen statusen bijre bi-evnedh, guktie dah leah nuepiem áádtjeme lahtesigujmie jñh vuajnoejgumie bátedh mearan kraanskoemienie giehtelin.

Kommissjovne festivaaline, konferansine, barkoetjåanghkojne, tjåanghkojne jñh miærhkesjimmine orreme stoorre bieline laanteste. Dah leah hääleme, jñh lihtsegh kommissjovneste leah meatan orreme paneesoptsestimmine. Dam dorjeme bööredimmiej gaavhtan kommissjovnese, jñh lea stoorre bieline orreme kommissjovnen gaskesadtemistie almetjigumie.

Jaepien 2020 kommissjovne, sov ræhpas tjåanghko- ej tjñrrh jñh jeatjah öörneminie gaaabph kommissjovne lij bööresovveme, dæhkieh jñh institusjovnh bööredi uv- telassh raaajvarimmide sijse seedtedh mah mæhtieh stuerebe seammavýrtegsvoetem sjugniedidh jienebe- lähkoe- jñh unnebelähkoeárroji gaskem, jñh uvte- lassh raaajvarimmide mah mæhtieh bi-evnedh jñh dam siej- hme daajroem seabradahkesne lissiehtidh saemien, kve- enen jñh skåajjesoemen histovrijen jñh kultuvren bijre.

Jaepien 2021 kommissjovne jñtse lahtesetjåanghko- ejgumie eelki tjirkijigumie byjresi jñh organisasjovni ávteste. Jaepien 2022 kommissjovne lahtesetjåanghko- em needtesne utni noeride, skåajjesoemen byjresidie

Hurdalesne, jñh tjåanghcoe tjæliejidie jñh kultuvrejie- liedasse lidteratuvrefestivaalesne Ordkaalotten Romses- ne. Jaepien 2023 lij lahtesetjåanghcoe siebrine Norske kveners forbund.

Jaepien 2023 kommissjovne stuerebe govlehtim- mietjåanghkoem tjñrrehti gusnie fokuse lij dihte bielie reektemistie mij lea liktemen jñh uvtelessen bijre raaajva- rimmidie. Daate govlehtimmietjåanghcoe straaajmasov- vi seammalaakan goh sãemies dejstie ræhpas tjåang- hkojste.

Joekoen ræhpas tjåanghko- ej bijre

Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovne lea 37 ræ- hpas tjåanghkoeh jñh pñihtjegetjåanghkoeh tjñrrehtam- me mearan barkeme. Tjåanghkoeh seamma struktu- vrem átneme dejnie ovmessie sijjine, jñh desnie gusnie nuepie orreme, lihke laavenjostose tjiegtigumie jñh or- ganisasjovnigumie sjiehteladteme. Ulmie orreme kommissjovnen barkoem voenges njeptjesne gærredidh.

Dejnie ræhpas tjåanghkojne gaajhkesh lin buerie bæteme meatan árrodh. Tjåanghkoeh iktesth eelkin tjeahpoeboelhkine jñh mænngan kommissjovne sov barkoen jñh mandaaten bijre bi-evnieji, barkoen status- en bijre jñh mej teemajgumie dihte barki. Tjñerth, insti- tusjovnh, organisasjovnh jñh aktegsalmetjh leah bööresovveme meatan árrodh daaroehtemepolitih- kem jñh meadtam joekehtslaakan tjoevkedidh, gaskem jeatjah viehkine persovneles soptsesh soptsestidh jallh lahtesigumie bátedh kommissjovnese. Ulmie uvtemes orreme sinsætnan goltelidh. Muvhtine tjåanghkojne, joekoen dejnie dajvine daaroehtemepolitihke ij leah seamma æhpie, aaj dejtie mah dajvesne árroeh, æene- hks lohkehtimmieh höölteme don voenges daaroeht- temehistovrijen bijre.

Kommissjovnen barkoen tjñrrh kommissjovne bööredi liktemen bijre ussedadtedh, jñh guktie dihte maahta mijjen seabradahkem baajnehtidh, jñh haestieji raaajvarimmieh uvte- didh. Lissine kommissjovne lea vie- lie ov-byjjes gaavnedimmieh sjiehteladteme, gusnie nu- epie orreme kommissjovnen lihtsegigumie soptsestidh mearan pñihtjegem jovkin. Gosse tjåanghkoeh átneme kommissjovne lea gihtjehtimmieh tjñrrehtamme jñh dej joekehts dajvigumie áahpenamme.

Dah gieh meatan orreme dejnie ræhpas tjåanghko- jne leah nuepiem áádtjeme saemiengielem, kvee- nengielem, soemen jallh daaroen soptsestidh, jñh tjå- anghkojde aaj toelhkestamme. Jienebh dejstie ræhpas tjåanghkojste straaajmasovvin jñh kommissjovnen YouTube-kanaalesne gäävnesieh.

Kommissjovne laantenvijries ræhpas tjåanghkoem öörni goh webinaare 2021 juktie byögkelesvoetem bi- evnedh barkoen statusen bijre, jñh nuepien bijre lahtesi- gumie jñh dääjrehtimmiejgumie bátedh, jñh raaajva-

rimmiej bijre ussjedatdedh mah meehtin sjyöhtehke ärrodh.

1.1.4.14 Kommisjovnen tjeahpoe- jñh vätnoe-prosjekte

Kommisjovne tjeahpoegahtjemem bæjhkoehi taktjen 2022 gusnie teema lij «Daarodehteme jñh likteme». Faagejuryisnie tjehpiedæjjah tjeahpoefaageles dääjrehtimmine. Tjehpiedæjjah lin Tore Hansen, Liv Bangsund jñh Josef Halsem jñh lissine kommisjovnelihtsege Liv Inger Somby lij meatan juryisnie.

147 tjeahpoeuvtelassh sijse böötin. Dejtie 16 leah átnasovveme kommisjovnen reektehtsisnie jñh 13 tjeahpoevierhkieh vuesiehtæmman biejesovvin Storre-digkesne gosse Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovne sov reektehtsem deelli ruffien 1.b. 2023.

1.1.4.15 Baajnehtimmie covid-19-pandemijeste

Jaepien 2020 akte pandemije veartenem dievviedi, mij aaj progresjovnem kommisjovnen barkosne baajnehti. Suetievaarjelimmierestriksjovni gaavhtan tjoe-rin kraanskomen barkoesoejkesjem ávtese jarkelidh, jñh kommisjovne dan ávteste uksie askh guhkebe deellememieriem áadtjoeji.

Læjhkan kraanskome iktemearan jáhteme jñh kommisjovne tjáanghkoeh, gihtjehtimmieh jñh byögkeles representasjovnem tjirrehtamme gosse nuepie orreme, mearan striengkieslaakan suetievaarjelimmien stillemh jñh -ráajvarimmieh krööhkestamme. Kommisjovne tjoei læjhkan hieghtedh jallh vuertedh darjomh tjirrehtidh mejtie lij soejkesjamme. Kommisjovnen barkoe guessine minnedh abpe laantem tjarke suajmani, jñh lij gellie voenges seabradahkh mah vuertiejin kommisjovne edtji guessine bátedh. Nuepie minnijidh gaavnedidh dejtie mah sijhtin sijen persovneles soptsesh juekedh, lij ánnanamme, jñh tjoei gaajhkh dáehkiegihtjehtimmiejgumie minngiebase vuertedh. Kommisjovne aaj dääjrehti dovne kommisjovnen lihtsegh, tjaelemegoevtese jñh doh byngetje salkehtæjjah sijen barkosne suajmani steegkeldh vāarhkoej jñh gærjagåteiej gaavhtan, jñh faatoes bahtsemen gaavhtan daerpies materijaalese.

Kommisjovne barkoem sjiehtedi dejtie gaertjiedimmide mah koronatsiehkije sjugniedi, gaskem jeatjah gihtjehtimmieh tellefovnen jallh needten tjirrh tjirrehtin, sijjeste fysiske tjáanghkosne, dah gaertjiedin man jeenjesh mah meehtin dejtie ræhpas tjáanghkojde bátedh, jñh tjáanghkoeh stræjmiedin juktie jienebh jaksedh. Kommisjovne jienebh kommisjovnetjáanghkoeh tjirrehti goh needtetjáanghkoeh, jñh vielie goh aarebi aaj needtetjáanghkoeh iedtjeladtjigumie jñh mubpiejgumie utni.

1.1.5 BARKOEUVUEKIEH

Kommisjovnen lihtsegh, lissine kommisjovnetjáanghkojne, faagenotaah jñh reektehtseuvtelassh dorjeme, vāarhkoeh krāānskeme, gihtjehtimmieh tjirrehtamme jñh representaantine kommisjovnen ávteste meatan orreme öörneminie jñh tjáanghkojne.

Tjaelemegoevtese lea referaatem tjaaleme kommisjovnetjáanghkojste jñh guhkiebase barkeme kommisjovnen konklusjovnigumie. Tjaelemegoevtese diedtem átneme tjirkedh teeksth iktemearan dorjesuvvieh, gellien aejkien ektietjaeliemisnie kommisjovnelihtsegi-gumie, jñh leah digkiedimmienotaath jñh reektehtseuvtelassh dorjeme. Tjaelemegoevtese aaj diedtem átneme organiseerdh doh persovneles soptsesh tjööngghkedh jñh lihtsine ärrodh kommisjovnen, sjyöhtehke dáehkiej jñh jeatjah seabradahken gaskem. Tjaelemegoevtese lea tjirkijinie orreme kommisjovnen ávteste olkese, barkoem reereme jñh hokseme reektemem geervehtidh.

Gosse vuekiem veeljeme kommisjovne náhtoem átneme gaskenasjonaale dääjrehtimmijeste. Kommisjovne vuekiejgumie áahpenamme mejtie plearoeh kommisjovnh leah nuhtjeme, joekoen Kanada, Kalallit Nunaat/Kruanalaante jñh Áarjel-Afrika. Kommisjovne vuekiem evtiedamme mij tseahkan Nöörjesne sjeahta. Guktie kommisjovne soejkesjamme gaaltijh veedtjedh jñh gihtjehtimmiebíhkedimmieh leah jaksoes gaajhsidie orreme kommisjovnen gætiesæjrosne.

1.1.5.1 Kommisjovnen vāaromematerijaale

Kommisjovne lea materijaalem dāásteme maam dovne aktegsalmetjh, organisasjovnh jñh institusjovnh leah átneme goh vihkele gosse edtja tjoevkesem daarodehtiemasse jñh meadtese biejedh, jñh gaaltijh jñtjeveltien gaavneme. Barkoen tjirrh kommisjovne storre veahkam gaaltijematerijaaleste dāásteme jñh tjööngghkeme, goh dotkeme, mojttesematerijaale, tjiehpieslidteratuvre jñh vāarhkoematerijaale goh tjaatsegh, fotografijh, tjoejebaantedimmie jñh videjovebaantedimmieh. Kommisjovne ræjhkoes vāarhkoematerijaalem barkoste laahpa.

1.1.5.2 Gaavnoes dotkeme

Goh mandaate jeahta, kommisjovne vāaromem vaalteme dennie dotkemisnie mij joe gāāvnese. Naa storre dotkemelidteratuvre gāāvnese mij sjyöhtehke kommisjovnen barkose. Gaajhkh teemah jñh geograafesle dajvh eah leah seamma hijven gaptjeldihkie. Vielie dotkeme, salkehtimmieh jñh reektehtsh noerhtesaemien tsiehkijej bijre goh dej jeatjah dáehkiej bijre. Jijnje dehtie dotkemistie mij gāāvnese lea daarodehtemepolitihken bijre saemiej jñh kveeni vööste dajvine Lyngenen noerhtelisnie Noerhte-Romsesne. Joekoen jijnjem skuvle- jñh gieleepolitihkem Noerhte-Romsesne jñh Finnmarhkesne goerhtamme. Læjhkan aaj daennie dajves-

ne systematihkeles goerehtimmieh dejstie konsekvensijste fâatesieh mejtie daaroedehtemepolitihke lea âtneme, joekoen aktegsalmetjidie. Jeatjah bieline laantes-te daaroedehtemepolitihkem jîh daaroedehtemem vanebe tematiseereme jîh krâânskeme.

Kommisjovne aaj gellie voenegærjah, jaepiegærjah jîh aaj sâemies tjiehpieslidteratuvrem jîh voengeshistovrijes aejkietjaalegh giehtjedamme, âajvahkommess dajvine mah lin vuajnalgamme goh joekoen sjyôhtehke, jallh ij dan âehpies. Aalkoevâarome orreme materiijaale maahta elliesâbpoe guvviem daaroedehtiemistie vedtedh. Kommisjovne aaj vâarhkoekraanskommh tjîrrehtamme, jîh byngetje salkehtimmieh sâemies teemaj bijre dongkeme juktie daajroem âadtjodh maam kommisjovne daarpesji juktie maehdedh mandaatese vastiedidh.

1.1.5.3 Persovneles soptsesh

Mandaaten mietie kommisjovne bööredamme jîh sjiehteladteme ihke aktegsalmetjîh jîh dâehkieh leah maahteme sijjen persovneles soptsesh daaroedehtemepolitihken jîh meadtan bijre soptsesidh goh bielic kraanskoemistie. Soptsesh bielic gaaltijevâaroemistie kommisjovnen reektemasse. Naemhtie kommisjovne viehkiehtamme dâehkieh jîh indivijdi dââjrehtimmieh âvtese lutnjedh jîh vââjnedehtedh, guktie dah dejtie mujhtieh daan biejjien, men aaj dej perspektijvh jîh gorkesh daaroedehtiemistie. Vieksiesvoete kommisjovnebarkosne orreme dah soptsesh leah soptsesovveme. Doh persovneles soptsesh viehkiehtamme vielie jeereldihkie guvviem vedtedh daaroedehtemen sisvegistie jîh konsekvensijste. Golme âejvieulmiej dej persovneles soptsesigujmie; daajroem daaroedehtemepolitihken bijre lissiehtidh persovneles dââjresigujmie jîh mojhtesigujmie daaroedehtemen jîh meadtan bijre, saemiej, kveeni jîh skââjjesoemeladtji perspektijvh âadtjodh, jîh sinsitnien soptsesh jîh vyörtegsvoetem jââhkesjidh. Doh persovneles soptsesh dââjresi bijre aaj materiijaale stoorre aarvojne bâetijen aajkan, jîh naemhtie jîjtsearvoem âtna goh vihkeles dokumentasjovnebarkoe.

Dovne dah gieh soptsesidh jîh dah gieh goltelieh maehhtieh dam dââjredh goh likteme. Jeenjesh soptsestamme sijjiej tuhtjiej vihkele orreme soptsesidh mij heannadamme, jîh guktie daaroedehteme lea dej fuelhkieh baajnehtamme, dan âvteste daate ij dan âehpies orreme. Jeenjesh tuhtji njaelkie kommisjovne dej soptsesh dâastoeji.

Doh persovneles soptsesh leah gellielaakan âtnasovveme kommisjovnen reektehtsen tjîrrh. Mierhkelgamme sitaath soptsesijstie leah iktemearan âtnasovveme. Daate almetji dââjresh jîh mojhtesh vââjnedahta, jîh kveeni, nöörjensoemeladtji, saemiej jîh skââjjesoemeladtji gielh leah stieresne reektehtsisnie. Sitaath soptsesidh jîh buerkiestieh guktie saemiej, kveenh, nöörjensoemeladtjîh jîh skââjjesoemeladtjîh leah daaro-

edehtemem dââjreme jîh annje dam dââjroeh. Persovneles soptsesh leah lissine njaaalmeldh gaaltijinie jîh dokumentasjovnine âtnasovveme dennie histovrijes goerehtallemisnie. Gosse doh persovneles soptsesh njaaalmeldh gaaltijinie âtnasovveme dennie histovrijes goerehtallemisnie, dah leah dej siejhme gaaltijelaejhtehks prinsihpi nualan biejesovveme. Doh persovneles soptsesh aaj âtnasovveme kvalitatijve analysesne, jîh stuerebe ektiedæmman biejesovveme juktie konsekvenside daaroedehtiemistie vâajnoes darjodh.

Kraanskoemisnie vihkele orreme baajedh almetjîh veeljedh guktie sijhtieh sijjen persovneles soptsesem kommisjovnese deelledh. Almetjîh leah maahteme sovsoptsesem kommisjovnese tjaaleldh deelledh, baakoem vaelledh kommisjovnen ræhpas tjâanghkojne jîh kommisjovnese baahtsemem vedtedh sijjen soptsesidie gihtjehtimmiej tjîrrh. Muvhth almetjîh dovne baakoem vaalteme ræhpas tjâanghkojne jîh aaj materijaaalem sijse seedteme, jallh gihtjelgamme. Naan gille almetjîh veeljeme soptsesidie sijse seedtedh goh tjoejellallh videjovebaantedimmieh. Almetjîh mah sijjen persovneles soptsesh deelleme, nuepiem âtneme dejtie bââstede giesedh mearan kommisjovne barkeme.

Kommisjovne 766 persovneles soptsesh sijse tjöönghkeme. Kommisjovne gaajhkh persovneles soptsesh nuhtjeme anonyme demograafeles analysesne. Kommisjovne aaj analysem teemaj mietie dorjeme dejstie persovneles soptsesijstie, jîh möönsterh goerehtallemie juktie daajroem âadtjodh maam dah gieh soptsestamme mielic daaroedehteme lea, mah perspektijvh dej, jîh mah heannadimmieh jîh dââjresh dah tuhtjiej joekoen vihkele.

Doh persovneles soptsesh jîh jeatjah maadthmateriijaale mejtie kommisjovne ââdtjeme lea Saetniesvoetejîh liktemekommisjovnen vâarhkosne vöörhkesovveme bâetijen aajkan. Tjöönghkeme dejstie persovneles soptsesijstie lea jââhkesjimmien mietie orreme.

Almetjîh aaj kroessem biejele akten jââhkesjimmiegoerese mejtie vaajtelin dej soptsesh edtjiej byögkeles ârrodh jallh ij. Kommisjovne dan mænngan byögkelesvoetevuarjasjimmien materiijaaleste dorjeme. Jis soptsesh eah edtjîh byögkeles ârrodh, dah leah anonyme dorjesovveme kommisjovnen bievniemisnie jîh reektemisnie. Soptsesidie aaj vaarjelamme kommisjovnen vâarhkosne, jîh baahtseme soptsesidie lea stuvresovveme vuenemenjoelkedassi mietie. Byögkeles soptsesh âtnasovveme persovnebievnesigujmie kommisjovnen bievniemisnie jîh reektemisnie, jîh daah soptsesh byögkeles gââvnesieh bâetijen aajkan.

Gihtjehtimmie

Kommisjovne gihtjehtimmieh tjîrrehtamme goh bielic kraanskoemistie. Dagkerh gihtjehtimmiej tjîrrh kommisjovne baahtsemem bievniesidie jîh soptsesidie ââdtjeme mah jeatjah gaavhtan eah lin âehpies sjidte-

me. Gihtjehtimmieh dorjesovveme dennie gielesne maam dihte gie gihtjelgi sijhti nuhtjedh. Dovne tjaelemegoevtse jñh kommisjovnelihtsegh gihtjehtimmide tjirrehtamme. Kommisjovne maahtoem átneme gihtjehtimmieh tjirrehtidh, kveenen, soemen, noerhtesaemien jñh daaroengielesne.

Juktie tjirkedh kommisjovne aaj meehti bienvesh almetijistie veedtjedh mah sijhtin julevsamien jallh áarjelsamien gihtjehtimmesne soptsestidh, kommisjovne latjkoeh institusjovnigujmie darjoeji mej sjyöhtehke gielemaahtoe. Jaepien 2020 kommisjovne latjkoem darjoeji jarngine Árran Julevsáme guovdásj. Jarngie julevsamien maahtojne viehkiehti gosse kommisjovne persovneles soptsesh sijse tjöönghki, jñh dan gaavhtan nuepie sjidti persovneles soptsesh julevsamien gielesne dáastodh.

Jaepien 2021 kommisjovne latjkoem Aajege saemien gielesne jñh maahtoejarngine darjoeji, man ávteste aaj nuepie sjidti persovneles soptsesh áarjelsamien gielesne dáastodh. Jarngie aaj áarjelsamien maahtojne viehkiehtamme gosse persovneles soptsesh sijse tjöönghkeme áarjelsamien dajvesne.

Áestemefalaenasse dorjesovvi jñh latjkoe dorjesovvi sieltine Transcriber Scandinavia transkribeeremen bijre gihtjehtimmijste jñh tjaelemestaeriedimmien bijre. Tjaelemegoevtse áajvahkommes gihtjehtimmieh noerhtesaemien gielesne jñh kveenen gielesne transkribeeri, jñh joekoen sensitijve gihtjehtimmieh.

Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovne göökte sáarhts gihtjehtimmieh nuhtjeme: narratijve gihtjehtimmieh jñh tematihkeles gihtjehtimmieh. Narratijve gihtjehtimmieh átnasovvi persovneles njaalmeldh soptsesh dáastodh jñh tjöönghkedh, jñh tematihkeles gihtjehtimmieh átnasovvi vihties teemah goerehtalledh, buerkiestidh jallh dokumenteeredh. Muvhth dejstie gihtjehtimmijste dorjesovvin goh dáehkiegihtjehtimmie jienebi almetjigujmie stieresne.

Narratijve gihtjehtimmie átnasovvi gosse edtji soptsesh jieleden bijre jñh jñtse dáárehtimmieh daaroedehtieminie soptsestidh, guktie almetje dam daelie mājhta. Kommisjovne sijhti gaajhkesh mah idtjin sijhth jallh idtjin maehtieh sijjen persovneles soptsesem tjaeledh, nuepiem áadtjoejin dam njaalmeldh soptsesestidh. Narratijve gihtjehtimmien tjirrh almetjh áadtjoejin sijjen soptsesem soptsestidh bieleden stoerre baajnehtimmieh gihtjehtæjjeste. Doh teemah mej bijre daamtajommes narratijve gihtjehtimmie soptsesti lij gielesne, sierredimmie, skuvle jñh identiteete.

Kommisjovne aaj tematihkeles gihtjehtimmieh darjoeji juktie bienvesh teemaj bijre áadtjodh mej bijre idtji daajroem utnieh. Daennie gihtjehtimmievuekesne kommisjovne almetjh gihtjehti mah sjiere daajroem kommisjovnen barkose böökti. Gihtjehtæjja sjiere gyhtjelassh gihtji juktie sjyöhtehke bienvesh áadtjodh. Kommisjovne tematihkeles gihtjehtimmieh tjirrehti

gaskem jeatjah teemaj bijre gööleme, duedtie/vætnoe, dasseme skuvletijje, healsoe, areaaleskilkehtassh, báatsoe, maanavaarjelimie jñh religijovne.

1.1.5.4 Analyse persovneles soptsesijstie

Analysesne analysedirrege átnasovveme juktie systemen mietie gelliej persovneles soptsesigujmie barkedh. Kommisjovnen analysesne lea dejtie tjaeledh persovneles soptsesidie jñh transkripsjovnide gihtjehtimmiamaterijaaleste jñh lahtesinie ræhpas tjáanghkojne veesememe demograafeles bienvesi mietie goh tjoele, sijjie, gielesne, etnisteete, aaltere jnv., jñh mænngan analyse sisvegistie dorjesovveme, iktedamme áejvieteemine jñh analyseereme teemaj mietie.

1.1.5.5 Psykososijaale dáarjoe

Barkoen aalkoelisnie Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovne mājhtaji kommisjovnebarkoe jñh kraanskome maehtieh traavmah, asvem jñh jeatjah negatijve jñh leevles tsiehkies veaksahkábpoe darjodh, mejtie aktegsalmetjh maehtieh daaroedehtemen jñh meadtan gaavhtan utnedh. Kommisjovne tuhtjeme vihkele orreme daejredh guktie almetjh dáastodh mah haastavvieh sijjen dáárehtimmieh daaroedehtemepolitihkine jñh meadtine juekedh.

Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovne rááresjimmesne Healsoe Noerhte RHF:ine laavenjostolatjkoen bijre Sámi Klinihkkine seamadin, mij illedahkine sjidti laavenjostoe Finnmarhken skiemtjegæatine, Saemien nasjonaale maahtoedienesjen tjirrh – psykiske healsoevaarjelimie jñh geeruvevoete (SANKS/SÁNAG). SANKS lea sjierehealsoedienesjñh faalehtamme psykiatrijesne, jñh kultuvremaehteles medisijnefaageles rærieh kommisjovnese vadteme barkoen sjiekenisnie. Goeven 2019 bielieh kommisjovnneste kuvsem tjirrehtin SANKS:ine guktie dah edtjin dáastodh dejtie mah traavmah utnin, barkosne. Tjijelke raaste orreme kommisjovnen kraanskomebarkoen jñh healsoebarkiji diēden gaskem.

SANKS sjieremaahtoem kultuvresjiehtedamme healsoedienesjinie átna, mejstie dovne kveenh, saemieh jñh skáajjesoemeladtjh maehtieh náhtoem utnedh. Göökte barkijh barkose biejesovvin. Doh njieljie terapeevth mah viedteldihkie orreme kommisjovnen barkose lin Berit Frøydis Svineng Johnsen, Marit Mildrid Utsi, Anne Karin Steffensen jñh Reidun Boine.

SANKS lea aehpie- jñh dáarjoesoptsestallehm faalehtamme mearan kommisjovne barkeme. Daate joekoen sjyöhtehke orreme dejtie almetjidie gielesne sijjen soptsesh daaroedehtemepolitihken jñh meadtan bijre soptsestamme. Gaajhkesh gielesne ovnessie domteserelateereme reaksjovnh áadtjeme mænngan sijjen soptsesem kommisjovnese jallh ræhpas tjáanghkojne soptsestamme mej ávteste kommisjovne diēdtem átneme, leah maahteme terapeevtigujmie gaskesadtedh. Seam-

malaakan aaj dah mah goltelæjjah orreme dagkerh tjå-
anghkojne jallh straajmadimmien jallh jeatjah mediji
tjïrrh. Lissine SANKS dâarjoesoptsestallēm h jïh dâe-
hkiesoptsestallēm h âtneme lihtsegigujmie kommisjov-
neste.

Bievnesh faalenassen bijre SANKS:ste Saetniesvoe-
te- jïh liktemekommisjovnen barkoen sjïekenistie leah
vadtasovveme Saetniesvoete- jïh liktemekommisjov-
nen tjåanghkojne. Dan gâhkese gâaradamme SANKS
stieresne orreme kommisjovnen öörneminie jïh daer-
piesvoeth vihtesjamme. Almetjh meehtin jïjtjh terape-
evtigujmie gaskesadtedh tellefovnen jallh e-påasten
tjïrrh.

Dâarjoesoptsestallēm h eelkin tsïengelen 2020. Me-
aran kommisjovne lij barkeminie âllesth 126 dâarjoes-
optsestallēm h vadtasovvin. Doh jeenjemes almetjh
gïeh dâarjoesoptsestallēm h daarpesjamme leah jïjtjh
SANKS:ine gaskesadteme kommisjovnen ræhpas tjå-
anghkoj mænngan. 12 dâarjoesoptsestallēm h vadtas-
ovvin gihtjehtimmiej mænngan kommisjovnine. Doh
jeenjemes almetjh aktem soptsestallēm h SANKS:ine
âtneme, men sâemies almetjh leah jienebh soptsestal-
lēm h daarpesjamme.

SANKS naan gille almetjh juvnehtamme jallh bih-
kedamme tjïelte- jallh sjïerehealsoedienesjinie gaske-
sadtedh.

Ij leah daerpies orreme vuesiehtimmine dâarjoes-
optsestallēm h mearan kommisjovne lea barkeme, jïh
âenehks vuertemetijje orreme. Faalenasse namhtah or-
reme. Terapeevti lea sjævehtsvoetediedte, jïh kommi-
sjovne ij leah sisvegēm dâarjoesoptsestallēm h vuaj-
neme, men rutijnen mietie faalenassen bijre beavneme
sov ræhpas tjåanghkojne jïh gihtjehtimmine.

Kommisjovne rââresjimmesne Romsa- jïh Finn-
marhken Staatehaaltoejinie bieljelimmierutijnem tjïel-
tide tseegki kommisjovnen tjåanghkojne fiereguhtene
tjïeltesne. Saetniesvoete- jïh liktemekommisjovne rutij-
nen mietie doh sjyöhtehke tjïelth bieljelamme gosse
ræhpas tjåanghkoeh âtneme bijre jarkan laantesne.
Kommisjovne vâaroeminie utni bieljelimmie seed-
tesovvi staeriesdâaktaridie jïh jeatjah healsoebarkijidie
tjïeltesne.

1.1.5.6 Våarhkoekraanskome

Kommisjovne lea våarhkoekraanskomem tjïrreh-
tamme gaskem jeatjah staatevåarhkojne Hamarisnie,
Romsesne, Saemien våarhkosne, Guovdageaidnusne jïh
Tråantesne, Nasjonaalegærjagâetien digitaale plaerie-
våarhkosne, Digitaalevåarhkosne (Rijhkevåarhkoeh), jïh
sâemies gasketjïelten våarhkojne, jïh våarhkojne ov-
messie museuminie. Sæjhta vâajnoes ârrodh dejnie ov-
messie kapihtelinie reektehtsen tjïrrh mah våarhkoeh
mah leah âtnasovveme. Kommisjovne aaj göökte byjn-
getje våarhkoekraanskomm h dongkeme:

- Per-Øivind Sandberg (2020) Skåajjesoemeladtjh
Solør-dajvesne baelien 1820-1900
- Astri Andresen (2022) Maanavaarjelimmie jïh
daaroedehteme
- Kommisjovne lea lissine gyhtjelassh gihtjeme jïh
vuejnemen bijre birreme gelliej orgaani vâarhko-
jne, dej gaskem Tjïelte- jïh orrestimmiedeparte-
meente, Ålkoerijhkedepartemeente, NRK, Ööh-
pehtimmiedirektoraate jïh Saemiedigkie.

1.1.5.7 Byjnetje salkehtimmieh

Saetniesvoete- jïh liktemekommisjovne gaektsie
byjnetje salkehtimmieh dongkeme. Kommisjovnen
reektehtsisnie dejtie salkehtimmide refereereme sal-
kehtæjjan nommine, jïh man jaepien salkehtimmie
kommisjovnese deellesovvi. Doh byjnetje salkeh-
tæjjah nuepiem âtneme salkehtimmide staeriedidh jïh
geervehtidh âvtelen kommisjovne salkehtimmide bæj-
hkoeh. Barkoen tjïrrh kommisjovne nuepiem âtneme
salkehtimmide juekedh kommisjovnigujmie Sveerjes-
ne jïh Soemesne. Salkehtimmieh gaaltijinie âtnasovve-
me kommisjovnen reektehtsisnie, jïh dihte doh ellies
salkehtimmieh bæjhkohtamme goh elektrovneles
lissietjaalegh reektehtsasse. Doh gaektsie byjnetje sal-
kehtæjjah leah:

- Marit Meløy (2020) Jarkelimmieh tjoelerråalline jïh
fuelhkiestruktuvresne staateles râajvarimmiej
gaavhtan båtsoesne
- Harrieth Aira jïh Oddmund Andersen (2021)
Daaroedehteme Gaske-Romsesne, Åarjel-Romse-
sne jïh Noerhte-Nordlaantesne
- Astri Andresen (2021) Konsekvensh nöörjen æjvie-
ladtji politihkeste jïh barkoste skoltesaemien
dajvesne medtie 1800 ræjeste jïh daan biejjien raa-
jan
- Jon Røyne Kyllingstad (2021) Goerehtimmie fysiske
antropologeles dotkemistie saemide, kveenide jïh
skåajjesoemeladtjide, uvtemes nöörjen æjvieladtji
rââllese
- Jens Ivar Nergård (2021) Daaroedehteme julevsæ-
mien dajvesne uvtemes Divtasvuodnese jïh Hab-
merasse minngiedâaratijjen; evtiedimmievæhtah,
sosijaale jïh ekonomeles konsekvensh
- Steinar Pedersen (2021) Daaroedehteme Deatnu-
vumesne uvtemes jielemebarkose
- Jon Røyne Kyllingstad (2022) Goerehtimmie fysiske
antropologeles dotkemistie saemide, kveenide jïh
skåajjesoemeladtjide, uvtemes nöörjen æjvieladtji
rââllese bielie II
- Kirsti Strøm-Bull (2023) Konsekvensh daaroedehtie-
mistie båtsoen reaktide, tjoevkedamme laaki jïh
reaktapraksisen tjïrrh

veanhtadihks prosesside sjehteladtedh juktie haestemh jñ loetemh daejtie haestiemidie dæhkiej sisnie digkiedidh, jñ nöörlen æjvieladtjh tjuerieh dæhkiejgumie laavenjostedh.

Kommisjovne abpe sov barkosne, aaj gosse persovneles soptsesh sijse tjöönghkeme, vääroemasse bieje me dihte mij muana man däähkan fiereguhte govlesåvva, lea jñtseidentifikasjovne jallh jñtse miele etnihkeles ektiedimmeste. Gosse dejtie joekehts dæhkide gaavne damme kommisjovne dääjreme jeenjesh jiehtieh dej leah jienebh identiteeth, dah jñtjemse utnieh goh saemien, kveenen jñh/jallh nöörlen. Jeenjesh aaj jiehtieh dej lea ajve akte identiteete, saemie, kveene, nöörlensoemen, skåajjesoemen jallh nöörlen.

1.2 Iktedimmie kommisjovnen reektehtsistie

1.2.1 HISTOVRIJES GOEREHTALLEME – DAAROEDEHTEMEPOLITIHKESTE POLITIHKELES GELLIEVOETESE

Nöörje iktesth gelliekulturelle seabradahke orreme. Daaroeh jñ saemieh guhkiem laantesne vyöseme, mearan kveenh jñ skåajjesoemeladtjh leah vuesiehtimmieh unnebelåhkojde mah ektiedimmiem Nöörjese åt neme gellie tjetie jaepieh. Joe gosse Nöörje akten rñjhkese tjåanghkeni lij gaskesadteme dæhkiej gaskem. 1100- jñ 1200-låhkoen rñjhkegånkafaamoe jñ gærhkoe faamoem åadtjoejin noerhtese mearoegaedtien mietie eevre Romsese, jñ 1300-låhkoen aalkoevisnie lin bâte me Vardöse Finnmarhkesne. Tije doekoe saemieh aaj bieline sjñtin staaten reeremistie, orre vuekiejgumie guktie edtjin skaehtiem maeksedh jñ aktine bijjemes reaktasysteemine. Gosse gærhkoe tseegkesovvi misjovne barkoe saemiej vööste eelki, jñ kristeles vuekieh saemide baajnehtin.

Båasarimmien mænngan 1200-låhkoen raejeste 1400-låhkoen raajan, gosse veaksastalleme jñ dæaro staati gaskem, dle Danmarkhe, Nöörje, Sveerje jñ Russlaante seamadin tjåanghkie reeremen bijre göökte jallh golme staati gaskem dejtie stoorre jñ raasten namhtah dajvijste sis-laantesne noerhtene. Daah dajvh «ektiedajvh» gohtjesovvin, jñ årrojeh ektiedajvine tjoe rin skaehtiem maeksedh göökte jallh golme staatide. Seamma tije saemieh muvhtine dajvine sjære reaktah eatnemevierhtide jñ dajvide åadtjoejin. Akte vuesiehtimmie bygselsysteme åarjelsaemien båtsoedajvine, mubpie lea öörnege jñtse jåartareaktajgumie Nordlaanten noerhtelisnie jñ Romsesne, maam «finneodelen» gåhtjoejin, jñ gålmede vuesiehtimmie lea «frñjjevoeteprieveh» mejtie tsaare skoltesaemide veedti. Dej jillemes dajve Neidenisnie.

Gosse daaroeh eelkin mearoegaedtien mietie noerhtese orrijidh, dle saemieh aaj bieline sjñtin daaroen

seabradahketsiehkeste. Gellene lehkesne vigkie nöörlen æjvieladtji jñ saemiej gaskem sjñdti dej gellie göölijevoeni jñ daaroen årrojelissiehtahken gaavhtan.

Dah mearoegaedtieh jñ fjovledajvh Divtasvuodneste Varangerasse nöörlen ståvroen nualan sjñdtin Kalmardåaran mænngan 1611–1613, maam Danmarkhe Nöörje vitni. 1600-låhkoen aaj nåajtomeprosessh, joe koen Finnmarhkesne.

Dah aaj saemide baajnehtin. Noerhte-Nöörjesne 177 nåajtomeprosessh. Daejtie lin 37 saemiej vööste, Trööndelagesne 3.

1600-låhkoen minngiegietjien raejeste staaten syjhtedassh raadtahtahkine dehtie daanske-nöörjen rñjhkeste stuerebe sjñdtin, gaskem jeatjah bærries gånkeles «regalide» jñ eerpeme reaktide vuesiehtin, mah sijhtin jiehtedh gaajhke maam idtji guhte eekine utnieh, lij gånkan eeke. Destie gellie konsekvensh sjñdti 1700-låhkoen doekoe. Finneodelem nåhkehtin, jñ dihte bærries sijteöörnege saemien dajvine ahkedh vielie gaarvani, men skoltesaemiej luvnie jærhkieji jieleddh.

Saemieh jñtsh reaktaöörnegem guhkiem utniehtin. Gellie vuesiehtimmieh gååvnesieh gusnie dah reaktide vaarljin gosse lin vigkine voenges æjvieladtjigumie jallh jeatjah voenges dæhkiejgumie.

Daelie kveenh eelkin Noerhte-Nöörjese juhtedh. Dah voestes kveenh mah tjaaalassovveme årroejinie dajvesne, dejnie båarasommes skaehtielåhkojne neebnesovveme, jaepeste 1520 jñ åvtese. Dah lin vaenie 1700-låhkoen aalkoven raajan, jñ jienebh sjñdtin medtie 1720 raejeste. Dah juhtemh lin sâemiesmearan væjranimmie dehtie soemen bântakoloniseradimmeste lappmarhkijste, jñ sâemiesmearan akte illedahke nåake sjædtoesjñdtedimmien jñ epidemiji gaavhtan hñejmevoenine, jñ juktie strerkiestin tjoe rin dæaroese vuelkedh dæaroenierine, jallh dæaroste baatarin, goh Dihte stoorre noerhtelaanti dæaro (1700–1721).

Nöörjen æjvieladtjh kveenide aavojne dæastoeh tin goh bântah raastedajvine, gaerhtesvoetine dan daanske-nöörjen gånkese, akten tije gosse æjvieladtjh deejrin staath edtjin raasti bijre sjæjsjalidh traktaaten tjñrrh. Jis almetjh lin gætieh tseegkeme jñ dajvesne årroejin, dle meehtin heerredidh naaken edtjin vienhtedh lij aevries dajve maam staate meehti krñevedh. Kveenh Altesne vægkan böötin åtnoen bijre voenges vierhtijste, uvtemes aamt-ålmie. Dah gånkine gaskesadtin edtjin dæarjoem åadtjodh. Akte tjirkije, Knut Olsen Kven, Københavnese aamhtesinie minni, jñ gånka dejtie dæarjoeji jñ aamt-åhma tjoe ri galhkedh. Kveenh aaj gaerhtesvoetebæjhkoeh timmiem gånkese tjeelin, mij lea kveeni båarasommes æehpies jñ spååreme tjaatsege.

Gålmede dæhkie maam kommisjovne kråånske me, skåajjesoemeladtjh, sov maadtoem Savolaxesne åarjelsoemesne utnin. 1500-låhkoen eelkin Vårmlaantesne Sveerjesne orrijidh, jñ debpede jienebh juhtin dejtie stoorre skåajjedajvide Østlaantesne Nöörjesne

1600-låhkoen raejeste. Solør-dajve raasten lihke dej æjviedajvine sjïditi, mij varki Finnskogene gohtjesovvi. Daesnie doh skåajjesoemeladtjï aesine orriijn, dej storre vuemiej gaskesne gusnie bâeries daaroen bân-tavoenh. Skåajjesoemeladtjï uvtemes væhta lij svirjemelaanteburrie, jeenjemes gohtjesovveme «svedjing» jïh «bråtebrenning».

Joekoen svirjemelaanteburrien gaavhtan, skåajjesoemeladtjï vægkan böötin dovne nöörjen bân-taârroji aerpievuekien laanteburrine jïh skåajjeburrine maam storre âesiesgætïeh Christianiesne giehteldin. Skåajjesoemeladtjï aaj æjvieladtjï vöoste stujmiedin, voestes bielien 1820-låhkoen, krïevemigujmie buerebe jielemetsïehkiej bijre, skuvlen jïh gærhkoen bijre soemengïeleldh lohkehtæjjajgujmie jïh hearrajgujmie, jïh jïjtse raastendåaresth skåajjesoemen dajven (herred) bijre. Gaajhkem æhpïedehtin storre «petisjovnesne», jïh dle Stuahkan baalkerdin. Krïevemh heajhtasovvin, jïh daaroedehteme skuvlesne jïh gærhkosne Finnskogesne vuajnalgi goh reaktoe. Aajnehke illedahke stujmeste lij åadtjoejin gaartenh åestedh mejtie åadtjoejin eekedh.

Gånkafaamoen syjhtedassh aaj religïjovnen suerkiem faarhmesti. Ortodoksïen nuellesne, 1600-låhkoen minngïegïetjïen raajan, ij lij gærhkoen naan sjïere misjovneulmie saemide. Daate jorkesi pietismen nuellesne, jïh 1714 sjïere voernges instituhte tseegkesovvi, Misjovnekollegïje, gusnie Finnemisjovne lij jïjtse goevtese. Dam Tråantesne tseegkin, jïh Thomas von Westen dan åvtehke. Saemien misjovnegïeline sjïditi, maam tjirkin jïjtse ööhpehtimmïeinstitusjovnigujmie Tråantesne. Urrebe dotkeme vuesïehtamme skuvle hijvenlaakan juhti gellïe misjovnedajvine. Gellïe misjonæri lin vitenskapeles iedte, jïh storre daajroem åadtjoejin saemien gielen, kultuvren jïh aerpievuekien religïjovnegïehteldimmïen bijre. Dah jïjnïem tjeelin saemiej voejkensvoeten bijre. Mubpesth, dle tjïelke sjïditi misjovne saemien aerpievuekien religïjovnegïehteldimmïen bahhasvoetine utni. Saemien gïevrieh bâeltïejin jallh veeltin, muvtht dejstïe antikvareles vâarhkojde saadtesovvin, jïh sjïelesïjjïeh eerjesovvin.

Misjovnen lin aaj jeatjah ulmie goh religïjovnen bijre, gidtjï dïrregïnie årrodh staatetseegkemisnie jïh noerhtedajvide dan danskenöörjen staatese ektïedïdh.

Dan storre noerhtelaanti dâaroen mænngan, Danmarhke-Nöörje jïh Sverje raastelatjïkoen bijre seamadin, mij gaervies sjïditi 1751. Latjkose lij lissïe, Lappekodisille, sjïere njoelkedassïgujmie mah edtjin dam joe tseegkeme raastendåaresth båtsoem tjirkedh dej göökte laanti gaskem. Kodisille aaj sâemiesmearan vihele sjïditi jeatjah raastegyhtjelassh loetedh, joekoen Deatnu-jeanoen mïetïe jïh âesïestimmïen bijre Varangerisnie. Lappekodisille ij gâessïe nâhkelamme, jalhts dam gellïen æjkïen eajparosteme.

Dïhte minngemes ektïedajve juakasovvi gosse Nöörje jïh Russlaante seamadin raasten bijre 1826. Raaste dejtïe skoltesaemien sjïtïde dajvesne juekieji, Pasvik-, Petsjenga- jïh Neiden. Skoltesaemïeh Neidenisnie veeljin nöörjen sjïdtedh, jïh doh jeatjah göökte dâehkieh veeljin russiske sjïdtedh. Dah skoltesaemïej aerpievuekien raastendåaresth reaktah krööhkestin aktene sjïere lissïelatjkosne jaepïen 1834. Skoltesaemïeh Pasvikesne daelvielaantem nöörjen bielesne dassin, men åadtjoejin nöörjen dajvesne gïesege hâallestïdh, jïh skoltesaemïeh Neidenisnie åadtjoejin Soemesne hâallestïdh tjaktjege jïh daelvege. 1800-låhkoen mubpïen bielien skoltesaemïej reaktah Soemesne nâhkelin, jïh 1920-låhkoen skoltesaemïeh Pasvikesne reaktïde dassin mejtie Nöörjesne utnin.

Skoltesaemïej eerpeme reaktah Neidenisnie jeenemasth krööhkesovvin åvtelen raastem nænnoestin, men ånnetjï ånnetjï jorkesi 1800-låhkoen doekoe dâarogasken raajan. Dej kulturelle vâarome jïh jieleme slaamin. Voestegh aktegsreaktam loesegöölemasse Neidenjeanosne dassin jaepïen 1848, dan mænngan ektïejåartam, skoltejåartam dassin nâhkehtimmïen gaavhtan medtïe 1905, jïh minngemes dam jïjtjeraarehke båtsoem dassin 1930-låhkoen. Fåantoe man åvteste numhtïe sjïditi lij uvtemes dan åvteste orre almetjedâehkieh böötin juhtïen, jeenjemes kveenih, mah vierhtïjste krïevin.

Skoltesaemïeh ahkedh vielïe treegkesovvin goh dâehkie voenesne. Reaktaæssjalommese «seamma reaktâ gaajhkesïdïe aktene voenesne» skoltesaemïde nâake-laakan baajnehti.

Æjvieladtjï sjaavnjoe båtsoem stuvrehtïdh, laakïgujmie felleslappeloven jaepeste 1883 jïh tilleggs-lappeloven jaepeste 1897, gaajh nâake konsekvensh båtsose vedtï, joekoen åarjelsaemien dajvesne. Men åarjelsaemien båtsoe deadtoven nualan böötï guhkiem daan åvtelen, uvtemes årrojellissïehtahken gaavhtan bân-tavoenïne jïh juktïe dellïe aaj jïenebh dovne orriijn jïh sïetereburrine eelkin båtsoedajvine. Muvtht dajvine eerpeme unnebevyörtëgs vuajnoeh båtsoesaemïej jïh dej jïeledevuekien vöoste, aaj darjoeji guktïe daaresjïmmïe jïh meadta lij eevre sïejhme, lissïne “finnjaging” jïh vædtsoesvoete.

Låevteme saemïej vöoste jïh mådtoedimmïe bovt-sïjste Dalbusjœn lihke Osesne Østerdalesne jaepïen 1811, lea akte vuesïehtimmïe itjmïes daaresjïmmeste åarjelsaemien båtsoesaemïej vöoste. Njïeljïe fuelhkieh jïh dej krïevvïeh låavtasovvin bânntïjste vaeknïejgujmie, jïh gellïe tjuetïe bovtsh leekesovvin. Aamhtese gorehtamme sjïditi jïh bânantah tjoeirin böötedh, men seamma tïjjen saemïeh reaktïde dajvese dassin.

Gaskoeh 1800-låhkoen raajan nöörjen æjvieladtjï vuajnoe saemïde, kveenide jïh skåajjesoemeladtjïde læjhkan jeenjemes hijven. Storerredïgkie vuesïehtimmïen gaavhtan nænnoesti jïjtse lohkehtæjjaööhpehtim-

miem tseegkedh, uvtemes saemiengieleldh lohkeh-tæjjijste, Trondenesesne 1826, jñh gosse edtjin veeljeme-ålmah aamt-krærran veeljedh, mah edtjin tjirkijh Eids-vollese veeljedh, dle gellie saemieh jñh kveen-veeljesovvin. Dejstie golme veeljeme tjirkijstie Eidsvollese Romsa jñh Finnmarhkeste, mij lij akte aamte, lij akte kveene Balsfjordeste, Henrik Larsen Skjæret. Seassoeh påastesaehtemen gaavhtan ij lij naan tjirkije Noerhte-Nöörjeste Eidsvollesne.

Dan guhkies dāaroebœlhken, 1814 åvtelen, dñhte bāeries misjovnebarkoe saemiej gaskem nāhkelī. Ån-netji, dle misjovnebarkoe daaroedehtiemasse jorkesi. 1840-lāhkoe doekoe fāāmijes redaktöörh, muvth he-arrāh jñh stœrredigkieålmah vuastalin gosse politihke sñjhti sñjieteladtedh kveenen jñh saemien gielese gærhkosne jñh skuvlesne. Vuestehki mietie daaroen giele lij daerpies jis edtjin nasjonaale eelemem jñh kultuvrem vejtiestidh, saemien jñh kveenen giele lin primitijve njieptjesne. Lissine, dle bagkesin dah raastedajvh no-erhtene lin joekoen prāāsehke juktie raasth lin naa orre, jñh desnie jñjnñh «ammes» ārrojñh, saemieh jñh kveen-veenh.

Aerviedimmieh dovne russiske jñh soemen vaahraj bñjre viehkietin nasjovnetseegkemen rāajvarim-miejgujmie aelkedh mah edtjin rñjhken dajvh tjirkedh. Illedahke daaroedehtemepolitihke sñjdti. Eelki daaroedehtemerāajvarimmiejgujmie mahte abpe dajvesne Divtasvuodneste Noerhtelaantesne jñh noerhtese. Mænngan rāajvarimmide stuvrin joekoen Finnmarh-ken jñh göökte tjñelti vööste Noerhte-Romsesne. Åejvie-ladtjh vñenhtin daaroedehteme edtji jñjtsistie juhtedh jeatjah dajvine gosse ajve daaroengielem skuvlesne jñh gærhkosne nuhtjin, jñh juktie daaroengieledh ārrojñh dahkoe juhtin.

Aalkovisnie Stœrredigkie nænnoesti edtji gieletsiehkide noerhtene goerhtidh. Seamma tñjjen beetne-hvierhtieh saemien bæjhkoehthimmide vedti mah ed-tjin skuvlesne jñh gærhkosne åtnasovvedh. Jaepien 1851 foentem tseegki mij edtji ekonomeles vāaromem vedtedh daaroedehtemepolitihkese, Finnefondet, mij eev-re jaapan 1921 gāāvnesi. Easkah 1860-lāhkoen aalkoe-lisnie reerenasse jñh stœrredigkie daaroedehtemepoli-tihkine nñerhkin. Dellie dñhte praktihkeles tjñrrehtim-mie vihkielommes, jñh bñhkedimmieh vedtin guktie po-litihkem tjñrrehtidh.

Joe aarebi rāajvarimmieh dorjesovvin mah vuesieh-tieh daaroedehtemepolitihke dāarjoem utni dovne vo-enges- jñh rñjhkepolitihkeri luvnie. Gaskem 1860 jñh 1883 Stœrredigkie beetnehvierhtieh vedti juktie saemi-en maanah Rossesne daaroen foeste-eejhtegidiē sērtedh. Sertemen ulmie lij āllesth kulturelle jñh gieledh daaroedehteme, jñh giefieslaaken mietie lij luhpie ma-anah sertedh. Daate maaksasovvi sñjere beetnehvierh-tiedāarjojne Stœrredigkeste

1863 Stœrredigkie sov voestes vihkielommes dig-kiedimmiem daaroedehtemepolitihken bñjre utni, gus-

nie sñjere tjñelkestimmieh rāajvarimmide digkiedin, dovne saemide jñh kveenide. Voestes daaroedehtemes-tilleme lohkeh-tæjjide «mālsomedajvine», lij jaepiem aarebi bāateme, jñh aaj bñhkedasse guktie edtjin Finne-foentem nuhtjedh.

Mālsomedajve tjñertestovvi goh dajve gusnie meeh-tin vñanhtadidh edtjin maehtedh learoehkidiē daaroedehtedh, ij ajve daaroen liēredh, men aaj dam biejjie-ladtje saemien-, kveenen- jallh soemen gielem daaroengielese mālsodh. Mālsomedajvh jeerehtin medtie 1900-lāhkoen raajan. Finnmarhkesne jñenebh sñjdtin, jñh Romsa jñh Nordlaantesne vaenebe sñjdtin juktie lin daaroen gieledajvine sñjdteme. Åejvieladtjh deejrin lij saemien dajvh mālsomedajvi āarjelen aaj, men dah vñenhtin daaroedehteme sñjhti jñjtsistie juhtedh, sñjeh-teladtemi namhtah jñh ajve daaroen gie-line skuvlesne.

Medtie 1870:n raejeste daaroedehtemepolitihke ānnetji ānnetji vāejrani. Vuarjasjimmieh vuesiehtin skuvlepolitihke ij lij dejtie vñanhtadamme daaroedehtemeilledahkide vadteme, naakede maam buerkiestin goh fāantoe liberaale vuajnoej gaavhtan lohkeh-tæjjaj luvnie, jñh juktie eah lin guarkeme man stinkes giele lij dejnie saemien jñh kveenen seabradahkine.

Åejvieladtjh vāaroeminie utnin gærhkoē edtji daaroedehtemepolitihkesne ātnasovvedh, jñh jñjtsñh bñhkedassh evtiedin gærhkoen daaroedehtemerāajva-rimmide. Eah lin krñevenassh gærhkose gāæssie dan stri-engkies goh krñevenassh skuvlese. Seapan juktie gærhkoē aahpan bööti gosse tjoeri ietniengie-len jñh daaroengie-len gaskem veeljedh gosse edtji Hærran baakoeh saarnodh. Sāemiesmearan gærhkoē daaroedehtemepo-litihkine ektine juhti, men göökte sñllh minngesne. Ur-rebe dotkeme vuesiehtamme vaenie hærrah daaroedehtemem āllesth dāarjoejin. 1888 dñhte orre finnemis-jovne tseegkesovvi. Læstadianisme aaj haesteme gærhkose sñjdti gusnie Hærran baakoeh ietniengielesne saarnoejin, raaktan Lutheren gaavhtan.

Ånnetji, dle vitenskapem nasjovnetseegkemisnie nāhtadin, jñh nāake vuajnoeh saemiej, kveeni jñh skāa-jjesoemeladtji bñjre dāarjedīn. Historihkere jñh geograa-fe Yngvar Nielsen, Etnografeles museumen āvtehke Christianiesne, teorijem bæjhkoeh-ti 1889 āarjelraasten bñjre Nöörjesne saemien ārroejidiē. Daate teorije «frem-rykkingsteorien» gohtjesovveme. Teorijen mietie saemieh lin «sirteme āvtese» Trööndelagen noerhtebielijs-te «āarjese Trāanten stiftese jñh Hedemarhken aamte-se», gusnie tjöödtjehtin Rossen lihke 1600-lāhkoen minngiegietjen jallh 1700-lāhkoen aalkovisnie. Teorije dāarjoem āadtjoeji jñh vāaroemasse biejesovvi dāap-manænnoestimmie reaktāamhtesinie bovti gāato-medajvi bñjre.

Dñhte fysiske antropologije noerhtelaanti roehtsh utni gaskoeh 1800-lāhkoen, men Nöörjese bööti jaepie-tjuetien mubpien bieliēn. Kranologije jeenjemes tsāats-kelesvoetem Nöörjesne āadtjoeji, mij sājhta jiehtedh

learoë äejjieskuvhrien bijre jïh mööleme destie guktie maahta naeliem nænnoestidh. Ännetji aaj bieline sjïdti naeliobiologijeste gusnie vienhtin meehtin mentaale jïjtsevuekieh gaavnedh viehkine joekehts möölegijstie äejjieskuvhreste. Daektieh aaj säemiesmearan möölin seamma vuepsine. Militæære lierehtæjjah doh voestes stoerre möölemh tjïrrehtin, jïh illedahkh viertiestamme sjïdtin fierhtene regijovnesne. 1900-låhkoen doekoe akademihkeles byjresh aaj vielie meatan sjïdtin, stoerre regijonaale prosjektigujmie, goh Divtasvuodnesne dårægasken. Lissine, dle privaate byjresh gååvnesin mah joekoen teorijigujmie berkin mentaale karaktereerejïjtsevuekieh bijre. Akte mubpie bielië dehtie fysiske antropologijeste lij komparatijve goerehtimmieh «nasjonaale aajmoste», stoerre noerhtelaanti goerehtimmiejigujmie.

Nov sån dïhte fysiske antropologije viehkiehti saemieh, kveen h jïh skåajjesoemeladtjïh stereotypifiseredh jïh unnebevyörtëgs darjodh. Dah aaj muvth dejstie möölemijstie nåakelaakan dååjrin, joekoen gosse tjoerin vaarjojde sigkedh jïh abpe kråahpe möölesovvi. Gellene lehkesne almetj h aaj båasarin gosse daektieh bæjjese kroehkin saemien gærhkoegaertienisnie. Daektieh edtjin vitenskapeles vårhkojde saadtesovvedh. Gellien aejkien lihkes årroj h tuhtjin daate dovne traavmatihkeles jïh unnebevyörtëgs.

1800-låhkoen minngiegietjien daaroedehtemepolitihke lij ållesth assimilasjovnepolitihkese evtiesovveme, dejnie ulmine saemide, kveenide jïh skåajjesoemeladtjide assimileeredh dan varki gåaradi, dovne gïeleldh jïh kulturelle. Daaroedehtemepolitihke lij gårreldahkesne laakine jïh bïhkedassine, jïh sisvege jïh doh vihkielommes vierhtieh politihkesne lin gaervies. Våarome lij aktanimmie nasjovnetseegkemistie, evolusjovnelearoste jïh seekerevoetepolitihkeste.

Maehtebe göökte joekehts daaroedehtemepolitihkh identifiseredh. Akte lij saemiej, kveeni jïh skåajjesoemeladtji vööste sïejhmelaakan, gosse idtjin sïiehtesjimmieh jallh gaertjiedimmieh unnebelåhkojde darjoeh. Mubpie lij joekoen saemiej vööste, jïh kveeni vööste Finnmarhkesne jïh Noerhte-Romsesne, dejnie dajvine maam målsomedajvine gåhtjoejin. Dejnïe dajvine muvth sïiehtedimmieh. Saemien jïh kveenen gïele meehtin viehkiegïeline åtnasovvedh, jïh jeatjah råajvarimmieh, dovne våajnoes jïh tjeakoes, mah edtjin gïelemålsomem jïh assimileeremem eevtjedh. Konsekvensh sjïdti daaroedehtemepolitihken gåabpegh hammojste.

1889 orre bïhkedassem lohkehtæjjide målsomedajvine nænnoestin. Wexelsen-plakaate vihtiesti daaroengïele edtji ööhpehtimmiegïeline åtnasovvedh gaajhkine faagine, aaj gosse ööhpehtimmie Kristusen learoen bijre. Dah meehtin kveenen- jïh saemien gïelem viehkiegïeline nuhtjedh, men ij goh ööhpehtimmiegïele. Lohkehtæjjide birrin daaroen gïelem eevtjedh gosse

eejhtegigujmie jallh learohkigujmie skuvletïjien bæjngolen gaavnesjin.

Doh aarebi åssjalommes mah edtjin daaroedehtemeråajvarimmide jienebh suerkide seabradahkesne vijriedidh, fulkesovvin. Orrijimmie, geajnoebigkemiah jïh industrije edtjin vuesiehtimmien gaavhtan daaroedehtemedirreginie åtnasovvedh.

Tjïelke vuesiehtimmie lea jåartadoekemeslaake jaepeste 1902 Finnmarhkese, mij jïjtse gïelebïhkedassem utni. Dam veanhtadin edtjin maehtedh dirreginie nuhtjedh nasjovnetseegkemasse jïh daaroedehtiemasse aamtëse. Ajve nöörjen årroj åadtjoejin jåartam åstedh, jïh jis edtjin doekedh lin sjïere krievemh. Dah tjoerin orrijimmieh sïiehteles årroeijstie eevtjedh mah meehtin daaroen gïelem soptsestidh, lohkedh jïh tjaeledh, jïh dam biejjieladtje nuhtjedh, («fremme bosættelsen af en for distriktet, dets opdyrkning og øvrige nyttiggjøreelse skikket befolkning som kan tale, lese og skrive det norske sprog og benytte det til daglig.») Laaken åvtebarkojne jïh govlehtimmesne, dle vihtiestin ij lij laaken ulmie saemieh jïh kveen heerredidh jåartam skååffedh, men dah lin jueriedisnie «dan soemen vaahran bijre».

Dah baajin reereme jïjtje moenedh guktie laakem hijvenlaakan nuhtjedh. Vååjnoe goh liberaale vuajnoem åtneme. Ohtsemh mejtie nyöjhkin, lin daamtajommes dajvi bijre mejtie lin ussjedamme jeatjah åtnose goh laanteburrie, goh dajve göölijevoenine, jïh juhtemegeajnoeh jïh gåatomedajvh bovtside. Laake læjhkan daaroedehtije effekth åadtjoeji, juktie gaajhkh eekh edtjin daaroen nommh utnedh, jalhts gellieh aaj gååvnesieh gusnie saemien jïh kveenen eekenomme. Muvhten lehkesne jïh naaken eelkin daaroen eekenommem sliektenommene nuhtjedh. Gïelebïhkedasse Saemieh jïh kveen måarahtehtin gïelebïhkedassen gaavhtan, jïh bïhkedassen vööste girrin.

Gosse daaroedehtemepolitihkem evtiedin medtie 1900, Finnmarhke lij jarngesne, aamte gusnie skuvle jenenjemes tjabri, jïh gusnie daaroedehteme åeniehkommes båateme. Akte vihkeles råajvarimmie lij tseegkeme skuvledirektöörebarkoste aamtësne jaepien 1902. Enn vielie goh aarebi, daaroen gïele edtji ööhpehtimmiegïeline åtnasovvedh. Daate aaj våajnoes sjædta gosse frijjesijjeöörnegem Romsan lohkehtæjjaskuvlesne nåhkehtin jaepien 1904, studentide mah edtjin gïelemålsomedajvine barkedh. Dan gaavhtan idtji lohkehtæjjah sjïdth saemien jïh kveenen gïelemaahtojne.

Vihkielommes råajvarimmie gosse edtjin skuvlem evtiedidh lij staates internaath bigkedh. Akte sjïere tjïelkestimmie lij vïedteldihkie daaroedehtemepolitihkese. Jis daaroen, saemien jïh kveenen learohkh internaatesne tjööngghkesovvin, skuvle meehti daaroedehtemem ellieslaakan kontrolleeredh jïh buerebe skuvlem åadtjodh goh aarebi. Dah aaj vienhtin edtji vaenebe gaatoeh learohki gaskem sjïdtedh. 1905 doh göökte vöestes internaath juhtiemasse böötin, gåabpegh Åarjel-

Varangerisnie, «dej prääsehke raastedajvi» jarngesne, gusnie jijnj saemien jñh kveenen årrojñh. Gåalmede internaate aaj Åarjel-Varangerisnie bigkesovvi 1907. 1920-låhkoen raajan internaath raastedajvine bigkesovvin eevre Lyngenen gaaikoe.

Seamma tijjen internaath bigkesovvin, gærhkoeh jñh kapellh aaj bigkesovvin, voestes Neidenisnie jaepien 1902. Internaath jñh kapellh edtjin kulturelle væhtah daaroetoese årrodh, raastedajvine Russlaanten jñh Soemen vööste, goh «kulturelle raastevaeptieh», diejvese mij dan mænngan tjåadtjan sjidteme. Jienebh dejstie sjiere nöörjen arkitektuvrine bigkesovvin, juktie sijhtin nöörjenvoetem vusesiehtidh. Daaeroejaepiej gaskesne muvth tjelten internaath bigkesovvin. Gosse daaroo sjiidti jaepien 1940, ovrehte 50 internaath lin juhtiemisnie Finnmarhkesne jñh Noerhte-Romsesne. Mahte gaajhkh daaroen dassenin, men jeenjemes dejstie orresistie bigkesovvin, jñh jienebh aaj sjidtin. Skuvleinternaath lin vihkeles bielie skuvlestruktuvreste Finnmarhkesne eevre 2000-låhkoen raajan.

Åarjelsaemieh guhkiem barkin staateles internaateskuvle edtji tseegkesovvedh, åarjelsaemien sisveginie, dovne gieeldh jñh kulturelle, men idtjin lyhkesh. Jienebh misjovnesielth eelkin aamhtesinie barkedh. Gaskem jeatjah internaateskuvle Havikesne Naaavmesjenjaelmien lihke tseegkesovvi jaepien 1910. Misjovne staaates beetnehdaaroem juhtiemasse åadtjoeji. Internaateskuvle Havikesne lij, seammalaakan goh staaten internaath Finnmarhkesne, skuvle gusnie edtjin daaroedehtemepolitihkem tjirrehtidh. Åarjelsaemien seabradahke guhkiem jñh tjarki dan vööste girrin.

1900-låhkoen raejeste vuastalimmie daaroedehtemepolitihken vööste vielie öörneldihkie sjidti, joekoen saemiej luvnie. Åarjelsaemien dajvesne vuastalimmie lij jeenjemes vigkiej bijre baatsoen jñh laanteburrien gaskem, men aaj skuvlen jñh gielen bijre. Dejnje noerhtemes dajvine lij vielie gielen, kultuvren jñh skuvlen bijre. Hålogalaanten bisph vuastalimmiem daaroerjejin 1910 raajan, jñh aaj liberaale hearrah mah lin opposisjovnesne Nöörjen Finnemisjovnen hijven vuajnoen vööste daaroedehtiemasse. Daah hearrah jijtsh finnemisjovnem tseegki medtie 1910, Det Norske Lutherske Finnemisjonsforbund,, mij daaroedehtemen vööste tjænghkierdin jñh laejhtehks tjaaalegh bæjhkohtin. 1925 finnemisjovne vihth tjåanghkeni, orre nommine, Norges Finnemisjonselskap. 1966 nommem målsoeji jñh Norges Samemisjon sjidti.

Stoerredigkesne aaj saemien vuastalimmie sjidti mænngan lohkehtæjja Isak Saba Unjårgeste (Nesseby) stoerredigkieålmie veeljesovvi göökte boelhkide jaepien 1906, saemiepolitihkeles programmesne jaepien 1912 raajan. Dñhte sijhti daaroedehtemepolitihkem jarkehth, men idtji lyhkesh. Stoerredigkesne ååpsen stoerre siemesvoete politihken bijre.

Dñhte annjebodts vihkielommes sille dan saemien organiseremasse lij saemiej voestes rijhketjåanghkoen Tråantesne jaepien 1917, gusnie Elsa Laula Renberg lij voernges almetje. 1990-låhkoen raejeste rijhketjåanghkoen aalkoe, goevten 6. biejjie saemiej åålmegebiejji-ne orreme.

1920-låhkoen kommisjovne maam Stoerredigkie nammoehtamme, laanten skuvlevierhkiem ve-elelaakan salkehti, Dñhte parlamentarihkeles skuvle-kommisjovne (1922–1927). Kommisjovne edtji aaj orre skuvlelaakem ryöjredidh. Dñhte noere saemien lohketæjja Per Fokstad Deatnuste lij orre åssjaldahkigujmie saemien skuvlen jñh gielen bijre baateme. Dan raerieh kommisjovnese vaenie daaroem åadtjoej. Kommisjovnen stoerre barkoe aaj vusesiehti saemien jñh kveenen giele annje naa jijnjem viehkiegieline åtnasovvin, jalhts dan gellie stillemh gååvnesin nöörjen giele edtji jeenjemes åtnasovvedh.

Stoerredigkien gietedimmie laakeste almetjeskuvlen bijre laantesne (1936), lij voestes eensgietedimmie daaroedehtemepolitihkeles skuvlesne golmeluhkie japine. Reerenasse sijhti daaroedehtemepolitihkem skuvlesne jærhkedh. Stoerredigkie uvtelassem daaroerjeji, men nænnoesti ajve saemien edtji viehkiegieline åtnasovvedh. Stoerredigkien mietie saemiej lin «aalkoe-årrojñh», jñh dan åvteste jeatjah reaktah utnin kveenijste, mah lin «sijsefeelijh». 1870 raejeste daaroedehtemepolitihkeles skuvlesne lij seamma orreme saemide jñh kveenide, men daelie idtjin kveenen learohkh gieeldh sjiehtesjimmieh vielie åadtjoej.

1920-låhkoen muvth svïenske baatsoesaemiej reaktam giesiegåatoemasse Nöörjesne dassin. Dan gaavhtan jeenjñh baatsoesaemiej noerhkesovvin åarjese juh-tedh Sveerjesne, mestie itmies konsekvensh sjidti baatsose Nöörjesne muvhtene lehkesne. Jaepien 1933 orre nöörjen baatsoelaake bööti, jñh dan gaavhtan baatsoe nænnoes byögkeles stuvremen nualan biejesovvi.

Nöörjesne saemiej, kveenh jñh skåajjesoemeladtjñh mubpie veartenedåaram joekehtslaakan dääjrin, jalhts naziåejvieladtjñh jñh okkupasjovnefaamoe idtjin sjiere tsåatskelesvoetem dejtje vusesiehti. Båasarimmesne mij sjidti daaran gaavhtan, siektjevuetjeme jñh soeleh-le-ekedimmie læjhkan baatsoem heajjoedi gellene lehkesne. Saemiej, kveenh jñh skåajjesoemeladtjñh lin meatan daarafoevine jaepien 1940, jñh jijnjñh kveenh jñh saemiej lin meatan daaroerje Narviken lihke. Dah lin aaj meatan vuastalimmiiebarkosne. Jienebh lin raastelovsehtæjja jñh partisaanh bielelen dam hijven tsåatskelesvoetem åadtjodh misse lin vyörtegs åadtjodh. Vusesiehtimmien gaavhtan dle raastelovsehtæjja Divtasvuodnesne beavnahtallin, naakede mij stoerre saejrieh sjugniedi gellie jaepieh daaroen mænngan. Easkah dej minngemes jaepiej lea sijhteme daam meadtam nåhkehtidh jñh byögkeles gaatelassjem vadteme.

Dáaroējaepiej jijnjh learohkh Finnmarhkesne jñh Noerhte-Romsesne faatoes ööhpehtimmiem áadtjo-ejin, dovne juktie okkupasjovnefaamoe skuvlegáetide náhtadin, jñh jijnjh skuvlh gaarvanin gosse dajvem skor-kelin tjaktjen 1944. Dan gaavhtan idtjin jeenjesh dam lohkeme- jñh tjaelemeööhpehtimmiem áadtjoeh maam edtjin utnedh, jñh jienebh riektesisnie analfabee-tine sjídtin. Daate joekoen saemide jñh kveenide baa-jnehti dej gíeletsiehkien gaavhtan.

Easkah guhkiem dáaroen mænngan ekonomeles öörnege tseegkesovvi mij sáemiesmearan meehti dam dassenamme ööhpehtimmiem dávvodh.

Evakueereme jñh báelteme stoorre bielijste Finn-marhkeste jñh Noerhte-Romseste gaajhkide árroejidie tjarki baajnehti, jñh jijnjem materijelle kultuvreste das-sin. Saemien jñh kveenien gíele jñh kultuvre viesjiehta-bpoe sjídtin evakueeremen gaavhtan. Finnmarhken mearoegaedtiedajvine gíelemálsome eelki joekoen dá-aaroen mænngan. Fuelhkieh mah aarebi lin saemien jallh kveenien gíelem biejjieladtje gíeline nuhtjeme, eel-kin nöörjen gíelem nuhtjedh. Konsekvense sjídti ma-anah daamtaj byjjenin nöörjen gíeline goh aajnehke gíele, jñh vaenie jallh ij maam eejhtegi jñh aahka gon aa-jjan ietnien gíelesne meehtin.

Daarodehtemepolitihken áejvieássjalommesh já-erhkiejin 1945:n mænngan. Saemieh læjhkan aajhtsin áejvieladtjh orre vukieh saemiepolitihkesne ohtsedin. Daate lij aaj jarkelimmiel mietie gaskenasjovnaale sea-bradahken vuajnoeh unnebeláhkøjde. EN:n bæjhkoeh-timmie áálmehreaktaj bijre (1948) lij vaestiedasse dejtie álvoes heannadimmiel muvtht europeen unnebelá-hkoeh lin dáájreme mubpien veartenedáaroen. Dej bá-etije luhkiejaepiej, jienebh orre EN-bæjhkoeh-timmieh böötin unnebeláhkøj politihkeles jñh kulturelle reaktaj bijre, jñh guhkiebasse dah joekoen vihkeles sjídtin sae-mide, jñh ánneti aaj kveenide jñh skáajjesoemeladtjide.

Gosse díhte galme dáaroe bööti jñh Nöörje líhtsegi-nie NATO:ste sjídti, dle vihth beavnajin kveenh lin se-ekerevoeteaajhtoe. Dam darjoejin dan ávteste jijnjh kveenh lin sovjeteles faamoen ávteste dááreme mubpi-en veartenedáaroen (partisaanh), jñh juktie Nöörjen kommunistihkeles krirrie stoorre dáarjoeim utni dajvi-ne gusnie jijnjh kveenien árrøjh. Nöörjen áejvieladtjh vaestiedin vááksjedimmine jñh sjaevehthvoetine kveeni bijre.

Mubpien veartenedáaroen mænngan Nöörjen bijjemes politihkeles ulmie orreme dejtie ekonomeles, sosijaale jñh kulturelle joekehtsidie giehpiedidh, jñh nimhtie stuerebe sosijaale jñh ekonomeles hedtiem sjugniedidh nöörjen seabradahkesne. Dellie ij lij sijjie etnihkeles jñh kulturelle joekehtsh krööhkestidh. Bueri-eveasoeöörnegi ássjele ij lij daarodehteme, men meehti læjhkan konsekvensine dejtie sjídtedh. Ekonomeles orrestimmie jñh læssanamme staateles stuvremesyjhte-dassh joekehts jielemi sisnjeli, darjoeji guktie vielie in-

tegrasjovne sjídti, men aaj vigkieh gaskem jeatjah vierh-tiej jñh areaali bijre.

Mubpien veartenedáaroen mænngan saemien or-ganiseereme orre aalkoem dáájri. Jaepien 1947 Nöörjen Báatsoesaemiej Ríjhkesiebríe tseegkesovvi. 1940-láhkø-en minngiegietjen Sámi Sær'vi Oslovnisnie tseegkesovvi, saemijste mah dahkøe jáhteme. Dej ulmie lij saemiej bijre bievnedh, jñh saemien gíele- jñh kultuvregyh-tjelassh eevtjedh. Ánneti voenges siebríeh aaj tseeg-kesovvin. 1950-láhkøen saemieh jñtjemse organiseerin noerhtelaanti njieptjesne, dejni voestes noerhtelaanti saemieráárestalleminie jaepien 1953. Jaepien 1968 vo-estes nasjonaale siejhme saemiepolitihkeles organisa-sjovne tseegkesovvi, Nöörjen Saemiej Ríjhkesiebríe, mij aaj ektiedimmiem tseegki dan gaskenasjonaale aalkøe-áálmegi tjáanghkenæmman. Daate organiseereme vie-hkiehti saemieh meatan sjídtin nöörjen saemiepolitih-kem hammoedidh.

Voestes aejkien váájnesasse bööti saemieh áadtjo-ejin meatan árrødh, lij barkosne Skuvlevierhken ikte-dimmiemoenehtsasse, tseegkesovveme jaepien 1947, mij jñtse goevtesem saemien skuvleamhtesidie áadtjo-eji. Illedahke jienebh ráajvarimmieh sjídti, mah edtjin skuvlem saemide nænnoestehtedh. Lohkehtæjjah be-etnehdáarjoeim áadtjoejin jis lin meatan saemien kuv-sjesne jallh ööhpehtimmesne. Staate beetnehdáarjoeim vedti guktie meehtin ABC-gærjam dovne noerhtesaemien jñh nöörjen gíelesne darjød. Saemien raerie Finn-marhkese tseegkesovvi jaepien 1953. Díhte reesseh-tæjjine sjídti nöörjen saemiepolitihkem evtiedidh jñh guktie saemieh meatan sjídtin politihkem hammoedi-dh. Daate raerie Nöörjen saemieraerine sjídti 1964.

Mænngan reerenasse vijries noereme moenehtsem nammoehiti, Saemiemoenehtse jaepeste 1956, mij edtji saemiepolitihken gaajhkh bielieh salkehtidh. Díhte sov juvnehtimmiem buektieji 1959. Moenehtsisnie gellie saemieh jñh dan lij aaj akademihkeles leavloe. Juvneh-timmie lij náhkehtimmie daarodehtemepolitihkeste, jñh otnjegem orre saemiepolitihkese vuesiehti. Stoorre-digkie moenehtsen juvnehtimmieh dáarjoeji jaepien 1963. Laake áálmehskuvlen bijre (1959) luhpiedi saemi-en ööhpehtimmiegíeline nuhtjedh skuvlesne, jñh Wexelsen-plakaatem náhkehti, bíhkedasse lohkeh-tæjjide málsomedajvine jaepeste 1898. Daarodehte-mepolitihke saemiej vööste byjjeslaakan lij náhkeme.

Nöörjen politihke saemiej, kveeni jñh skáajjesøe-meladtji vööste joekehts otnjegh veeltin 1960-láhkøen aalkøevistie. Jalhts learohkh sisnjelds Finnmarhkesne saemien lohkeme- jñh tjaelemeööhpehtimmiem áad-tjoeh 1967 ræjeste, dle riektesisnie jijnjem daarodeht-emepolitihkeste saemiej vööste jáerhkiejin gaskøeh 1980-láhkøen raajan. Dam maam darjoejin ij lij Stoorre-digkien nænnoestimmiej mietie. 1970-láhkøen doekøe staate beetnehvierhtiedáarjoeim joekehts saemien kul-tuvreulmiel vedti, goh museumasse Saemien Váarhko-

eh Karasjohkesne, laanten voestes siejhme saemien museume.

Seamma tijjen voejhkelin båtsoesaemiej giehteldimmievuekieh jñh reaktavuajnoeh sñiehtedidh dan nasjonaale politihkeles jñh ekonomesle systeemese. Dam darjoejin dan orre båtsoelaaken- (1978) jñh båtsoelatjkoen (1976) tjñrrh. Destie stoerre konsekvensh sñjdti, dovne daaroedehtemen jñh reaktatsiehkij bñjre. Gööleme mearoegaedtjen lihke dejnje mearoesaemien dajvine, lij aaj tjarki deadtoven nuelesne orreme guhkiem. Göölemepolitihkeles stuvrehtimmiej gaavhtan lij nuepie måhtsode gööledh dejnje fjovline Noerhte-Romsesne jñh Finnmarhkesne 1960- jñh 1970-låhkoe, man vööste voenges gööljesiebrich jñh tjñelten stáv-roeh gñrrin.

Åejvieladtjide Alta-aamhtese heannadimmine sñjdti, mij jeatjah voerkesvoetem sjugniedi, dovne politihkesne jñh dan faatoes guhkiebasse barkoen bñjre aarebi stoerredigkienænnoestimmijste. Dñhte saemiepolitihkeles suerkie vñjrani dehtie tsiehkeste gosse lij uvtemes gielen- jñh skuvlepolitihken bñjre, jñh sñåemiesmearan aaj jielemepolitihken bñjre, goske aaj territorielle reaktah jñh ånnetji aaj saemien jñjtjereeremem faarhmesti. Diejvese aalkoeåålmege nænnoes symboline sñjdti saemiepolitihken orre eaktoej nuelesne.

Dej ålvoes heannadimmiej gaavhtan Altesne, mah sjugnietovvin mænngan Stoerredigkie nænnoestamme jeanoem deepmesjidh, reerenasse göökte moenehtsh tseegki mah edtjin saemiepolitihkem salkehtidh, Saemiereaktamoenehtse jñh Saemien kultuvremoenehtse. Dñhte voestes juvnehtimmie Saemiereaktamoenehtsistie jaepien 1984, vñaroemasse bñjesovvi saemielaakese jaepeste 1987, jñh jñjtse paragraafese Maadthlaakese 1988 mij åejvieladtjide stilli sñiehteladtedh guktie saemieh goh åålmege meehtin sñijen gielen, kultuvrem jñh seabradahkejieledem gorredidh jñh evtiedidh. Gosse Saemiedigkie tseegkesovvi (1989), saemieh almetjeveljeme representatijve orgaanem åadtjoejin. Gånka 5. Olav dam rñhpesti jaepien 1989. Gyhtjelassh saemiej reaktaj bñjre jñjtjenænnoestømman, jñh reaktaj bñjre eatnamasse jñh tjaatsan, stuerebe tsåatskelesvoetem åadtjoejin. Minngeben jaepien, Nöörje lij voestes laante veartenisnie mij ILO-konvensjovnem 169 jñåhkesji, jñh dellie jienebh åålmehrìekteles åeliedimmieh åadtjoeji saemide. Saemien kultuvremoenehtse jienebh juvnehtimmieh buektieji, jñh vihkielommes illedahke lij saemien gielereaktah meatan vaaltasovvin saemielaakesne jaepien 1990.

Kveenide jñh skåajjesoemeladtjide lij mahte unnebelåhkoepolitihkeles sjaevehtsvoete 1990-låhkoen raajan, jalhts doh göökte åålmegeh eah lin ov-våajnoes. Skåajjesoemeladtjh lin joe dñarooejaepiej sñijen kultuvrem jñh histovrijem vuesiehtamme histovrijesiebriej jñh voenges museumi tjñrrh. 1950-låhkoen raejeste medijah jñh tjaelijh ðedtjh åadtjoejin, joekoen ðisse mij vuajnalgi

goh eksotiske bielieh kultuvreste. 1970- jñh 80-låhkoe doekoe ðedtje stuerebe sñjdti kultuvren sñjerevoeth goerehtidh, goh svirjemelaanteburrie jñh soejevuebnieståapoeh. Dah aaj jñjtse finnskogbiejjieh öörnin, gusnie «republikkem Finnskogen» symbolvlelaakan bæjhkoehntin fierhten jaepien.

1960-låhkoen kveeni bñjre soptsesovvin gosse soemen studenth lin giejh dehtie båeries kveenens kultuvreste goerehteminie Noerhte-Romsesne jñh Finnmarhkesne, jñh dle lin muvhth nöörjen tjaelijh mah dej bñjre soptsestin. 1970-låhkoen dotkeme kveeni bñjre aamhtesinie sñjdti, joekoen Romsan universiteetesne jñh Altan Dajvejilleskuvlesne. Seamma tijjen Nöörjen kultuvrerie aaj ðedtjh åadtjoeji kveenide. Dovne Noerhtelaanti ministereraeresne jñh Noerhtelaanti raeresne soemen tjirkijh gyhtjelassh gihtjin nöörjen politihken bñjre kveeni vööste. Idtjin jeatjem buekteht goh sñåemies pryöveöörnegh soemen lierehtimmie skuvlesne. Dan mearan åejvieladtjh buerie vñljoem vuesiehtin, dle utnin soemen giele lij buerebe goh kveenens giele skuvlesne.

1980-låhkoen kveenh eelkin organiseeredh. Voestegh voenges kveenesiebrìe Børselvesne tseegkesovvi 1984, jñh mænngan siebrìe Norske kveners forbund tseegkesovvi 1987. Dennie etnopolitihkeles programmesne maam lin tjaaleme, jñåhkesjimmiem kveenens gielesne jñh kveenijste goh nasjonaale unnebelåhkoen lin vihkielommes krievemh. Dñhte kveenens organisereme eadtjaldoovvi dovne dehtie saemien organiseremistie, jñh tjåanghenimmeste tornesoemeladtji luvnie aareh 1970-låhkoen, gusnie leavloem biejin gielese meån kielì, «mijjen giele».

1900-låhkoen aalkovisnie åejvieladtjh lin joekoen vñåarege gosse lij jñjtse politihken bñjre kveeni jñh skåajjesoemeladtji vööste. Idtjin utnieh skåajjesoemeladtjh lij jñjtse åålmege, jñh kveenh lin sñjsefeelijedåehkie man ij naan reaktaj sñjere råajvarimmide. Åejvieladtjh aaj ræhpaslaakan jeehtin saemiepolitihken lij vñaroehntimmie.

1995 jarkelimmie sñjdti. Dellie Europaraerie Nöörjem gihtji mejtie sñjhti orre konvensjovnesne nænnoestidh, Mieriekonvensjovne vaarjelimmiens bñjre nasjonaale unnebelåhkojste. Ovrehnte gaajhkh lihtsegelaanth ðisse nænnoestin, Nöörje aaj. Nöörje dam jaepien 1999 ratifiseeri, jñh seamma jaepien lij faamosne. Nöörje aaj veelji «bæjhkoehntidh» mah unnebelåhkoeh laantesne mah meatan sñjdtin, jñh dej gaskem lin kveenh/nöörjensoemeladtjh jñh skåajjesoemeladtjh, lissine juvdelasjñh, taaterh (romaniåålromaniåålmege) jñh sigöörnerh (rom). Dellie skåajjesoemeladtjh byjjes staatusem åadtjoejin goh nasjonaale unnebelåhkoen, jñh kveenh idtjin vielie vuajnelgh goh sñjsefeelijh, dah lin aaj nasjonaale unnebelåhkoen.

Jaepien 1992 Europaraerie Europeen sñiehtedimmiem regijovne- jñh unnebelåhkoegielì bñjre nænnoesti.

Nöörje dam jaepien 1993 jááhkesji, jìh dìhte lij faamosne jaepeste 1998. Saemien faarhmesovvi Unnebelàhkoegìelesjìehtedimmien bijjemes njeiptjeste («III bieli»), jìh kveen en gíele vaenebe vaarjelimmiem áadtjoeji («II bieli»). Jaepien 2005 reerenasse kveen en gíelem jááhkesji goh unnebelàhkoegíele Nöörjesne, mænngan guhkiem digkiedamme mejtie kveen en gíele lea soemen smaare-gíele jallh jìjtse gíele.

2000-làhkoen aalkovisnie lin daaroedehtemepolitihkem saemiej, kveen i jìh skáajjesoemeladtji vööste eensilaakan nàhkehtamme. Men ij daate sijnth jiehtedh daaroedehteme goh prosesse lij seabradahkesne nàhkeme. Daaroedehteme annje haestieminie jæjhta gosse almetjedàehkiej gíelem, kultuvrem jìh seabradahkejiele dem vaarjelidh jìh evtiedidh. Stoorre haestemh gáávnesieh gosse edtja dam aktijve gíele- jìh unnebelàhkoepolitihkem tjìrrehtidh, man bjiere vâájnoe politihkeles siemesvoete árrodh. Maahta dam vuejnedh goh daaroedehtemen konsekvensh.

1.2.2 DAAROEDHETEMEN YÖRHESNE – KONSEKVENS DAAROEDHETEMEPOLITIHKESTE JÌH MEADTESTE

Daaroedehtemepolitihkeste itjmies konsekvensh saemide, kveenide jìh skáajjesoemeladtjide sjìdti. Vuajnoen gaavhtan saemien, kveen en jìh skáajjesoemeladtjen gíele jìh kultuvre lin unnebevyörteds, dle gíele- jìh kultuvredassenimmie sjìdti, jìh aaj faatoes daajroe daej dàehkiej bjiere jeatjah árroji luvnie. Prosessh mah daaroedehtemem jìh seabradahkejarkelimmieh eevtjeme, aaj deadtovem aerpievuekien jieliemidie sjugniedamme.

Gosse daaroedehtemepolitihkem nàhkehtin, dle gellieh dejstie dahkoemöönsterijstie, vuajnojste jìh seabradahkestruktuvrijste mejtie daaroedehtemepolitihke lij sjugniedamme, læjhkan jàerhkiejin. Seabradahkeprosessh mah daaroedehtemem sjugniedin idtjin nàhkh. Prosessh goh jarkelimmieh jielieminie jìh fassel-dimmine, orre árromemöönsterh, dan nualan sentraliseereme jìh urbaniseereme, areaaleskilkehtassh jìh infrastrukturebigkeme, gaertjiedimmieh aerpievuekien eatnemereeremisnie, tseegkemh joekehts buerieveasoeöörnegijstie jìh ööhpehtimmierevolusjovne, ektiedamme vuartadihks jallh eevre passijve vuajnose etnikheles gellievoetese, stoorre daaroedehtije konsekvensh átneme. Lissine, dle faatoes implementeereme politihkeste jìh njoelkedassijste mah edtjin unnebelàhkojde tjirkedh jallh nænnoestehtedh, daaroedehtije konsekvensh áadtjeme.

Vihkeles vusesiehtimmie disse mij minngemes lea jijnj maanah jìh eejhtegh fierhten jaepien dâájrehtieh dej reakta ööhpehtimmiem áadtjodh saemien/kveen en gíelesne jìh saemien/kveen en gíelen tjìrrh maadt-

hskuvlesne ij leah stieresne gosse skuvle aalka tjaktjege. Reaktah leah laaken mietie jìh staateles beetnehvierhtiedáarjoe m áadtjoe. Jieneb h tjìelth bæjhkoeh eah buektehth kríevemh ööhpehtæmman illedh mah leah laaken mietie, jìh jiehtieh dej áejviehaesteme eah nuekies barkijh saemien jìh kveen en maahtojne utnedh. Muvhth eejhtegh dâájrehtieh ööhpehtimmie ij aelkieh, jallh ööhpehtimmie náake faatoes learoeverhtiej jallh náake organiseeremen gaavhtan.

Daaroedehtemen gaavhtan unnebelàhkoeh daamtaj dâájroeh jeatjebh dejtie vuejnieh goh unnbevyörteds, dah aaj dâájroeh irhkemem, vissjesoptsestimmie m, trriegkenassh, jìh sâemiesmearan aaj sierredimmie m jienebelàhkoen árroji luvnie. Kommisjovnen kraanskome vuesehte saemieh annje sierredimmie m dâájroeh. Dìhte vijries sierredimmie m dàehkijste akte itjmies dâeriesmoore seabradahkesne.

Daaroedehteme aaj gohtjesovveme goh histovrijes traavma mij mejtie sán ihkuve maaensoem dejtie sjyöhtehke byjresidie sjugniedamme. Daate maahta fääntoe árrodh man ávteste unnebelàhkoeh healsoe náakebe goh jienebelàhkoen árroji healsoe, jìh vâájnoe goh joekoen báatsoeburrie h healsoehaestemh dâájroeh. Nimhtie jalhts voejhkelamme healsoe- jìh sosijaalediènesjem dejtie saemien árroejidie bueriedidh 1990-làhkoen raejeste.

Áejvieladtj h eah plearoeh skraejriem vaalteme kveenide jallh skáajjesoemeladtjide. Goerehtimmieh fäätesieh daerpiesvoeten bjiere seammavyörteds healsoediènesijstie kveenide/nöörjensoemeladtjide, skáajjesoemeladtjide jìh saemide. Tjìelti healsoe- jìh sosijaalediènesj h, aaj jeenjemes reeremetjìeltine saemien gíelese, saemien kultuvre- jìh gíelemaahtoe m fäätesieh, jìh utnijn eah leah madtjeles organiseereminie dejstie saemien sjìerehealsoediènesijstie. Lissine vaenie voerkesvoete tjìeltine utnijen jallh skiemtjijen sjejhme duekien bjiere.

Maanavaarjelimmie ij leah átnasovveme dejni ulmine maanah daaroedehtedh, men læjhkan meatan orreme kveen en, saemien jìh skáajjesoemeladtjen maanah ov-vâájnoes darjodh, jìh dan ávteste daaroedehtije sjìdteme. Ij goh unnemes gosse maanah daaroen fuhelkide jìh daaroengíeleldh institusjovnide biejesovveme gusnie gíelem jìh kulturelle ektiedimmie m dasseme.

Teehpeme gíeleste jìh kultuvreste

Jijnj saemieh jìh kveen h leah ánneti ánneti jallh állesth orrijamme sijen maadthgíelh soptsestidh, jìh aalkeme daaroestidh. Daate akte fääntoe daaroedehtemepolitihken gaavhtan, jìh faatoes politihken gaavhtan positijve ráajvarimmie gujmie jienebegíelevoetem tjáadtjoehtidh. Noerhtesaemien hávhtaldihkie gíeline sjìdteme daan gíelemálsomen gaavhtan. Julevsamien, áarjelsaemien jìh kveen en gíele gaajh hávhtaldihkie gíelh. Nöörjesne naa vaenie gíeleutnijn aajmene mah

upmeje-, bidum- jñh skoltesaemien soptsestieh, jñh dan ávteste dassenamme gñelh naa varki sjidtieh jis ij jeala-jehtemes ráajvarimmieh maehetieh tsiehkiem jarkedh. Skáajjesoemeladtjh joe gñelemálsomem tjirrehtamme juktie skáajjesoemeladtjh eah vielie gáávnesh mah soemen gñelem gáetesne liereme.

Ij kommisjovne maehetieh pruskiehtidh gñelemálsome skáajjesoemeladtji luvnie jeenjemes daaroedehtemepolitihken gaavhtan sjugniehtovvi. Gñelemálsome aareh eelki skáajjesoemeladtji luvnie, jñh minngemes bielien 1800-láhkoe skáajjesoemen gñele lij tjarke náhkeminie.

Dajvh gusnie saemieh oktegh orreme, deadtoven nualan böötin gosse daaroeh dahkoe juhtin jñh árröjeláhkoe dejnie dajvine sjidti.

Sáemies dajvine gñelemálsome saemien gñeleste daaroengñeese eelki joe ávtelen áejvieladtjh nænnoestin saemide jñh kveenide daaroedehtedh. Lofotesne jñh Vesterálesne lij gñelemálsome joe aareh 1800-láhkoe.

Áarjese, mearoegaedtien mietie dovne Trööndelagem, saemien gñelh gaarvanin joe aarebi. Áarjelsaemien gñele tjáadtjoen sjidteme, joekoen báatsosne, men aaj báatsoesaemiej luvnie daajroe áarjelsaemiengñeese jñh gñeleátnoe geahpanamme.

Saemien jñh kveenien gñeleátnoe deadtoven nualan böötin Noerhte-Romsesne 1800-láhkoe minngiegi-etjien, jñh gñelemálsome gelliengñelevoeteste aktengñelevoetese sjidti gosse daaroedehtemeráajvarimmiejgumie dajvesne nñerhkin. Láhkoe mij saemien jñh kveenien gñelem soptsestin, tjarki geahpani 1900-láhkoe doekoe. Finnmarhken mearoegaedtidajvine gñelemálsome noerhtesaemien- jñh kveenien gñeleste nöörjen gñeese eelki aareh 1900-láhkoe, men joekehts tñjji dejnie joekehts dajvine.

Karasjohkesne jñh Guovdageidnusne, Unjárgesne jñh muvhtene lehkesne Deatnusne jñh Porsangerisnie, gñelemálsome seenhtebe eelki goh jeatjah noerhtesaemien dajvine. Noerhtesaemien gñele lij annje tjarki dajnie dajvine gosse daaroedehtemepolitihke náhki. Ráajvarimmieh mah edtjin gñelemálsomem jarkedh jñh gñelem jealajehtedh aaj aareh eelkin dajnie dajvine, jñh desnie naa jñjnñh maanah mah noerhtesaemien ietnengñeline utnin, jñh mah lin stinkes gñelebyjresisnie.

Gñelemálsome nöörjen gñeese náake konsekvensh áádtjeme gaskesadtemasse fuelhkine, jñh guktie almetjh jñh dáehkieh jñjtjemse vuajneme, jñh mah gñelevuajnoeh áádtjeme. Jeenjesh suerkieh sijjieh eah leah áádtjeme eejhtegi jallh aahkan aajan gñelem lieredh. Seamma tñjjen goh gñelem dassin, dle dáehkiej kulturelle darjomh unnebevyörtogs vuajnalgin, jñh daajroesysteemh ov-váajnoes dorjesovvin. Daelie kveenien jñh jeenjemes saemien gñeli tsiehkie naa laejhtehks. Ij vielie skáajjesoemen ietnengñeeldh soptsestæjjah gáávnesh, jñh vanie skolte-, bidum- jñh upmejesaemien soptsestæjjah

gáávnesh. Gñelh hijven mierieh jñh nuekies vierhtieh fáátesieh guktie maehetieh jealajidh.

Daelie prosessh juhtiemini mah edtjeh kveenien jñh saemien gñelh jealajehtedh. Dan ávteste gellieh dajstie gñelijste eah fuelhkine jáerhkieh, dle ööhpehtimiesuerkie maanagierteste jollebe ööhpehtæmman vihkeles ráállam átna. Nimhtie noerhtesaemien, jñh sáemiesmearan aaj kveenien jñh doh julev- jñh áarjelsaemien seabradahkh orre gñeleutnñh áádtjoeh. Kommisjovnen kraanskome vuesehte jealajehtemeráajvarimmieh eah leah nuekie hijven, jñh gñelh hijven mierieh jñh vierhtieh fáátesieh. Saemiedigkie, jñh saemiej jñh kveeni siebrieh jñh institusjovnh, sagke stuerebe syhtedassh utnieh gñelejealajehtiemasse goh nöörjen áejvieladtjh.

Gærhkoen sijjie prosessine mah daaroedehtemem sjugniedamme, lea jáerhkemem kulturelle darjoe-mijstie náakelaakan baajnehtamme, mah saemiej, kveeni jñh skáajjesoemeladtji aerpievukien religijööse vukieh jñh jieledegoerkesem váaroeminie utnin. Daah vukieh lin jarngesne kultuvrine, jñh tjñerti jñjtsh gñeline. Guhkiem vaesieji ávtelen gærhkoe sijjiem vedti saemien, kveenien jñh skáajjesoemen jieledegoerkesidie jñh vukide. Alta-aamhtesen mænngan gærhkoen vuajnoe saemide jñh saemien gærhkoejliedasse jorkesi, aaj gærhkoen byjhkesjimmie sov rálleste prosesessne. Tseegkemh Saemien gærhkoeraereste, Sisnjelds Finnmarhken práastedajveste jñh áarjelsaemien áálmegistie, leah saemien gærhkoejieledeem jñjnñem nænnoestahteme. Kveenñh jñh skáajjesoemeladtjh leah ov-váajnoes orreme Nöörjen gærhkosne guhkiem. Saemien gærhkoeraerien tseegkemen mænngan, kveenñh aaj vaajtelamme kveenien gñelem jñh kultuvrem gærhkosne nænnoestehtedh, men daan raajan ij gærhkoe kveeni vaajtelassjh golte-lamme.

Jeenjh dejstie nöörjen árröejijstie leah ræjhkoesvoetem gapsahtalleme maam unnebeláhkoe kultuvrh lantesne buektieh. Saemien-, kveenien- jñh skáajjesoemen kultuvre leah guhkiem ov-váajnoes orreme nöörjen kultuvresne.

Tjeahpoe jñh kultuvrevukieh leah vihkeles eaktoeh jis aalkoeáálmegi jñh nasjonaale unnebeláhkoej seabradahkh edtjeh jielije jñh gellielaaketje kultuvrem utnedh, mij báetije boelvide sertiestávva. Tjeahpoe jñh kultuvrevukieh vihkele orreme gosse saemien jñh kveenien ektievoeth voerkelidh jñh evtiedidh, jñh jñjtjeguvviem nænnoestehtedh guhkies diédtelgimmien mænngan. Kultuvreinstitusjovnh, -jarngh jñh museumh vihkeles areenah sjidteme histovrijem jñh kultuvreaerpiem leerehtidh saemien, kveenien, nöörjensoemen jñh skáajjesoemen vuajnajimmijste. Saemien musihke jñh saemien artisth jarngesne orreme saemide nöörjen seabradahkesne váájnehtidh.

Saemiej, kveeni, nöörjensoemeladtji jñh skáajjesoemeladtji jñjtsh medijafaalenassh joekoen vihkele guktie maehetieh meatan árrödh seabradahkesne, jñh jis edtja

aalkoe-åålmegi jñ nasjonaale unnebelåhkoej gñelh demokratiesne nænnoestehd. Daah faalenassh faatoes orreme guhkiem, jñ nõörjen medijah vaenie saemien, skåajjesoemen jñ kveenen tsiehkies bijre utnieh.

Deadtove maadthjieliemidie

Konsekvensi gaskem daaroedehitemepolitihkeste jñ meadtete lea saemiej, kveeni jñ skåajjesoemeladtji åtnoe miehtjiesdajviste jñ provhkieste ij lij dan vihkele. Urrebe tñjen daate joekoen vihkeles orreme saemiej reaktide eatnamasse jñ tjaatsan goh aalkoeåålmegi. Faatoes tñjelkesimmien gaavhtan reaktagyhtjelassijste, vierhtienåhtoste jñ ðedtjevigkieste, jñ staateles reereme båtsoeste jñ göölemistie mearogaedtidajvine, dle deadtove sjðdte aerpievuekien jieliemidie, jñ gellie rekta-aamhtesh sjðdte.

Jaepien 2005 Storerredigkie finnmarhkelaakem nænnoesti, mij reeremem dajveste jñ eatnemevierhtijste stuvri Finnmarhke-eeken tjñrrh (FeFo). Storerredigkie aaj reaktagoerehtallemem Finnmarhkesne tseegki mij idtji etnisiteetem krööhkh, Finnmarhkekommisjovne, mij jñtse vigkiesalkehtimmieöörnegem utni Finnmarhken Miehtjiesdajvedåapmastovlen tjñrrh. Dovne Saemiereaktamoenehtse (1997 jñ 2007), Mearogaedtiegöölememoenehtse (2008) jñ Staateåålmegen laakemoenehtse (2018) vuekieh dejtie dajvide åarjene jñ göölemereaktide salkehtamme, men ij politihkeles dejtie bæjjese fulkeme goh laakh jeatjahtateme, jienebh reaktagoerehtallemh tseegkeme jallh ihkuve vuekieh gaavneme reeremen bijre eatnemevierhtijste dajvine.

Doh saemien reaktah, goh inkorporeereme konvensjovnenænnoestimmieh jñ Maadthlaaken § 108, jååhkesjamme sjðdte. Sisvege, vuesiehtimmien gaavhtan rååresjimmiediedte, tjyölkehkbæpoe dorjesovveme. Aerpievuekien saemien jielemh ahkedh deadtoven nualan biejesuvvieh jeatjah jielemeðedtjiiste. Tsælloe biegekfaamoetseegkeldahken bijre Fovsenjaarkesne, gusnie Jollemesreakta vihtiestamme konvensjovne lij luhpeht juktie artihkelem 27 miedteli EN:en konvensjovnesne siviile jñ politihkeles reaktaj bijre, lea akte vuesiehtimmie dajvevigkide gusnie saemiej reaktah hævhtaldihkie jallh narrahtamme sjðdtieh. Gåarede dagkerh vigkieh giehpiedidh jis reaktagoerehtallemh vijrede jñ nænnoestahta, jñ deadtovem vierhtievåaroemasse vuarjesje. Prosessesne dajvevigkieh salkehtidh, byöroe tñjelkestidh mah vigkieloetemevuekieh mah edtjeh åtnose vaaltasovvedh.

Faatoes daajroe åroji luvnie

Akte konsekvensen daaroedehitemepolitihkeste jñ vuajnoen gaavhtan unnebelåhkoekultuvrh unnebevörtegs, gaskem jeatjah vaenie daajroe saemiej, kveeni jñ skåajjesoemeladtji bijre Nöörjesne. Daajroe saemiej bijre læjhkan buerebe goh kveeni jñ skåajjesoemeladtji

bijre. Storre veahka åroeijstie siemes negativje stereotypijine dæhkiej bijre. Daajroe saemien gielen, kultuvren jñ aerpievuekiej bijre bieline orreme nasjonaale learoesejkesijstie maadthskuvlesne guhkiem, jñ learoesejkesjevierhkesne aaj tñjelke ulmie sjðdte gaajhkh learohkh edtjeh maahtoem Nöörjen nasjonaale unnebelåhkoej bijre utnedh. Jalhts maahtoelumieh learoesejkesjisnie, dle dotkeme vuesehte faatoes daajroe aalkoeåålmegi jñ nasjonaale unnebelåhkoej bijre åroji luvnie.

1.2.3 LIKTEME Jñ LIKTEMERÅAJVARIMMIEH

Kommisjovne edtja, gaskem jeatjah daajroem daaroedehitemehistovrien jñ dan konsekvensi bijre bievnedh, jñ råajvarimmieh uvtedidh jñ våaromem tseegkedh vijriebasse liktemasse seabradahkesne, garkeme goh gaskemsh prosesse gusnie jienebh paarhth meatan. Kommisjovne uvtede råajvarimmieh mah joe gååvnesieh dovne jærhkedh jñ nænnoestehd, jñ aaj orre råajvarimmieh guktie likteme guhkiebasse jåhta.

Guktie liktemem guarkedh

Kommisjovne liktemebaakoetjertem våaroemasse beaja mij sjñhtedamme demokrateles buerieveasoesabradahkesne, kommisjovnen mandaatese jñ kommisjovnen barkoen våaroemasse. Likteme garkeme goh gaskemsh jñ relasjonelle prosesse mij ovmessie njieptjine sjugniehtåvva. Likteme maahta indivijdenjieptjesne, dæhkienjieptjesne jñ politihkeles njieptjesne åroth.

Kommisjovne våaroemasse beaja akte likteme seabradahke mærhkelgamme åroeijstie mah ektie nænnoes daajroem daaroedehitemepolitihken bijre utnieh. Aaj daerpies byögkeles æjvieladtjeh bæjhkoeh sijjieh meadtete dæhkiej vöoste man bijre mandaate lea, bæjhkoeh daaroedehitemepolitihke nåake konsekvensh åtneme aktegsalmetjidie, saemide, kveenide jñ skåajjesoemeladtjide goh dæhkieh, jñ væljoem vuesiehtieh meadtam staeriedidh. Kommisjovne aaj meala akte likteme seabradahke mærhkelgamme gieledh, kulturelle jñ identiteeteles seammavörtegsvoeteste saemiej, kveeni, skåajjesoemeladtji jñ jienebelåhkoen åroji gaskem, jñ aktegsalmetjeh jñ dæhkieh mæhtieh hijvenlaakan veasodh dejnie mij aarebi sjugniehtovveme. Minngemosth, jñ seamma vihkele, dle kommisjovne våaroemasse beaja akte likteme seabradahke lea seabradahke gusnie gaajhkh årojh storre leajhtadimmiem utnieh jeatjah almetjidie jñ seabradahkeinstitusjovnide, ij goh unnemes politihkeles institusjovnide.

Daan reektehtsen tjñrrh seabradahke goh elliesvoete vijries jñ tjænghkies daajroem daaroedehitemen jñ dan konsekvensi bijre åadtje. Jis edtja vielie likteme seabradahkem åadtjodh, mærhkelgamme gieledh, kultu-

relle jñh identiteeteles seammavyörtetgsvoeteste, dle vijries mobiliseereme daerpies.

Kommisjovne tjerteste dah tjäenghkies konsekvensh daaroedehtiemistie baajnehtieh saemiej, kveeni jñh skääjjesoemeladtji nuepieh jäerhkedh jñtse etnikheles dāehkine årrodh. Jis gieles jñh kultuvre guhkiem iktemearan dassenieh, dle maehtieh orrijidh laanten راستi sisnjeli gāāvneshidh, jñh laanteraasti dāaresth. Dagkeres evtiedimmie joekoen itjmies dan gaavhtan Nöörje sjiere āālmehriekteles diēdtem utnieh aalkoe-āālmegi jñh nasjonaale unnebelāhkoej āvteste.

Staateles āejvieladtjh jñh joekehts seabradahke-aktöörh mah feerhmesovveme kommisjovnen kraanskoemistie daaroedehtemepolitihkese jñh daaroedehtiemistie, byöroeh jñtjeraarehke diēdtem damtedh jñtse histovrijem jñh praksisem nāhkehtidh guktie likteme maahta sjugniehtovvedh. Byögkeles institusjovnh gaajhkine seabradahkesuerkine jñh gaajhkine reerenmenjieptjine byöroeh vuarjasjidh guktie maehtieh liktemasse viehkiehtidh, tjoevkesisnie gaavnojste daennie reektehtsisnie. Seammalaakan aaj sivijleseabradahken joekehts aktöörde jñtsevyljhkevoeten, tjeahpoen jñh kultuvren, ideelle suerkien, jñh religijovnen jñh jieledvuajnoen sisnjeli. Kommisjovnen vuarjasjimmien mietie, daah aktöörh, oktemierien jñh ektesne, maehtieh liktemasse viehkiehtidh. Lissine, dle jñjnjh sjyöhtehke laavenjostoeareenah staateraasti dāaresth, gusnie sjyöhtehke aktöörh digkiedieh guktie maehtieh aktesi vyöki viehkiehtidh daajroem vijriedidh dej tsiehkies bijre mejtie kommisjovne vuesehte, jñh nimhtie likteden rāajvarimmieh vedtedh.

Kommisjovne jñjnjh rāajvarimmieh uvtede mah edtjeh liktemeprosessem guhkiebasse viehkiehtidh. Bijjemes njeiptjesne kommisjovne gahtanimmiem uvtede mij vāaromem ātna sāemies vihkeles suerkine juktie liktemeprosessem guhkiebasse jäerhkedh: daajroelutnjeme, saemien jñh kveenen gielem jñh gielemaah-toem nænnoestehtedh, kultuvrem jñh kultuvremaah-toem nænnoestehtedh, vigkieloetemh jñh implementeereme njoelkedassijste.

Gaskem jeatjah uvtebe Jarngem daajrose, dotkemasse, bievniemasse jñh liktemasse tseegkedh, mij daaroedehtiemasse viēdteldihkie. Jarngen vihkielommes laavenjasse lea dam faatoes daajroem bueriedidh maam kommisjovne vueptiestamme. Ulmie kommisjovnen uvtelesside rāajvarimmide lea jarkelimide sjiehteladtedh mah daajroen, vuajnoen, dahkoen jñh domtesi bijre, mah saemiej, kveeni jñh skääjjesoemeladtji sjaavnjoeh jñh daerpiesvoeth dāastoeh. Kommisjovne vaajtele jñh gegkeste rāajvarimmieh mejtie uvtede maehtieh dagkerh jarkelimieh buektedh, jñh vielie likteme seabradahkem sjugniedidh.

1.3 Galhkuve

Kommisjovne gegkeste reektehtse edtja daajroevāaromem gaajhki årroji luvnie vijriedidh, jñh uvtelessh rāajvarimmide bæjjese fulkesuvvieh goh bielie liktemeprosessesne guhkiebasse. Daate haestieminie sjædta dovne Stoorredægkan jñh nasjonaale, regijonaale jñh voenges āejvieladtjide, jñh abpe seabradahkese. Kommisjovne Stoorredigkiem gæjhta mij nænnoesti kraanskoeminie daaroedehtiemistie jñh dan konsekvensijste nierhkedh, jñh mij vaajteli reektehtse edtji liktemasse viehkiehtidh jñh meadtam dāvvodh.

Reektehtsen ektine kommisjovne dejtje byjnetje salkehtimmide deelli, 13 tjeahpoeh jñh kommisjovnen vāarhkoem.

2. Kommisjovnen uvtelessh rāajvarimmide

Kommisjovne uvtelessh rāajvarimmide buakteme mah vāaromem utnieh gaavnojne mah vāājnesasse bāetieh reektehtsisnie, vuarjasjimmieh mejtie kommisjovne gaavnojste dorjeme, jñh lahtesh mah bāateme vijries prosessen tjirrh sjyöhtehke almetjigujmie.

Persovneles soptsesi tjirrh, materiiaali tjirrh mejtie almetjh sijse seedteme jñh ræhpas tjāanghkoej tjirrh, kommisjovne āssjalommesh jñh lahtesh aktegsalmettijstie āādtjeme guktie maahta liktemem guarkedh jñh tjirrehtidh. Kommisjovne meatan orreme jeenjeh dialogetjāanghkojne organisasjovnigujmie dejstie sjyöhtehke byjresijstie, gusnie gaskem jeatjah uvtelessh rāajvarimmide digkiedamme. Lissine, dle kommisjovne lahtesetjāanghkoeh jñh govlehtimmiem tjirrehtamme, jñh dovne byjjes āssjaldahkh jñh tjaaleldh lahtesh dāāsteme.

Saetniesvoeten- jñh liktemekommisjovnen reektehtse bijjieguvviem lahtesijstie vadta mejtie kveenen, skāajjesoemen jñh saemien organisasjovnh seedteme, jñh jeatjah uvtelessijste mejtie kommisjovne govlehtimietjāanghkosne āādtjeme.

2.1 Kommisjovnen uvtelessh rāajvarimmide

Gosse kommisjovne rāajvarimmiejgujmie barke-me, dle ulmine ātna akten vielie likteme seabradahken bijre, mīerhkelgamme gieledh, kulturelle jñh identiteeteles seammavyörtetgsvoeteste. Jis edtja dam buektiehtidh, dle vijries mobiliseereme abpe seabradahkesne daerpies. Kommisjovnen reektehtsen tjirrh seabradahke goh elliesvoete vijries jñh tjāenghkies daajroevāaromem daaroedehtemepolitihken jñh dan konsekvensi bijre āādtjeme.

Kommisjovnen reektehtse vuesehte daaroedehtemepolitihke itjmies konsekvensh ātneme skāajjesoe-

meladtji, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh saemiej nuepi-de jærhkedh jieleddh goh jñtsh etnihkeles dæhkine.

Daarodehtemen gaavhtan, gosse gielem jñh kultuvrem guhkiem dasseme, dle skåajjesoemeladtji, saemiej jñh kveeni kultuvre tjarki deadtoven nuelesne. Dagkeres evtiedimmie joekoen itjmies dan åvteste Nöörje sjïere åålmehriekteles diedtem åtna saemiej, kveeni/ nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji åvteste.

Joekehts seabradahkeaktöörh mah feerhmesovveme kommisjovnen kraanskoemistie daarodehtemepolitihkeste jñh daarodehtiemistie, jñjtjaraarehke diedtem utnieh jñjtse histovrijem jñh praksisem nåhkehtidh, jñh nimhtie liktemasse sjiehteladtedh. Byögkeles institusjovnh gaajhkine seabradahkesuerkine jñh gaajhkine reeremenjieptjine byöroeh vuarjasjidh guktie maehthie liktemasse viehkiehtidh, tjoevkesisnie gaavnojste daennie reektehtsisnie. Seammalaakan aaj sivijleseabradahken joekehts aktöörde jñjtsevyljehkevoeten, tjeahpoen jñh kultuvren, religijovnen jñh jieledevuajnoen sisnjeli. Kommisjovnen vuarjasjimmien mietie, daah aktöörh, oktemierien jñh ektesne, stoerre nuepieh utnieh liktemasse viehkiehtidh.

Kommisjovne veeljeme sov uvtelassh råajvarimmi-de liktemasse tjænghkierdidh naan vijries åejviesuerkiej bijre, gaavnoej jñh konklusjovni gaavhtan kommisjovnen reektehtsisnie, jñh uvtede Stoerredigkie sov miëlem vadta disse. Lissine kommisjovne gaajhkide eventuelle råajvarimmide vuesehte mejtie joekehts byjresh prossesen tjñrrh buakteme, mah aaj reektehtsisnie gååvnesieh.

Kommisjovne uvtede råajvarimmieh mah joe gååvnesieh dovne jærhkedh jñh nænnoestehtedh, jñh aaj orre råajvarimmieh guktie likteme guhkiebasse jåhta. Kommisjovnen miëlen mietie tseegkeme jñh bievneme tjænghkies daajroevåaroemistie daarodehtemepolitihken jñh meadtan bijre, joekoen vihkele. Kommisjovne edtja våaromem biejedh guktie liktemasse seabradahkesne jåarhka, gaskem jeatjah daajroem daarodehtemehistovrijen jñh dan konsekvensi bijre buektedh, jñh råajvarimmieh uvtedidh. Daam guarkebe goh gaskemsh prosesse gusnie jienebh paarhth meatan, men gusnie åejvieladtjh tjuerieh sjïere diedtem vaeltedh

Jieniebinie sijjine gusnie kommisjovne orreme, sisnjelds vigkieh jallh vigkieh dæhkiej gaskem dennie voenges seabradahkesne, jñh gusnie daerpies liktemeprosessh tjñrrehtidh. Vihkele sjyöhtehke voenges seabradahkh jñh tjñlth dejnie nierhkieh, dåarjohne maahtoebyjresijstie mah joe gååvnesieh jallh mejtie uvtiedibie.

Råajvarimmieh mejtie kommisjovne uvtede, edtjeh viehkiehtidh seabradahken daajroem nænnoestehtedh dovne daarodehtemehistovrijen jñh unnebelåhkoedæhkiej bijre, jñh byjhkesjimmieh sjugniedidh daarodehtemepolitihke negatijve konsekvensh åtneme saemide, kveenide/nöörjensoemeladtjide jñh skåajjesoemeladtjide. Uvtelassh edtjeh viehkiehtidh gie-

leldh, kulturelle jñh identiteeteles seammavyörtegsvotem sjugniedidh jienebelåhkoeåroji jñh unnebelåhkoej gaskem; guhkiebasse råajvarimmieh maehthie stuerebe leajhtadimmiem sjugniedidh almetji gaskem, jñh orre leajhtadimmiem sjugniedidh politihkeles institusjovni-de jñh prosesside.

Kommisjovnen uvtelasse lea Stoerredægkan. Lissine kommisjovne jeenjhaestemh jeatjah seabradahkeaktöörde buakta.

Jis edtja maehthiedh dejtie nasjonaale barkojde tjñrrehtidh, mejtie kommisjovne uvtede, dle nasjonaale åejvieladtjh tjuerieh daarodehtemen konsekvensh bæjhkodh daan reektehtsen mietie, jñh daerpies nåhkehtimmiem darjodh daarodehtieminie. Aaj vihkele dahkoeh mejtie daan reektehtsen mietie sjæjsjele, systematihkeleslaakan bæjjese fulkesuvvieh, guktie leajhtadimmie liktemeprosessese barkoevuekien tjñrrh tseegkesåvva. Kommisjovne uvtede Stoerredigkie fulkesimmiem jñh orrestimmiem sjiehteleslaakan tjirkie gosse lea liktemebarkoen bijre.

Kommisjovne veeljeme uvtelasside vijhte tseegkiej nualan veesmedh, mejtie liktemeprosesse tjuaara våaroeminie utnedh.

- Daajroe jñh bievneme
- Giele
- Kultuvre
- Vigkieh heerredidh
- Implementeereme njoelkedassijste

2.1.1 TSEGKIE 1: DAAJROE JÑH BIEVNEME

- Kommisjovne nasjonaale maahtoejarngem daarodehtemepolitihken jñh meadtan bijre uvtede, man lea diedte dotkemen, dokumentasjovnen, bievnemen jñh liktemebarkoen åvteste.
- Kommisjovne uvtede daajroebievnemem daarodehtemepolitihken jñh dan konsekvensi bijre nænnoestehtedh ööhpehtimmesne maadthskuvlesne, jåarhkeskuvlesne jñh jolleskuvline jñh universiteetine.
- Kommisjovne åejvieladtjh jñh sjyöhtehke institusjovnh haasta prosessh fulkedh jñh råajvarimmieh evtiedidh gaavnoej mietie mah jeatjah kommisjovnh Noerhtelaantine gaevnieh dej bætijie jaepiej.
- Vielie daajroe daerpies saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji bijre, jñh daarodehtemehistovrijen jñh meadtan bijre. Åroji siejhme daajroe skåajjesoemeladtji, saemiej jñh kveeni bijre joekoen faatoes.

Daerpies vielie daajroem jñh stuerebe goerkesem utnedh dej histovrijes traavmaj jñh konsekvensi bijre mejtie daarodehtemepolitihke sjugniedamme jñh annje sjugnede, implikasjovnh healsose, jieledeetsiehki-

de, jñh identiteetese kveenien, skåajjesoemen jñh saemien årroejdie.

Kommisjovne uvte de tjarki barkedh, daajroem saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji bijre bievnedh, jñh aaj daajroem daaroedehtemepolitihken jñh meadtan bijre bievnedh, jñh mah konsekvensh daaroedehtemepolitihke seabradahkese jñh aktegsalmetjasse åtneme. Daajroe daerpies juktie bæjkhodh daaroedehtemepolitihke jñh meadta heannadamme, jñh mah konsekvensh dah eevre mijjen baalan sjugniedamme.

Dagkeres barkoen gaavhtan dan åvtete daerpies daajroelutnjeminie dovne byögkeles suerkien sisnjelen jñh sivijle seabradahkesne.

Voernges åejvieladtjh tjuerieh tjæelke, bijjemes ulmieh tseegkedh guktie byögkeles åejvieladtjh edtjeh viehkiehtidh daajroem nænnoestehtedh saemien, kveenen/nöörjensoemen jñh skåajjesoemen tsiehkij bijre.

Vielie daajroe saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji bijre sjejhmelakaan, maahta sierredimmiem jñh aassjoem giehpiedidh, mejtie daah dæhkieh dååjroeh. Bievnefaageles jñh stinkes daajroste dæhkiej bijre, sæjhta viehkiehtidh stereotypijh, åvtelhaarvoeh jñh negatijve vuajnoeh giehpiedidh. Gosse doh jeatjah årroj jñh sjyöhtehke byjresh lirieh jñh vielie daajroem dæhkiej bijre åadtjoeh, dle daate aaj maahta dååjresh ov-vååjnedehciemistie jñh neglisjeeremistie dåvvodh – jñh sjehteladtedh guktie dæhkieh jñjtjh sijjen saemien, kveenen jallh skåajjesoemen maadtoem vihth vueptiestieh. Kveenen, skåajjesoemen jñh saemien seabradahkh tjuerieh buerebe nuepiem åadtjodh meatan årrodh daajroeevtiedimmesne, jñh jñjtsh histovrijen jñh kultuvren bijre bievnedh.

Jis edtja daajroelutnjemem buektiehtidh gaajhki dæhkiej bijre, dle kommisjovne meala daerpies aktem nasjonaale maahtoejarnge tseegkedh daaroedehtemepolitihken jñh meadtan bijre, man diæde bievne-men, dotkemen, dokumentasjovnen jñh guhkiebasse liktemebarkoen åvtete. Daajroebievne jñh dotkeme edtja jarnge vihkielommes laavenjassh årrodh. Maahtoejarnge edtja aaj viehkiehtidh maahtoem jñh daajroem buektedh liktemeprosessine dovne voenges jñh regijonaale njeptjesne. Barkoen tjñrrh kommisjovne jienebh dotkemedaeerpiesvoeth vueptiestamme, mah maetieh sjyöhtehke årrodh maahtoejarnge.

Senter for studier av Holocaust og livssynminoriteter (HL-jarnge) jñh National Centre for Truth and Reconciliation Canadesne maetieh åvtéguvvine årrodh tseegkemisnie jñh öörnemistie maahtoejarnge daaroedehtemepolitihken jñh meadtan bijre. Maahtoejarnge edtja Arkivverkine laavenjostedh bievniemisnie dejstie persovneles soptsesijstie mejtie kommisjovne dååsteme.

Maahtoejarnge daaroedehtemepolitihken jñh meadtan bijre sæjhta råållam utnedh goh eadtjoestæjja

jñh maahtoejarnge liktemasse, viehkine liktemem dåarjoehtidh voenges jñh nasjonaale njeptjesne. Tjoevkesisnie dej diædteste daaroedehtemepolitihken åvtete, tjæeltide jñh jeatjah aktöörde haestebe goerehtidh mejtie daerpies liktemeprosessh tjñrrehtidh, jñh viehkien mietie gihtjedh maahtoejarnge akten prosessese mij voenges tsiehkide sjeahta.

2.1.2 TSEGKIE 2: GIELE

- Kommisjovne nasjonaale barkoen uvte de ellies gielesierhtimmien bijre kveenen jñh saemien gie-lide maanagierteste geerveööhpehtæmman.
- Kommisjovne ulmiestuvrelldh barkoen uvte de gosse lea saemien jñh kveenen gieles bijre byögkelesvoetesne, jñh guktie vääjnoes sjidtieh byögkelesvoetesne.
- Kommisjovne noerhtelaanti skraejriem uvte de raastendåaresth laavenjostoem nænnoestehtedh gieles, gielesööhpehtimmien, learoeverhtiedorjemassen jñh gielesjealajehtemen bijre.
- Kommisjovne uvte de dahkoesoejkesje dorjesåvva kveenen gieles dejnie ulmine jienebh gielesutnijh åadtjodh, jñh guktie kveenen gieles maahta lutnesovvedh unnebelåhkoepaaktenII bielesste III bealan tjñje doekoe.
- Kommisjovne vuesehte NBS:se 2016:18 Vaajmoegieles, jñh uvte de bijjemes strategijem evtiedidh juktie gielesdh mñrrestallemem jaksedh bijjiedimmien jñh ööhpehtimmien sisnjelen, healsoen jñh hoksen sisnjelen, jñh reeremen jñh justijsen sisnjelen, mah sjehtedamme saemien gieleside. Kommisjovnen mietie råajvarimmieh gielessegkien sisnjelen eevre daerpies jis edtja maetiedh konsekvenside daaroedehtemepolitihkeste dåvvodh, goh gielesiehpeme, jñh tjæelke kulturelle jñh identiteetes seammavyörtegsvoetem sjugniedidh jienebelåhkoen jñh unnebelåhkoej gaskem.

Kommisjovne vihtiestamme jñjnñh saemieh, kveenh jñh skåajjesoemeladtjh sijjen gieles dasseme daaroedehtemepolitihken gaavhtan. Sårkoe gielesiehpemen gaavhtan, jñh aajhpetsvoete faatoes faalenassi gaavhtan gielesööhpehtimmien bijre, leah siejhme teemah dejnie persovneles soptsesinie mejtie kommisjovne dååsteme. Joekoen noere kveenh jñh saemieh dam tjñrtiestieh, dovne persovneles soptsesinie jñh ræhpas tjåanghkojne. Haestemh mejtie identifiseereme leah åajvahkommes seamma, jñh dovne saemien, kveenen jñh soemengielesdh ööhpehtimmien bijre.

Doh persovneles soptsesh tsagkesi bijre soptsesiehpeme, gielesööhpehtimmien skuvlesne tjñrrehtidh. Sjejhme haestemh leah faatoes kvalifiseereme lohkehtæjjah, jñh nuekie hijven ööhpehtimmie- jñh kuvsefaalenassh. Seamma tjñjen dle haesteme skuvleaahteridie gosse gielesööhpehtimmie tjuaa jeatjah faagi sijjeste, jallh skuv-

len mænngan årrodh, naakede mij maajsoe learohki tjirrehtæmman jñh skraajran. Aaj akte sjïere haesteme kveenen gïeleööhpehtimmiem bijre skuvlesne. Daelie kveenen gïeleööhpehtimmiem gaertjedamme akten dajvereaktese Noerhte-Romsese jñh Finnmarhkese, jñh ij Leah reakta maam gaajhkh kveenen maanah utnieh.

Daerpies gïelelutnjeminie jñh ulmine gelliegïelevoeten bijre seabradahkesne, mah hijven mierieh gïeleje-alajehtiemasse sjugniedieh, dovne maanide, noeride jñh geerve almetjidie. Kommisjovne tjïerteste gïeletsegkie sæjhta jiehtedh lierehtimmiefaaalenassh gâåvnesieh maanagierteste jollebe ööhpehtæmman, jñh nuekies gïeleareenah, guktie gïelh jaksoes, vâajnoes, sjyöhtehke jñh stïeresne aarkebiejjien.

Aktene tsiehkesne gïelh ahkedh seabradahkesne dassenieh, dle fierhte gïeleutnïje, jñh fiere guhte mij skraejriem damta gïelh lieredh, akte vyörtegs vierhtie. Aaj vihkele gïelelutnjemem vedtedh dejtïe mah saemien voestegïeline jallh ietniengïeline utnieh. Saemien seabradahke daarpesje jïenebh mah saemiestieh aaj nuepiem âadtjoeh sijjen ietniengïelem evtiedidh.

Saemien gïeli reeremedajven sisnjelen, sæjhta hijven eaktoeh årrodh skuvlh nænnoestehtedh jallh tseegkedh, gusnie jeenjemes ööhpehtimmeste maahta aktene dejstïe saemien gïelijste årrodh. Byöroe vuarjasjidh mejtïe gâarede saemien klaassh jallh dagkeres skuvlh tseegkedh dejnïe stoerre staarine mah nuekie jïijnjh learohkh utnieh.

Reakta lierehtæmman kveenen gïelesne byöroe individuelle reakta årrodh kveenide maadthskuvlesne. Byöroe vuarjasjidh mejtïe gâarede lierehtimmiem kveenen gïelesne evtiedidh jïeniebinie jeatjah faagine.

Kveenen gïelem III bealan unnebelâhkoegïelesjïehtedimmesne lutnjedh, sæjhta jiehtedh nænnoesâbpoe reaktah gïeleööhpehtæmman, jñh kveenen gïelem nuhtjedh gaskesadtemisnie byögkeles reereminie jñh reaktasysteemesne. Jis byögkeles âejvieladtjh vaenie gïelemaahtoem utnieh, maahta toelhkestimmie- jñh jarkoestimiedïenesjh nuhtjedh.

Juktie ulmiem jaksedh seammavyörtegs saemien gïeli bijre, dle kommisjovne uvtede programmem tseegkedh mij edtja bidum-, upmeje- jñh skoltesaemien nænnoestehtedh, guktie gïelh maehtieh unnebelâhkoegïelesjïhetedimmeste faarhmesovvedh tïjje doekoe. Gosse gïelide jealajehtedh, dle eevre daerpies laavenjostoeht tseegkedh maahtoejarngigujmie Sveerjesne jñh Soemesne.

Kommisjovne byögkeles âejvieladtjh gaajhkine njieptjïne haasta ulmine bëjedh kveenen gïelem jñh saemien gïelh nænnoestehtedh, dovne kvantitatïjeve- jñh kvalitatïjvelaakan. Kommisjovnen mietïe jarkeme daaroedehmetopolitihken gïelldh konsekvensïjste lea vihkeles bielïe liktemeprosesseste. Dïhte âllesth lierehtimmiefaaalenasse maanagiertesne, maadthskuvlesne, jaarhkeskuvlesne, jollebe ööhpehtimmesne jñh geer-

veööhpehtimmesne, vâaromem beaja jealadehtiemasse jñh stuerebe jâåhkesjæmman saemien jñh kveenen gïelijste. Kommisjovne maahtoedepartemeentem haasta salkehtidh man âvteste learohkh saemien, kveenen jñh soemen gïelelierehtimmiem maadthskuvlesne orriïieh, jñh ulmine utnedh dam negatïje evtiedimmiem vuastalidh.

Kommisjovne dâåjrehte skâajjesoemeladtjh sijhtïeh aelkedh skâajjesoemen gïelem sâemiesmearan nuhtjedh, rituelle modellen mietïe. Dïhte sæjhta jiehtedh dah sijhtieh sâemies jiehtegh, rijmh, raajroeh jñh laavlomh skâajjesoemen gïelesne lieredh. Kommisjovne uvtede faagebyjrese tseegkesâvva guktie maahta dam sjïere öörnegem mietïe darjodh.

Kommisjovne haasta doh daaletje ööhpehtimmiefaaalenassh nænnoestehtedh, jñh ellïestïjjen ööhpehtimmiefaaalenassh geerve almetjidie jaabnan faaledh mah aktem jaepiem ryökhoeht, kveenen jñh saemien gïeline. Kommisjovne uvtede orre gïelekuvsjh tseegkedh, jñh daaletje gïelekuvsjh nænnoestehtedh, jñh maeles stipende- jñh kompensasjovneöörnegh tseegkedh mah skreejrieh dovne ellïesjaepien kuvsjh jñh âenebe kuvsjh vaeltedh. Kommisjovne byögkeles orgaanh haasta sjïehteladtiedh guktie barkïjh maehtieh gïele- jñh/jallh kultuvrekuvsjh vaeltedh maahtoem lutnjedh.

Byöroe nuepide noerhtelaanti laavenjostose nuhtjedh, ööhpehtimmiefaaalenassem unnebelâhkoegïeline nænnoestehtedh maanagierten raejeste jollebe ööhpehtimmiem raajan. Byöroe raastendâaresth laavenjostojne nïerhkedh Sveerjïne jñh Soemïne, dejnïe ulmine gïelebarkoem nænnoestehtedh, gaskem jeatjah kultuvrelâtnoehtimmiem tjïrrh, ektïe maanagierte- jñh skuvlefaalenasse, sjïehtedimmïeh learoeseojkesjïjstïe jñh ektïe learoevierhtïedorjemasse. Tjâanghkan daah râajvarimmïeh sijhtieh viehkiehtidh gaajhkesht seamma baahsemem gïelese jñh gïelelierehtæmman utnieh, abpe byjjenimmïem jñh ööhpehtimmiem tjïrrh, jñh dah mah gïelem dasseme daaroedehmetopolitihken gaavhtan rïektes nuepiem âadtjoeh gïelem bâåstede vaeltedh.

Kommisjovne haasta laavenjostoem ohtsedidh Sveerjïne jñh Soemïne jealajehtemen bijre skoltesaemien, ubmejesaemien, bidumsaemien, jñh kveenen gïeleste, gusnie gïelemaahtoe annje gâåvnese. Akte akten jaepïen guhkïes ellïestïjjen ööhpehtimmïe aanaresaemien gïelesne vuesïehtimmiem gaavhtan hijven illedahkh vuesïehtamme Aanarïsnïe Soemesne.

Ööhpehtimmiem gaavhtan Aanarïsnïe studenth maehtieh aanaresaemien gïelesne soptsestalledh, jñh tjïelten barkïjh dan âvteste maehtieh utnïjidïe viehkiehtidh aanaresaemien gïelesne. Seammalaakan goh Aanarïsnïe dïhte akten jaepïen guhkïes ellïestïjjen ööhpehtimmïe, nöörrjen ektïedimmesne, maahta viehkiehtidh guktïe jïenebh tjïelth jñh byögkeles suerkieht buektïehtieh reaktam illedh viehkiem saemïengïelesne vedtedh. Daate reakta saemien gïelereeremedajvïne gâåvnese, men

fierhte barkoefaali je åådtje jijtje veeljedh mejtje sæjhta permisjovnem baalhkinge vedtedh gosse barkijh sijhtieh maahtoem vijriedidh.

Eejhtegh jìh dah mah eejhtegi åvteste aaj daarpe-sjeh saemien jallh kveenen gïelem lïeredh jis edtjeh maehtedh maanaj gïeleevtiedimmine viehkietidh. Dan åvteste daerpies faalenasse dejtie saemien jìh kveenen årroejidie nænnoestehtedh. Daelie joekehts aktöörh gïelekuvsj faalehtieh, dovne gïelejarngh, institusjovnh jìh privaate aktöörh. Jis gïelekuvsj evtete jìh sjiehteladta guktie maahta dejtie dovne biejege jìh iehkeden lohkedh, dle eejhtegh/dah mah eejhtegi åvteste jìh jeatjah saemien jìh kveenen årrojh nuepiem åadtjoe-h gïelem bååstede vaeltedh. Kommisjovne haasta gïelejarngh tjïelkebe dïedtem åadtjoe-h, jìh nuekies beetnehvierhtieh, guktie maehtieh gïelekuvsj geerve almetjidie jaabnan faalehtidh, jìh vierhtine årrodh managiërtide jìh skuvlide goh gïeleareena. Kommisjovne ööhpehtimmieinstitutusjovnde haasta laavenjostedh, guktie ööhpehtimmiefaalenasse kveenen jìh saemien gïeline vadtasåvva fierhten jaepien.

Råajvarimmieh maanaj jìh noeri vööste, jìh dej åe-liealmetjh, krieveh saemien- jallh kveenengïeleldh lohkehtæjjah jìh maanagiërtien lohkehtæjjah gååvnesieh, jìh baahtseme learoevierhtide. Saemien- jìh kveenengïeleldh maadthskuvlelohkehtæjjah dåårehtidh jìh utniehtidh, lea åvtese lutnjeme goh akte dejtie stööremes haestiemijstie gïeleldh jealajehtiemasse, lissine vaenie learoevierhtieh jìh lïerehtimmiesoejkesj. Daate aaj åvtese båata dejnïe persovneles soptsesinïe mejtie kommisjovne sijse tjöönghkeme. Kommisjovne dååjrehte saemiengïeleldh lohkehtæjjah jeatjah barkojde veedtjesuvvieh, sagke jollebe baalhkinge. Dan åvteste kommisjovne meala daerpies dåårehtimmiem saemien- jìh kveenengïeleldh pedagogijste jollebe ööhpehtimmesne nænnoestehtedh. Kommisjovne meala byöroe dåårehtimmievåaromem saemien jìh kveenen gïelelïerehtæmman vijriedidh, jìh jeatjah årrojh edtjeh nuepiem utnedh saemien jallh kveenen gïelem lïeredh.

Gosse ööhpehtimmine nearhka faagine kveenen-jallh saemien mubpiengïeline, jeatjah learohkh klaasse-sne jallh skuvlesne byöroeh nuepiem åadtjodh meatan årrodh.

Kommisjovne universiteeth jìh jolleskuvlh haasta ööhpehtimmiefaalenassh hijven kvaliteeteste vedtedh jollebe njeptjesne, bacheloren raejeste maasteren raajan, saemien gïeline jìh kveenen gïelesne, maaje laavenjostoen tjïrrh institusjovni gaskem. Kommisjovne uvte-de faalenasse saemien- jìh kveenengïeleldh maanagiërtelohkehtæjja- jìh lohkehtæjjaööhpehtimmien bijre universiteetine jìh jolleskuvline, beetnehvierhtiedåarjoem åådtje jìh fierhten jaepien vadtasåvva.

Kommisjovne vihtiestamme båtsoeburrieh dååjreme åajvahkommes nöörjen gïelem reeremisnie dåastodh, jìh båtsoeburrieh nöörjengïeleldh bievnesh

båajhtoehlaakan guarkeme, mestie konsekvensh båtsoeburride sjïdteme. Kommisjovne båtsoeereemem haasta saemien vielie nuhtjedh goh barkoe- jìh re-eremegïele.

2.1.3 TSEKIE 3: KULTUVRE

- Kommisjovne vijries jìh guhkies nasjonaale barkoem uvte-de saemien, kveenen/nöörjensoemen jìh skåajjesoemen kultuvrese, goh bielie liktemebar-koste.
- Kommisjovne uvte-de dejtie ekonomeles mieride nænnoestehtedh, saemien, kveenen jìh skåajjesoemen kultuvrejielemidie jìh -institutusjovnde.
- Kommisjovne nasjonaale institusjovnh haasta lihkebe laavenjostoem tseegkedh saemien, kveenen jìh skåajjesoemen institusjovnigujmie, jìh viehkietidh saemien, kveenen/nöörjensoemen jìh skåajjesoemen kultuvrem våajnoes darjodh, gorredidh jìh dan bijre bievnedh.
- Kommisjovne uvte-de dam raastendåaresth laavenjostoem saemien, kveenen jìh skåajjesoemen kultuvren bijre nænnoestehtedh.

Gosse kommisjovne saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jìh skåajjesoemeladtji eaktoeh gïehtjedamme tjeahpoem jìh kultuvrevuekieh evtiedidh, dle vuajne-me aalkoe-åålmegh jìh nasjonaale unnebelåhkoeh marginaliseradamme orreme kultuvren byögkesvoetesne. Salkehtimmien tjïrrh kommisjovne hijven evtiedæmman tjuvtjedamme kultuvrejielemen ovmessie suerkijs-te, mah dam kulturelle gellievoetem abpe seabradahkesne vuesehte, jìh joekoen jienebekulturelle bieline laanteste jìh saemien, kveenen/nöörjensoemen jìh skåajjesoemen byjresinie. Kommisjovne aaj vihtiestamme bielieh dehtie kulturelle maadtoste jìh gellievoeteste leah dassenamme daaroedehtemen gaavhtan, jallh eah seamma hijven evtiedimmieeaktoeh åådtje-me goh jeatjebh.

Kommisjovne meala byjhkesjimmie Nöörje orreme jìh lea jienebekulturelle seabradahke, tjuaara våaroe-minie årrodh liktemasse.

Bievnemen tjïrrh kultuvrejieleme voernges rållam åtna goerkesadtemem jìh goerkesem eevtjedh. Dihte refleksjovnh jìh daajroem sjugnede mubpiej histovrijen, aarvoej, jìh identiteeten bijre, jìh vielie goerkesem seabradahken bijre vadtas gusnie jielebe. Kommisjovnen mietie gellielaaketje tjeahpoe- jìh kultuvrevuekieh akte krieveme juktie vielie faerhmeles demokratijem sjugniedidh mij hijvenlaakan jåhta, dovne nasjonaale njeptjesne, voengesne, jìh saemien, kveenen/nöörjensoemen jìh skåajjesoemen byjresisnie. Daerpies kultuvreinstitutusjovnh jìh -sijjeh nænnoestehtedh saemide, kveenide/nöörjensoemeladtjide jìh skåajjesoemeladtjide jis edtja kontinuiteetem tjåadtjoehtidh aalkoe-åålmegh- jìh unnebelåhkoekultuvride.

Tjuara sjihteladtedh olles ajve saemieh, kveen/ nöörjensoemeladtjh jñh skåajjesoemeladtjh, men aaj je-atjah årroj, maehsieh meatan årrodh kultuvrejieliedisnie maam gaajhkesh tuhtjeh sjyöhtehke. Kommisjovne meala gaajhkh stoerre nasjonaale kultuvreinstitusjovnh vihkeles råállam utnieh daennie barkosne, jñh veanhta feerhmemem kultuvrejieliedisnie maahta viehkiehtidh kultuvreaktöörh skreejredh laavenjostoem dæhkiej gaskem nænnoestehtedh. Kommisjovne kultuvreinstitusjovnh haasta tjeahpojde nåhtadidh mejtie kommisjovne Stoerredægkan deelli, gosse daaroedeh-temehistovrijen bijre bievnedh. Guhkiebasse akte nasjonaale maahtoejarnges daaroedeh-temepolitihken jñh meadtan bijre maahta tjeahpojde reeredh.

Kommisjovne uvtede skåajjesoemen, saemien, jñh kveenen kultuvreinstitusjovnh, kultuvreorganisasjovnh jñh tjiehpiedægjah jñh kultuvrebyjresh nænnoestehtedh. Laavenjostoem edtja dovne nasjonaale, noerhtelaanti jñh gaskenasjonaale njeptjesne gærredidh, jñh edtja unnebelåhkoe vâaroeh-temepolitihken jñh meadtan bijre maahta tjeahpojde reeredh.

Kommisjovne uvtede Nöörje, laavenjostosne je-atjah noerhtelaantigumie, skraejriem vaalta programmem tseegkedh goh gaskenasjonaale bievneme aalkoe-åålmegi jñh unnebelåhkoej kultuvrijstie. Daate programme maahta viedteldihkie årrodh vuesiehtimmien gaavhtan Noerhtelaanti kultuvrefoenteses, gustie kveenh, saemieh jñh skåajjesoemeladtjh maehsieh dâarjoe ohtsedh kultuvreprosjektide. Kommisjovne meedijidie haasta meediagaptjemem nænnoestehtedh aalkoe-åålmegijstie jñh nasjonaale unnebelåhkoejstie. Vihkele meedijafaalenassem maanide jñh noeride vâaroeh-temepolitihken jñh meadtan bijre maahta tjeahpojde reeredh.

Kommisjovne meala eaktoeh jñh vierhtieh giehteldæmman jñh reeremasse, viedteldihkie gorredæmman materijelle jñh immaterijelle kultuvrearpeste, eah leah nuekies kveenen, saemien jñh skåajjesoemen kultuvre gorredidh. Daerpiess vaerjelimmiem laaken mietie vedtedh kveenen jñh skåajjesoemen kultuvreojhtesidie, seammalaakan goh saemien kultuvreojhtesidie. Daate sæjhta histovrijem jñh kultuvrearpiem vâajnehtidh jñh tjirkedh, naakede mij stoerre aarvoem dæhkide åtna.

Kommisjovne dâåjrehte skåajjesoemeladtjh jñh kveenh Nöörjesne haestemh dâåjroeh minngienommh bäästede vaeltedh mah daaroedeh-temepolitihken jñh meadtan bijre maahta tjeahpojde reeredh.

dam heerrede. Kommisjovne uvtede nommelaake jor-kese guktie minngieboelvh reaktam åadtjoe fuelhkien voestes nommem bäästede vaeltedh.

2.1.4 TSEKIE 4: VIGKIEH HÖÖPTEDH

- Kommisjovne uvtelasside Soptsestimmiereaktakommisjovne (NBS 2022:9) dâarjoehtes råajvarimide mah edtjeh aassjoe jñh sierredimmiem aalkoe-åålmegi jñh unnebelåhkoej vööste heerredidh.
- Byöroe ihkuve raeriestimmeles orgaanem salkeh-temepolitihken jñh meadtan bijre maahta tjeahpojde reeredh.
- Kommisjovne haasta eek- jñh åtnoereaktide goerehtalledh dajvine Finnmarhken ålkolen åålmehreaktan mietie. Daate goerehtalleme tjuaa aaj reaktan bijre gâatoemasse bovtse årrodh daan beajjetje båtsoedajvi ålkoli, jñh nasjonaale unnebelåhkoej åtnoereaktah provhken jñh aalteren tñjjen åtnoen mietie.
- Kommisjovne vuesehte NBS:se 2007:13 Orre saemi-ereakta, jñh NBS:se 2008: 5 Reakta göölemasse mearosne Finnmarhken ålkolen, jñh haasta uvtelassidæjnie salkehtimmie fulkesuvvieh.
- Kommisjovne uvtede tjængkies giehtjedimmiem båtsoen areaalestiehkeste tjirrehtidh jñh dan vihkelesvoete saemien kultuvre.
- Kommisjovne dâåjrehte assjoelahtestimmieh jñh sierredimmiem leah seabradahkedæriesmoere, jñh aalkoe-åålmegi jñh unnebelåhkoej leah præåsehke dæhkie, sæmiesmearan faatoes daajroej gaavhtan aalkoe-åålmegi jñh unnebelåhkoej bijre, jñh sæmiesmearan vuajnoej gaavhtan mah veaksahkæbpoes sjidtin daaroedeh-temepolitihken. Dan åvteste kommisjovne Soptsestimmiereaktakommisjovnen uvtelassidæjvarimide dâarjoehtes, mah edtjeh aassjoe jñh sierredimmiem heerredidh. Soptsestimmiereaktakommisjovne gaskem jeatjah uvtede dahkoesoejkesje dorjesåvva sierredimmiem vööste saemijstie jñh nasjonaale unnebelåhkoejstie mah daamtaj aassjoe jñh sjikaanem dâåjroeh, jñh vâajnoesvoetem saemijstie jñh nasjonaale unnebelåhkoejstie, jñh daajroem de jñh bijre, skuvlesne lissieh-temepolitihken jñh meadtan bijre maahta tjeahpojde reeredh.

Kommisjovne aaj dâåjrehte kveenen jñh skåajjesoemen siebrieh eah dâåjroeh sijjeh riektiesnie åadtjoehtes meatan årrodh politihkeles prosessine mah de jñh bijre.

Fåantoe lea reerenasse vâaroemasse beaja «æadtjohke meatan årrodh ij sijhth jiehtedh unnebelåhkoej edtjeh meatan årrodh nænnoestidh, men edtjeh maeh-temepolitihken jñh meadtan bijre maahta tjeahpojde reeredh. Soptsestimmiereaktakommisjovne gaskem jeatjah uvtede dahkoesoejkesje dorjesåvva sierredimmiem vööste saemijstie jñh nasjonaale unnebelåhkoejstie mah daamtaj aassjoe jñh sjikaanem dâåjroeh, jñh vâajnoesvoetem saemijstie jñh nasjonaale unnebelåhkoejstie, jñh daajroem de jñh bijre, skuvlesne lissieh-temepolitihken jñh meadtan bijre maahta tjeahpojde reeredh.

jih likteme kveenide jih skääjjesoemeladtjide formaliseeremem meatannænnoestimmeste nasjonaale unnebelâhkøjde kreava, jih birrie salkehtidh mejtie ihkuve raeriestimmeles orgaanine daerpies reerenassese, aamhtesinie nasjonaale unnebelâhkøj bijre

Sov goerehtimmiej tjirrh kommisjovne dääjreh-tamme deadtove aerpievuekien jieliemidie, jih nâhtoe eatnemevierhtijste leah siejhme teemah dovne kveeni jih saemiej gaskem. Gellie industrijelle rääjvarimmieh dej minngemes jaepiej leah aerpievuekien âtnoedajvh ritneme dovne laantesne jih mearosne, vuesiehtimmi-en gaavhtan gruvagiehteldimmie, biegekfaamoebigkeme, faamoelinjah jih gueliebïepmehtimmie. Tjåanghkan daah skilkehtassh stoerre konsekvensh utnieh saemien jih kveenen kultuvregiehteldæmman, mejtie lea baaatsoe, mearoegööleme jallh miehtjiesdajvejielemh. Daelie vigkieh enn stuerebe juktie ahkedh jienebh gueliebïepmehtimmietseegkeldahkh tseegkesovveme dajvine gusnie saemien jih kveenen ârrojh.

Kommisjovne sæjhta aaj reeremasse miehtjiesdajvijste tjvvtjiedidh, mij âlkoejieleiden- jih eatnemevaarjelimmieïedtdjide ahkedh vielie vâaroehdamme, naakede mij voenges provhkerelateereme âtnoem nâake-laakan baajnehtamme.

Akte vihkeles fâantoe areaalevigkide lea ov-tjïelkestamme reaktah eatnamasse jih tjaatsan. Kommisjovne daerpiesvoetem identifiseereme eekereaktah jih âtnoe-reaktah goerehtalledh dajvine Finnmarhken âlkolen, joekoen reaktam gâatoemasse bovtse daan beajjetje baaatsoedajvi âlkoli. Joekoen vihkele daejtie reaktide tjïelkestidh dan âarjelsaemien baaatsose. Kommisjovnen mietie daerpies praksisem vuarjasjidh âvtelhbodti aalkovinie oreigningslaaken mietie.

Vijriebasse kommisjovne daaroedehtije konsekvenside tjvvtjede dovne laakijste jih reeremistie guhkiem, jih ov-tjïelkestamme tsiehkide baaatsoen privaateriekteles tsiehkien bijre. Kommisjovne vuesehte guktie histovrijeâtnoe, laakenâhtoe jih reaktagoerkese dej minngemes tjuetie jaepiej leah itjmies konsekvensh âtneme baaatsoen ekonomies jih kulturelle monnehkevoetese. Gellie reaktasjæjsalimmieh vuesiehtieh guktie daate joekoen âarjelsaemien baaatsoem baajnehtamme.

Jalhts politihkeles âliedimmieh gellie luhkiejaepieh gââvnesamme, dle baaatsoedajvh ânnetji ânnetji geahpanamme.

Daan mearan fierhthem skilkehtassem akti akti vuarjasjamme, bielemen dejtie tjåenghkies konsekvenside baaatsose vuarjasjidh goh kultuvreguedtije jieledevuekie. Kommisjovne meala daan beajjetje veahka joekeh-ts areaaleskilkehtassijste baaatsoen gâatomedajvine tjåenghkies vuarjasjimmiem kreava baaatsoen areaaletsiehkeste jih dan kultuvreguedtije râllest, ij goh unnes Nöörjen ââlmehriekteles âliedimmiej mietie.

Seamma sâarhts evtiedimmie orreme gosse lea mearoesaemiej jih kveeni göölemen bijre. Kommisjovnen

mietie vihtiestamme ârrojh daejnie dajvine gellie bo-elvh joekehts skilkehtassi vööste girreme mah dej jielede-eaktoeh vierriedamme. Ij leah reereme guelievierhtijste aerpievuekien âtnoem nuekies krööhkeme. Daelie daah vigkieh vierrebe sjïdteme juktie ahkedh jienebh gueliebïepmehtimmietseegkeldahkh mearoesaemien dajvine tseegkesovveme. Kommisjovne sæjhta aaj reeremasse miehtjiesdajvijste tjvvtjiedidh saemien jih kveenen ârromedajvine. Dihte âlkoejieleiden- jih eatnemevaarjelimmieïedtdjide ahkedh vielie vâaroehdamme, naakede mij voenges provhkerelateereme âtnoem nâake-laakan baajnehtamme. Daamtajommes eah leah voenges ârrojh meatan reeremisnie.

Gosse persovneles soptsesh tjöönghkeme dejtie sjyöhtehke byjresijstie, dle kommisjovne dääjrehdamme kultuvre- jih gielemæhteles riejriesvoetevierhtie fââtese faahketji psykososijaale dâarjose geerve almetjidie. Daelie dagkeres riejriesvoete ajve maanide jih noeride gââvnese. Kommisjovne meala jearsoesvoeteneedte daerpies dejtie byjresidie mah leah baajnehtamme daaroedehtemepolitihkeste, jih dagkeres riejriesvoete joekoen vihkele sjædta prosessine mah edtjeh liktemem sjugniedidh.

Kommisjovne voenges æjvieladtjh haasta goerehtidh mejtie likteme daerpies saemiej, kveeni, skääjjesoemeladtji jih daaroiej gaskem. Muvhth voenges seabradahkine likteme maahta daerpies ârrodh dæehkiej sisnjeli. Dejnje voenges seabradahkine gusnie daerpies, kommisjovne haasta liktemasse sjïhteladtdh gusnie joekehts vuajnoeh meadtse âvtese bætieh, jih byjhkesjimmiem âadtjoeh gaajhkijste mah meatan. Byjhkesjimmiem joekehts vuajnojste meadtse dennie voenges byjresisnie lea voernges bielie liktemistie, jih akten veksahkâbpoe leajhtadimmien almetji gaskemsh.

Kommisjovne dääjrehte tjeakoes jih ov-loeteldh vigkieh sâemies voenges seabradahkine leah ektievoetebaantem viesjiehtâbpoe dorjeme jienebelâhkoen jih unnebelâhkoen gaskem, jih eah joekehts vuajnajimmieh unnebelâhkoen jih jienebelâhkoen gaskem, jallh dej sisnjeli, iktesth ellieslaakan sertiestamme sjïdth dejnje sjyöhtehke byjresinie. Dan gaavhtan dagkerh sjævehthvoetekultuvrh ektievoetedomtesem heerredieh, jallh ektievoetedomtesem maam dääjroeh goh seam-mavyörtge.

Voenges likteme maahta dennie mubpene bielesne finkesidh, jih ij leah seekere fiere guhte sæjhta sov vuajnajimmieh buektedh jallh mubpiej vuajnajimmieh dallatjinie bæjhkodh. Likteme sæjhta joekehtslaakan evtiesovvedh, men kommisjovnen vuajnoen mietie dle daerpies daaroedehtemepolitihkem bæjhkodh jis edtja leajhtadimmiej jih liktemem âadtjodh, jih aaj prosesside mah daaroedehtemem sjugniedamme jih konsekvenside daejstie mah dovne aktegsalmetjidie jih seabradahkem baajnehtamme. Maahtoejarnge, maam

kommissjovne uvtedamme, byöroe laavenjassine utnedh dagkerh voenges prosessh däärjedidh.

2.1.5 TSEKIE 5: IMPLEMENTEEREME NJOELKEDASSIJSTE

- Goh bielic Stoorredigkien kontrollesne reeremistie byöroe gëhtjedimmine faatoes implementeermistie nænnoestimmijste nïerhkedh dennie unnebelâhkoepolitihkeles suerkesne.
- Kommissjovne âejvieladtjide haasta leerehtimmiem byögkeles barkijidie nænnoestehtedh saemiej, kveeni jîh skâajjesoemeladtji bîjre, jîh dej reaktaj bîjre.
- Kommissjovne universiteete- jîh jolleskuvlesuerkiem haasta ôöhpehtimmiem jieniebidie studentide faaledh aalkoe-ââlmegi jîh nasjonaale unnebelâhkoej bîjre.

Kommissjovne uvtede Stoorredigkie goh bielic sov kontrollesne reeremistie, gëhtjedimmine faatoes implementeermistie nænnoestimmijste nearhka dennie unnebelâhkoepolitihkeles suerkesne. Kommissjovnen gëhtjedimmie daaroedehtemepolitihken konsekvensijste vuesehte âejvieladtj ovmessie njeptjine, politihkem tjîrrehtieh sijjen reeremevuekiej tjîrrh, mij ij nuekie orreme, jîh ij leah sjiehtesjamme orreme sjiehtedimmieh aalkoe-ââlmegidie jîh nasjonaale unnebelâhkojde darjodh jallh dej gaavnefedtie bâetedh. Dîhte unnebelâhkoepolitihkeles skohteldimmie vââjnesasse bâata ovmessie njeptjine jîh seabradahkesuerkine, jîh ryökteth konsekvensh âtna saemiej, kveeni jîh skâajjesoemeladtji nuepide sijjen jielede jielede jîh gïelem, kultuvrem jîh seabradahkejieledem evtiedidh. Unnebepolitihkeles skohteldimmie maahta leajhtadimmiem âejvieladtjide heajjoedidh.

Faatoes implementeere me oktegh haestiemini sjædta politihken ulmide, dan nuelesne likteme. Liktemeprosesse dan âvteste kreava vuajnoeh jîh daajroe gârreldahkesne barkiji luvnie staatesne, tjîeltine, fylhkentjîeltine jîh jeatjah gëhteldimmine. âejvieladtj dïedtime gaajhkine njeptjine byöroeh faatoes implementeere mem bæjjese fulkedh.

Juktie faatoes implementeere mem nænnoestamme politihkeste bueriedidh, dle kommissjovne âejvieladtjide haasta daajroem nænnoestehtedh aalkoe-ââlmegi jîh nasjonaale unnebelâhkoej bîjre, jîh dej reaktah reeremisnie. Râajvarimmieh leah dovne daan beajjetje reeremasse jîh universiteete- jîh jilleskuvlesuarkan, gusnie bâetije aekien barkijh reeremisnie ôöhpehtimmiem âadtjoeh. Râajvarimmieh tsegkesne juktie njoelkedassh implementeere dh edtjiej seammavyörtogsvoetese sjiehteladtedh gaskesadtemisnie byögkeles reereminie, jîh dan âvteste vâaromem beaja liktemasse.

Byögkeles dienesjh, vuesiehtimmiem gaavhtan leerehtimmi- jîh healsoefaalenassh ârroejdie, jeenje- masth tjîeltijste vadtasuvvieh. Kommissjovne tjîeltide

haasta faatoes implementeere mem laakijste jîh njoelkedassijste bueriedidh, gosse lea tjîelten dienesji bîjre skâajjesoemeladtjide, kveenide jîh saemide.

Kommissjovne veanhta faatoes implementeere me lea gïelelierehtimmiem âejviehaesteme, jîh haasta sjy- ôhtehke skuvleaahterh jîh âejvieladtj gaajhkine njeptjine haestemh identifiseere dh jîh gïetedidh, mah implementeere mem heerredieh aktede radtjoes jîh hijven gïelelierehtimmeste byjjenimmie- jîh ôöhpehtimmiem institusjovnine. Juktie faatoes implementeere mem bueriedidh jîh seammavyörtogs dienesjh vedtedh, dle kommissjovne meala daerpies tjarki barkedh dovne byjjenimmie- jîh ôöhpehtimmiesuerkien jîh healsoe- jîh hoksesuerkien sisnjelen tjîelten njeptjesne. Joekoen vihkele saemih jîh kveen h âadtjoeh ietnien- gïelem nuhtjedh gaskesadtemisnie healsoesuerkine.

Kommissjovne vuajna daerpies râajvarimmiejgumie nïerhkedh juktie tjirkedh saemien nyjsenæjjah jîh maanah ellies vaarjelimmiem âadtjoeh, jîh vaarjelimmiem âadtjoeh psykiske, fysiske jîh seksuelle vædtsoesvoeten vööste. Kommissjovne vihteste aemielueseme itjmies almetjehealsoedâeriesmoere saemien ârroji luvnie. Kommissjovne uvtede kultuvremaehteles aemielueseme heerreden institusjovnh nænnoestehtedh.

2.2 Galhkuve

Kommissjovne voejhkelamme uvtelassh râajvarim- mide buektedh mah maehtieh stuerebe seammavyörtogsvoetem sjugniedidh jienebelâhkoen- jîh unnebelâhkoen ârroji gaskem, jîh mah maehtieh viehkiehtidh dam siejhme daajroem seabradahkesne lissiehtidh saemien, kveen jîh skâajjesoemen histovrijen jîh kultuvren bîjre. âejvieulmie lea kommissjovne, akten ektie goerkesen tjîrrh daaroedehtemepolitihkeste jîh dan konsekvensijste, edtja vâaromem biejedh liktemasse skâajjesoemeladtji, saemiej, kveeni jîh jienebelâhkoe- ârroji gaskem.

Jis edtja buektiehtidh daaroedehtemem jîh meadtam loetedh, jîh guhkiebasse bâetedh liktemisnie, dle leajhtadimmie jîh daajroe tjuerieh vâaroemisnie ârrodh. Likteme gellie ovmessie bielih âtna, jîh kommissjovne gegkeste reektehtse sæjhta daajroevâaromem biejedh jarkelimmiem seabradahkesne, man vâarome lea vielie daajroe daaroedehtemepolitihken bîjre, dâehkiej bîjre mejtie politihke baajnehti, jîh konsekvensi bîjre destie. Vihkele byjhkesjæmman bâetedh daaroedehtemepolitihke jîh meadta heannadamme, jîh konsekvensh eevre mijjen tijjen raajan vuejnebe. Likteme tjuaa dam vâaroeminie utnedh – meadtam bæjhkodh jîh loetedh, men aaj bæjhkodh maam gaajhkh ârroj h dasseme daajroste jîh kulturelle ræjhkoesvoeteste. Vihkielommes bielic liktemisnie lea aalkoeââlmegh jîh nasjonaale unnebelâhkoeh leah vâajnoes jîh dej reakt-

tah leah gorresovveme. guktie dovne gieles jñh kultuvre evtiedimmienuepieh utnieh.

Kommisjovne raajvarimmieh guhkiebasse liktemasse uvtedamme, men ij kommisjovne, vaallah Stoerredigkie jallh reerenasse, maehdieh liktemem naennoes-tidh. Dihte amma seabradahkeprosesse mij guhkiem vaasa, jñh mesnie gellie seabradahkesuerkieh jñh aktöörh tjuerieh meatan årroddh. Væljoem liktemasse tjuara dahkoej tjirrh vuesiehtidh. Dah mah faamoeposisjovnine, sjïere diëdtem utnieh, jñh stoerre haestemh leah vuertiemisnie.

3. Moenehtsen gïetedimmie

3.1 Tjåanghkoeh

Kontrolle- jñh konstitusjovnemoehtse feelemem Finnmarhkese tjirrehti ruffien 19. – 21. b. 2023, gusnie tjåanghkoeh utni Saemiedigkine Karasjohkesne, jñh siebriejgumie Norske kveners forbund, Norsk-Finsk Forbund og Kvensk Finsk Riksforbund Børselvesne. Moenehtse aaj Grue Finnskogese feeli golken 9. b 2023, gusnie tjåanghkoeh utni siebriejgumie Skogfinneforeningen jñh Skogfinske interesser i Norge.

Aamhteseävtehe Svein Harberg lij meatan goh vuartasjæjja gosse Saemiedigkie saetniesvoeten- jñh liktemekommisjovnen reektehtsem Saemiedigkien stoerretjåanghkosne gïetedin njoktjen 6. b. 2024.

3.2 Tjaaleldh lahtesh

Goh bielie reektehtsen gïetedimmeste, moenehtse tjaaleldh lahtesh tjöönghkeme ræhpas bööredimmien tjirrh needtesæjrosne stortinget.no.

Rahkan 21. b. 2023 moenehtse prieviem daejtie suerkide seedti bööredimmie tjaaleldh lahtesem deel-lehdh.

- Stateministeren kontovre
- Næringslivets Hovedorganisasjon
- Kommunesektorens organisasjon
- Landsorganisasjonen i Norge
- Mirrestalleme- jñh sierredimmietjirkije
- UIT Nöörjen arktiske universiteete
- Nöörjen gærhkoeh
- Saemien gærhkoeraerie
- Norsk Målungdom
- Noregs Mållag
- Kulturræraerie
- Nynorsk forum
- Siviljetjirkije
- Giëleraerie
- Nöörjen institusjovne aålmehreaktide
- Maanatjirkije
- Lektorlaget – Akademikerne
- Saemien jolleskuvle

- Ööhpehtimmiesiebrie
- Skolenes landsforbund
- Lærernes yrkesforbund – Delta
- Skolelederforbundet – YS
- Saemiedigkie
- Ruijan kvääniliitto – Norske kveners forbund
- Norsk-Finsk Forbund – Norjalais-Suomalainen Liitto
- Skogfinske interesser i Norge
- Kvensk Finsk Riksforbund – Kveeni Suomi Liitto
- Skogfinneforeningen

Govlehtimmielahtesh bæjhkohtamme kontrolle-jñh konstitusjovnemoehtsen sæjrojne needtesæjrosne stortinget.no.

3.3 Ræhpas govlehtimmie

Goh bielie aamhtesen gïetedimmeste moenehtse ræhpas govlehtimmiem tjirrehti voerhtjen 16. b. 2024. Govlehtimmie lij daej aamhtesi bëjre, men ij lij naan gartjiedimmie:

1. Voernges gaavnoeh Saetniesvoeten- jñh liktemekommisjovnen reektehtsisnie:
 - Histovreles goerehtalleme – vääromem vadta tjåanghkies goerkesasse?
 - Konsekvensh daaroedhtemepolitihkeste mijjen baelien.
2. Åejvieladtji gïetedimmie aalkoe-aålmegi jñh unnebelåhkoej reaktijste Nöörjesne daelie.
3. Raajvarimmieh guhkiebasse liktemasse:
 - Uvtelassh raajvarimmide sjiehteledtieh guhkiebasse liktemasse?
 - Mah dah vihkielommes vääroehtimmieh?

Daah bööresovvin jñh govlehtæmman böötin:

- Saemiedigkie
- Ruijan kvääniliitto – Norske kveners forbund
- Kveeni Suomi Liitto – Kvensk Finsk Riksforbund
- Norjalais-Suomalainen Liitto – Norsk-Finsk Forbund
- Skogfinneforeningen
- Skogfinske interesser i Norge

Stenograafeles referate govlehtimmeste lea lissetjaalege daan juvnehtæmman.

3.4 Moenehtsefeeleme Kanadasse

Skïereden 8. biejjeste 15. beajjan moenehtse Kanadesse feeli edtji daajroem reebledh guktie Kanada barkoem kommisjovnese The Truth and Reconciliation Commission of Canada (2009–2015) bæjjese fulkeme. Mearan moenehtse lij desnie, dle tjåanghkoeh utni sjyöhtehke åejvieladtjigujmie jñh organisasjovnigujmie Ottawisne jñh Winnipegesne.

4. Moenehtsen mïerhkesjim-mieh

Moenehtse, lïhtsegh Barkijekkrirreste, Kari Henriksen, Frode Jacobsen jïh Steinar Krogstad, Åelkiesbielien krirreste, åvtehke Peter Frølich jïh Svein Harberg, Gaskoe-hkrirreste, Nils T. Bjørke, Evtiedimmiekrirreste, Carl I. Hagen, Sosialisteles Gårroehkrirreste, Audun Lysbakken, Sigrid Zurbuchen Heiberg, vuesiehtieh Tjaatsegasse 19 (2022–2023) Saetniesvoete jïh liktème – vâarome juktie daaroedehtemepolitihkem jïh meadtam saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jïh skåajjesoemeladtji vööste loetedh, mij dorjesovveme Stoorredigkien nænnoestimmien mietie Juvn. 408 S (2017–2018) ruffien 14.b. 2018 nammoehtimmien bïjre ovjearohks kommisjovneste.

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden lïhtsege Evtiedimmiekrirreste, vuajna kommisjovne jïjtjeveltien veelji skåajjesoemeladtjide meatan vaeltedh toelhkestimmesne mandaateste suehpeden 9. b. 2019. Jienebelåhkoe meala daate lij iemie veeljeme. Jienebelåhkoe vuaptastahta mandaate maam Stoorredigkie nænnoesti jaepien 2018, vâaroemasse beaja nöörjen åejvieladtjh guhkiem, eevre 1900-låhkoen minngiegeatjan, politihkem tjïrrehtin saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jïh skåajjesoemeladtji vööste, mestie ålvoes konsekvensh sjïdti, gaskem jeatjah dej kultuvrese, gïelese, identiteetese jïh jieledetseahkan. Daate politihke daamtaj «daaroedehtemepolitihke» gohtjesåvva. Jienebelåhkoe vuaptastahta Stoorredigkie vâaroemasse beaja jïjnje dorjesovveme dej minngemes 30 – 40 jaepiej, juktie konsekvenside daehtie daaroedehtemepolitihkeste bueriedidh, dovne juridihkeles jïh gosse histovrijem jååhkesjamme.

Jienebelåhkoe sæjhta seamma tjïjen tjïertes-tidh Saetniesvoete- jïh liktemekommisjovnen reektehtse tjïelkelaakan vuesehte ij nuekie dorjesovveme, jïh stuerebe byögkeles nâhkehtimmie daaroedehtemepolitihkine daerpies. Aaj daerpies råajvarimmiejgumie nïerhkedh mej ulmie lea liktemasse jïh dâvvoemasse viehkietidh, jïh systematihkeles vukieh tseegkedh daam barkoem bæjjese fulkedh.

Jienebelåhkoe vuaptastahta Stoorredigkie ILO-konvensjovnem nr. 169 aalkoe-åålmegi reaktaj bïjre jïh finnmarkhelaakem neebnie goh vihkeles heannadimmieh, jïh kveenh/nöörjensoemeladtjh jïh skåajjesoemeladtjh staatusem goh nasjonaale unnebelåhkoeh åadtjoejin Nöörjen ektiedimmien tjïrrh Europaraerien mïerikonvensjovnese vaarjelimien bïjre nasjonaale unnebelåhkojste. Dan mænngan kveenen gïele jååhkesjamme sjïdti goh unnebelåhkoegiele.

Jienebelåhkoe aaj vuaptastahta kommisjovnen laavenjasse orreme vuartasjidh mah konsekvensh daaroedehtemepolitihke åadtjoeji aktegsalmetjidie jïh dâehkide, jïh tseahkan gaskem jienebelåhkoen årrojh jïh saemieh, kveenh/nöörjensoemeladtjh jïh skåajjesoemeladtjh, uvtemes gïelese, kultuvrese jïh aerpievukeien jïeliemidie

Jienebelåhkoe tjïerteste Stoorredigkien ulmie kommisjovnebarkojne lea orreme unnebelåhkoej dâåjrehtimmieh jååhkesjidh nöörjen åejvieladtji politihkine, jïh tjåanghkies goerkesem histovrijistie tseegkedh, jïh liktemasse viehkietidh jïh meadtam bueriedidh. Jienebelåhkoe vuaptastahta kommisjovne sov reektehtsem Stoorredigkien bïjjemes stâvrose deelli ruffien 1. b. 2023, jïh meala kommisjovnen barkoe hijven jïh vihkeles dâarjoem daase vadta.

Jienebelåhkoe sæjhta tjïertestidh kommisjovne vijries reektehtsem deelleme, joekoen ihke edtji histovrijem daaroedehtemepolitihken bïjre dokumenteeredh, jïh illedahkide destie. Jienebelåhkoe aaj vuaptastaheme gellie govlehtimmievaestiedassh, lahtesh govlehtimmine jïh tjåanghkojne, jïh soptsesh meedijinie mah tjïertestieh ajve bielieh histovrijistie vaajestamme kommisjovnen reektehtsisnie, jïh eah gaajhkh sjyöhtehke dâehkieh dâåjrh dej histovrije nuekies hijven åvtese bâateme. Jienebelåhkoe byjhke sæjhta bielieh histovrijistie årrodh mah eah nuekies hijven åvtese bâetieh daagkeres barkosne.

Jienebelåhkoe læjhkan meala Stoorredigkie nuekies hijven vâaromem åådtjeme reektehtsen tjïrrh, guktie maahta histovrijem guarkedh jïh dam gïetedidh dennie guhkiebasse barkosne liktemasse. Jienebelåhkoe ij sjïjth maam jiehtedh dej aktegs histovrijï bïjre, jallh dej joekehts voenges, regijonaale jallh jeatjah juekemi bïjre dâehkijste, men sæjhta daaroedehtemepolitihkem gïetedidh goh nasjonaale politihkeles vaajtelamme råajvarimmie tjïelke ulmiejgumie.

Jienebelåhkoe sæjhta gaajhkesidie gijhtedh gïeh sijjen soptsesh jïh dâåjrehtimmieh juakeme kommisjovnine, moenehtsinie jïh jeatjah kanaaline. Tjåanghkan dah viehkietamme mijjen tjåanghkies goerkesem nænnoestehtedh daaroedehtemepolitihkeste jïh dan konsekvensijste saemide, kveenide/nöörjensoemeladtjide jïh skåajjesoemeladtjide Nöörjesne.

Jienebelåhkoe vijriesåbpoe vuaptastahta dovne kommisjovne jïh govlehtimmieinstansh gellie råajvarimmieh buakte me mah edtjeh meadtam histovrijisnie dâvvodh jïh liktemasse viehkietidh. Gellie uvtelassh gâåvnesieh, jïh gellieh dejstie dovne konsekvensalkehtimmieh jïh maaksoeerviedimmieh krieveh, men jienebelåhkoe læjhkan meala gâarede uvtelasside gïetedidh jïh tjïelkestidh mejtie gâarede naa varki darjodh, maam guhkiebasse darjodh, jïh mah uvtelassh tjoerebe vielie gïetedidh åvtelen maehtebe maam dej bïjre jiehtedh.

4.1 Dialoge organisasjovnigumie jñh Saemiedigkine

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden lñhtsege Evtiedimmiekrirreste, vuaptastahta moenehtse tjåanghkoem utni Saemiedigkine vijriesåbpoe gñetedimmien bijre, joe åvtelen kommisjovne sov reektehtsem deelli. Mænngan kommisjovne reektehtsem Stoerredægkan deelleme, dle moenehtse Saemiedægkan mñnni edtji soptsestalledh guktie reektehtsem bæjjese fulkedh, jñh tjåanghkoem aaj kveenenn/ñöörjensoemen organisasjovnigumie dan bijre utni Kventunesne Børselvesne. Moenehtse skåajjesoemeladtjide jñh dej organisasjovnide mñnni aareh tjaktjen 2023.

Jienebelåhkoe hijven dialogem dååjri daejnie tjåanghkojne, jñh gaajhkesh lin akteraeresne dah joekehtsh organisasjovnh jñh Saemiedigkie edtjin astoem åadtjodh reektehtsem eensilaakan gñetedidh åvtelen Stoerredigkie sov gñetedimmiem eelki. Dan åvteste moenehtse nænnoesti barkojne reektehtsinie vuertedh tsiengelen 2024 raajan, jñh dam seamma tñjjem bñejin goh mierie dan tjaaleldh govlehtæmman. Orre bñevnesi mænngan dejstie sjyöhtehke dåehkijste, stoerre jñh krñevije govlehtimmieråårestallemi bijre, dle moenehtse mieriem guhkiedi voerhtjen 2024 raajan. Gaajhkh sjyöhtehke dåehkieh lin eadtjohke, jñh lin gellie govlehtimmievaestiedassh, dovne organisasjovni jñh Saemiedigkien jñjtsh gñetedæmman jñh Stoerredigkien gñetedæmman. Jienebelåhkoe sæjhta tjñertestidh gellie govlehtimmiejahtestimmieh lin aaj jienebelåhkoen årroeijjstie daan boelhken.

Jienebelåhkoe vuaptastahta govlehtimmiejahtestimmieh maehtieh åajvahkommes daejnie teemine juakasovvedh:

- Vaanoeh histovrijesoptsestimmesne/soptsestimmie
- Dåehkieh mah dååjroeh sijjieh eah nuekies sijjiem reektehtsisnie åadtjeme
- Daaroedehtemen konsekvensh gñelese, kultuvrese jñh jieliemasse
- Digkiedimmie gñeh Leah doh rñektes aalkoeåålmegh
- Uvtelassh råajvarimide
- Govlehtimmiejahtestimmieh dåarjedieh jñh viehkietieh eantan stuerebe goerkesem åadtjodh teemijste reektehtsisnie.

4.2 Histovrijes goerehtalleme

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden lñhtsege Evtiedimmiekrirreste, vuaptastahta kommisjovne stoerre veahkam materijelleste tjöönghkeme daaroedehtemepolitihken tjñrrehtimmien jñh illedahki bijre. Kommisjovne dejtie persovneles soptsesidie tjöönghkeme, dovne tjaaleldh lahtestimmiej tjñrrh jñh gihtjeh-timmiej tjñrrh mejtie kommisjovnen lñhtsegh jñh tjaelemegoevtese dorjeme.

Abpe materijaale maam tjöönghkeme viehkehte daajroem daaroedehtemepolitihken bijre vijriedidh, jñh vuesiehtidh guktie aktegsalmetjh dam dååjreme, mejtie almetjh dam jñjtje dååjreme, jallh mejtie soptsesidie fuelhkielñhtsegijsstie govleme. Gellie soptsesh amma, jñh dah itjmies heannadimmieh jñh baaktjes dååjresh vuesiehtieh, joekoen viedteldihkie skuvlese jñh gñelese.

Jienebelåhkoe sæjhta læjhkan tjñertestidh, ij goh unnemes mænngan digkiedimmiem meedijisnie vihtesjamme mænngan kommisjovne sov reektehtsem deelli, aaj akte bielie histovrijistie aktegsalmetjh daam jeatjahlaakan dååjrin goh elliesvoete mij vääjnesasse båata reektehtsisnie.

Jis edtja maehdedh reaktoelaakan vääroehtidh bæ-tijen aajkan, jñh maehdedh liktemasse buerebelaakan sjiehteladtedh, dle jienebelåhkoe meala nuhteligs orreme jienebh lahtestimmiejgujmie noere almetjijsstie aaj, juktie dej vuajnoeh haestiemidie åadtjodh mejtie dåastoeh, jñh maam vienhtieh daerpies jis edtja haestiemidie loetedh jñh dejnie vijriesåbpoe liktemebarkojne lyhkesidh.

4.3 Daaroedehtemepolitihke jñh konsekvensh destie

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden lñhtsege Evtiedimmiekrirreste, vuaptastahta maam kommisjovne reektehtsisnie tjaala, sæjrojne 22 jñh 480:

«Daaroedehtemepolitihkeste itjmies konsekvensh saemide, kveenide jñh skåajjesoemeladtjide åadtjoeji. Vuajnoen gaavhtan saemien, kveenenn jñh skåajjesoemeladtjen gñele jñh kultuvre lin unnebevyörtegs, gñele- jñh kultuvreteehpeme sjñdti, jñh aaj faatoes daajroe daej dåehkieh bijre jeatjah årroji luvnie.»

«Nöörjen åejvieladtjh systematihkeles jñh garre daaroedehtemepolitihkem tjñrrehtamme man ulmie orreme saemien årrojñ diedtesidh jñh saemien gñelh jñh kultuvrem nånhehtidh. Daate politihke itjmies konsekvensh saemide utni, jñh åtna. Vuajnoen gaavhtan saemieh unnebevyörtegs, fragmenteeremen jñh ammesdehtemen gaavhtan sårkeme sjñdteme voenges seabra-dahkine, fuelhkieh jñh sliekti sisnjeli, jñh boelvi dåaresth.»

Jienebelåhkoe meala daate itjmiesvoetem vuesehte daaroedehtemeprosessesne mij lij. Saemiej, kveenni/nöörjensoemeladtji, skåajjesoemeladtji jñh jeatjah nasjonaale unnebelåhkoej gñele jñh identiteete dejstie vaaltasovvin. Jienebelåhkoen årrojñ vyörtegs daajroem dassin gellievoeten bijre gñelijste jñh kultuvrijste nöörjen seabradahkesne.

Jienebelåhkoe sæjhta tjñertestidh, gosse nænnoestimmide jñh tjñelkestimmiem vuajna man åvteste assimileereminie nñerhkin saemiej, kveenni/nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji vööste daan biejjien, dle

båasere daate mijjen naa urrebe histovrijisnie heannadamme.

Jeatjah jienebelåhkoe, lïhtsegh Bar-kijekkrirreste, Åelkieskrirreste jïh Gaskoe-hkrirreste, vuaptastehtieh jalhts muvhten aejkien raaavarimmide tjïelkestin goh sjaavnjoe doh sjyõhtehke dæhkieh viehkiehtidh, gaskem jeatjah gïeleõõhpehtimmien tjïrrh, dle ij leah naan juerie, daanbeajjetje daajrojne jïh goerkesinie, ij maehtieh gïetedimmiem maam byõgkelesvoeteste åadtjoejin don baelien jeatjebem gæhtjodh goh daaresjimmie, dovne almetjedæhkiej, aktegsalmetji, kultuvren jïh aerpievuekien darjomi vöõste, jïh ij goh unnemes gielen vöõste.

Moenehtsen lïhtsegh Sosialisteles Gårroehkrirreste, Rööpses, Gårroehkrirreste jïh Byjresekrirreste Doh Kruana vuaptastehtieh ij leah naan juerie daan beajjetje daajrojne jïh goerkesinie, ij maehtieh gïetedimmiem maam byõgkelesvoeteste åadtjoejin daan boelhken jeatjebem gæhtjodh goh daaresjimmie, dovne almetjedæhkiej, aktegsalmetji, kultuvren jïh aerpievuekien darjomi vöõste, jïh ij goh unnemes gielen vöõste.

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden lïhtsege Evtiedimmielkrirreste, vuajna kommisjovnen reektehtse sov soptsesetjõõnghkemen tjïrrh tjïelkelaakan vihteste daaroedehtemepolitihke stoerre konsekvensh åtneme dovne aktegsalmetjidie, dæhkide jïh voenges seabradahkide. Dan gaavhtan aerpievuekien jielehm, kultuvre jïh ij goh unnemes gielen haestemh åtneme.

Jeatjah jienebelåhkoe, lïhtsegh Bar-kijekkrirreste, Åelkiesbielien krirreste jïh Gaskoe-hkrirreste, mielih geerve vihtiestidh mij daaroedehtemen gaavhtan sjïdteme, jïh mij lea seabradahkeevtiedimmien gaavhtan sjïdteme sïejhmelaakan. Daate jienebelåhkoe vihtesje muvht jiehtieh daaroedehtemepolitihke aaj daan biejjien jaarhka. Daate jienebelåhkoe ij leah siemes dan bijre. Gosse daaroedehtemepolitihke nâhki, idtjin gaajhkh vuajnoeh jienebelåhkoen årroji luvnie jorkesh. Dan åvteste daate jienebelåhkoeguarkoe man åvteste muvht dam dâåjroeh.

Stoerre jarkelimmieh dennie nõörjen seabradahkesne dej minngemes 30- 40 jaepiej, leah gaajhkesi jieleldh dennie nõörjen seabradahkesne jeatjahtateme. Vijriedamme buerieveasoeõörnigh, bigkeme infrastrukture, mïrrestalleme- jïh õõheptimmierevolusjovne jïh byjrese- jïh klïjmajarkelimmieh maahteme joekehtsidie enn vielie lissiehtidh aktene seabradahkesne gusnie årrome, kultuvregïehteldimmie jïh seabradahkegerkese eah leah seamma, ij geografeles jallh kulturelle. Faatoes voerkesvoete reeremen luvnie jïh politihkesne almetjh seabradahkeevtiedimmiem joekehtslaakan

dâåjroeh, joekehts konsekvensh åådtje, joekeen aalkoe-åålmegi jïh unnebelåhkoej aerpievuekide jïh kultuvre, lea leajhtadimmiem staatese giehpiedamme dej gaskem mah dam dâåjreme. Goh bielieliktemistie staate tjuaara diëdtem vaeltedh prosessh tjïrrehtidh mah leajhtadæmman sjiehteledtieh gusnie nænnoestimmide veelelaakan ussedamme jïh mejtie gærede tjïrrehtidh.

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden lïhtsege Evtiedimmielkrirreste, meala byõroe gaatelassjedh dejtie mah ov-sjïehtes jïh nâake gïetedimmiem byõgkelesvoeteste dâåjrin, jïh gaatelassjedh dam mij nâake domti jïh dam ov-reaktam mij dæhkiej jïh aktegsalmetji vöõste dorjesovveme. Jienebelåhkoe sæjhta aaj gaatelassjedh muvht dejtie sjyõhtehke dæhkijste annje tuhtjeh geerve jïh haestes gaskesem byõgkelesvoetine vaeltedh.

Jienebelåhkoe sæjhta tjïertestidh, jalhts dihte aktijve daaroedehtemepolitihke nâhkeme, man åssjele lij daaroedehteme, dle tjyõlkehke jeenjesh tjuerieh konsekvensigujmie dehtie aarebi politihkestie jieleldh daan biejjien.

Jienebelåhkoe sæjhta aaj tjïertestidh, daaroedehtemepolitihke maam aarebi tjïrrehtin mejtie sânvuajnoeh, normh jïh gâajhtsadimmieh jienebelåhkoen årroji luvnie sjugniedin man gaavhtan politihke man ij naan daaroedehtie ulmie, læjhkan maahta daaroedehtie konsekvensen jallh effektem åadtjodh. Jienebelåhkoen mielen mietie joekeen vihkeles daam perspektijvem jâåhkesjidh jïh meatan vaeltedh barkosne vijriebasse likteminie.

4.4 Aalkoe-åålmegh jïh unnebelåhkoe dan biejjien

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden lïhtsege Evtiedimmielkrirreste, vuaptastahta, jalhts kommisjovnen reektehtsen vâarome orreme saemieh goh aalkoe-åålmegh jïh kveenh/nõörjensoemeladtjh jïh skåajjesoemeladtjh goh nasjonaale unnebelåhkoeh, dle histovrije jïh teemah maam buakteme aaj sjyõhtehke dejtie jeatjah nasjonaale unnebelåhkojde Nõörjesne. Jienebelåhkoe vuaptastahta saemien åålmegen staatuse goh aalkoe-åålmegh minngemes aejkien vihtiestamme sjïdti maadthlaakegïetedimmesne ruffien 2023. Jaepien 1998 raejeste juvdellassjh, romanialmetjh/taaterh, romh, kveenh/nõörjensoemeladtjh jïh skåajjesoemeladtjh staatusem åtneme goh nasjonaale unnebelåhkoeh Nõörjesne.

Jienebelåhkoe sæjhta sov juvnehtimmesne sov mïerhkesjimmieh unnebelåhkojde vedtedh mej bijre reektehtsisnie tjaalasovveme, men sæjhta tjïertestidh daaroedehteme jïh konsekvensh destie, jïh seahkarimie unnebelåhkoej haestiemidie gielen, aerpievuekiej

jih kultuvren bijre, aaj leah faamosne jeatjah nasjonaale unnebelåhkoe.

Jeatjah jienebelåhkoe, lihtsegh Barkijekrirreste, Åelkieskirreste, Gaskoe-hkirreste jih Gårroeh-kirreste, meala vihkeles mujhtedh reaktah mah leah nasjonaale unnebelåhkojde, leah seamma goh dah mah aalkoe-åålmegidie, dejnie joekehtsinie aalkoe-åålmegh aaj reaktah utnieh viedteldihkie dajvereaktide jih jijtjenænnoes-tæmman sâemies suerkinge.

4.5 Likteme

Moenehtsen jienebelåhkoe bieleden lihtsege Evtiedimmiekirreste, vuaptastahta tjïelke ulmie orreme kommisjovnen reektehtse, jih Stoorredigkien gie-tedimmie destie, edtja viehkine årrodh liktemasse jih disse sjïehteladtedh. Jienebelåhkoe akteraeresne dejgumie mah tjïertestamme ij maetiehk liktemem sjugniedidh nænnoestimmien tjïrrh Stoorredigkesne. Jienebelåhkoe aaj akteraeresne dejgumie mah tjïertestamme likteme viehkiem daarpesje jeenj ov-messie aktöörjste jih gaajhkh sjyöhtehke paarhtijste.

Jienebelåhkoe vuaptastahta kommisjovne liktemem guarkoe Liktemeprosesse lea prosesse gusnie jeenj ulmiestuvrelldh dahkoeh jih råajvarimmieh mah liktemem sjugniediehk, jih gusnie ektie væljoe liktemasse. Jienebelåhkoe kommisjovnen goerkesem dâar-jede akte likteme seabradahke mïerhkelgamme daestie

- ektie nænnoes daajroevâarome daaroedehtemepo-litihken bijre jih konsekvensi bijre destie
- byjhkesjimmie abpe seabradahkesne, jih joekoen byögkeles æjvieladtji luvnie, meadta sjugnietov-veme saemiej, kveeni jih skåajjesoemeladtji vööste
- byjhkesjimmie abpe seabradahkesne, jih joekoen byögkeles æjvieladtji luvnie, daaroedehtemepoliti-hke lea negatijve konsekvensh åtneme jih annje åtna aktegsalmetjidie jih saemide, kveenide jih skå-ajjesoemeladtjide goh dæhkiehk
- stoorre leajhtadimmie jeatjah almetjidie jih stoorre leajhtadimmie seabradahkeinstitusjovnide, ij goh unnemes politihkeles institusjovnide
- aktegsalmetjh jih dæhkiehk maetiehk jååhkesjidh jih hijvenlaakan veasodh dejnie mij aarebi sjugni-eh-tovveme.

Lissine, dle likteme seabradahke sæjhta jiehtedh dæhkiehk mej joekehts giele jih kultuvre daajroem sin-sitnien bijre utnieh.

Jienebelåhkoe vuaptastahta, goh tjåadtjoeh-tæjja dan ellies daaroedehtemeprosessen åvteste, dle byögkelesvoete sjïere diëdtem åtna leajhtadimmiem sjugniedidh jih liktemeprosessem åvtese buektedh. Byögkelesvoete tjuaara daerpies maahtoem utnedh jih jijtse fieilijste lieredh gosse nænnoestimmieh jih råajva-

rimmieh aalkoe-åålmegh jih nasjonaale unnebelåhkoeh baajnehtiehk.

Jeatjah jienebelåhkoe, lihtsegh Barkijekrirreste, Åelkieskirreste, Naskoe-hkirreste jih Gårroehkirreste tjïertestiehk vihkielommes råajvarimmie mij liktemasse viehkehte, lea aalkoe-åålmegi jih nasjonaale unnebelåhkoeh giehk jih kultuvregïehteldimmiem iemielaakan krööhkes-tidh siejhme sektovrepolitihkesne.

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden lihtsege Evtiedimmiekirreste, vuaptastahta fierhte sektovre-politihke mij aalkoe-åålmegi jih nasjonaale unnebelåhkoeh giehk jih kultuvregïehteldimmiem baaj-nehte, tjuaara dorjesovvedh guktie leahtadimmie sjug-niesåvva, daajroen mietie aalkoe-åålmegi jih nasjonaale unnebelåhkoeh reaktaj bijre.

Jienebelåhkoe vaajtele juvnehtimmie jih uvte-lasse guktie reektehtsem bæjjese fulkedh, edtja viehki-ne årrodh vijriebasse barkose likteminie byögkeles Nöörjesne, aalkoe-åålmegi jih nasjonaale unnebelåhkoeh gaskem, jih jienebelåhkoen årroji luvnie.

4.6 Råajvarimmieh

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden lihtsege Evtiedimmiekirreste, vihtesje kommisjovne, goh il-ledahke sov histovrijetjöönghkemistie, jih tjåanghkojste jih dialogijste sjyöhtehke organisasjovnigumie jih institusjovnigumie, jeenj uvtelassh råajvarimmide buakta juktie liktemasse sjïehteladtedh.

Uvtelassh mubpesth jeahtasovveme jih lijkielahte-stimmieh åådtjeme govlehtimmievaestiedassi tjïrrh moenehtsasse.

Jienebelåhkoe vuajna gellie uvtelassh sinsitni-em doehtediehk jallh dâarjeliehk, jih daerpiesvoetem vua-jna dehtie iktedidh gosse reektehtsem bæjjese fulkedh. Gelliehk råajvarimmijste aaj daerpies eensilaakan sal-kehtidh åvtelen gâarede dehtie nænnoestidh, jih uvte-lassh mah ekonomeles konsekvensen utniehk, tjueriehk minngemosth dâarjoem åådtjodh budsjetdenænno-estimmien tjïrrh. Jienebelåhkoe sæjhta læjhkan naan tjïelke vâaroeh-timmiehk darjodh dan vijriebasse barkose likteminie, jih mah edtjeh aalkoe-åålmegi jih nasjonaale unnebelåhkoeh reaktah, aerpievuekiehk, kul-tuvren jih gielem gorredidh.

4.7 Råajvarimmieh jih skraejrieh ree-renasseste

Moenehtsen jienebelåhkoe, lihtsegh krirrijste Barkijekrirrie, Åelkieskirrie, Naskoe-hkirrie, Sosialisteles Gårroeh-kirrie, Gårroeh-kirrie jih Byjresekirrie Doh Kruana vuesehte Tjïelte- jih dajvedepartemeen-

ten govlehtimmievaestiedassese kommisjovnese njoktjen 14. b 2024, mij juhtije prosessh vuaptastahta aamhtesuerkine mejtie kommisjovne neebnie, jñh vuesiehtimmide raajvarimmide vuesehte mejtie reere-nasse joe tjirrehtamme jallh edtja tjirrehtidh.

Saemielaaken 4. kapihtelen mietie staate, fylhken-tjielth jñh tjielth diedtem utnieh Saemiedigkine jñh je-atjah saemien iedtjigujmie raarsjidh aamhtesinie mah dej bijre. Raarsjimmiej asjele lea tjirkedh sjyöhtehke saemien iedtjeladtjh aareh prosessi sijse baetie mah leah dej bijre, jñh nuepiem utnieh sjæjsjalimmide baa-jnehtidh. Hijven raarsjimmieh maehtieh viehkiehtidh vigkieh, klääkemh jñh minngebe reaktaprosessh heerredidh. Hijven prosesse aaj buerebe vaaromem sjæjsjalimmide vadtja, jñh maahta viehkiehtidh doh sjyöhtehke raajvarimmieh buerebe sjidtieh jñh aelhkebe sjidtieh tjirrehtidh. Jallhs prosessh maehtieh finkesidh, dle el-lies aamhtesegietedimmie maahta radtjoesåbpoe sjid-tedh.

Nöörjen vuekie hoksedh nasjonaale unnebelåhkoeh maehtieh meatan årrodh, lea orreme nasjonaale unnebelåhkoej jñtsh organisasjovnh nænnoestehtedh beetnehdårjojne sjiere krievemi mietie, jñh areenah di-alogese tseegkedh nasjonaale unnebelåhkoej jñh voern-ges æjvieladtji gaskem. Eadtjohke organisasjovni jñh dialogen tjirrh unnebelåhkoeh maehtieh lahtesh buek-tedh jñh govlelgidh politihkehammoedimmesne jñh aamhtesinie mah joekoen dej bijre. Fierhten jaepien gas-kesadtemeforume nasjonaale unnebelåhkoej organisa-sjovni jñh voernges æjvieladtji gaskem. Göökte biejjine organisasjovnh aadtjoeh politihkerh jñh tjirkijh joekeh-ts departemeentijste jñh direktoraatijste raakedh. Fierhten jaepien tjielte- jñh dajvedepartemeente ihkuve tjå-anghkoeh åtna organisasjovnigujmie akti akti, lissine tjåanghkoeh sjiere aamhtesi bijre gosse daerpies. Jaepi-en 2023 raejeste aaj tjåanghkoeh noere tjirkijigujmie dejstie nasjonaale unnebelåhkojste fierhten jaepien.

Laake ruffien 9. b. 2023 nr. 28 jarkelimmiej bijre sa-emielaakesne (jarkelimmieh gielenjoelkedassine) faamoem aadtjoeji tsiengelen 1. b. 2024. Laakejarkelim-mieh leah reerenassen vaestiedasse saemien gielemo-enehtsen salkehthæmman, NBS 2016:18 Vaajmoegiele – Uvtelassh laakide, raajvarimmide jñh öörnegidie saemi-n gielide.

Laakejarkelimmien æjviefåantoe lij saemielaaken gielenjoelkedassh sjiehtedidh daan beajjetje byögkeles suerkien öörnedæmman, jñh daerpiesvoetide jñh gielets-iekhkie dejnie ovmessie tjieltine saemien gielen reere-medajvesne. Tjieltekategorijsne «gieleevtiedim-mietjielth» saemien mïrrestalleme nöörjen gieline tjiel-ten reeremisnie jñh tjielteståvrosne. Saemielaaken § 1-5 mietie gaajhkh saemien gielh seammasyörtegs, jñh år-jelsaemien, julevsaemien jñh noerhtesaemien edtjeh nöörjen gieline mïrrestalledh nænnoestimmiej mietie saemielaaken 3.kapihtelisnie.

Aktene lahtestimmesne njoktjen 14. b 2024 Tjielte-jñh dajvedepartemeente ållermaehtiemasse vuesehte Prop. 58 L (2022–2023) Jarkelimmieh saemielaakesne (jarkelimmieh gielenjoelkedassine), jñh UNESCO:n bijjieguvvien mietie veartenen gieli statusen bijre, dle noerhtesaemien klassifiseradamme goh tjielke hævhta-dihks gieles, julevsaemien jñh jaarjelsaemien leah joeko-en hævhtadihks gielh, mearan luvliesaemien (skoltesae-mien), bidumsaemien jñh upmejesaemien leah klassifi-seradamme goh nånkehtamme gielh. Departemeente ij vïenhth realistihkeles daah gielh sijhtieh jielije åtnosne årrodh Nöörjesne jienebi seabradahkesuerkiej dää-resth, goh jaarjelsaemien, julevsaemien jñh noerhtesaemien. Daan biejjien gieletsiehkien gaavhtan ij gåaredh gaajhkide saemien gielide tjielkestidh goh mïrrestal-leldh saemielaaken 3. kapihtelen mietie daan biejjien.

Jaepien 2021 Tjielte- jñh orrestimmiedepartemeen-te reektehtsem darjoeji gusnie krievemidie European sjiehtedimmesne, dajve- jallh unnebelåhkoegielei bijre III. bielesne, julevsaemien, jaarjelsaemien jñh kveenen gieligujmie viertiesti. Viertiestimmie vuesiehti nasjo-naale njoelkedassh, praksise jñh raajvarimmieh idtjin nuekies gellie sjæjsjalimmieh illh unnebelåhkoegielep-sjiehtedimmien III. bielesne kveenen gielese. Joekoen jijnje fååtese artihkeli nuelesne mah reaktæjvieladtji, reeremen jñh byögkeles dienesjefaalenassi bijre, man gaavhtan kveenen gieles ij unnebelåhkoegielesjïehte-dimmien III. bielien krievemh illh. Numhtie åajvah-kommes dan gaavhtan kveenen toelhkestæjjah, jarko-estæjjah jñh terminologije fååtesieh. Siejhme praksisen mietie krievemh tjuerieh nasjonaale njeiptjesne illesov-vedh åvtelen Nöörje maahta jñtjemse unnebelåhko-egielesjïehtedimmien III. bealan æliedidh akten orre gielese.

Jaepien 2017 soejkesje dorjesovvi kveenen gielese. Soejkesje vuarjasjamme sjidti 2023, tjirkijigujmie ekti-ne kveenen organisasjovnijste jñh institusjovnijste. Ij re-erenasse nænnoestamme orre dahkoesoejkesjem dar-jodh kveenen gielese, men politihke mij edtja kveenen gielem vijriebasse evtiedidh jaarhka. Reakta lierehtæm-man kveenen jñh soemen gieline væjranamme orre öö-hpehtimmielaakesne jaepeste 2023, jñh lea faamosne gaajhkide learohkide kveenen/nöörjensoemen maadtojne maadthskuvline Romsa jñh Finnmarhkesne, saaht man gellie learohkh dam sjaavnjoeh.

Gielelaaken § 5 mietie byögkeles orgaanh dam seamma diedtem saemien gieli åvteste utnieh goh aal-koe-åålmegegïelh Nöörjesne, goh gærjagïelen jñh orre-daaroen åvteste. Gielelaaken § 6 mietie kveenen-, roma-ni- jñh romanesen gieles staatusem utnieh goh nasjonaale unnebelåhkoegïelh Nöörjesne, jñh dah seammaryör-tegs daaroen gieline. Byögkeles orgaanh edtjeh daejtie gielide vaarjelidh jñh eadtjoestidh. Dej lea diedte raajva-rimmiejgujmie nïerhkedh guktie gielh åtnasuvvieh, jñh ihke gieleutnijh eah heerredoevh gielide nuhtjedh.

Sijjienommelaake tjirkie kveenen jñ saemien sijjienommh átnasuvvieh daaroen nommi baalte. Nommelaaken § 4 nuepiem vadta vaarjelamme minngienommh nuhtjedh, mejtie maadtoen tjírrh jallh jeatjahlaakan sjíere ektiedimmiem átna, jalhts gaertjiedimmieh vaarjelamme minngienommide gáávnes § 3. Laake dorjesovveme dejnie aajkojne almetjidie sjíehteladtedh, mej ektiedimmie nasjonaale unnebeláhkoidje, guktie edtjeh maehtedh nommh vaeltedh mejtie slíekte aarebi náhtadamme.

Fierhten jaepien reerenasse stoerredigkiebíevnesem saemien gielen, kultuvren jñ seabradahkejieleden bíjre buakta, gusnie ovmessie teemah. Bíevnese viehkehte daajroem tjöönghkedh joekehts faagesuerkiej sinjeli, vuesiehtimmien gaavhtan ööhpehtimmie, gíele, digitaliseereme, healsoe jñ jeatjah. Goh lissietjaalege budsjedteproposisjovnese, Tjielte- jñ dajvedepartemeente jítse iktedimmiem buakta reerenassen uvtelasijste däärjojde saemien ássjelidie staatebudsjedtesne. Jaepien 2021 Stoerredigkie gíetedi Bíevn. St. 12 (2020–2021) Nasjonaale unnebeláhkoe Nöörjesne – Ellies politihke.

Gellie staateles direktoraath sjíere laavenjassh utnieh viedteldihkie aalkoe-áálmegi jñ nasjonaale unnebeláhkoej gíelese jñ kultuvrese, goh Gíeleraerie, mij jaepien 2011 raejeste vijriedamme laavenjasssem átneme mij íj ajve daaroen gíelem faarhmesth. Gíeleraerie edtja viehkiehtidh kveenen gíelem nænnoestehtedh laavenjososne gíeleutnijigujmie. Arkivverket, Nasjonalbiblioteket, Medietilsynet, Norsk filminstitutt, Kultuvredirektoraate jñ Kulturtanken laavenjassh jñ ráajvarimmieh reerieh saemien jñ nasjonaale unnebeláhkoej gíeli jñ kultuvri vööste. Ööhpehtimmiedirektoraate díedtem átna mieriesoejkesjen ávteste maanagíertese jñ SFO:se, learoesejkesjevierhkien ávteste maadthlíerehtæman, maahtoe-evteden ráajvarimmiej ávteste maanagíertese jñ skuvlese, jñ däärjoeöörnegi ávteste díse. Ööhpehtimmiedirektoraate orre nasjonaale forumem saemien gíelese jñ kultuvrese tseegkeme dialogine Saemiedigkine. Healsoedirektoraate nasjonaale saemien healsoeviermiem tseegki 2021. Jaepien 2022 Nasjonaale saemien maahtoejarnge (NASAK) tseegkesovvi. NASAK lea Maana-, noere- jñ fuelhkiedirektoraaten nuelesne jñ edtja vielie seammavyörtegs dienesjefaalenassem saemien árroejidie tjirkedh. NASAK edtja fuelhkievaarjelimmiem, tjíelten maanavaarjelimmiem, staateles maanavaarjelimmiem jñ aehpiejarngefaalenassem däärjedidh dejtie saemien árroejidie.

Goeven 20. b. 2023 reerenasse soejkesjem bæjhkoehi vædtsoehvoeten jñ daaresjimmiej vööste maanaj jñ vædtsoehvoeten vööste líhke relasjovnine (2024–2028) Jearsoesvoete gaajhkesidie í Prop 36 S (2023–2024). Soejkesjisnie líj jítse kapihtele vædtsoesvoeten jñ daaresjimmien bíjre saemien seabradahkine. Laavenjostosse Saemiedigkine ráajvarimmieh evtiesovve-

me mah gaskem jeatjah edtjeh gíele- jñ kultuvregoerkesem nænnoestehtedh pollisen jñ viehkieapparaten luvnie, jñ viehkiehtidh guktie saemien árrøjh mah vædtsoesvoetem dáájroeh seammavyörtegs faalenassem áadtjoeh. Jítse maanagáetiefaalenasse edtja tseegkesovvedh Finnmarhken polijsedajvesne, mij sjíehtedamme saemien maanide.

Pollisedirektoraate Dahkoesoejkesjem pollijsen barkose (2022–2025) dorjeme Gellievoete, dialogue jñ leajhtadimmie. Soejkesje edtja gaskem jeatjah viehkiehtidh daajroem jñ maahtoem saemien gielen jñ kultuvren bíjre lutnjedh pollijsen luvnie, jñ gaskem jeatjah ráajvarimmieh faarhmeste däärrehtimmiem lissiehtidh faagealmetjijstie saemien gíele- jñ kultuvremaahtojne, jñ ráajvarimmieh mah edtjeh viehkiehtidh pollijsen barkijh maadthdaajroem saemien kultuvren, histovrijen jñ reaktaj bíjre utnieh.

Skuvlh jñ lohkehtæjjaööhpehtimmieh áeliedimmieh utnieh learoesejkesji jñ mieriesoejkesji tjírrh saemien vuajnoeh meatan vaeltedh líerehtimmesne abpe Nöörjesne. Nimhtie aaj gaajhkide healsoe- jñ sosijaalefaageles ööhpehtimmide mah bíhkedassh RETHOS-prosjekten tjírrh áádtjeme. Learoesejkesjevierhkesne teema nasjonaale unnebeláhkoe nænnoesábpoe sjídti 2020, gaajhkide faagide jñ learoehkidie. Nasjonaale unnebeláhkoej bíjre aaj tjaalasovveme mieriesoejkesjisnie maanagíertese.

Ruffien 2023 Stoerredigkie Bíevn. St. 13 (2022–2023) Saemien gíele, kultuvre jñ seabradahkejielede – Maahtoe jñ däärrehtimmie maanagíertesne, maadthlíerehtimmesne jñ jollebe ööhpehtimmesne, gíetedi. Bíevnesisnie reerenasse tsiehkietjielkestimmiem vadta jñ áejviehaestiemieme vuaptastahta jienebh saemien gíeleutnijh áádtjodh. Bíevnese juhtije prosessh jñ váarohtamme suerkieh tjíelkeste mah maehtieh viehkiehtidh láhkoem lissiehtidh dejstie mah saemiestiche gaajhkine njieptjine ööhpehtimmesne, jñ daajroem saemien gielen jñ kultuvren bíjre lissiehtidh.

Díhte orre universiteete- jñ jolleskuvlelaake mij faamoem áádtjoeki mietsken 2024, saemien jñ nöörjen faagegíelem mírrestalla. Universiteeth jñ jolleskuvlh díedtem utnieh laaken mietie saemien faagegielen ávteste, lissine nöörjen. Áejvienjoelkedassen mietie ööhpehtimmiegíele daaroen jallh saemien. Laaken § 2-3 Daaroen jñ saemien faagegíele mubpie líhtse jeahta:

«Institusjovnh mah sjíere díedtem áádtjeme saemien dotkemen jñ jollebe ööhpehtimmien ávteste, edtjeh saemien faagegíelem nuhtjedh, evtiedidh jñ nænnoestehtedh.»

Jeatjah jienebeláhkoe, líhtsegh Barkijekrirreste, Áelkieskírrreste jñ Gaskoe-hkírrreste, bíjjesem uvtelassh buektieh dej juhtije prossesigujmie goh váarome reerenassen díedtem tjyölkehkábpoe darjodh, dovne gosse edtja vuarjasjidh

mah raaivarimmieh mah bööremes sjiehtieh ulmiem jaksedh liktemen bijre, jñh mejtie maahta dejtie tjirreh-tidh.

4.8 Tsegkie 1: Daajroe jñh bievneme

Moenehtsen jienebelåhkoe bieleden lihtsege Evtiedimmiekrirreste, vuaptastahta kommisjovne stoorre leavloem beaja daerpiesvoetese vielie daajroem utnedh saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji bijre, daaroedehtemehistovrijen jñh meadtan bijre, jñh traavmaj bijre mah destie sjidteme.

Jienebelåhkoe aaj vuaptastahta kommisjovne dan gaavhtan tjielke jñh bijjemes ulmieh uvtede guktie åejvieladtjh maehtieh gamte barkoem bievnemasse tjirkedh, juktie daajroelutnjemem åadtjodh dovne byögkeles suerkesne jñh seabradahkesne.

Jienebelåhkoe n mielen mietie dle daerpiesvoete jienebelåhkoen årrojñh aaj nuepiem åadtjoeh bievnesh jñh daajroem aalkoe-åålmegi jñh nasjonaale unnebelåhkoej histovrijen, kultuvren jñh jielemi bijre åadtjodh, jis edtjebe tjåenghkies goerkesem jñh liktemem buektiehtidh.

Jienebelåhkoe vuaptastahta kommisjovnen mielen mietie akte ulmie dåehkieh edtjiej jñtsh duekiem jñh histovrijem orresistie gaavnedh, jñh nasjonaale maahtoejarnge tjuaara daaroedehtemepolitihken bijre tseegkesovvedh, mij edtja dotkeminie, daajroebievneminie jñh likteminie barkedh.

Jienebelåhkoe vuaptastahta kommisjovne daejtie tsiehkide uvtede:

- Kommisjovne nasjonaale maahtoejarngem daaroedehtemepolitihken jñh meadtan bijre uvtede, man lea diædte dotkemen, dokumentasjovnen, bievnemen jñh liktemebarkoen åvteste.
- Kommisjovne uvtede daajroebievnemem daaroedehtemepolitihken jñh dan konsekvensi bijre nænnoestehtedh ööhpehtimmesne maadthskuvlesne, jaarhkeskuvlesne jñh jolleskuvline jñh universiteetie.
- Kommisjovne åejvieladtjh jñh sjyöhtehke institusjovnh haasta prosesh fulkedh jñh raaivarimmieh evtiedidh gaavnoej mietie mah jeatjah kommisjovnh Noerhtelaantine gaevnieh dej bæetje jaepiej.

Jienebelåhkoe kommisjovnen vuajnoem juaka vielie daajroe jñh maahtoe aalkoe-åålmegi jñh unnebelåhkoej bijre, jñh daajroe histovrijen bijre, sæjhta joekoen vihkeles daårjoe årrodh gosse likteminie barkedh. Dan åvteste ulmiestuvrelldh barkoe daerpies juktie daajroem daaroedehtemepolitihken bijre lutnjedh, jñh histovrijem dan bijre bievnedh. Daate sæjhta vihkele årrodh ihke åejvieladtjh jñh jienebelåhkoeårrojñh hijven vaaomem åadtjoeh meatan årrodh liktemebarkosne.

4.8.1 NASJONAALE MAAHTOEJARNGE DAAROEDEHTEMEPOLITIHKEN JÑH MEADTAN BÏJRE

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden lihtsege Evtiedimmiekrirreste, mielih, daejnie goh vaaome, kommisjovnen uvtelasse nasjonaale maahtoejarngen bijre ij daarpesjh fysiske sijjesne årrodh, men maahta tseegkesovvedh dej iemie maahtoejarngigujmie ektine mah joe gååvnesieh.

Jienebelåhkoe kommisjovnen vuajnoem juaka vielie daajroe jñh maahtoe aalkoe-åålmegi jñh unnebelåhkoej bijre, jñh daajroe histovrijen bijre, sæjhta joekoen vihkeles daårjoe årrodh gosse likteminie barkedh. Dan åvteste ulmiestuvrelldh barkoe daerpies juktie daajroem daaroedehtemepolitihken bijre lutnjedh, jñh histovrijem dan bijre bievnedh. Daate sæjhta gaskem jeatjah vihkeles årrodh juktie tjirkedh åejvieladtjh jñh jienebelåhkoen årrojñh hijven vaaomem åadtjoeh gosse liktemebarkosne viehkiehtidh. Jienebelåhkoe meala eevre daerpies saemieh goh aalkoe-åålmegi, jñh gaajhkh nasjonaale unnebelåhkoeh, leah lihke viedteldihkie dagkeres barkose. Aaj vihkeles maahtoejarnge, mah joe gååvnesieh, vijriebasse evtiedidh.

Jienebelåhkoe meala, daejnie goh vaaome, kommisjovnen uvtelasse nasjonaale maahtoejarngen bijre ij daarpesjh fysiske sijjesne årrodh, men maahta tseegkesovvedh dej iemie maahtoejarngigujmie ektine mah joe gååvnesieh.

Jienebelåhkoe moenehtsen govlehtimmielah-tesidie vuesehte, gusnie jeenjesh vuaptastehtieh maahtoejarngh gååvnesieh mah maehtieh vaaominie årrodh barkose maahtoejarnge daaroedehtemepolitihken bijre Nöörjesne. Jienebelåhkoe gellie vuekieh vuajna guktie daate maahta öörnesovvedh, men meala eevre daerpies dotkeme-, maahtoe-, jñh bievnemebyjresh mah joe gååvnesieh vijriedidh, jñh saemien, kveenen/nöörjensoemen jñh skåajjesoemen institusjovnh jñh organisasjovnh tjuerieh meatan årrodh daajroeevtiedimmesne, bievnemisinie daaroedehtemehistovrijistie jñh prosessine mah edtjiej liktemem sjugniedidh.

Jienebelåhkoe meala nasjonaale maahtoejarnge maahta viermine årrodh joekehts institusjovnijste jñh aktöörjste mah joe gååvnesieh, jñh dej sjjere maah-tojne goh vaaome maehtieh viehkiehtidh daajroem bievnedh, dotkedh jñh meatan årrodh dovne voenges jñh regionaale liktemeprosessine. Byjresh daamtaj smaave jñh præåsehke, men ektesne maehtieh faamoem daan vihkeles barkose vedtedh. Daennie barkosne jarnge daerpies mij maahta faamoem barkose vedtedh. Fierhte byjrese tjuaara meatan årrodh dagkeres laavenjostoem hammoedidh. Jienebelåhkoen mielen mietie akte vihkeles laavenjasse sæjhta årrodh gieli baakoeveahkam goerhtalledh, giehtjedidh jñh evtiedidh, jñh viehkiehtidh guktie noerhtelaanti laavenjostoe sjæ-

dta dotkemen, ööhpehtimmien jñh bievnemen bijre aalkoe-åålmegi- jñh unnebelåhkoereaktan sisnjelen.

J i e n e b e l å h k o e tjerteste vielie daajroe jñh likteme daerpies dovne nasjonaale njeptjesne jñh dejnie voenges seabradahkine gusnie meadta jeenjemes vääjnoe. Gosse daajroem geerjehtidh jñh liktemasse sjiehteladtedh, dle daerpies gåabpegh vuajnoeh meatan utnedh barkosne, vuesiehtimmien gaavhtan digitaale bievnemen tjirrh.

Dejnie goh väärome j i e n e b e l å h k o e daam uvte-lassem uvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie aktem organise-reemem salkehtidh nasjonaale maahtoejarngeste daaroedehtemepolitihken jñh meadta bijre, mij diedtem åtna dotkedh, dokumenteeredh, bievnedh jñh likteminie barkedh. Barkoe tjuara daaletje maahtoe-, dotkeme- jñh bievnemebyjresh vääroeminie utnedh jñh lihke rääresjimmesne saemien, kveenen/nöörjensoemen jñh skåajjesoemen byjresigujmie dorjesovvedh.»

Jeatjah jienebelåhkoe, lñhtsegh krirrijste Åelkiesbielien krirrie, Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh kruana sæjhta vuaptastehtedh tjirkijh kveenen/nöörjensoemen jñh skåajjesoemen organisasjovnijste moenehtsen njaalmeldh govlehtimmesne tjiertestin eah dääjrh Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovnen reektehtse nuekies hijven guvviem dej histovrijistie vadt. Aaj lahtesh baaateme mah tjiertestieh unnebelåhkoeh aaj saemien byjresisnie, mej histovrije ij nuekies hijven åvtese baaateme. Daate j i e n e b e l å h k o e sæjhta vuaptastehtedh daate aaj vääjnesasse bööti Saemiedigkien regijonaale fulkesimmesne Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovnen reektehtsistie.

Daate j i e n e b e l å h k o e meala vihkeles guvviem daaroedehtiemistie jñh konsekvensijste daejtie dæhki-de orre daajrojne lissiehtidh dan vijriebasse liktemeprosessese. Daate j i e n e b e l å h k o e dan åvteste meala sjyöhtehke dotkeme- jñh maahtoebyjresh tjue-rieh vierhtieh åadtjodh guktie mæhtieh daej dæhkiej daaroedehtemehistovrijem vielie dotkedh. Daate maahta dorjesovvedh goh bielie barkoste nasjonaale maahtoejarnGINE daaroedehtemepolitihken jñh mead-tan bijre, maam bijjielisnie ållermaahteme.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosa-listeles Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana kommissjovnen reektehtsasse vuesieh-tieh gusnie tjiertestese daajroe dæhkiej bijre jñh daaroedehtemehistovrijem jñh dan konsekvensi bijre lea vihkeles väärome jis edtja mæhtedh liktemeprosessh aelkedh, jñh daerpies daajroelutnjeminie saemien, kveenen/nöörjensoemen jñh skåajjesoemen tsiehkij bijre, dovne byögkeles suerkesne jñh sivijle seabradahkesne.

Daah lñhtsegh mielih akte voernges laavenjasse nasjonaale jarnGese byöroe årrodh vierhtine årrodh åejvieladtjide jñh reeremasse, saemien kveenen/nöör-jensoemen jñh skåajjesoemen byjresidie jñh sivijle sea-bradahkide dennie ektie barkosne histovrijem guarkedh, jñh barkosne dej likteden rääjvarimmiejgij-mie jñh prosessigujmie.

Daah lñhtsegh daam uvte-lassem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie dahkoesoejke-sjem darjodh guktie maahta daajroem nænnoesteh-tedh daaroedehtemen bijre, jñh saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji bijre, reere-misnie gaajhkine reeremenjieptjine.»

Daah lñhtsegh aaj mielih ulmiestuvreldh rää-jvarimmieh daerpies mah mæhtieh viehkietidh lissi-ehamme daajroem tjirkedh saemien, kveenen/nöörjensoemen jñh skåajjesoemen tsiehkij bijre ööh-pehtimmiesuerkesne jñh reeremisnie.

Dæjnie goh väärome daah lñhtsegh daam uvte-lassem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie dahkoesoejke-sjem darjodh guktie maahta daajroem daaroedehte-men, saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji bijre nænnoestehtedh lierehtim-mesne maadthskuvlesne, jaarhkeskuvlesne jñh jollebe ööhpehtimmesne.»

Daah lñhtsegh sijhtieh aaj tjiertestidh dah mah vaenie daajroem jñtse histovrijem, kultuvren jñh gielen bijre utnieh edtjeh nuepiem åadtjodh vielie dan bijre lieredh, jñh edtjeh aaj nuepiem utnedh jñtse saemien, kveenen/nöörjensoemen jñh/ jallh skåajjesoemen iden-titeetem evtiedidh. Lissine maahtoem skuvlesne jñh öö-hpehtimmesne nænnoestidh, rääjvarimmieh giellelierehtimmien jñh kultuvrebievnemen vihkele, jñh dam jeatjah bieline juvnehtimmeste ållermaahta.

4.9 Tsegkie 2: Giele

Moenehtsen j i e n e b e l å h k o e, bieleden lñhtse-ge Evtiedimmiekrirreste, vuaptastahta kommissjovne tjiertestese saemiej, kveenh/nöörjensoemeladtjh jñh skåajjesoemeladtjh gielen dasseme daaroedehtemepoliti-hken gaavhtan, jñh rääjvarimmieh gielletsegkien sisnje-len eevre daerpies jis edtja konsekvenside destie däv-vodh. J i e n e b e l å h k o e vuaptastahta kommissjovne stoerre dæriesmoerh buerkeste giellelierehtimmien skuvlesne tjirrehtidh, dovne faatoes mæhtes lohkeh-tæjjaj gaavhtan jñh praktikheles dæriesmoeri gaavhtan sjiehteladteminie.

J i e n e b e l å h k o e vihtesjadta kommissjovne buer-keste hijven mierieh jñh riectes lierehtimmiefaalenasse daerpies juktie jealajehtemem gielijste tjirkedh, dovne maanide, noeride jñh geerve almetjidie.

Jienebelâhkoe aaj vihtesjadta kommisjovne dejnie ulmine seammavyörteds gielh tjirkedh, uvtede programmem tseegkedh guktie maahta bidum- upmeje- jñh skoltesaemien nænnoestehtedh, jñh kveenen gielim III. bealan unnebelâhkoegiesjñehtedimmesne lutnjedh juktie reaktah gielesierehtæmman tjirkedh, jñh mæhtedh kveenen gielim gaskesadtemisnie byögkeles reereminie jñh reaktasysteemine nuhtjedh.

Jienebelâhkoe vihtesjadta kommisjovne byögkeles æjvieladtj gaajhkine njeptjine haasta ulmine utnedh kveenen jñh saemien gielh nænnoestehtedh, dovne kvantitatijve- jñh kvalitatijvelaakan, jñh kommisjovne uvtede dovne orre kuvsjh tseegkedh jñh daaletje faalenassh nænnoestehtedh. Kommisjovne tjñerteste sæjhta hijven årroth noerhtelaantigujmie laavenjostedh juktie gielebarkoem nænnoestehtedh raaavarimmiej tjñrrh goh kultuvrelotnedimmie, ektie maanagjerte- jñh skuvlefaalenasse j.n.v, jñh Sveerjine jñh Soemine laavenjostedh skoltesaemien, upmejesaemien, bidumsaemien jñh kveenen gielim jealajehtedh, gusnie gielemaahtoe gaaavnese.

Jienebelâhkoe vihtesjadta kommisjovne daejtie uvtelasside uvtede

- Kommisjovne nasjonaale barkoem uvtede ellies gielesierehtimmien bijre kveenen jñh saemien gielide maanagjerteste geerveööhpehtæmman.
- Kommisjovne ulmiestuvrelth barkoem uvtede gosse lea saemien jñh kveenen gielen bijre byögkelesvoetesne, jñh guktie vaajnoes sjñdtieh byögkelesvoetesne.
- Kommisjovne noerhtelaanti skraejriem uvtede raastendaaaresth laavenjostoem nænnoestehtedh gielen, gielesööhpehtimmien, learoeverhtiedorjemassen jñh gielejealajehtemen bijre.
- Kommisjovne uvtede dahkoesoejkesje dorjesávva kveenen gielese dejnie ulmine jienebh gieleutnijh åadtjodh, jñh guktie kveenen giele maahta lutnesovvedh unnebelâhkoesjñehtedimmien II bieleste III bealan tije doekoe.
- Kommisjovne vuesehte NBS:se 2016:18 Vaajmoegiele, jñh uvtede bijjemes strategijem evtiedidh juktie gieledh mñrrestallemem jaksedh bijjiedimmien jñh ööhpehtimmien sisnjelen, healsoen jñh hoksen sisnjelen, jñh reeremen jñh justijsen sisnjelen, mah sjñehtedamme saemien gielide.

Jienebelâhkoe akteraeresne kommisjovnine, eevre daerpies gieline barkedh dennie guhkiebasse barkosne. Jienebh dejstie sjyöhtehke dæhkijste utnieh daate akte dejstie vihkielommes barkoesuerkijste edtja liktemem sjugniedidh. Nuekie pedagog jñh learoeverhtieh stoerre haesteme, jñh eensi åvtelhbarkoe daerpies dejtie reaktoe raaavarimmide gaavnedh jis edtja ulmide illedh mejtie kommisjovne uvtede. Skåajjesoemen byjresasse sæjhta krñevije årroth dam maam «ritu-

elle skåajjesoemen giele» gohtjesávva, orresistie tseegkedh. Jienebelâhkoe sæjhta tjñertestidh jalhts stoerre siemesvoete gielesierehtimmie jñh gorredimmie gielijste akte dejstie vihkielommes barkoesuerkijste liktemasse, dle jñjnje mij daejrehte daate akte dejstie raaavarimmijste hijven jñh tjñelke illedakh åadtjodh. Jienebelâhkoe sæjhta daejnie goh vaaarome gieles raaavarimmieh bæjjese fulkedh sov uvtelassine raaavarimmide.

Jienebelâhkoe sæjhta joekoen tjñertestidh learoeverhtieh daerpies gaajhkine smaave jñh prååsehke gieline. Saemiedigkie sjñere laavenjassem åtna hoksedh saemien gielh jaksoes learoeverhtieh utnieh, men kveenen gielese ij dagkeres dñedte gaaavnesh. Staate tjuara dan åvteste sjñere dñedtem vaeltedh doh gaavnoes maahtoejarngh universiteetine jñh jolleskuvline nuhtjedh, juktie viehkiehtidh aaj kveenen giele nuekies learoeverhtieh åadtje.

Jienebelâhkoe sæjhta tjñertestidh gieledaajroe aalkoeåålmegi jñh unnebelâhkoer gaskem jeerehte, jñh leavloem beaja djaarjose areenide gusnie kultuvre maahta jealajidh jñh sjñdtedh aaj dej luvnie mah eah saemien jallh kveenen gielim soptsesteh, jallh vaenie soptsestieh. Jienebelâhkoe sæjhta aaj reektehtsen 17. kapihtelem lutnjedh Divtasvuodnan bijre. Jienebelâhkoe meala daerpies salkehtidh guktie Arran kultuvrejarnge maahta sov barkoem nænnoestehtedh goh gieleguedtjñh julevsaemien gielesne, jñh goh kultuvreinstitusjovne gusnie sijjñe histovrijasse vadtasávva raastelovsehtæjjaj bijre.

Jienebelâhkoe daam uvtelassest uvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie statusem giehtjedidh aktijve, voenges gieles- jñh kultuvreareenide aalkoeåålmegidie jñh nasjonaale unnebelâhkojde, jñh vuartasjidh mij daerpies juktie tjirkedh dagkerh areenah stabijle barkoetsiehkñe åadtjoeh guhkiebas- se.»

Jienebelâhkoe aaj daam uvtelassest uvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie gielesierehtimmie giehtjedidh saemiengielesne jñh kveenengielesne, jñh raaavarimmiejgujmie nñerhkedh ihke jienebh maanah edtjñe gielide lieredh ööhpehtimmiebaalien. Byöroe laavenjostoem gielesjarnge, tjñelti, fylhkentjñelti jñh jeatjah sjyöhtehke aktöörñe gaskem nænnoestehtedh. Daennie barkosne tjuara heaptoeh identifiseredh jñh raaavarimmieh bueriedidh juktie saemien jñh kveenen gielemaahtoem maanagjertese jñh skuvlese däärræhtidh.»

Jienebelâhkoe sæjhta tjñertestidh tjñelth jñh fylhkentjñelth sijhtieh vihkeles raaallam utnedh saetniesvoeten- jñh liktemeprosessem bæjjese fulkedh. Jienebelâhkoe veanhtede tjñelth jñh fylhkentjñelth

jijtsh prosessigujmie nierhkieh Stoorredigkien nænno-estimmien mænngan, jñh sæjhta tjiertestidh reerenassen diēdte hoksedh ekonomeles vierhtieh daan barkose gāāvnese.

J i e n e b e l ā h k o e daam uvtelasseu uvtede:

«Stoorredigkie reerenasseu birrie doh ekonomeles mierieh vuartasjidh tjielti jñh fylhkentjtielti diēdtese gieleevtiedimmien āvteste.»

J i e n e b e l ā h k o e vuaptastahta kommisjovne nasjonaale barkoem uvtede iktemierien gieleehtimmien birrie kveenēn jñh saemien giēlide. J i e n e b e l ā h k o e meala eevre daerpies dan guhkiebasse reakta- jñh liktemebarkose jñh fulkesæmman kommisjovnen reektehtsistie dagkeres barkoe dorjesāvva. Daennie barkosne tjuara aaj jeatjah unnebelāhkoej gielehaestemh seahkaridh. Vihkeles dagkeres barkoe varke aalka jñh politihkeles gārreldimmien ātna, guktie maahta vāaroeminie ārroth jeatjah rāajvarimmide maanagiērtesne, skuvlesne jñh jeatjah jāarhkeōōhtimmiesne.

J i e n e b e l ā h k o e vihtesjadta tjielke bievnese bāateme govlehtimmiej tjiērrh, tjielth jñh fylhkentjtielth mah sijien geograafeles sijien gaavhtan diēdtem āādtjeme liēhtimmien āvteste kveenēn jñh saemien giēline, eah beetnehvierhtieh āādtjeme guktie maēhtieh daējtie faalenasside hijvenlaakan tseegkedh. Dan gaavhtan vihkeles reerenasse aaj dejtie ekonomeles mieride vuartesje gosse gieleeōōhtimmiejgujmie barka.

J i e n e b e l ā h k o e aaj vuaptastahta lahtestimmieh bāateme mah daerpiesvoetem tjiertestieh liēhtimmien soemen gielesne faaledh, jñh meala byōroe vuartasjidh mejtie gāarede raasti dāaresth laavenjostedh dagkeres faalenassem evtiedidh.

J i e n e b e l ā h k o e vuaptastahta stoorre haesteme maanagiērtēbarkijh jñh lohkehtājjah saemiēngiēldh maahtojne dāārehtidh, jñh dan āvteste meala maahta maereles ārroth ekonomeles skraejriem nuhtjedh dāārehtimmien saemiēngiēldh almetjijstie lissiehtidh studijidie mah lohkehtājjah jñh maanagiērtelohkehtājjah ōōhtiehtieh, akten boelhken gosse dāārehtimmiedaerpiesvoete. Desnie gusnie sjyōhtehke kveenēn faalenassh seamma aamhtesen birrie gāāvnese, kvenēngiēldh aaj tjuerieh faarhmesovvedh.

J i e n e b e l ā h k o e meala hijven gieleehtimmie skuvlesne akte voernges vierhkievierhtie dovine gosse saemien- jñh kvenēngiēldh maanaj gieleevtiedimmien dāārjoēhtidh, jñh gosse saemien, kveenēn jñh daaroēngiēldh maanaj reaktam tjirkedh jñh ietnēngiēlem liēredh. Jis barka guktie hijven liēhtimmie skuvlesne, dle aelhkebe sjāēdta maanagiērtelohkehtājjah, lohkehtājjah jñh jeatjah byōgkeles barkijh dāārehtidh tjiē doekoe, mej maahtoe kveenēn jñh saemien giēline.

Daejnie goh vāarome j i e n e b e l ā h k o e daam uvtelasseu uvtede:

«Stoorredigkie reerenasseu birrie varke bāāstede Stoorredægkan bāēdth uvtelassigujmie akten nasjonaale barkose iktemierien gieleehtimmien birrie kveenēn jñh saemien giēlide maanagiērtēn raejeste gerveliēhtimmien raajan.»

J i e n e b e l ā h k o e vuaptastahta dovine kommisjovnen reektehtsisnie jñh govlehtimmie tjoēperdimmie bāateme vaēnie learoēvierhtie birrie kveenēn jñh saemien giēline. Baahtseu orrestamme learoēvierhtide lea eaktoe hijven gieleehtæmman. J i e n e b e l ā h k o e dan āvteste meala vihkeles jienēbh learoēvierhkieh evtiedidh, jñh daate aaj digitaale learoēvierhtieh faarhmeste.

J i e n e b e l ā h k o e aaj vuaptastahta haesteme orreme stabijle faalenassh jollebe ōōhtimmiesne kveenēn jñh saemien gielesne tseegkedh vaēnie ohtsiji gaavhtan. J i e n e b e l ā h k o e meala reerenasse dan āvteste tjuara skraejriem vaeltedh laavenjostoem nænnoestēdth universiteeti jñh jolleskuvli gaskem gusnie dagkerh faalenassh gāāvnēsieh, guktie maahta maahtoejarngide mah gāāvnēsieh buerebelaakan nuhtjedh jñh dejtie tjirkedh, jñh nimhtie stabiliteetem sjugniedidh dagkerh studijefaalenasside. Daennie ektiedimmiesne aaj eevre daerpies reerenasse teknologijeevtiedimmien jñh orre ōōhtimmienuepieh dāārjoēhte, guktie gāarede institusjovni dāaresth laavenjostedh.

Daejnie goh vāarome j i e n e b e l ā h k o e daam uvtelasseu uvtede:

«Stoorredigkie reerenasseu birrie eadtjohkelaakan teknologijeevtiedimmien jñh orre ōōhtimmienuepieh dāārjoēhtidh mah maēhtieh viehkiehtidh baahtsemem ōōhtæmman kveenēn jñh saemien giēline bueriedidh, jñh bāāstede Stoorredægkan bāēdth sjiehteleslaakan.»

J i e n e b e l ā h k o e vuaptastahta skāajjesoemen siebriēh sijhtieh orre jieledeu sijien gielese vedtedh «rituelle modellen» tjiērrh. Iemie dagkeres modellem vielie goerehtidh viēdteldihkie faagebyresasse dennie orre skāajjesoemen museumisnie mij daēlie tseegkesāvva, jñh vierhtieh museumasse tjirkedh akten barkose skāajjesoemēladtji gielehistsovrijēn birrie. Barkoe mij viēdteldihkie bāeries sijie- jñh fuelhkienommide aaj lihke ektiedimmien daase ātna.

Daejnie goh vāarome j i e n e b e l ā h k o e daam uvtelasseu uvtede:

«Stoorredigkie reerenasseu birrie hoksedh maahtoēbyjrese skāajjesoemen museumen birrie vierhtieh āādtje guhkiebasse barkedh skāajjesoemēladtji gielehistsovrijie.»

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jïh Byjresekrirrie Doh Kruana sijhtieh tjïertestidh man vihkeles lea doh almetjeveeljeldh mah Saemiedigkesne dahkoenu-epiem utnieh jïjtjïh nænnoestidh mah raaajvarimmieh vihkielommes. Seamma tijjen daah lïhtsegh aaj sijhtieh tjïertestidh stoorreseabradahken laavenjasse jïh diëdte viehkiehtidh saemien gielh jïh saemien kultuvrem hijvenlaakan vaarjelidh. Eevre daerpies barkoe dej saemien gieligujmie dovne viehkehte faagebyjresidie nænnoestehdeth jïh aevhkine sjædta dan jeenjiesidie goh gaaarede.

Daah lïhtsegh vuaptastehtieh Saetniesvoetjïh liktemekommissjovne nasjonaale barkoem uvtede iktemierien giëlelierehtimmien bijre kveenen jïh saemien gielide.

Daah lïhtsegh vijriebasse Saemiedigkien stoerretjåanghkoen nænnoestæmman vuesehte njoktjen askeste 2024 aamhtesisnie 008/24 Tsegkie 2: Giële jïh lie-rehtimmie:

«Saemiedigkie kommissjovnen uvtelassh daarjede bijjemes strategijen bijre juktie giëleldh mïrrestallemem åadtjodh gelliej sektovresuerkiej sisnjeli, jïh nasjonaale barkoen bijre iktemierien giëlelierehtimmien bijre maanagierten raejeste geervelierehtimmien raajan. Barkoen ulmie edtja årrodh gaajhkh saemien maanah abpe laantesne edtjeh reaktam lierehtæmman saemien gieline utnedh. Saemiedigkie vijriebasse meala daerpies aktine moenehtsinie mij edtja vuarsjïdth guktie maahta evtiedimmiem saemien learoeverhtijste nænnoestehdeth. Daerpies Saemiedigkiem ekonomeles nænnoestehdeth jis edtja mæhtedh vielie barkedh learoeverhtieh evtiedidh. Saemiedigkie tjïerteste giëlelierehtimmie jïh lohkehtæjjaööheptimmieh vihkeles aaj juktie jienebh learoeverhtietjaelij åadtjodh. Saemiedigkie daerpiesvoetide universiteetjïh jolleskuvlesuerkien sisnjelen vuaptastahta, jïh meala daerpies salkehtidh guktie ektie jïh soejkesjamme tseegkeme saemien ööhpehtimmeste jïh dotkemistie maahta dorjesovvedh. Daate tjuaara tseegkemem iktemearan ellies studijefaalenassijste faarhmestidh gaajhkide saemien gielide. Saemiedigkie universiteetide jïh jolleskuvlide birrie laavenjostoem sinsitnien gaskem jïh saemien giëlejarngigujmie lissiehtidh jïh nænnoestehdeth, jïh studijh faaledh mah fierhten jaepien aelkieh.»

Dennie minngiebisnie daah lïhtsegh sijhtieh joekehts suerkieh vuaptastehtedh mah tjuerieh meatan årrodh dagkeres nasjonaale barkosne.

4.9.1 REAKTA SAEMIENGÏELELDH MAANAGÏERTEFAALENASSESE

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jïh Byjresekrirrie Doh Kruana vuaptastehtieh saemien jïh daaroen seammaryörtges gielh, jïh staate diëdtem åtna saemien

gielh tjirkedh jïh eadtjoestidh. Maanagiértelaaken § 2 gålmede lihtsen mietie maanagierte edtja maanaj etnihkeles jïh kulturelle duekiem seahkaridh, dan nuellesne saemien maanaj giële jïh kultuvre.

Saemiengïeleldh maanagiértefaalenasse akte dejstie vihkielommes aktegråajvarimmijste jienebh saemien giëleutnijh tjirkedh. NBS:sne 2016:18 Vaajmogïele tsiehkesne 9.5 tjïertestieh hijven saemiengïeleldh maanagiértefaalenasse sertiestimmine saemiengïeleldh skuvlese lea dihte vihkielommes aktegråajvarimmie gosse dejtie saemien gielide vaarjelidh jïh jealajehdeth, juktie maanagierte voernges rålålam åtna maanaj giëleevtiedimmesne. Moenehtse meala «Saemien giëli [b]åetije aejkie [...] kreava saemien maanah jïh noerh mæhtieh gielide vejtiestidh jïh nuhtjedh maanagierte-sne jïh skuvlesne». Moenehtse dååjrehtimmide Aote-aroaste/New Zealaanteste vuesehte, mah vuesiehtieh maanagiérth vihkeles orreme jealajehtiemisnie giëleste maori. Jealajehteme saemien gielijste dan åvtteste jeen-jemasth reaktan bijre saemiengïeleldh maanagiértefaalenasse.

Maanagiértelaaken § 10 gålmede lihtsen mietie tjïelte diëdtem åtna ihke maanagiértefaalenasse saemien maanide saemien dajvine, saemien giëlem jïh kultuvrem våaroeminie utnieh. Dejnïe jeatjah tjïeltine edtja sjïehteladeth guktie saemien maanah mæhtieh sijjen giëlem jïh kultuvrem tjirkedh jïh evtiedidh.

Dæjnie maanagiértelaake aktem joekehtsem dorje saemien dajvi jïh tjïelti gaskem mah saemien dajvi ålkoli. Saemien dajvh, guktie dam Maanagiértelaakesne ål-lermaahteme, leah seamma goh saemien giëli reeremedajve, v. saemielaaken § 3-1 voestes lihtsen mietie.

Saemien dajvine maanah jïh eejhtegh reaktam utnieh faalenassese mij «saemien giëlem jïh kultuvrem våaroeminie åtna». Dihte sæjhta jiehtedh saemien maanah reaktam utnieh saemien maanagiértese, dagke goevtesasse maanagiértese mij «saemien giëlem våaroeminie åtna».

Saemien dajvi ålkoli ij reaktam utnieh saemien maanagiértese mij saemien giëlem våaroeminie åtna, saah man gellie maanah desnie. Laaken åvtelhbarkojne tjïerteste ij mæhtieh saemiengïeleldh barkijh krievdeth daaroen maanagiértese saemien dajvi ålkoli.

Men ij maanagiértelaake oktegh saemien maanaj gaajhkh reaktah tjïelkesth. Dam tjuaara gaskem jeatjah ektiedimmesne lohkedh Europaraerien sjïehtedimmine regijovne- jallh unnebelåhkoej giëli bijre artihkele 8 (1) (a).

Artihkelisnie «Retten til samisk barnehagetilbud utenfor samiske distrikt», maam Hadi Strømmen Lile tjaaleme (bæjkhoehtamme daesnie: Lov og Rett, vol. 60, 2021, s. 461–480), dle gihtjie mejtie reaktakrieveme læjhkan gååvnese saemien maanagiértefaalenassese jeatjah reaktagaaltiji mietie goh maanagiértelaake.

Daah lihtsegh vuaptastehtieh saemien maanagierte faalenasse Altesne annje nääke jaepien 2024, jñh vuesiehtimmieh fuelhkide gäävnesieh gusnie akte maana sijjiem åådtjeme saemiengieleldh maanagierte-sne, mearan mubpie maana ij sijjiem åådtjeme, jñh dan åvteste tjuara daaroengieleldh maanagiertesne vaedt-sedh.

European Charter for Regional or Minority Languages ruffien 25. biejjeste 1992 (ETS nr. 148) artihkele 8 (1) (a) vihteste:

«[T]he Parties undertake, within the territory in which such languages are used, according to the situation of each of these languages [...]:

- (i) to make available pre-school education in the relevant regional or minority languages; or
- (ii) to make available a substantial part of pre-school education in the relevant regional or minority languages; or
- (iii) to apply one of the measures provided for under i and ii above at least to those pupils whose families so request and whose number is considered sufficient; or
- (iv) if the public authorities have no direct competence in the field of pre-school education, to favour and/or encourage the application of the measures referred to under i to iii above;»

Nöörje Europaraerien sjiehtedimmiem regijovne-jñh unnebelåhkoej gieli bijre ratifiseeri gålkoen 10. b. 1993, jñh bæjhkohtamme mijjieh boelhkeste (iii) vied-teldihkie, mij saemien gielh faarhmeste. Artihkele 8 (1) (a) (i-iii) sjiehteladta ihke maanah mah leah dajven sis-njelen gusnie saemien åtnasåvva, reaktam utnieh ma-anagiertesæjjan mij ållesth (i) jallh jeenjemaasth (ii) sae-mien gielen vääroeminie åtna. Boelhke (iii) tjærteste reakta edtja maanide vadtasovvedh gosse nuekies gellie fuelhkies mah dam krieveh.

Traktaateorgaane mij konvensjovnem vääksjede, Committee of Experts, ij tjielkestamme mij nuekies lea, jallh maam «territory in which such languages are used» sæjhta jiehtedh. Dah Nöörjen jñtse definisjovnem sae-mien dajveste jååhkesjamme, bieleden gihtjedh guktie Nöörje daejtie dajvide tjielkeste. Jaepien 2001 daam je-ehntin:

«Everyone has a right to pre-school education in the Sami language inside the Sami districts. [...] The Committee considers this undertaking fulfilled.»

Juktie gaajhkh maanah reaktam utnieh saemien maanagiertese saemien dajvi sisnjeli, dle tjiehpjemo-enehtse meala Nöörje sov åeliedimmieh konvensjov-nen mietie illie. Eah vuarjesjh mejtie dajvh gäävnesieh saemien dajvi ålkoli gusnie saemien gielen åtnasåvva («territory in which such languages are used»).

Tjuara amma vihtesjadtedh tjiehpjemoenehtsen lahtesh jaepeste 2001, jñh dan åvteste jeahtasovveme åvtelen öörnege reeremedajvine saemien gielse jorkesi

jñh spesifiseereme sjñdti mieriedimmesne saemielaake-se. Dellie saemien dajvh prosesese dorjesovvi, jñh tjielth edtjin ohtsedh dagkeres staatusem åadtjodh. Tjuara aaj vuaptastehtedh politihkeles jienebelåhkoe fierhtene tjeltesne, mij nænnoste mejtie tjielte sæjhta staatusem ohtsedh goh reeremedajve saemien gielaide. Gaajhkine tjeltine, bieleden Karasjohke jñh Guovdage-aidnu, saemieh unnebelåhkosne. Dan åvteste nöörjen jienebelåhkoe mij riektesisnie nænnoste mejtie tjielte edtja meatan vaaltasovvedh saemien dajvesne. Maahta gihtjedh mejtie daate hijven modelle. Romsan ohtseme staatusem åadtjodh goh saemien dajve jaepien 2011, vuesehte guktie maahta sjñdtedh. Dellie joekoen polari-seereme digkiedimmie sjñdti, jñh minngemosth Romsa ohtsemem bäästede geesi.

Saemiedigkie tjierestamme gaertjiedimmie reak-tijste saemien dajvi ålkoli lea dääriesmoere jñh ov-læ-hkoes, juktie dan gaavhtan saemien maanah gellie aer-pievuekien saemien årromedajvine nænnoestimmien vierhkiesuerkien ålkolen bætieh. Saemiedigkie aaj da-ejrehte gaertjiedimmieh maanagiertelaakesne, mah sa-emien dajvh vääroeminie utnieh, eah leah EN:n kon-vensjovnen mietie sivijle jñh politihkeles reaktaj bijre (SP) artihkele 27.

Guktie tjaalasovveme Europaraerien sjiehtedim-mesne regijovne- jñh unnebelåhkoej gieli bijre, artihke-lisnie 8 (1) (a) (iii) («within the territory in which such languages are used») medtie seamma goh SP:n artihke-lisnie 27 («in community with the other members of their group»), dejnie goerkesinie gielereaktah gaertjie-suvvieh jñh vutemes faamoem utnieh unnebelåhkoedå-ehkiej jñtsh dajvi sisnjeli.

EN:n åålmehreaktamoenehtse vääroemasse bieje-me «[t]he existence of an ethnic, religious or linguistic minority in a given State party does not depend upon a decision by that State party but requires to be establis-hed by objective criteria», v. General Comment No. 23 (1994) boelhke 5.2. Unnebelåhkoen gäävnesimmie, aaj saemiej, ij edtjh jearohke årrodh nænnoestimmeste byögkeles åejvieladtijjste, men tjuara objektive væhtah vääroeminie utnedh. Dan åvteste ij jienebelåhkoe ma-ehhtieh nænnoestidh saemieh eah gäävnesh aktene vih-ties dajvesne gusnie eevre buajhkoes jñjnñh saemieh amma gäävnesieh.

Gosse mijjieh Nöörjesne dam stööremes biehkien definisjovnefaamoste politihkeles jienebelåhkoenæn-noestimmide vadteme fierhtene tjeltesne, dle daate riekte dan vööste strijrie maam EN:n åålmehreaktamo-enehtse jeahta. Dan åvteste byöroe vuarjasjidh mejtie öörnege SP 27. artihkelen 27 strijrie.

EN:n åålmehreaktamoenehtse aaj tjielke tjoeper-dimmiem buakteme saemien maanaj reaktan bijre ma-anagiertesæjjan saemien dajvi ålkoli. Tjaalegisnie «Con-cluding observations on the seventh periodic report of

Norway» voerhtjen 25. biejjeste 2018 moenehtse boelhkine 36-37 jeahtha.

«[t]he Committee is concerned that [...] Sami children are not able to obtain kindergarten instruction in the Sami languages in all regions.»

Jeatjah baakoejgumie moenehtse meala saemien fuelhkieh byöroeh saemiengieleldh maanagierteftaalenasse aaj saemien dajvi ålkoli åadtjodh.

Jis unnebelåhkoej gååvnesimmie ij maehtieh nænoestimmie voenges politihkerijstie vääroeminie utnedh, men tjuaara objektijve væhtah vääroeminie utnedh, dle tjoerebe gihtjedh, man gellie fuelhkieh tjuerieh saemien maanagierteftaalenassen mietie tjoemeh-tidh juktie nuekies årrodh («considered sufficient») Europaraerien paakten mietie regijovne- jñh unnebelåhkoegïeli bijre artihkele 8 (1) (a) (iii).

Dennie ektiedimmesne sjyöhtehke vuartasjidh maam Europaraerien Framework Convention for the Protection of National Minorities jeahtha, gålkoen 10. biejjeste 1994 (daan mænngan Mieriekonvensjovne). Nöörje konvensjovnem ratifiseeri njoktjen 17. b. 1999. Artihkelisnie 14 (2), mij gielesierehtimmien bijre unnebelåhkojde, tjåadtje:

«In areas inhabited by persons belonging to national minorities traditionally or in substantial numbers, if there is sufficient demand, the Parties shall endeavour to ensure, [...] that persons belonging to those minorities have adequate opportunities for being taught the minority language or for receiving instruction in this language.»

Unnebelåhkoej reaktah gielesierehtæmman leah amma desnie gusnie naa stoerre låhkoe almettijstie unnebelåhkoste orreme, jallh gusnie åroeh aerpieviekien mietie. Jis «nuekie tjoemehteteme» («sufficient demand») daej dajvi sisnjeli, staate edtja dan gåhkese gåarede, lierehtimmie unnebelåhkoegïelesne hoksedh. Kommisjovnen raeriestimmeles moenehtse muvtht bihkedassh vadteme mij «nuekie tjoemehteteme» sæjhta jiehtedh. Sov reektehtsisnie Tysklaantese jaepeste 2002 traktaateorgaane daam jeahtha boelhkesne 60

«The Advisory Committee considers that the minimum requirement of 20 pupils to continue to run a class offering minority language teaching is very high from the point of Article 14 of the Framework Convention.»

Moenehtsen mietie Tysklaanten toelhestimmie lahtesistie «nuekie tjoemehteteme», mij unnemes 20 learohkh krievi, lij joekoen jolle. Dennie mubpene bielelesne traktaateorgaane Ukrainam girmi akten bihkedassen gaavhtan unnebelåhkoegïeleldh klaassh tseegkedh lierehtimmie unnebelåhkoegïelesne gosse gæksie - luhkie learohkh mah dan mietie tjoemehtieh dajvine jijnjh almetjigumie, jñh vijhte learohkh voeni-

ne. Sov reektehtsisnie Ukrainese seamma jaepien moenehtse vihtiesti daate öörnege lij «a commendable interpretation of a 'sufficient demand'».

Ukrainan krievenassh leah åajvahkommes seam-malaakan goh dah mah ööhpehtimmielaakesne § 3-2 gålmede lihtesne, reaktan bijre lierehtæmman saemien gielesne maadthskuvlesne, mij jeahtha raaste mij reaktam vadta lierehtæmman saemien gielesne gieleevtiedimmietjïelti jñh gielevitaaliseremetjïelti ålkoli lea luhkie learohkh, jñh unnemes govhte dejstie tjuerieh dagkeres lierehtimmie sijhtedh. Ööhpehtimmielaaken § 6-2 mubpien lihtsen mietie gaajhkh learohkh mah saemien lierehtimmien maadthskuvlesne åtneme, reaktam saemien lierehtæmman utnieh jaarhkelierehtimmesne.

Daah lihtsegh mielih byöroe ulmie årrodh saemien maanagierteftaalenasse tije doekoe leah akteraresne reaktine lierehtæmman ööhpehtimmielaakesne. Daennie ektiedimmesne daah lihtsegh vuaptastetieh dihte mij tjåadtje SP:sne 27. artihkelisnie jñh Maanakonvensjonen 30. artihkelisnie riektesisnie lea negatijvelaakan tjaalasovveme. Unnebelåhkoeh jñh aalkoeåålmegh eah edtjh reaktam sijjen gielese «nyöjhkesovvedh» Daennie ektiedimmesne EN:n åålmehreaktamonehtse daam jeahteme, tjaalegisnie General Comment no. 23 (1994), boelhke 6.1-6.2:

«Although article 27 is expressed in negative terms, that article, nevertheless, does recognize the existence of a 'right' and requires that it shall not be denied. [...] Although the rights protected under article 27 are individual rights, they depend in turn on the ability of the minority group to maintain its culture, language or religion. Accordingly, positive measures by States may also be necessary to protect the identity of a minority and the rights of its members to enjoy and develop their culture and language and to practice their religion, in community with the other members of the group.

Jalhts reakta hammoedamme goh individuelle, negatijve reakta, dle ojhte reakta mij vaarjelimmie daarpesje, jñh positijve råajvarimmie dagke aaj daerpies («may also be necessary») juktie gïeli gååvnesimmie vaarjelidh. Jñh dihte bööremes råajvarimmie dam darjodh, lea goh joe neebneme, saemien maanagieth.

Daah lihtsegh vihtesjedtie gaajhkh saemien gïelh hævhtaldihkie UNESCO:n mietie, jñh dan åvteste ij naan juerie positijve råajvarimmie daerpies juktie vaarjelidh daah gïelh gååvnesieh. UNESCO:n mietie noerhtesaemien hævhtaldihkie gieles, jñh julevsæmien jñh jaarjelsæmien joekoen hævhtaldihkie gïelh. Bidumsæmien, upmejesæmien jñh luvliesæmien/skoltesæmien eah vielie aktijve gïelh Nöörjesne UNESCO:n mietie, men dajvine gusnie daah gïelh aerpieviekien åtnasovveme, desnie jealajehtiemie barkeminie.

Jis nasjonaale reakta easkah gååvnese, dle ij staate maehtieh sierredidh gie dam åadtje vaallah religijov-

nen jallh gielen mietie, jis fuelhkieh dejtie seamma krïevenasside illieh. Reakta maanagiertesæjjan faamosne gaajhkide maanide Nöörjesne, v. maanagiertelaakine § 16. ILO-konvensjovnen nr.169 mietie aalkoeåålmegi jïh tjïerteåålmegi bijre jïjtjeraarehke staatine art. 2 (1) bokstaave a, staate diëdtem åtna hoksedh aalkoeåålmegh maehtieh

«benefit on an equal footing from the rights and opportunities which national laws and regulations grant to other members of the population.»

Dae j lïhtsegi vuajnoen mietie byöroe aaj reaktam maanagiertesæjjan faarhmestidh. Jis daaroen maanah reaktam maanagiertesæjjan utnieh mij dej ietningielem gorrede, dle saemien maanah aaj byöroeh reaktam maanagiertesæjjan utnedh mij dej ietningielem gorrede. Krïevenassh jis edtja nyöjhkedh maanagierte-faalenassem vedtedh mij saemien jïh daaroen ietningielem gorrede, byöroeh seamma årrodh.

Daah lïhtsegh vijriebasse NBS:se 2016:18 tsi-ehkie 9.5 vuesiehtieh, gusnie moenehtse tjaala:

«Moenehtse meala maanagierte-laake mujvies daan biejjien jïh ij nuekies åliedimmieh vedtieh gosse tjïelten diëdten bijre maanagierte-faalenassen åvteste saemien maanide. Moenehtse meala daerpies tjïelkebe jïh tjarkebe åliedimmieh tjïeltide vedtedh, saemiengie-leldh maanagierte-faalenassem saemien maanide faaledh.»

Moenehtse aaj tjaala:

«Moenehtse dååjroe saemien maanagierte-faalenasse daamtaj ij nuekie jïjnjem våaroehthimmiem åadtjoeh aktene gaertjes tjïelte-ekonomijesne, joekoen åarjelsaemien dajvine. Moenehtse vuajna mujvies njoelkedassi jïh mieriefinansieremen gaavhtan, dle voenges ekonomes våaroehthimmieh jïh jïjtjevyljehke skraejrieh vierhtiealmetijstie baajnehtieh guktie nasjonaale maanagierte-politihke giëtesåvva. Goh akte konsekvence maahta tjïelteste tjïeltese jeerehtidh mah reaktah saemien maanah jïh eejhtegh utnieh. Dam tjuaara ektiedimmesne vuejnedh dejnie nasjonaale diëdtine mij edtja sjïhteladtedh guktie saemieh maehtieh sijjen giëlgh gorredidh jïh evtiedidh. Beetnehdåarjoe saemien maanagierte-faalenasside edtja dam sâemiesmearan bueriedidh, men vååjnoe goh daate beetnehdåarjoe jeenjemaasth tseegkeme saemien maanagierte-faalenasside vaadtasåvva. Jalhts maahta vierhtieh ohtsedh daan beetnehdåarjoen baaktie orre maanagierte-faalenasside, dle vååjnoe goh geerve orre faalenassh tseegkedh, joekoen tjïeltine gusnie vaenie saemien maanah.»

Daah lïhtsegh vuaptastehtieh gyhtjelasse mejtie saemien maanah reaktam utnieh saemien maanagierte-faalenassese, aaj saemien dajvi ålkoli, lea gyhtjelasse mij joekoen vihkele saemien maanide jïh eejhtegidie, jïh giëlejalajehtiemasse. Daah lïhtsegh vuaptastehtieh reakta saemien maanagiertesæjjan ij

edth jearohke årrodh fierhten tjïelten ekonomijeste, men lea staateles diëdte.

Daah lïhtsegh vuaptastehtieh moenehtse NBS:sne 2016:18 tsiehkesne 9.5 tjaala stoerre jeerehtse gosse lea tjoemehtimmien bijre saemiengie-leldh maanagierten mietie tjïeltine. Moenehtse dan åvteste uvte-de tjïelti åliedimmieh differensieerdh:

«Sïejhmelaakan tjïelth, mah eah leah saemien giëledajvesne, sijhtieh vaenebe tjoemehtimmiem utnedh saemien maanagierte-faalenassen mietie, jïh geervebe utnedh saemien barkijh gaavnedh. Moenehtse dan gaavhtan vuajna maahta geerve sjïdtedh, jïh dan gaavhtan aaj geerve tjïrrehtidh, tjïeltide mah daan dajven ålkolen, saemiengie-leldh maanagierte-faalenassem faaledh. Seamma tjïjen vihkeles tjïrkedh saemien maanah mah tjïeltine saemien giëledajven ålkolen årroeh aaj faalenassem åadtjoeh saemiengie-leldh maanagierten bijre. Åejvienjoelkedassen mietie maam moenehtse uvte-de, dle gaajkhk tjïelth edthieh saemiengie-leldh ellie-stijjenfaalenassem maanagiertesne faaledh gaajhkide maanide jis eejhtegh dam sijhtieh. Tjïeltine saemien giëledajven ålkolen gusnie vaenie saemien maanah jïh eejhtegh saemien maanagierte-faalenassem sijhtieh, dle moenehtse veanhta dovne praktihkeles jïh pedagogeles fãantoej gaavhtan, maahta jïermijes årrodh saemiengie-leldh maanagiertem bielietijjenfaalenassine faaledh, vuesiehtimmien gaavhtan goh giëlebiesie jallh hospiteeremeöörnegi tjïrrh. Saaht guktie, dle eevre vihkeles saemiengie-leldh bielietijjenfaalenasse vadtasåvva nænnoes giëlemodelli mietie.»

Daah lïhtsegh vuaptastehtieh reerenasse Støre jaepien 2013 Bïevn. St 13 (2022–2023) Saemien giële, kultuvre jïh seabradahkejielede – Maahtoe jïh dåårrehtimmie maanagiertesne, maadthlierehtimmesne jïh jollebe ööhpehtimmesne, buektieji.

Daate lij voestes aejkien stoerredigkiebïevnesem buektieji mij dovne maahtoedaerpiesvoeten bijre maanagiertesne, skuvlesne jïh jollebe ööhpehtimmesne jïh dotkemisnie, jïh dåårrehtimmien bijre maanijste, learoehkijstie, studentijste jïh barkijijstie gaajhkide njeptjide ööhpehtimmiesysteemesne. Daah lïhtsegh vuaptastehtieh Saemiedigkie moenehtsen mielem haasta differansieeremen bijre tjïelten åliedimmijste stoerredigkiebïevnesisnie. Stoerredigkiebïevnesisnie tsiehkesne 3.1.5 Saemiedigkie tjaala:

«Saemiedigkie meala stööremes haesteme lea maanagierte-laake mujvies guktie lea daan biejjien. Maanagierte-laake ij saemien maanide reaktam vedtieh saemiengie-leldh maanagiertesæjjan jïh saemiengie-leldh maanagierte-faalenassese nænnoes giëlemodelli mietie saaht gusnie laantesne årroeh. Laake tjuaara tjïelkebe sjïdtedh guktie saemien giëlemaahtoe akte dejstie krïevenassijste barkijidie mah edthieh saemien maanagiertine barkedh, seammalaakan goh daaroen krïevenasse daaroen maanagiertine. Saemiedigkie dan åvteste uvte-de departemeente moenehtsem tseegkie

mij edtja jarkelimmieh maanagiértelaakesne vuarjasjidh, guktie saemien sisvege jñh kríevenasse saemien gielemaahtoen bijre barkiji luvnie maanagiértesne vääjnos jñh tjyölkehkábpoe sjædta.»

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh reerenasse Støre staatebudsjedtesne jaapan 2023 ajve uvtedi vierhtieh däärjodh namhtah maanagiértesæjjan gaajhkide maanide Finnmarhkesne jñh Noerhte-Romsesne, jalhts æjvietjñelkestimmie uvtelassese lij viehkiehtidh rääjvarimmiedajvem vielie fryøjstehke dajvine darjodh, gusnie årrodh jñh barkedh. Reerenasse Støre stoorredigkiebievnesisnie tsiehkesne 3.2.1 vuaptastehti Saemiedigkie ektie seabradahkelutnjemem saemien fuelhkide sijhti, jñh dan gaavhtan nænnoestamme däärjoem vedtedh saemien maanagiértide jñh goevtesidie mah reerenassen vääroehimmien ålkolen. Dan mænngan reerenasse Støre vihtiesti:

«Doh göökte öörnegh sijhtieh sinsitniem lissiehtidh jñh viehkiehtidh tjñelke syjhtedassh jñh ulmieh illedh, dovne reerenassen Hurdalsplattformesne jñh Saemiedigkien Biejjienaalkoe-bæjhkoehimmesne.»

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh Åelkiesbielien krirrie, Sosialistes Gårroehbielien krirrie, Rööpses jñh Gårroehbielien krirrie daam uvtelasse uvtedin gosse stoorredigkiebievnesem gjetedin Juvn. 473 S (2022–2023):

«Stoorredigkie reerenassem birrie rääjvarimmieh vuarjasjidh mah mæhtieh viehkiehtidh stoeredahkem jñh kvaliteetem faalenassine nænnoestehtedh saemien maanagiértine, jñh bäästede Stoorredægkan bætedh sjñehteslaakan. Vuarjasjimmie edtja dovne daaletje praksisem, meriesoejkesjem maanagiértide jñh maanagiértelaakem feerhmedh. Saemiedigkie edtja meatan vaaltasovvedh barkosne.»

Byjresekrirrie Doh Kruana, Kristeles Åålmehkrirrie jñh Pasientefokuse uvtelasse däärjedin, lissine dah mah uvtelasse uvtedin.

Daah lñhtsegh sijhtieh tjñertestidh daate uvtelasse, jñh ij guhte dejstie jeatjah uvtelassijste mah böötin, nænnoestamme sjñdti Stoorredigkeste, men nyøjhkesovvi reerenassekrirrijste. Aajnehke uvtelasse maam nænnoesti, lij stoorredigkiebievnesem lissine bæjedh protokollese, v. nænnoestimmie 757 (2022–2023).

Jalhts daelie gellie heaptoeh gäävnesieh mæhtedh sijjiem saemien maanagiértesne faaledh, gaajhkide saemien maanide mah dam vaajtelieh, daan nuelesne haestemh nuekies barkijh saemiengieleldh maahtojne gaavnedh, daah lñhtsegh mielih reerenasse byöroe guhkies ulmine utnedh maanagiértesijjiem saemien maanide faaledh nænnoes gielemodelli mietie, seam-malaakan goh reakta maam joe utnieh ööhpehtimmie-

laaken mietie, saht mejtie maana saemien dajvesne orre jallh ij.

Saemien dajvi ålkoli, tjñeltine gusnie tjomehtimmie ij nuekies stoorre guktie mæhtieh jñtse saemien maanagiérth tseegkedh, maahta vuesiehtimmien gaavhtan saemiengieleldh barkijh utnedh sâemies goevtesinie maanagiértesne. Mejtie sån maahta tjñjegaertjedamme dispensasjovnem kríevenasseste saemiengieleldh maahtoen bijre utnedh akten unnebelåhko-se barkijijstie gaertjedamme sertiestimmieboelhken, goh uvtedamme NBS:sne 2016:18 tsiehkesne 9.5. Jis dagkeres dispensasjovne vadtasåvva, byöroe moenehtsen mietie seamma tjñjen kríevedh barkije saemienkuvsjem vaalta seehtemebiejñien raejeste. Tjñeltine gusnie vaenie saemiestæjjah akte vuekie maahta årrodh åeliedimmiem stilledh tjñelti gaskemsh laavenjostedh jis dærpies, guktie maana saemiengieleldh maanagiértfaalenassem lñhkes tjñeltesne åådtje.

Åeniebasse daah lñhtsegh mielih reerenasse rääresjimmesne Saemiedigkine byöroe tjomehtehtemem saemien maanagiértfaalenassen mietie salkehtidh, dovne saemien dajvine jñh dej ålkoli, jñh bäästede Stoorredægkan bætedh soejkesjinie guktie edtja faalenassem evtiedidh tjomehtehtemen mietie.

Dæjnie goh väärome daah lñhtsegh dæjtie uvtelasside uvtedieh:

«Stoorredigkie reerenassem birrie tjomehtehtemem salkehtidh saemien maanagiértfaalenassen mietie, dovne saemien dajvine jñh saemien dajvi ålkoli, jñh bäästede Stoorredægkan bætedh soejkesjinie juktie faalenassem evtiedidh tjomehtehtemen mietie.»

«Stoorredigkie reerenassem birrie rääjvarimmieh vuarjasjidh mah mæhtieh viehkiehtidh stoeredahkem jñh kvaliteetem nænnoestehtedh faalenassine dejnie saemien maanagiértine, jñh bäästede Stoorredægkan bætedh sjñehteslaakan. Vuarjasjimmie edtja dovne daaletje praksisem, meriesoejkesjem maanagiértide jñh maanagiértelaakem feerhmedh. Saemiedigkie edtja meatan vaaltasovvedh barkosne.»

4.9.2 DÅARREHTIMMIE SAEMIENGIELELDH MAANAGIÉRTELOHKEHTÆJJIJSTE

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosialistes Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana vuaptastehtieh stoorre haesteme maanagiértbarkijh däärrehtidh saemiengieleldh maahtojne. Daah lñhtsegh vienhtieh maahta maereles årrodh ekonomeles skraejriem nuhtjedh däärrehtimmie saemiengieleldh almetjijstie lissiehtidh studijidie mah maanagiértelohkehtæjjah ööhpehtieh, gosse däärrehtimmiedaerpiesvoete gäävnese.

Dennie ektiedimmesne daah lihtsegh vuaptastehtieh Maahtoedepartemeente «Strategijem juktie aarhskuvlelohkehtæjjah maanagiértese däärrehtidh 2007–2011» darjoeji jaepien 2007, fierhtenjaapetje raa-jvarimmiesoejkesjigujmie. Jaepien 2015 nænnoestin bi-elieh maahtoeverhtijste skraejrine nuhtjedh juktie däärrehtimmiem lissiehtidh studijidie mah jienebh maanagiértelohkehtæjjah sjugniedieh.

Daah lihtsegh aaj vuaptastehtieh Saemiedigkie stipendeöörnegem reerie gaskem jeatjah studentide mah saemien maanagiértelohkehtæjjaööhpehtimmiem, siejhme maanagiértelohkehtæjjaööhpehtimmiem saemien profijline vaeltieh, jih siejhme maanagiértelohkehtæjjaööhpehtimmiem studentide mah elliesvihniesjimmiem/eksamenem utnieh saemien voestes- jallh mubpiengielesne jaarhkeööhpehtimmeste jallh plearoeh njeptjeste. Stipendeöörnege öörnesovveme voestes jallh mubpien vaaroehitimmiem mietie, jih man jijnjem stipendine åadtje jeerehte mejtie ööhpehtimmie voestes- jallh mubpie vaaroehitimmiem åtna. Jaepien 2024 stipende ööhpehtimmide mej voestes vaaroehitimmiem 25 000 kråvnah fierhten bieliējaepien elliestijjenstudentese, jih 10 000 kråvnah ööhpehtimmide mej mubpie vaaroehitimmiem.

Lissine daah lihtsegh daejrieh muvth tjielth jih fylhkentjietlth ektesne lissiestipendh faalehtieh lissine Saemiedigkien stipendeöörnegasse, dejni ulmine däärrehtimmiem lissiehtidh.

Daah lihtsegh mielih– goh lihtse liktemeprosessesne jih juktie däärrehtimmiem vielie lissiehtidh – maahta maereles årrodh joekehts ulmiestuvrelldh raa-jvarimmieh vuartasjidh juktie jienebh saemiengieledh studenth däärrehtidh. Akte vuesiehtimmie maahta årrodh staateles lissiestipendem vedtedh, maam Lånekasen reerie, saemiengieledh studentide mah daejtie ööhpehtimmide vaeltieh.

Daah lihtsegh aaj vuaptastehtieh maanagiértelaake § 27 krievenassem daaroen maehtesvoeti bijre stuvrehte ihke seehtemem maanagiértese åadtjodh. Paragraafen voestes lihtsen mietie almetjh mej jeatjah voestesgiele goh daaroen jih saemien, tjuerieh daaroen-pryövem vaeltedh jih A2 åadtjeme bieliēpyövesne tjaaleldh buektiemisnie jih B1 bieliēpyövesne lohke-megoerkesisnie, goltelimmiēgoerkesisnie jih njaalmeldh gaskesadtemisnie, jis edtjeh ihkuve jallh annjebodts seehtemem maanagiértese åadtjodh.

Maanagiértelaaken § 27 mubpien lihtsen mietie krievenasse daaroen-pryöven bijre voestes lihtsen mietie ij leah faamosne seehtemidie maanagiértine mah jeatjah gielem goh daaroen faelieh, jallh almetjidie mej sveerjen jallh danske gielem voestesgieleline utnieh. Seamkalaakan aaj seehtemidie maanagiértine mah jeatjah gielem goh daaroengielem faelieh. Paragraafen gålmeden lihtsen mietie maanagiérteaajhtere maahta

almetjh seehtedh mah eah krievenassem daaroengielese illh jis «pedagogeles jiermijes».

Gielekrievenassh maanagiértelaakese böötin 2018, gaskem jeatjah nænnoestimmien mietie 796 (2015–2016), gusnie Stoerredigkie reerenassem birri uvtelasse jarkelimmiem maanagiértelaakesne darjodh mah tjirkieh barkijh saemien maanagiértine saemien gielh haalvoeh. Daate lij guhkiebasse barkoe NBS:ste 2016:18, gusnie moenehtse gaskem jeatjah uvtede laakine vihtiestidh tjietlen lea diēdte saemiengieledh maanagiértefaalenassem faaledh nænnoes gielemodellen mietie.

Daan biejjien praktihkeles daerpiesvoete saemiengieledh ohtsijh Soemeste seehtedh, mah mejtie eah saemien voestesgieleline utnieh, men soemen voestesgieleline jih saemien mubpiengieeline, saemiengieledh maanagiértine, jis ohtsijh Nöörjeste fååtesieh jih jis ohtsijh fååtesieh mah saemien voestesgieleline utnieh.

Daah lihtsegh vuaptastehtieh gaertjiedimmiehjemmele § 27 mubpene lihtsesne bokstaave b, lutnjie-stimmiem vadt krievenasseste nöörjen maahtoen bijre gosse edtja almetjh barkose seehtedh maanagiértine mah faalenassem jeatjah gielesne vedtieh goh nöörjen. Jeatjah baakoejgumie, dle laake joe dam luhpede.

Daah lihtsegh lahtesidie barkijijstie sjyöhtehke maanagiértine vuesiehtieh. Dah soptsestieh ov-seekerevoete gååvnese guktie edtja gaertjiedimmiehjemmelidie guarkedh, jih mejtie maehtieh åtnasovvedh dej veajkoej soemengieledh ohtsijh saemien mubpiengieeline barkoem uhtsieh saemiengieledh maanagiértine. Dan gaavhtan aaj ovdaerpies jih slæjhtoes gæmhpoeh sjidtieh tjietli jih saemien maanagiérti gaskem, dejni joe krievije däärrehtimmieprosessine. Barkijh vaajtelieh tjielkebe biēvnesh tjietlide vadtasuvvieh dagkeres däärrehtimmie luhpie, guktie eah saemien maanagiérth barkijh gapsahtallh vyörtegs gielevierhtiejugumie dan åvteste tjietlth billieh sijjeh maam akt darjodh misse eah luhpiem utnieh.

Saemiedigkie tjierteste daerpies tjielkestidh gielemaahtoe lea akte dejstie krievenassijste maam barkijh utnieh jis edtjeh saemien maanagiértine barkedh, v. Biev. St. 13 (2022–2023) tsiehkie 3.1.5.

Biev. St. 13 tsiehkesne 3.2.3 Saemiedigkie tjaala:

«Akte laejhtehks bieliē lea maanagiérth saemien maanagiértesuerkesne haestemh utnieh saemiengieledh barkijh gaavnedh mah maahtoen barkojde maanagiértese utnieh. Saemien maanagiérth edtjeh, v. mieresoejkesjinie maanagiértese (2017), saemien æjviegieeline utnedh. Saemiedigkie biēvnesh meadtoej bijre mieresoejkesjen vööste åadtje fierhten biejjien, dan gaavhtan maanagiérth eah nuekies saemiengieledh maahtoen barkiji gaskem utnieh.»

Saemiedigkie vijriebasse tjierteste pedagogenorme maanagiértelaaken § 25 voernges haesteme sjædta saemiengieledh barkijh däärrehtidh, juktie dan gaavhtan saemien maanagiérth mejtie tjuerieh daaroengieledh

pedagogh seehtedh jis ij leah saemiengieleldh ohtsijh pedagogeles ööhpehtimmine. Saemiedigkie aaj tjaala:

«Dan gaavhtan stoerre gieeldh konsekvensh sjædta maanagiertese jñh maanaj saemiengieleldh evtiedæmman. Daaroengieleldh barkijigujmie maanagiertesne, saemien maanagierti ulmie viesjietåpoe sjædta. Dellie dam pedagogeles barkoem soejkesje jñh tjirrehte daaroengielesne, jñh barkijigujmie mah eah nuekies saemiengieleldh maahtoem utnieh, daaroen gieie jijtjereerije sjædta saemien maanagiertine. Nimhtie maanaj nuepie saemien vejtiestidh jñh nuhtjedh nåakebe sjædta maanagierteaarkebiejjien. Jis saemien maanah eah åadtjoeh sijjen saemien gielem gorredidh jñh evtiedidh saemien maanagiertine, dellie dihte amma jærhkeme daaroedehtiemistie.

Saemiedigkie meala saemien maanagiërth edtjeh seamma jijnjh, jallh jienebh pedagogh utnedh goh daaroen maanagiërth. Dan gaavhtan saemien maanagiërth daamtaj akte dejstie vaenie saemiengieleldh sijijiste jñh institusjovnijste mejtie saemien maanah aarkebiejjien utnieh, dle maaje daerpies nænnoesåbpoe pedagogeles barkojne juktie maanagiërtem saemiengieleldh utniehtidh, jñh tjielke giejealajehtemem jñh gieleevtiedimmiem gorredidh saemien maanaj luvnie.»

Saemiedigkie aktem naa geerve tsiehkem æhpie-dahta. Dennie aktene bielesne maahta geervebe sjidtedh saemiengieleldh pedagogeles åvtehhk seehtedh pedagogenormen gaavhtan. Dennie mubpene bielesne stinkes pedagogeles barkoe daerpies saemien maanaj gieleevtiedimmiem tjirkedh, mah vaenie jeatjah saemiengieleldh sijjeh aarkebiejjien utnieh.

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana mielih maahta maereles årrodh æniebasse dispensasjovnuepiem vedtedh pedagogenormeste, dej veajkoej gosse daaroengieleldh ohtsijh pedagogeles ööhpehtimmine, jñh saemiengieleldh ohtsijh pedagogeles ööhpehtimmiem namhtah. Jeatjah vuekie maahta årrodh ij dagkeres dispensasjovnem vedtedh, men lissine saemiengieleldh lissievierhtiem seehtedh mij edtja dejnie daaroengieleldh pedagogine lïhke laavenjostedh, juktie dam pedagogeles barkoem maanagiertesne soejkesjidh jñh tjirrehtidh.

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana Maahtoedepartemeentem jñh Saemiedigkiem haasta dan bijre rääresjidh, dejnie ulmine vuekieh gaavnedh mah dovne maanaj reaktam tjirkieh pedagogeles maehteles maanagierteabarkijigujmie årrodh jñh dej daerpiesvoeth gielem evtiedidh.

Guhkiebasse ulmie tjuaara daej lïhtsegi vuajnoen mietieseamma jijnjh pedagogh saemiengieleldh maanagiertine årrodh goh daaroengieleldh maanagiertine, juktie gaajhkh maanah, saagt magkeres vestesgielem utnieh, reaktam utnieh pedagogeles maehteles maanagierteabarkijh dåastodh.

Dæjnie goh vâarome daah lïhtsegh dæjtie uvtelassise uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie giehtjedidh guktie praktiseereme maanagiertealaakeste § 27 lea, jñh rääresjimmesne Saemiedigkine vuarjasjidh mejtie daerpies bievnesepriviem tjiektide seedtedh mij dam tjierteste.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie bäästede Stoerredægkan bætedh laakeuvtelassine mij tjirkie maanagiertealaaken § 27 mieriesoejkesjem speejjelde saemiengieleldh maanagiertide gosse krievenassh åtna saemien gielemahtelesvoeti bijre maanagierten barkiji luvnie. Saemiedigkie edtja meatan vaaltasovvedh barkosne.»

4.9.3 MAADTHLÏEREHTIMMIE

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana vuaptastehtieh hijven gielelierehtimmie skuvlesne lea voernges vierhtie dovne gosse saemiengieleldh maanaj gieleevtiedimmiem dâarjedidh, jñh saemien daaroengieleldh maanaj reaktam tjirkedh jijtse ietniengielem lieredh.

Daah lïhtsegh vuaptastehtieh, ööhpehtimmielaaken § 3-2 gâalmeden lïhtsen mietie reakta lierehtæmman saemien gielesne jeatjah tjiektine goh gieleevtiedimmie- jñh giejealajehtemetjietline faamose bâata dastegh luhkie learohkh dam krievieh.

Daah lïhtsegh mielih seammalaakan goh Saemiedigkie jñh NIM daate lãhkoe fer jolle, jñh byöroe dam giehpiedidh golme learohkidie.

Daah lïhtsegh aaj lahtesasse Árran julevsaemien jarngeste vuesehte, gusnie tjiertestieh:

«Dennie staateles maakseme skuvlestruktuvresne saemien lierehtæmman Nöörjesne, dle tjielke joekeh-tsh dej ovmessie saemien dajvi gaskem. Mearan gellie skuvlh jñh institusjovnh gâåvnesieh mah edtjeh noerhtesaemien jñh åarjelsaemien gielem jñh kultuvrem eadtjoestidh jñh vaarjelidh, dle jeatjahlaakan julevsaemien gielese jñh dajvese. Noerhtesaemien dajvine skuvlh tseegkesovveme goh Saemien jaarhkeskuvle Karasjohkesne, Saemien jaarhkeskuvle jñh båtsoeskuvle Guovda-geaidnusne, jñh Saemieskuvle Målselvesne. Seam-malaakan institusjovnh åarjelsaemien dajvesne gâåvnesieh, goh Åarjelsaemien vierhtiesåafoe Aarbortesne mij gaskem jeatjah maajhööhpehtimmiem faala julevsaemien gielesne lohkehtæjajgumie Árranisnie, jñh Åarjelsaemiej skuvle Snåasesne. Byöroe vuaptasteh-

tedh eah seamma sáarhts institusjovnh jñh skuvlh julevsaemien gielesne jñh kultuvrese gáávnesn maadthskuvlen jñh jáarhkeskuvlen njeptjesne.»

Daah lñhtsegh sijhtieh tjñertestidh staateles finansieereme saemiengieledh maadthskuvlijste jñh jáarhkeskuvlijste eevre vihkeles gosse gielegealajehtiemie barka. Daah lñhtsegh sijhtieh tjñertestidh julevsaemien gielege joekoen hávhtaldihkie, jñh dan ávteste darpies tjarke barkedh julevsaemien gielem ööhpehtimiesuerkesne lutnjedh.

Daah lñhtsegh sijhtieh tjñertestidh hijven lierehtimmiemodellh voernges gielegierehtimmesne. Jis barka guktie hijven saemienlierehtimmie skuvlesne, dle aelhkebe sjædta lohkehtæjjah jñh jeatjah barkijh mænngan däärhtidh mej maahtoe saemien gieline.

NBS:sne 2016:18 moenehtse tsiehkesne 10.1 daam dæriesmoeretjñelkestimmiem vadta viesjiesvoeti biñre gielegierehtimmesne skuvlesne:

«Moenehtsen mietie æjviehaesteme maadthlierehtimmiem sisnjelen lea saemien learohkh eah sijjen reaktam áadtjoeh lierehtæmman saemien gielesne. Fáantoeh leah gellielaaketj, men dah dovne baahntsemen biñre lohkehtæjjide reaktoe maahtojne, faatoes ekonomeles vierhtiej biñre jñh staateles njoelkedassi biñre mah eah sjiehtedamme haestiemidie. Lissine dle ellies jñh iktedamme öörnege fáåtese gubpede skuvleaahterh maehtieh biñkedimmiem jñh däärjoem áadtjodh gosse saemien lierehtimmine berkieh.»

Vijriebasse moenehtse tjaala:

«Saemien pedagogeles byjrese lea guhkciem gaske-sem átneme pedagogeles byjresigumie jeatjah unnebelåhkoeseabradahkine abpe veartenisnie, jñh digkiedimmieh gielegierehtimmiemyhtjelassi biñre jarngesne orreme. Dæriesmoere mubpiegielegierehtimmine unnebelåhkoegieline stoorre orreme gaajhkene lehkesne. Dah mah guhkemes báateme dæriesmoerem loetedh, nænnoes guektiengieledh lierehtimmiemodellh sjiehtesjamme mubpiengielegierehtimmesne maanide mah jienebelåhkoegielem voestes gieline jñh unnebelåhkoegielem mubpiengieline utnieh. Goh vuesiehtimmiem gaavhtan mæorigiele New Zealaantesne, walisiske gielege Storbritannijesne jñh baskijengiele Spanijesne. Saemien dajvine Nöörjesne eah nænnoes gielemodellh átnasovveme mubpiengielegierehtimmesne, bieleden ajve naan gille projektine.»

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh akte dejstie jeenjemes átasovveme typologijijste guektiengieledh lierehtæmman gaskenasjonaale njeptjesne, lea typologije maam dihte britiske dotkije Colin Baker evtiedamme. Dihte guektiengieledh lierehtimmiem göökte modellide juaka, mejtie viesjies jñh nænnoes guektiengieledh lierehtimmiemodellh gohtje. Nænnoes gielemodelle lea dam maam Baker «immersion» gohtje, jñh mij daaroengielesne «gielebiesie» gohtjesávva. Daate sæjhta jiehtedh unnebelåhkoegiele maam edtja lierehdh, tjuaara klaassetjiehtjelisnie átnasovvedh aaj jeatjah gieline goh gielefaagesne. Viesjies modelle lea

Bakeren mietie lierehtimmiem gusnie ajve ööhpehtimmiem unnebelåhkoegielesne naan tæjmoej váhkoen, jñh gaajkhk jeatjah ööhpehtimmiem jñh gaskesadteme jienebelåhkoegielesne.

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh learohkh mah reaktam utnieh lierehtæmman saemien gielesne, reaktam utnieh dagkeres lierehtimmiem jeatjah vuekiej mietie áadtjodh gosse lierehtimmiem ij maehtieh skuvlesne vadtasovvedh gusnie leah learohkh. Daate sæjhta jiehtedh skuvleaahtere mij ij lohkehtæjjah utnieh mah maehtieh saemien gielegierehtimmiem vedtedh, tjuaara saemien lierehtimmiem sov learohkiedie faaledh jeatjah lierehtimmienvuekiej tjñrrh, goh maajhööhphehtimmiem, intensijveööhpehtimmiem jallh laejrieskuvle. Skuvleaahtere diædtem átna fierhten learohken lierehtimmiem ávteste, jallhts dienesjem jeatjah faalijijstie æestieh.

Dan gaavhtan lohkehtæjjah fáåtesieh mah maehtieh saemiengielem jñh saemiengielesne lierehtidh, jñh dan gaavhtan stoorre gåhkoeh learohki gaskem, dle jenenh learohkh saemien lierehtimmiem maajhööhphehtimmiem tjñrrh utnieh. Daah lñhtsegh vuaptastehtieh reektehtse jaepeste 2012, «Saemien maajhööhphehtimmiem tjñrrh», golme maajhööhphehtimmiemodellide vuesiehte saemien gielesne. Akte modelle lea maajhööhphehtimmiem aktanamme göökte jallh golme gaavnedimmiejgumie mejtie faalije öörnne. Mubpie lea maajhööhphehtimmiem aktanamme hospiteeremeöörneginie faaljeskuvlesne, jñh gåalmede lea maajhööhphehtimmiem jeatjah lissieöörnegen namhtah.

Daah lñhtsegh vijriebasse vuaptastehtieh reektehtse vihteste, reakta meatan árrodh gaavnedimmine tjuaara lissine bátedh reaktese siejhme nænnoestamme tæjmojde. Tjuaara gaavnedimmiem vuejnedh goh illedahke staaten æeliedimmijste Maadthlaaken § 108 mietie, lissine dam maam ööhpehtimmielaake stillie. Reektehtse aaj vihteste byöroe jienebh fierhtenjaapetje gaavnedimmieh öörnedh áarjelsaemien learohkiedie goh dejtie jeatjah learohkedæhkide.

Daah lñhtsegh aaj vuaptastehtieh, gosse Saemiedigkie prosjektem Saemien maanah orre pedagogeles tjiehtjelinie (SáMOS) tjñrrehti, dle barkoedæhkiem nammoehhti njoktjen 2021, man mandaate lij nænnoes gielemodellh saemien ektiedimmesne defineeredh, jñh faageles vuarjasjimmieh jñh juvnehtimmieh buektedh átnoen biñre nænnoes gielemodellijste saemiengieledh maanagiertine jñh skuvline. Reektehtse «Nænnoes gielemodellh» Saemiedægkan deellesovvi 2022. Reektehtsen voestes bielien mietie, kapihtelisnie 4.1 tjåådtje:

«Baker (1993) jienebh viesjies gielemodellh buerkiestamme, men ajve akte Saepmesne átnasávva dælie, gidtjh dihte maam Baker mainstream bilingualmodelle gohtje. Todal dam ammesgielemodelle daaroengielesne gohtje. Barkoedæhkie veeljeme dam gååjhkedimmiemodelle gåhtjodh, juktie daejnie modelline

saemien onn'ohtje bielië maanagierten jallh skuvlen darjomijstie, eevre goh gääjhkehtsh dogh daagkh.

Saemien ektiedimmesne daate sæjhta jiehtedh abpe faalenasse rijhken gielesne, jñh ööhpehtimmie saemiengielesne jñh átnoe saemien gielesne ajve gaertjedamme bodti. Saemiengiele objekte ööhpehtæmman: gielelierehtimmie jallh gielebodth ikth jallh göökth våhkoen, men saemien ij leah gaskesadtemegiele. Jalhts ulmie lea maana edtja saemiengieleldh sjïdtedh, dle dååjrehtimmieh Saepmeste jñh jeatjah unnebegieleldh seabradahkijste vusesiehtie ij ulmiem jaksh daejnie modelline, illedahke sijjeste gaertjedamme gielemah-telesvoeth.»

Reektehtsen 6. kapihtelisnie tjåådtje

«Barkoedåehkien våarome barkose lea orreme faalenassi ulmie saemien maanide jñh noeride tjuerieh produktijve saemiengielevoete árrodh: akte gieletsiehkie gusnie maanah tjïelke saemien gielem utnieh, dah saemien jïjtjevieltien nuhtjeh goh ðirrege ovmesse tsiehkine, dovne lieremasse jñh gaskesadtemasse, jñh ánttji mæhtieh aaj saemiengielesne tjæledh. Dam maahta buektiehtidh ajve viehkine nænnoes gielemodellijste.»

Daah lih tsegh vuaptastehtieh, 3. kapihtelisnie «Organisatovreles bieliëh nænnoes gielemodelline» desnie faktovrh goerehte mah sjïehteladtemem gielefaalenassijste doehtede, amma doh organisatovreles bieliëh. Desnie tjïerteste aajhteren jallh faalijen ellies diëdte joekoen vihkele. Desnie aaj tjïerteste edtja dejtie saemiengieleldh maanagierte- jñh skuvlefaalenasside soejkesjidh, iktedidh jñh vuarjasjidh institusjonelle jñh strukturelle njeptjesne. Ij edtijh fierhte barkije jallh eejhtege dam ellies diëdtem utnedh, dam aajhtere edtja utnedh.

Daah lih tsegh aaj vuaptastehtieh, gosse ööhpehtimmielaakem jeatjahtehtin 2024 § 3-2 lierehtimmien bijre saemien gielesne govhtede lih tsesne, dle tjïerteste tjïelte edtja bieliem lierehtimmeste saemien gielesne faaledh saemiengieleldh byjresisnie jis daerpies ihke lierehtimmie pedagogeles eensij sædta. Prop. 57 L (2022–2023) reaktam pedagogeles eensij lierehtæmman naemhtie tjïelkeste:

«Govhtede lih tsen mietie tjïelte edtja bieliem lierehtimmeste saemien gielesne saemiengieleldh byjresisnie faaledh jis daerpies pedagogeles eensij lierehtimmiem tjirkedh. Njoelkedasse joekoen dej tsiehkij bijre gosse saemien lierehtimmie maajhööheptimmie vadtasåvva, vuartsjñh § 14-4. Tjïelth tjuerieh tjïelke vuarjasjimmiem darjodh mejtie lierehtimmie saemiengieleldh byjresisnie daerpies, ihke lierehtimmie edtja pedagogeles eensij sjïdtedh. Dellie tjïelte tjuaara krööhkedh learohkh reaktah utnieh jñh skuvleaahtere diëdth jeatjah paragraafi mietie átna daennie laakesne, v. maaje laakeuvtelassine 11. kapihtelisnie mij gaskem jeatjah reaktam vadta intensijve lierehtæmman, jñh 12. kapih-

tele mij njoelkedassi bijre skuvlebyjresisnie. Learohken állesth lierehtimmiefaalenasse muana guktie sædta.

Guktie 'daerpies' toelhkeste, ij edtijh byjnetje mieride gárreredidh, goh man gellie jeatjebh dajvesne saemiestieh, ekonomije jallh vierhtieh. Edtja vuarjasjidh mejtie lierehtimmie saemiengieleldh byjresisnie daerpies ihke learohkh mah lierehtimmiem maajhööhpehtimmien tjïrrh áadtjoeh, edtijeh pedagogeles eensij lierehtimmiem áadtjodh jñh dan gaavhtan maahtooulmide learoesejkesjisnie jaksedh.

Man stoorre bieliëh dehtie saemien lierehtimmeste daerpies saemiengieleldh byjresisnie vedtedh, lea vuarjasjimmiem mietie mejtie ðihte lierehtimmie learohke áadtje våaromem vadta maahtooulmide learoesejkesjisnie jaksedh jallh ij. Vuarjasjidh mij daerpies ihke lierehtimmie edtja pedagogeles eensij árrodh, lea vuarjasjimmiem laaken mietie maam vaaksjomefaamoe jñh dåapmastovle mæhtieh ellieslaakan pryövedh.

'Saemiengieleldh byjrese' lea ektie ðiejvese darjoe midie goh gielegaavnedimmieh, gielebiesie, hospiteereme, guessine jñh látnoehtimmie. Tjïelte maahta vuarjasjidh mah darjomh mah saemiengieleldh byjresen nuaan bætieh.»

Daah lih tsegh mieliëh vihkeles tjïertestidh ávtelhbarkojne tjïelkelaakan tjåådtje byjnetje mierieh goh ekonomije jñh vierhtieh eah gæssie gænnah áadtjoeht sjïekenisnie árrodh saemien learohkh eah pedagogeles eensij lierehtimmiem áadtjoeh. Dae j lih tsegi vuajnoen mietie lierehtimmie pedagogeles eensij jis nænnoes gielemodelli mietie vadtasåvva. Dae j lih tsegi mielen mietie byöroe salkehtidh mejtie edtja dam laaketeekstesne tjïertestidh. Dae j lih tsegi vuajnoen mietie skuvleaahtere byöroe diëdtem utnedh saemien lierehtimmiem faaledh aaj naan jeatjah skuvlefaagine goh saemien. Ij ajve saemien learohkh lierehtimmiem nænnoes gielemodellen mietie áadtjoeh, men sååjhtoe aaj jienebh saemien lohkehtæjjah guhkebem barkosne sjïdteht, juktie mæhtieh stuerebe barkoebröökem barkoefaaliijstie áadtjodh. Daah lih tsegh sijhtieh aaj tjïertestidh man vihkeles lea learohkh mah digitaale ööhpehtimmiem áadtjoeh aaj baahsemem lohkehtæjjese jallh klakhese utnieh sijjen fysiske learoebjresisnie.

Daennie ektiedimmesne daah lih tsegh govlehtimmielahtesasse Saemien jolleskuvleste vusesiehtieh, gusnie tjåådtje:

«Saemien seabradahken ulmie tjuaara árrodh maanah jñh noerh saemien guarkah jñh soptsehtieh, veeljeh gaskemsh saemiestidh, jñh iemie sædta saemiengielesne tjæledh.»

Akte vihkeles ráajvarimmie jis edtja daam ulmiem jaksedh lea nænnoes gielelierememodelle [...]. Daate kreava maanagiërth jñh skuvlen aajhterh jñh barkijh lierehtimmiem, goerehtalleme- jñh vuarjasjimmiedirregh

jih jaabnan fulkesimmiem áadtjoeh. Ihke nænnoes gie-
lelierememodellh edtjeh strukturellelaakan tseeg-
kesovvedh, jih ij fierhten barkijen eadtjohkevoetem
krievedh, dle dah mah diedtem utnieh faalenasside so-
ejkesjidh, tjuerieh diedtem utnedh dejtie tjirrehtidh.

Saemien maajhööheptimmesne geerve nænnoes
gielelierememodellh tjirrehtidh. Faalenasse göökte sae-
mientæjmoejgumie vâhkoen ââpsen vaenie jis maana
mij ij saemien hiejmegieline utnieh, edtja buektiehtidh
saemien eadtjohkelaakan nuhtjedh. Juktie lierehtim-
miemodellem dan nænnoes darjodh goh gâarede, dle
daerpies öörneginie gusnie learohkh mah saemien
maajhööheptimmiem áadtjoeh, aaj lierehtimmiem
áadtjoeh saemien gielesne naan jeatjah skuvlefaagine
goh saemien. Tjuara learohki hospiteeremem saemi-
engieleldh byjresinie lissiehtidh, jih dam tjielke gie-
leldh ulmiejgumie soejkesjidh. Tjuara fysiske gaavne-
dimmieh saemiengieleldh learohkiedie gieeldh voer-
kesvoetine soejkesjidh jih dejtie lissiehtidh. Vihkeles
maanagiërth jih skuvlh abpe laantesne vielie bievnesh
faalasuvvieh saemiej jih saemien gieli bijre.

Daah lîhtsegh aaj vuaptastehtieh beetnehdâar-
joeöörnege saemien gielese maadthskuvlesne dælie
ryöknesâvva vâhkoetæjmoelâhkoen mietie, bievnesh
mietie Maadthskuvlen statistihkesysteemesne learoh-
kelâhkoen bijre, joekedamme gieleveeljemidie voestes-
giele jih mubpiengiele. Prop. 1 S (2022–2023) 10. tsieh-
kesne meehtimh lohkedh Maahtoedepartemeente
sæjhta aerviedimmienjoelkedasside dâarjose saemien
lierehtæmman jarkelidh, guktie tjiektide vielie seam-
malaakan gietede. Dâarjose saemien gielese maadt-
hskuvlesne ektie ryökneide tjiektide reeremedajven sisn-
jelen jih âlkolen. Jâarhkeskuvlen lierehtæmman lea jijtse
ryöknedimmiemodelle gusnie fierhte skuvle, sijjeste
fylhke, ryöknesâvva goh jijtjeraarehke ektievoete

Daah lîhtsegh mielieh dihte juridihkeles mieri-
evierhkie jih doh ekonomes dâarjose ektiesne tjuerieh
darjodh guktie skuvleaahtere hospiteeremem saemi-
engieleldh byjresinie sjiehteladta, jih ellieslaakan
maaksa learohki âvteste mah saemien maajhööhep-
timmiem áadtjoeh nænnoes gielemodelli mietie.
Daah lîhtsegh mielieh fer gellie vuesiehtimmieh,
aaj urrebe tijjen, saemien learohkh eah ööhpehtim-
miem áadtjoeh misse reaktam utnieh. Vuesiehtimmien
gaavhtan learohkh mah dâarjose skuvleaahtere jeakta
skuvlese fer dovres feelemen jih hospiteeremem âvteste
maeksedh.

Daah lîhtsegh aaj vuaptastehtieh Sosialisteles
Gârroehbielien krirrie, Rööpses jih Gârroehbielien krir-
rie daam uvtelassem uvtedin gietedimmesne Bievn. St.
13 (2022–2023) v. Juvn. 473 S (2022–2023):

«Stoerredigkie reerenassem birrie bââstede Stoerre-
dægkan bâtedh soejkesjinie akten nasjonaale vea-
man skuvlide saemien learohkigumie.»

Byjresekrirrie Doh Kruana, Kristeles ââlmehkrirrie
jih Pasientefokuse uvtelassem dâarjoejin, lissine dah
mah uvtelassem buektiejin.

Goh vâarome uvtelasese daah lîhtsegh Sae-
miedigkien mîerhkesjæmman vuesiehtieh stoerredig-
kiebievneshisnie tsiehkesne 2.2.8 daerpiesvoeten bijre
dagkeres viermiem utnedh:

«Skuvlen guektiengiërth mandaate, eeleddh jih ööh-
pehtidh, hævvi aaj saemien skuvlen bijre. Dihte gaskem
jeatjah sæjhta jiektedh lierehtimmiefaalenasse joekoen
saemien gielesne goh eelemefaage, men aaj lierehtim-
mie dejnie jeatjah faagine, edtja saemien kultuvreaar-
voeh vâaroeminie utnedh.»

Daan vihkeles prinsihpen gaavhtan, Saemiedigkie
vuajna daerpies nasjonaale viermiem skuvli gaskem tse-
egkedh gusnie jeenjeh saemien learohkh, guktie maeh-
tieh dâarjosemmieh juekedh jih ektiesne dam saemien
skuvlem evtiedidh. Dagkeres viermie sâan aaj nuhteligs
dejtie gellie lohkehtæjjide reeremedajven âlkolen, mah
eah saemien faagebyjresem utnieh mejnie maehhtieh
laavenjostedh jih dâarjose utnedh gosse oktegh dom-
toeh sijjen faagesuerkien sisnjelen. Saemiedigkie vier-
miem saemien lohkehtæjjide maaksa, NetSam. Saemie-
digkie uvtede departemeente huksie Netsam bieline
sjædta dehtie nasjonaale viermeste.»

Daah lîhtsegh annje mielieh daerpies dagkeres
viermiem tseegkedh, aaj dejnie guektiengiërth tjiekt-
estimmie, hijven learohkiedie sjædta seamma tijjen
goh lohkehtæjjaj barkoetsiehkiem buerede.

Gosse lea learohki bijre mah ööhpehtimmiem
skuvlesne utnieh, dle daah lîhtsegh mielieh daer-
pies guhkies soejkesjem evtiedidh tseegkemen bijre jie-
nebh saemien profijleskuvlijste, jih nuepiem vuarta-
sjidh saemien klaassh tseegkedh staarine gusnie learoh-
kelâhkoen dam dâarjose, aaj saemien gieli reeremeda-
jven âlkolen.

Daah lîhtsegh sijhtieh tjierstedidh gaajhkh
tjietlh jih fylhkentjietlh sjiere diedtem utnieh saemien
learohkh lierehtimmiefaalenasse hijven kvaliteetine
áadtjoeh. Daah lîhtsegh mielieh daerpies dejtie sae-
mien maahtoebyjresidie nænnoestehtedh, jih baahtse-
mem dejtie vedtedh jieniebidie learohkiedie. Daah
lîhtsegh Håbmeren tjietlese jih Knut Hamsunen jâar-
hkeskuvlese vuesiehtieh, jih mielieh daerpies vuarjasjidh
mejtie edtja jieniebh saemien profijleskuvlh tseegkedh
nænnoes saemiengieleldh byjresinie. Daah lîhtsegh
mielieh vihkeles departemeente Saemiedigkine ektine
vuarjesje guktie staate maahta dejnie viehkiehtidh. Pro-
fijleskuvlh maehhtieh learohkiedie dovne reeremedajven
sisnjelen jih âlkolen, baahtsemem saemien gielemaahto-
se jih kultuvrese vedtedh fysiske jih digitaale ööhpehtim-
mien tjirrh, jih hospiteereme boelhkine.

Daah lîhtsegh aaj vuaptastehtieh moenehtse
NBS:sne 2016:18 tsiehkesne 10.3.1 tjiersteste statistihke
vuesiehte ohtje ânnanimmie orreme learohkelâhkosne
mah saemien voestesgieline veeljeh mænngan Maah-
toelutnjemem sjiehtesjin. Saemien mubpiengielese

ännanimmie stuerebe orreme. Learohkelåhkoe mij saemien gielem jaarhkelierehtimmesne vaalta, naa jiebne orreme, men jienebh learohkh saemien mubpiengieline veeljeh goh voestesgieline. Daah lĩhtsegh govlehtimmielahtesasse vusesiehtieh tjielten åvtehkistie Deatnun tjieltesne, mij sæjhta saemien mubpiengieline maadthskuvlesne lutnjedh. Govlehtimmielahtesisnie tjielten åejvie tjaala:

«Gosse vaenie learohkh naa siejhme golhpes-tæjjadåehkieh jĩh learohkh mah lierehtimmiem gellie jaepieh åådtjeme pleentesuvvieh seamma dæhkesne, guktie golhpestæjjah gaarvanieh jĩh dah mah gåhkese båtame tjuerieh dam seamma gellien æjkien darjodh. Dan gaavhtan eah learohkh haalvemem dååjrh, jĩh ij gan evtiedimmiem – jĩh orrijieh. Gellie jĩh noereme fåantoeh man åvteste naemhtie, men digkiedimmie daan bjiere daamtajommes buerkiestimmine nåhka man åvteste naemhtie, bieleden konklusjovnh jĩh raa-jvarimmieh gaavnedh mah maehtieh barkoem guhkiesse evtiedidh.»

Daah lĩhtsegh vuaptastehtieh tjielten åejvie dan mænngan gellie tjielke uvtelassh buakta raa-jvarim-mide mejgumie maahta nierhkedh. Tjielten åejvie me-la byöroe prosjektine nierhkedh juktie buerebe illeda-hkh åadtjodh, jĩh jienebh mah saemien mubpiengieline tjiirrehtieh (saemien 2 jĩh 3), mij lea vukiej, maahto-elutnjemen, learoeverhtieh jĩh jeatjah vierhtiedærpie-svoeti bjiere. Dan mænngan byöroe raa-jvarimmiejgumie nierhkedh, jĩh reektedh man rad-tjoes leah, vusesiehtimmiem gaavhtan jijtse bieliem sae-mien 2 jĩh 3 bjiere utnedh skuvlen tsiehkierেকেত্ৰিস্তি মাam tjielten ståvroeh fierhten jaepien gietede.

Daah lĩhtsegh tsiehkies bjiere daejrieh, aaj urre-be tjiien, gosse learohkh dååjreme saemien lierehtim-mie hijven orreme maadthskuvlesne, men dæriesmo-erh sjidteme jaarhkelierehtimmesne. Vusesiehtimmiem gaavhtan dle skuvle learohkem birreme pryövem dar-jodh gosse jaarhkeskuvlem aalkeme juktie vuejnedh mejtie daaroen nuekies hijven maahta, guktie maahta siejhme lierehtimmiem fulkedh, dan gaavhtan saemien ietniengieline åtna – jalhts eevre tjielke õõheptimmie-laakesne § 3-6 ajve learohkh mah eah daaroen jallh sae-mien ietniengieline utnieh edtjeh dagkerh pryöv h va-elledh. Dagkerh vusesiehtimmiem vusesiehtieh skuvleå-eyvieh jĩh barkijh vaenie daajroem laaken bjiere utnieh.

Jeatjah teema mij daamtaj jæjhta lea saemien learo-hkh dååjroeh skuvleåvtekh saemienõõheptimmiem åajaldieh gosse edtjeh skuvlejaepiem jĩh tæjmoeso-ekjesjidie soekjesjidh. Dan gaavhtan daamtaj geerve sjædta õõheptimmiem jeatjah faagigumie iktedidh, jĩh iehkiedasse biejesåvva jĩh learohken astoetijeste vaalta, naakede maam dovne Õõheptimmiesiebrie jĩh saemien eejhtegeviermiej tjiertestamme. Naan æjkien õõheptimmie seamma tjiien goh daaroenõõheptim-mie sjædta, guktie learohke noerhkesåvva veeljedh mejtie edtja saemienõõheptimmiem orrijidh jallh

daaroengielem privatistine vaeltedh. Lissine dle skuvle-åvtekh naan æjkien åajaldieh kröõhkedh learohkh mah barkoefaagh, olkese seedtesuvvieh praksisem ut-nedh, dejnie konsekvensine daah learohkh jijnjem sae-mienõõheptimmeste dessieh.

Daah lĩhtsegh mielih eevre daerpies salkeh-tidh man åvteste learohkh saemien gielesierehtimmes-ne maadthskuvlesne orrijieh, jĩh reerenasse jĩh Stoerre-digkie byöroeh aktesi vyöki ulmiem tseegkedh dam ne-gativje evtiedimmiem vuastalidh tjielke raa-jvarim-miejgumie.

Daah lĩhtsegh mielih tjuaara gaatoedæriesmo-erem saemienõõheptimmesne dæriesmoerine ektine vuejnedh, jijnjh saemien lohkehtæjjah veeljeh barko-em laehpedh. Daah lĩhtsegh vuaptastehtieh Saemi-en goevtese Õõheptimmiesiebresne voejhkelamme fåantojde daase goerehtidh, jĩh dah gaavneme fåantoe jeenjemasth lea saemien lohkehtæjjah daamtaj oktegh berkieh jĩh diedtem utnieh learohki åvteste 1. daltesis-tie 10. daltesasse, seamma tjiien goh tjuerieh sjiehte-damme barkoeh jijtje evtiedidh faatoes learoeverhtieh gaavhtan. Daan gaavhtan gellie lohkehtæjjah tjoevke-sem gåabpaginie bieline buelieh, jĩh dle barkoem lae-hpieh, naakede mij aaj kvaliteetem jĩh kontinueetiem gielesierehtimmesne baajnehte fierhten learoehkasse.

Daah lĩhtsegh aaj mielih daerpies soekjesjem evtiedidh guktie edtja öörnegem Saemien tsiegligumie nænnoestehtedh. Saemien tsieglh leah studenth mah bjiere Nöörjem fealadie saemiej bjiere håaloeh, uvtemes jaarhkeskuvline, juktie daajroem saemiej jĩh saemien tsiehkies bjiere lissiehtidh noeri gaskem Nöörjesne. Sae-mien tsiegleöörnegen ulmie lea dialogem saemien noe-ri jĩh jeatjah noeri gaskem sjugniedidh, jĩh viehkietidh etnihkeles sierredimmiem vuastalidh. Tsiegl dæarjoe ussedamme goh lissie daaletje lierehtæmman, jĩh õõheptimmie learoesoekjesji mietie nöörjen skuvlesne, saemien identiteeten, kultuvren jĩh seabradahken bjiere. Daah lĩhtsegh mielih ij gæaredh gaatoem saemi-enõõheptimmeste vuejnedh ajve goh konsekvensen praktikheles haestiemijstie nuekies lohkehtæjjah gaav-nedh jĩh plearoeh, men seapan aaj lihke viedteldihkie daajrohtsvoetese jĩh aassjose mejtie saemiestæjjah ann-je dååstehtellieh.

Dæjnie goh vårome daah lĩhtsegh daejtie uv-telasside uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie guhkiesse so-ekjesjem darjodh juktie jienebh saemien profijleskuvlh tseegkedh. Saemiedigkie edtja meatan vaaltasovvedh barkosne.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie raa-resjimmesne Saemiedigkine nuepiem vuartasjidh saemien klaassh staarine tseegkedh mah learohkevåaromem utnieh mij

daam däärje, aaj saemien gielen reeremedajven ålko-
len.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie salkehtidh mej-
tie byöroe laaketeekstesne tjierstedidh baakoetjier-
te «pedagogeles eens» ööhpehtimmielaaken § 3-2 gov-
tede lïhtse aktem reaktam vadta saemienööhpehtim-
miem dâastodh nænnoes gieleriememodellen mietie.
Saemiedigkie edtja meatan vaaltasovvedh barkosne.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh learo-
hkh mah saemien maajhööhpehtimmiem åadtjoeh, aaj
lierehtimmiem saemiengielesne åadtjoeh sâemies je-
atjah skuvlefaagine goh saemien. Saemiedigkie edtja
meatan vaaltasovvedh barkosne.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh hospi-
teeremem saemiengieledh byjresisnie sjiehteladtedh,
jïh dam ellieslaakan finansieeredh learoehkidie mah
saemien maajhööhpehtimmiem åadtjoeh.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie soejkesjem Sto-
erredægkan buektedh nasjonaale viermien bïjre skuvli-
de saemien learohkigujmie. Saemiedigkie edtja meatan
vaaltasovvedh barkosne.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie soejkesjem Sto-
erredægkan buektedh guktie maahta öörnegem Saemi-
en tsiegligujmie nænnoestehtedh.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie salkehtidh man
åvteste learohkh orrijieh saemien gielerierehtimmiem
utnedh maadthskuvlesne, jïh ulmine biejedh dam ne-
gatiive evtiedimmiem vuastalidh.»

4.9.4 SAEMIEN LEAROEVIERTHIEH

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosia-
listeles Gårroehbielien krirrie, Rööpses,
Gårroehbielien krirrie jïh Byjresekrirrie
Doh Kruana sijhtieh tjierstedidh man vihkele lea sa-
emien maanah jïh noerh åadtjoeh jïtsh gielen lieredh,
jïtsh gielesne lieredh jïh saemien seabradahkejiele-
den, histovrijen jïh aerpievuekiej bïjre lieredh abpe 13-jaepi-
en skuvlebaelien tjïrrh. Daate vihkele fierhte learoeh-
kasse, ij ajve juktie gielemahetelesvoetem evtiedidh,
men aaj dam saemien identiteetem nænnoestehtedh
jïh jearsoes gârredimmiem vedtedh jïtsh kultuvrese,
jïh goerkese dihte lea bielie stuerebe ektiedimmeste
goh saemien jïh aalkoeåålmegh.

Daah lïhtsegh vuaptastehtieh Rïjhkerevisjov-
nen reektehtse jaepeste 2019 saemien learohki reaktan
bïjre lierehtæmman, vuesehte jïjnje saemien lierehtim-
mesne fâåtese, gaskem jeatjah vïedteldihkie learoevi-
erhtide. Daah lïhtsegh govlehtimmielahtesasse Sae-
mien seksjovnneste Noerhte-Romsan jåarhkeskuvlesne
jïh Netsameste vuesehte, gusnie tjåådtje:

«Annje daerpies jienebh ovmesse learoevierhti-
ejgujmie, jïh staeriedimmiej gaavhtan learoesoejkesje-
vierhkesne daerpiesvoete orre learoevierhtijste stue-
rebe sjædta. Gosse saemien learoevierhtieh evtiedidh
maehteles learoegærjatjælijh daerpies, mah daamta-
jommes lohkehtæjjah mejtie frijje åasta skuvlen bar-
koste. Dan åvteste lohkehtæjjah aaj fâåtesieh, dle ij gâa-
redh dam vierhtiem nuhtjedh dan jïjnem goh vaajte-
lamme, jïh minngemosth akten tseahkan båata ij
gåaredh lohkehtæjjah frijje åestedh. Dan gaavhtan
maahta finkesidh muvth learoegærjaprosjekth illedh,
mij vihth lohkehtæjjah ööhpehtimmietsiehkien nâake-
laakan baajnehte. Mijjeh dan åvteste vienhtebe orre
lohkehtæjjah ööhpehtidh tjuaara aktegråajvarimmie
årrodh maam byöroe naa jolle vâaroehtidh.»

Daah lïhtsegh sijhtieh tjierstedidh idtjin råajva-
rimmeh vïedteldihkie learoevierhtietseahkan buekti-
eh Bïevn. St. 13 (2022–2023). Daah lïhtsegh govleht-
timmiævestiedassese Saemien jolleskuvleste vuesehte,
gusnie tjåådtje:

«Vihkeles learoevierhtieh vâaroehtidh saemien gi-
eline. Ij nuekies learoevierhtieh saemien learoehkidie
dorjesovvh, jïh dan gaavhtan stoerre haestemh sjædta.
Jis edtja dam stoerre maahtoelutnjemem buektiehtidh,
dle Stoerredigkie tjuaara vâaroehtidh jïh krievenassh
biejedh læssanamme learoevierhtiedorjemassese. Sae-
mien maanah jïh noerh aaj vielie tjiehpieslidteratu-
vrem saemien gielesne daarpesjeh, jïh saemien filmh
jïh spïelh.»

Daah lïhtsegh mielih eevre tjïelke daerpies jie-
nebh digitaale jïh orrestamme learoevierhtieh evtiedi-
dh saemien gieline, goh apph, gærjah jïh videjovh.
Daah lïhtsegh mielih daerpies soejkesjem evtiedi-
dh tjïelke råajvarimmiejgujmie juktie dam buektieh-
tidh, jïh tjuaara aaj læssanamme learoevierhtiedorje-
massen staatebudsjedtesne krööhkedh åvtese.

Daennie ektiedimmesne daah lïhtsegh mielih
vyörtëgs tjierstedidh noerhtesaemien learoevierhtieh
joe gâåvnesieh, men dah båeries. Åarjelsaemien jïh
julevsamien gieline tsiehkje geervebe, jïh daejtie gieli-
de daerpies learoevierhtieh darjodh mah jallan daan
biejjien gâåvnesieh.

Dæjnie goh vâarome daah lïhtsegh daam uvte-
lassem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie bååstede Stoerre-
dægkan bætedh soejkesjinie juktie jienebh digitaale jïh
orrestahteme learoevierhtieh evtiedidh saemien gieli-
ne, goh apph, gærjah jïh videjovh.»

4.9.5 DÅARREHTIMMIE SAEMIENGIELELDH LOHKEHTÆJJASTUDENTIJSTE

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosia-
listeles Gårroehbielien krirrie, Rööpses,
Gårroehbielien krirrie jïh Byjresekrirrie
Doh Kruana vuaptastehtieh stoerre haesteme
maadthskuvlelohkehtæjjah jïh lektovrh saemiengieledh

maahtojne däärrehtidh. Daah lïhtsegh vienhtieh maahta maereles årrodh jienebh ekonomeles skraejrieh nuhtjedh däärrehtimmiem saemiengieleldh almetijstie lissiehtidh studijidie mah lohkehtæjjah ööhpehtieh, akten boelhken däärrehtimmiedaerpiesvoete gååvnese.

Daah lïhtsegh aaj vuaptastehtieh Saemiedigkie stipendeöörnegem reerie gaskem jeatjah studentide mah saemien maadthskuvlelohkehtæjjaööhpehtimmiem vaeltieh jïh siejhme maadthskuvlelohkehtæjjajallh lektovreööhpehtimmiem saemien gieline faagesuerkesne, mij ööhpehtimmiemaahtoem saemien gïelesne vadta voestes- jallh mubpiengieline. Stipendeöörnege öörnesovveme voestes jallh mubpien vâaroeh-timmiem mietie, jïh man jïjnje stipendine åådtje jeerehte mejtie ööhpehtimmie voestes- jallh mubpiem vâaroeh-timmiem åtna. Jaepien 2024 stipende ööhpehtimmide mej voestes vâaroeh-timmiem 25 000 kråvnah fierhten boelhken elliestijjestudentese, jïh 10 000 kråvnah ööhpehtimmide mej mubpie vâaroeh-timmiem.

Lissine daah lïhtsegh daejrieh muvth tjïelhth jïh fylhkentjïelhth ektesne lissiestipendh faalehtieh lissine Saemiedigkien stipendeöörnege, dejnie ulmine däärrehtimmiem lissiehtidh.

Goh lïhtse liktemeprosessesne, jïh juktie däärrehtimmiem vielie lissiehtidh, daah lïhtsegh mielih maahta maereles årrodh joekehts ulmiestuvrelldh råajvarimmieh pryövedh. Akte vuesiehtimmie maahta årrodh staates lissiestipendem vedtedh akten boelhken, saemiengieleldh studentide mah daejtie ööhpehtimmiem vaeltieh, jïh maam Lånekassen reerie,

Daah lïhtsegh aaj vuaptastehtieh Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Rööpses jïh Gårroehbielien krirrie, ööhpehtimmie- jïh dotkememoenehtsen juvnehtimmesne, Juvn. 473 S (2022–2023), v. Bïevn. St. 13 (2022–2023), daam uvtelassest uvtedin:

«Stoerredigkie reerenassem birrie bååstede Stoerredægkan båtedh soejkesjinie, mij dorjesovveme laavenjostone guejmiejgumie barkoejliedisnie jïh Saemiedigkine, guktie maahta jienebh lohkehtæjjah jïh faagebarkijh däärrehtidh saemien maadtoste, jïh råajvarimmieh juktie saemiengieleldh barkijh ov-byjjes maahtojne faarhmestidh jïh utniehtidh, vuesiehtimmiem gaavhtan jaarhkeööhpehtimmien tjïrrh sieltesne.»

Byjresekrirrie Doh Kruana, Kristeles åålmehkrirrie jïh Pasientefokuse uvtelassest däärjoejin, lissine dejtie giëh uvtelassine böötin.

Daah lïhtsegh daam uvtelassest tjåadtjoehtieh goh lahtestimmie dan nasjonaale barkose. Dennie ektiedimmesne daah lïhtsegh mielih maahta sjyöhtehke årrodh vuarjasjidh mejtie, unnemes åeniehkåbpoe boelhken, kriëvenassem masteregraaden bijre bårarhte vaeltedh jis edtja PPU:m vaeltedh jïh

saemien giëlemaahtoe åtna. Daah lïhtsegh vuaptastehtieh jeenjeh geerve almetijh sijhtieh barkoeim mål-sodh jïh saemien lohkehtæjjine barkedh, men kriëvenasse masteregraaden bijre goh heerrehke systemesne. Dejtie mah joe sjyöhtehke bachelorgraadem utnieh, daate kriëvenasse sæjhta jiehtedh tjuaara göökten jaepien masteregraadem vaeltedh, aktem jaepiem saemien jïh dan mænngan aktem jaepiem PPU. Daej lïhtsegi vuajnoen mietie maahta sjiehteles dirrege årrodh ööhpehtimmiem göökte jaepiejgumie åeniedidh juktie däärrehtimmiem lissiehtidh.

Dïhte vijries daajroevåarome maam Saetniesvoete- jïh liktemekommissjovne Stoerredægkan deelleme, aaj vuesehte ij gåaredh barkoeim däärrehteminie saemiengieleldh lohkehtæjjastudentijste joekehtidh dehtie barkoste mij saemien gielen bijre, abpe maanagierte- jïh skuvletijjen. Vierhtieh jïh råajvarimmieh daerpies mah giëlemodellh nænnoestehieh, jïh barkedh guktie almetijh mej saemien maadtoe seamnavyörtegs nuepieh utnieh sijjen giëlem jïh giëldh identiteetem evtiedidh.

Daejnie goh vâarome daah lïhtsegh daam uvtelassest uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie bååstede Stoerredægkan båtedh soejkesjinie, dorjesovveme laavenjostone guejmiejgumie barkoejliedisnie jïh Saemiedigkine, guktie maahta jienebh lohkehtæjjah jïh faagebarkijh däärrehtidh saemien maadtøjne, jïh råajvarimmieh juktie saemiengieleldh barkijh ov-byjjes maahtojne faarhmestidh jïh utniehtidh, vuesiehtimmiem gaavhtan jaarhkeööhpehtimmien tjïrrh barkoesijjesne.»

4.9.6 MINNGIEÖÖHPEHTIMMIE

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Gårroehbielien krirrie jïh Byjresekrirrie Doh Kruana vuaptastehtieh man vihkeles lea saemien årrojeh hijven faalenassem jïtse giëlesne åadtjoeht gosse byögkeles faalenasst dåastoeh. Daah lïhtsegh dan åvteste mielih byöroe diëdtem sjiehtesjidh byögkeles barkoesijjide reeremadajvesne saemien gielide, digitaale giëleööhpehtimmiefaalenasst saemien gieline barkijidie faaledh mah dam sijhtieh. Göökte buerkiestimmieh disse gååvnesieh: Voestegh daate sæjhta viehkiehtidh saemien giëledaajroem gielen jarngedajvine lissiehtidh. Mubpesth sæjhta viehkiehtidh saemiengieleldh eah daarpesjh noerhkesovvedh daaroestidh gaajkhk byögkeles gaskesadtemisnie. Goh onterligs jïh sjyöhtehke vuesiehtimmie daah lïhtsegh sijhtieh tjïertestidh: Staatehaaltoje Romsan jïh Finnmarhken fylhkesne ij minngieööhpehtimmiem saemien giëlesne baajedh, ij gan barkijidie mah ryöktesth saemien giëleutnijigumie berkieh healsoen jïh maanavaarjelimmien sisnjelen.

Jeatjah nääke j̄ih sjyöhtehke vuesiehtimmie lea saemien lohkehtæjjah annje daan biejjien reektieh dah dääjroeh barkoefaalije dejtie vuastele gosse sijhtieh minngieööhpehtimmiem vaeltedh guktie maehtieh saemien jollebe njeptjine ööhpehtidh. D a a h l i h t s e g h dan åvteste mielieh daerpies laakem tjjelkebe darjodh, jallh jeatjah sjiehteles vuekine tjjelkestidh, barkoefaalijh dïedtem utnieh sjiehteladtedh guktie lohkehtæjjah saemiengïelesne 2 j̄ih 3 mah sijhtieh minngieööhpehtimmiem vaeltedh guktie maehtieh saemien 1 ööhpehtidh, åadtjoeh dagkeres minngieööhpehtimmiem vaeltedh.

Daejnie goh v  arome Moenehtsen l  htsegh
krirrijste Sosialisteles G   roehbielien
krirrie, G   roehbielien krirrie j  h Byjrese-
krirrie Doh Kruana daejtie uvtelasside uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh byögkles barkoesijjeh saemien gielen reeremedajvesne diëdtem utnieh digitaale gieleööhpehtimmiefaalenassh saemien gielesne barkijidie faalehtidh mah dam sijhtieh.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh barkoe-
faalijh byögkeles barkoesijjine diëdtem utnieh sjiehte-
ladtedh guktie lohkehtæjjah saemiengielesne 2 jîh 3,
mah sijhtieh minngieööhpehtimmiem vaeltedh guktie
maehtieh saemiengielesne 1 ööhpehtidh, åadtjoeh dag-
keres minngieööhpehtimmiem vaeltedh.»

4.9.7 JOLLEBE ÖÖHPEHTIMMIE JÏH DOTKEME

Moenehtsen lihtsegh krirrijste Sosia-
listeles Gårroehbielien krirrie, Rööpses,
Gårroehbielien krirrie jïh Byjresekrirrie
Doh Kruana vihtesjedtieh akte haesteme nuekies
ohtsijh åadtjodh jollebe saemien ööhpehtæmman, jïh
daate studijefaalenassem hævhtede jïh guhkiebasse aaj
båetije dåårrehtimmiem barkijijstie saemiengïeeldh
maahtojne. Vuesiehtimmiem gaavhtan UiT Nöörjen
arktiške universiteete njoktjen 2023 nænnoesti saemi-
en skïemtjesåjhtereööhpehtimmi Saemien jolleskuv-
lesne Guovdageaidnusne idtji edtjh læjhkan aelkedh,
juktie fer vaenie ohtsijh. Saemien skïemtjesååjhtereöö-
hpehtimmi 2021 rïhpesti jïh edtji viehkïehtidh guktie
nuekie saemiengïeeldh skïemtjesååjhterh jïh jeatjah
healsoebarkïih sjïdti.

Daah lih tsegh vuaptastehtieh joekoen daerpiess barkijigujmie mah jollebe ööhpehtimmiem utnieh jiih saemien maehtieh, juktie hijven faalenassem dehtie saemien ärroejdie vedtedh jiih tse gielesne. Jis ij maehtieh saemien nuhtjedh byögkeles faalenassigujmie, men noerhkesävva daaroen nuhtjedh gaajkhk byögkeles gaskesadtemisnie, dle ätnoe saemien gielesste seabradahkesne jiih evtiedimmie gielesste geahpene.

Daah l'htsegh mielih vihkeles barkijh ööh-pehtidh saemiengieleldh maahtojne, j'ih ööhpehtim-miefaalenassh tjuerieh astedh evtiesovvedh guktie oht-sijh sijhtieh ohtsedh. Dellie gaajkhk studenth daarpe-sijeh mejtie maehtieh däärrehtidh, j'ih studenth tjuer-ieh daejredh klaassh fierhten jaepien aelkieh. Daah l'htsegh dan ävteste mielih reerenasse byöroe hok-sedh jaabnan aatejaepien elliestijjefaalenassh faalasuv-vieh saemien gieline.

Daah lïhtsegh Saemiedigkien vuarjasjimmiem
däärjedieh gosse mielih beetnehdäärjoe universiteeti-
de jïh jolleskuvlide saemien ööhpehtimmiefaalenassi-
ne tjuara læssanidh, guktie maahta nænnoes jïh stinkes
saemien faagebyjresh tseegkedh, mah viht maehtieh
ööhpehtimmiefaalenasside nænnoestehdedh.

Daah lihtsegh vuaptastehtieh Saemien jolleskuvle sijere skuvle gusnie noerhtesaemien âjeviegiele ööhpehtimmesne, jîh dihte aajnehke institusjovne mij saemien golhpestæjjanjeptjeste dâakteregraadenjeaptjan faala. Saemien jolleskuvle byöroe dan âvteste hillem âadtjodh jîtse premissine sjîdtedh.

Moenehtsen lihtsegh krirrijste Sosia-
listeles Gårroehbielien krirrie, Gårroehbi-
elien krirrie jìh Byjresekrirrie Doh Kruana
vuaptastehtieh Saemien jolleskuvlen ulmie lea univer-
siteetestaatusem åadtjodh eannan 15 jaepieh, saemien
gieligujmie goh åejviesuerkie. Jolleskuvlen vihkielom-
mes tsiehkìeh gosse edtja universiteetine sjìdtedh leah
Ph.d.-programmh saemien giëlesne jìh litteratuvresne,
saemien lohkehtæjjaöøheptimmie jìh duedtie jìh tje-
ahpoe. Lissine jolleskuvlen lea ulmie bachelorgraadem
saemien giëlesne jìh litteratuvresne nænnoestehtedh
aktine faalenassine dovne saemiestæjjide jìh dejtie mah
golhpestæjjakuvsjem saemiengiëlesne tjrrehtieh. Jol-
leskuvle aaj sæjhta dam aalkoeåålmejeriekteles faage-
byjresem nænnoestehtedh jìh dotkemem lissiehtidh.

Daah lihtsegh mielih maahtha jijnjem darjodh mubpene guhkiessoekjesjisie dotkemasse jñh jollebe ööhpehtæmman juktie studijefaalenassem Saemien jolleskuvlesne nænnoestehtedh, jñh jienebh almetjñh ööhpehtidh mah maehtieh saejhtine årrodh maahdose. Voestegh byöroe saemien maanagiertelohkehtæjjaööhpehtimmiem nænnoestehtedh jñh masteregraadenjeaptjan evtiedidh. Mubpesth byöroe saemien maadt-hskuvlelohkehtæjjaööhpehtimmiem nænnoestehtedh jñh dåakteregraadenjeaptjan evtiedidh. Guhkiebasse byöroe hoksedh saemien kreatijve faagesuerkieh nænnoestehtedh jñh dåakteregraadenjeaptjan evtiedidh, daan nuelesne faagh goh duedtie, scenatjeahpoe, joejke/vuelie jñh njaalmeldh aerpievuekieh, Byöroe journalisteööhpehtimmiem nænnoestehtedh jñh masteregraadenjeaptjan evtiedidh, dovne saemien journalistihke jñh aalkoeåålmegejournalistihke. Byöroe ööhpehtimmiem noerhte-, åarjel-, jñh julevsaemien gïelesne faa-

ledh, jñh englaanten gielesne gaskenasjonaale studentide. Lissine byöroe saemien baaatsoem jñh aerpievüekie-daajroem nænnoestehdhdh jñh dääkteregraadenjeap-tjan evtiedidh.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana mielih reerenasse rääresjimmesne Saemiedigkine byöroe soejkesjem evtiedidh juktie aerpievüekieh jñh aerpievüekien daajroem tjöönghkedh jñh vaarjelidh saemien aalkoejielemi bijre, faagegielem nænnoestehdhdh jñh dam meatan vaeltdh lohcheme-jñh dotkemesuerkien sijse.

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh Saemien jolleskuvle sov govlehtimmielahtestimmesne tjaala:

«Saemien dotkeme guhkiem dorjesovveme dotkijjstie mah ålkoelistie bätieh, naa orre tsiehkies saemieh jñjtjh dotkoeh. Jeenjemes dotkemistie Saepmesne dorjesovveme vuajnajimmine mij ålkoelistie bääta, mij sæjhta jiehtedh ammes kategorijh jñh ammes gielh åtnasovveme. Saemien jolleskuvle stoerre daerpiesvoetem vuajna daajroem orrestidh, maam saemieh jñjtjh daarpesjieh evtiedamman. Daam daajroem tjoerebe aaj åehpiedehtedh Saepmien ålkolen, dovne staatide gusnie saemieh årroeh jñh jeatjah aalkoeåålmegidie. Saemien jolleskuvlen mietie vihkeles jeatjah aalkoeåålmegigujmie gaskesadtdh, jñh bievnesch dejgumie lät-nodh.

Guhkies daaroedehteme, vuesiehtimmien gaavhtan gosse idtjin åadtjoeh saemien skuvlesne jallh jeatjah institusjovnine nuhtjedh, vääjnoes daaletje seabradahkesne. Idtjin utnieh saemien gieles vyörtogs, jñh åejvialdtjh dam heaptogne vööjnin staatem evtiedidh, gaajhkh bievnesch saemiej jñh dej daajroej bijre lin iktesth ammes gielesne. Idtjin saemiej jñjtsh baakoeh jñh daajroedam sijjiem byögkelesvoetesne åadtjoeh misse lin vyörtogs utnedh. Saemien dajvine gusnie annje aerpievüekien darjomh, teermh annje åtnasuvvieh mah aerpievüekien daajroem vuesiehtieh. Saemien jolleskuvle lea jñjtse dotkemen tjñrrh lutnjeme man vihkeles saemien terminologiie lea, vuesiehtimmien gaavhtan sijte, miehtjiesdajve, bierkenidh, sjugnehts, neerrehtimmie, ektietjñhtjele, jñh vuesiehtamme guktie gellie tjetie baakoeh lopmen bijre daajroem jñh bievnesch vedtieh.»

Daah lñhtsegh aaj mielih daerpies tseegkemem mentovreöörnegijstie däärjodh mah viehkiehtieh Saemien jolleskuvle maehdieh maahtoem nåhtadidh mejtie «The Elders» (almetjh mej aerpievüekien saemien aarvoeh) utnieh. Daah lñhtsegh vuaptastehtieh Saemien jolleskuvle sov govlehtimmielahtestimmesne jeahta daate ij ajve maahtoesertiestimmiem boelveste boelvese viehkehth, men aaj sæjhta sjyöhtehke gaskenasjonaale laavenjostose årrodh jeatjah aalkoeåålmegainstitusjovnigujmie.

Daah lñhtsegh aaj mielih daerpies vielie däärrehtæmman sjñhteladtdh studentijste raasti dääresth. Daah lñhtsegh vñhtesjedtieh muvhth govlehtimmie-

instaansh vuesiehtimmien gaavhtan jiehtieh ohtsemprosesse nöörjen BankID:ine lea heaptoe. Jeatjebh öörnegh vaajtelieh guktie aelhkebe studentide sjædta raasti dääresth sertiestedh. Akte vuesiehtimmie dagkeres rääjvaræmman lea studijh Saemien jolleskuvlesne namhtah aalkoeåålmegestudentide. Hijven jñh åeliedihks laavenjostoe UiT:en, Noerhte Universiteeten jñh Saemien jolleskuvlen gaskem, lea vihkeles ööhpehtimmien bijre studentijste åarjel-, julev-, jñh noerhtesaemien dajvijste, saacht mehtie laanteste dah, jñh aaj vihkeles hijven laavenjostojne ööhpehtimmieinstitusjovni gaskem noerhtelaantine

Daah lñhtsegh aaj mielih byöroe Saemien jolleskuvlen uvtelassine guhkiebasse barkedh, nasjonaale jñh noerhtelaanti saemien gielesprosjektine nñerhkedh man nomme «Giellašaldi – Gielespruvvie», dejnie åssjelinie saemieh mah dam vaajtelieh gelliengieledh saemien gieline sjñdtdh, jñh jienebh gielesutnijn åadtjodh mah dovne åarjel-, julev-, jñh noerhtesaemien haalvoeh, jñh aaj skoltesaemien/luvliesaemien.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehbielien krirrie, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana aaj mielih reerenasse rääresjimmesne Saemiedigkine byöroe dokumentasjovnejarngem åvteprosjekteeredh, mij diædtem åtna saemien gielh evtiedidh. Daah lñhtsegh kommisjovnen uvtelasses däärjoeh aktem jarngem tseegkedh mij edtja vielie daaroedehtemehistovrijistie jñh konsekvensijste destie dokumenteeredh, jñh dam dotkedh. Seamma tijjen daah lñhtsegh aaj akteraeresne Saemien jolleskuvlen lahtestimmine rääjvarimmiej bijre bätijen aajkan aaj daerpies.

«Mijjien vuajnoen mietie Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovne joe histovrijem eensilaakan dokumenteere, jñh jalhts gellie teemah gäävnesieh mejtie gäärede dotkedh abpe daaroedehtemeboelhken bijre, dle bilbebe åejviefokuse dellie maaje vielie histovrijasse sjædta sijjeste nuepieh vuejnedh hijven skraejrieh sjugniedidh bätijen aajkan.

Dñhte mij vihkielommes, saemien vuajnajimmeste, lea rääjvarimmiejgumie nñerhkedh mah viehkiehtieh åtnoem gaajhkijste saemien gielijste Nöörjesne nænnoestehdhdh. Åarjelsaemien, julevsamien, bidumsaemien jñh skoltesaemien tjarki deadtoven nuelesne. Noerhtesaemien, mij dñhte stööremes gieledåehkie, aaj hævhtaldihkie.

Saemien dokumentasjovnejarnge barkoesijjieh dotkijdie sjugnede, men daelie daerpies tjarki barkedh areenide nænnoestehdhdh mah joe gäävnesieh saemien åtnose, guktie maehthebe saemien gielh evtiedidh, jñh ij ajve dejtie vaarjelidh.»

Dajnie goh väärome Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana dajtie uvtelasside uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie rääresjimmesne Saemiedigkine dam saemien mentovreöörnegem nænnoestehdth, gusnie doh bäärasåbpoeht edtjeh nuepiem åadtjodh aerpievuekien daajroem nueriebidie ssertedh, jñh daate prosjektine aalkoeåålmegeperspektijvine sjædta.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie rääresjimmesne Saemiedigkine aktem soejkesjem evtiedidh juktie aerpievuekieh jñh aerpievuekien daajroem tjöönghkedh jñh vaarjelidh saemien aalkoejielemi bijre, faagegielem nænnoestehdth jñh dam meatan vaeltedh lohkemejñh dotkemesuerkien sijse.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie rääresjimmesne Saemiedigkine nasjonaale jñh noerhtelaanti saemien gielesprosjektine nïerhkedh man nomme «Giellašaldi – Gïelepruvvie», dejniel ulmine saemieh mah dam sijhtieh gelliengïeleldh saemiengïelesne darjodh, jñh jienebh gieletunijh åadtjodh mah dovne åarjel-, julev- jñh noerhtesaemien haalvoeh, jñh aaj skoltesaemien/luvliesaemien.»

Dæjnie goh vâarome Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana daam uvtelassemtvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie rääresjimmesne Saemiedigkine åvteprosjektem darjodh dokumentasjovnejarnge bijre, mij diedtem åtna saemien gielh evtiedidh.»

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana vuaptastehtieh kommisjovne tjïertestamme daerpies vielie laavenjostedh raasti dâaresth, joekoen gielebarkoen sisnjelen. Akte vuesiehtimmie dagkeres laavenjostose lea institusjovne Saemien gielegaaltije, mij normeringinie saemien gieline barka. Institusjovne tseegkesovveme Saemiedigkijste Nöörjesne, Sverjesne jñh Soemesne. Daah lïhtsegh mielih vihkeles daam laavenjostoem jærhkedh juktie saemien gielh nænnoestehdth.

4.9.8 KVOTAH STUDENTIDE ÅARJELSAEMIEN GÏELEMAAHTOJNE

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana vuaptastehtieh NTNU:n åvtehke jaapien 2023 gaatelassji dah lin njueniehkisnie orreme Yngvar Nilsenen framrykkingsteorijesne 1800-låhkoen minngiegietjien – teorije man mietie åarjelsaemieh lin

båeteme juhtien dejtie åarjeldajvide, gaskem jeatjah Trööndelagesne. Daate eevre bääjhtode dan åvteste saemieh dajvesne orreme unnemes seamma guhkiem goh nöörjen årrojñh. Daah lïhtsegh sijhtieh vuaptastehtedh, framrykkingsteorijen gaavhtan stoerre meadta dorjesovveme åarjelsaemiej vööste.

Daah lïhtsegh mielih lij joekoen vihkeles NTNU:n åvtehke meadtam gaatelassji maam saemiej vööste dorjeme. Daah lïhtsegh mielih daerpies gaatelassjem bæjjese fulkedh tjïelke dahkojne. Dam maahta gaskem jeatjah ööhpehtimmien tjïrrh darjodh healsoebarkijjstie åarjelsaemien gieles jñh kultuvremaahtojne. Saemieh mah åarjelsaemien soptsestieh daarpesjieh healsoebarkijh dâastodh mah dej gielem jñh kultuvrem guarkah. Dihte vihkeles jis edtja ellieslaakan guarkedh jñh mæhtedh healsoehaestemh saemien jñh åarjelsaemien årroji luvnie loetedh, ihke saemiej healsoehaestemh stuerebe goh jeatjah årroji luvnie.

Daah lïhtsegh sijhtieh Universiteetese Romsesne vuesiehtidh, mij jïjtse kvotah åtna saemien skïemtjesååjhterestudentide jñh medisijnestudentide, jñh aaj jïjtse kvotah jeatjah faagine. Lissine healsoefaagese byöroe aaj jïjtse kvotah utnedh åarjelsaemien studentide faagine histovrije jñh arkeologije. Daah lïhtsegh mielih daate byöroe skraejrine årrodh jeatjah universiteetide åarjelsaemien dajvesne.

Daah lïhtsegh sijhtieh aaj vuaptastehtedh Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Rööpses jñh Gårroehbielien krirrie uvtedin studenth åarjelsaemien maahtojne kvoteradidh gietedimmesne Bïevn. St. 20 (2023–2024) Sijsevaalteme jollebe ööhpehtæmman. Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie, Byjresekrirrie Doh Kruana jñh Pasientfokuse uvtelassemdåarjoejin, men idtji nænnoestamme sjïdth.

4.9.9 KVEENEN GÏELE

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehbielien krirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana vuaptastehtieh Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovne reektehtsisnie lutnjie kveenen gielehåvhtaldihkie. Daah lïhtsegh vuaptastehtieh Kvensk institutt sov govlehtimmielahtestimmesne tjïerteste reektehtse hijven guvviem vadta gieledh assimilasjovneste sâemies geografes dajvine, men ellies buerkiestimmiem jñh goerehtallemem ohtsele gielemålsoemistie gaajhkine kveenen dajvine. Kvensk institutt aaj tjïerteste vielie daajroe daerpies kveenen gieletsiehkien bijre Nöörjesne daan biejjien, jñh dagkeres goerehtallemle lea eaktoe akten ellies jealjehtemesoejkesjasse kveenen gielese. Instituhthe aaj tjïerteste daerpies goerehtalledh mejtie daerpies kveenen gielereemetjïelth tseegkedh.

Daah lĩhtsegh vuaptastehtieh gjeledokumentasjovne vihkeles bielie jealajehtiemistie kveenen gjeles-te, dovne dan gaavhtan sjyõhtehke daajroem vadta dej-tie mah berkieh kveenen gjelem evtiedidh, jĩh juktie eevre vihkeles kveenen normeradæmman. Seamma tĩjjen dokumentasjovne bãeries gjeledaatijste maahta viehkietidh daajroem bãastede vedtedh mij dassenamme gjeeldh assimilasjovnesne.

Hijven gjeledokumentasjovne jĩh digitaale gjeledĩr-regh eevre daerpies jis edtja maehtedh kveenen learoe-vierhtieh evtiedidh, jĩh aaj kultuvredorjesh jĩh hijven meedijefaalenassh.

Daah lĩhtsegh govlehtimmielahtestæmman Kvenske instituttteste vuesiehtieh gusnie buerkiestieh man vihkele guhkies jĩh daajroes finaniseereme daehtie barkoste lea.

«Kvensk institutt jĩh Giellatekno jĩh Divvun UiT:esne leah barkeme kveenen digitaale baakoegær-jam, gjeleanalysatovrem, korpusem jĩh staavadimmie-jĩh staeriedimmieprogrammem evtiedidh. Instituhte jĩh Giellatekno aaj raastendåaresth laavenjostoem aal-keme faagebyjresigujmie mah meänkielin gjeletekno-logijine berkieh Sveerjesne. Daate guhkies barkoe jeenjĩh gjeledokumentasjovnem kreava, jĩh maehteles barkoeguejmieh mah daajroem utnieh dovne gjeleda-ejremesvoeten jĩh gjeleteknologijen sisnjelen. Daan mearan barkoe jearohke orreme prosjektedaarjojste, jĩh veanhtadihksvoete fãatesamme. Instituhte jĩh Giel-latekno UiT:sne tjuerieh buerebe stabilitetem daennie barkosne åadtjodh. Kvensk institutt soejkesje buerebe dokumentasjovnem jĩh analysem tjĩrrehtidh stoerre, tjõõnghkeme materijaaleste tjoejebaantine jielie kvee-nen gjelebyjresijstie 1960- jĩh 1970-låhkoen. Jis edtja maehtedh daejnie barkojne nĩerhkedh, dle instituhte, UiT jĩh jeatjah sjyõhtehke dotkemebyjresh tjuerieh vie-lie vierhtieh åadtjodh guktie maehtieh vuekieh daan barkose evtiedidh. Digitaale gjeledĩrregh daerpies daan beajjetje digitaale gaskesadtemisnie. Daah dĩrregh maehtieh kveenh viehkietidh sijjen gjelem bãastede vaeltedh, jĩh studenth mah kveenen gjelem luhkieh jĩh aaj kveenen jarkoestæjjah, tjaelijh jĩh journalisth vie-hkiehtidh gieline vielie barkedh.»

Daah lĩhtsegh vuaptastehtieh kommisjovne uv-tede programmem tseegkedh juktie kveenen gjelem nænnoestehtedh, guktie maahta III. bealan unnebelå-hkoegjelepsiẽhtedimmesne lutnjesovvedh tĩjje doe-koe. Daah lĩhtsegh daam uvtelasse daarjedieh dan gaavhtan daate nænnoesåbpoe reaktah gjelelĩereh-tæmman vadta, jĩh kveenen gjelem nuhtjedh gaskesad-temisnie byõgkeles reereminie jĩh reaktasystemesne. Daah lĩhtsegh mielieh, seammalaakan goh kommi-sjovne, reakta õõheptæmman kveenen gjelesne byõroe individuelle reakta kveenide årrodh maadt-hskuvlesne, jĩh byõroe aaj nuepiem vuartasjidh lĩereh-timmiem kveenen gjelesne evtiedidh jĩjnĩh jeatjah faa-gine. Daelie ajve kveenen/nõõrjensoemen learohkh maadtshkuvline Romsa jĩh Finnmarhkesne mah reak-tam utnieh lĩerehtæmman kveenen jallh soemen gje-

lesne, jĩh reakta ajve faamosne goske noereskuvlem ille-me.

Daah lĩhtsegh govlehtimmielahtestæmman in-stituhteste Kvensk institutt vuesiehtieh, gusnie tjãadtje:

«Kveenen maanah jĩh noerh tjuerieh reaktam åad-tjodh kveenen lĩerehtæmman abpe laantesne, jĩh daer-pies reaktam vijriedidh jãarhkelierehtæmman. Daelie kveenen lĩerehtimmiẽ ajve viesjies gjelemodelli tjĩrrh. Jis edtja maehtedh låhkoem kveenen gjeleutnijijstie lissiehtidh, dle nænnoes gjelemodellh tjuerieh åtnose vaaltasovvedh aaj kveenen õõheptimmesne. Tjuara ellies learoevierhtievierhkem evtiedidh dovne viesjies jĩh nænnoes gjelemodellide maanagierten raejeste jãar-hkelierehtimmien raajan. Jis edtja maehtedh daam tjĩr-rehtidh, dle daerpies kvalifiseereme lohkehtæjjah õõh-pehtidh jĩh hijven learoevierhtieh evtiedidh. Kvensk institutt veanhtede tjielkebe strategijh dorjesuvvieh juktie lohkehtæjjah jĩh maanagierte barkijh õõhpeh-tidh mah maehtieh dovne kveenen gjelem õõheptidh jĩh kveenen gjelesne õõheptidh jeatjah faagine.»

Daah lĩhtsegh mielieh daerpies joekoen njeljie rãajvarimmiejgumie nĩerhkedh, lissine kveenen gje-le III. bealan unnebelåhkoegjelesjẽhtedimmesne lut-njedh. Voestegh byõroe jaabnan aktenjaepien ellie-stĩjjenfaalenassh faaledh kveenen gjelesne. Mubpesth, kveenengjeeldh maanagierte lohkehtæjja- jĩh lohkeh-tæjjaõõheptimmieh universiteetine jĩh jolleskuvline byõroeh fierhten jaepien faalasovvedh. Vijriebasse da-erpies jienebh learoevierhtieh evtiedidh kveenen gje-le-sne, daan nuelesne digitaale learoevierhtieh. Daah lĩhtsegh mielieh byõroe salkehtidh man åvteste le-arohkh kveenen jĩh soemen gjelelĩerehtimmesne maadtshkuvlesne orrijieh, deejnie ulmine tjielke rãajva-rimmieh tseegkedh dam negatijve evtiedimmiem vuas-talidh.

Daah lĩhtsegh vuaptastehtieh stoerre gjeeldh hedtie kveenen jĩh meänkielin gaskem, mij byõgkeles unnebelåhkoegjele Sveerjesne jĩh voestesgjele gellide årroejidie Tornedalesne. Mearan kveenen gjele akte dejstie European jeenjemes hãvhtaldihkie gjeelijste, dle sagki jienebh gjeleutnijh sveerjen bielesne jĩh stuerebe baahrtseme gjelelohkehtæjjide. Daah lĩhtsegh tjĩer-testieh lĩhkebe laavenjostoe gjelelĩerehtimmien bĩjre Sveerjine, dan åvteste maahta vihkeles sjĩdtedh jeala-jehtiemisnie kveenen gjeleste Nõõrjesne.

Daah lĩhtsegh sijhtieh aaj tjĩertestidh man vih-keles lea kveenen gjelejarngħ nænnoestehtedh, jĩh mie-lieh dah byõroeh evtiesovvedh kveenen gjele- jĩh kultu-vrejarngħine sjĩdtedh Norske kveners forbund/Ruijan kvãåniliitton govlehtimmielahtestimmien mietie. Lah-testimmesne vuaptastehtieh jeenjemes kveenh Nõõr-jesne sijjen voestes fuelhkiegjelem dasseme, jĩh dej mie-len mietie edtja tjeahpoem, kultuvrem jĩh ektie dãã-jresh jããhkesjidh goh gaskesadtemevuekieh, joekoen gosse stoerre gjeleteehpemh. Siebrie meala «aktelaa-kejtje barkoe soptsestimmiẽ- jĩh tjaelemegjeleline ij sijhth

utnijn feerhmedh mej vuelegs jijtjedomtese jallh aelkije/ muevies kveenen ektiedimmie». Daah lïhtsegh akteraesne daenie.

Daah lïhtsegh aaj vuaptastehtieh stoeerre haes-teme maanagiertelohkehtæjjah jïh lohkehtæjjah kveenengieleldh maahtojne däärrehtidh. Daah lïhtsegh mielih maahta maereles årrodh jienebh ekonomes skraejrieh nuhtjedh däärrehtimmiem kveenengieleldh almetijistie lissiehtidh studijidie mah maanagiertelohkehtæjjah jïh lohkehtæjjah ööhpehtieh, akten boelhken däärrehtimmiedaerpiesvoete gååvnese.

Goh lïhtse liktemeprosessesne, jïh däärrehtimmiem vielie lissiehtidh, daah lïhtsegh mielih maahta maereles årrodh joekehts ulmiestuvreldh raa-jvarimmieh pryövedh. Akte vuesiehtimmiem maahta årrodh staateles lissiestipendem vedtedh akten boelhken, saemiengieleldh studentide mah daejtie ööhpehtimmiem de vaeltieh, jïh maam Lånekassen reerie, Daah lïhtsegh jeatjah vuesiehtæmman vuesiehtieh, maam Kvensk institutt uvtede, lea stipendeöörnegem sjiehte-sjidh learoehkidie jaarhkeskuvlesne mah kveenen gielem ammes- jallh mubpiengieline veeljeh.

Daah lïhtsegh daejtie uvtelesside uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh jaabnan aktenjaepien elliestijjenfaalenassh kveenen gielesne faalasuvvieh.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh kveenengieleldh maanagiertelohkehtæjja- jïh lohkehtæjjaööhpehtimmiem universiteetine jïh jolleskuvline faalasuvvieh fierhten jaepien.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie soejkesjem Stoerredægkan buektedh guktie maahta jienebh learoeverhtieh kveenen gielesne evtiedidh, dan nuelesne digitaale learoeverhtieh goh apph, gærjah jïh videjovh.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie fåantoem salkehtidh man åvteste learohkh orrijieh kveenen jïh soemen gielelierehtimmiem utnedh maadthskuvlesne, jïh ulmine biejedh dam negatijve evtiedimmiem vuastalidh.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie skraejriem vaeltedh gielelierehtimmielaavenjostose Nöörjen (kveenen giele) jïh Sveerjen (meänkieli) gaskem.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie daaletje kveenen gielejarngh nænnoestehtedh, jïh dejtie kveenen gielejïh kultuvrejarnghide evtiedidh.»

4.9.10 SKÅAJJESOEMEN

Moenehtsen lïhtsegh Sosialisteles Gårroehkrirreste, Gårroehkrirreste jïh Byjre-

sekrirreste Doh Kruana vuaptastehtieh kommisjovne uvtede faagebyjresem tseegkedh mij maahta sjïere öörnegem mietie barkedh ihke skåajjesoemeladtjïh maehtieh aelkedh skåajjesoemen gielem sæmiesmearan nuhtjedh, rituelle modellen mietie. Daah lïhtsegh daam uvtelessen däärjedieh.

Dæjnie goh vårome daah lïhtsegh daam uvtelessen uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie faagebyjresem tseegkedh mij maahta sjïere öörnegem mietie barkedh guktie skåajjesoemeladtjïh maehtieh aelkedh skåajjesoemen gielem sæmiesmearan nuhtjedh, rituelle modellen mietie.»

4.10 Tsegkie 3: Kultuvre

Moenehtsen jienebelåhkoe, gaajhkesh bilelen Evtiedimmiekrirrien lïhtsege, vihtesjadta kommisjovnen giehtjedimmie saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jïh skåajjesoemeladtji eaktojste tjeahpoem jïh kultuvrevuekieh evtiedidh, vuesiehte aalkoe-åålmegh jïh nasjonaale unnebelåhkoeh marginaliseradamme orreme kultuvrebyögkelesvoetesne.

Jienebelåhkoe. vihtesjadta kommisjovne uvtede skåajjesoemen, saemien jïh kveenen/nöörjensoemen kultuvreinstitusjovnh, kultuvreorganisasjovnh jïh tjeahpoe- jïh kultuvrebyjresh nænnoestehtedh.

Jienebelåhkoe aaj vihtesjadta kommisjovne meala nasjonaale kultuvreinstitusjovnh vihkeles rål-lam utnieh sjiehteladtedh guktie saemieh, kveenh/nöörjensoemeladtjïh, skåajjesoemeladtjïh jïh jeatjah årrojeh edtjeh mahtedh meatan årrodh kultuvrejeliedisnie maam dääjroeh sjyöhtehke gaajhkesidie. Kommisjovne meala feerhmeme kultuvrejeliedisnie maahta viehkietidh kultuvreaktöörh skreejredh laavenjostosem lissiehtidh dæhkiej gaskem. Kommisjovne aaj kultuvreinstitusjovnh haasta tjeahpojde nåhtadidh mejtie kommisjovne Stoerredægkan deelli, gosse daaroedeh-temehistovrijen bijre bievnedh, jïh meala reerenasse tjuaara diëdtem vaeltedh ellies reeremem vårhskoste öörnedh.

Jienebelåhkoe vihtesjadta kommisjovne daejtie uvtelesside uvtede.

- Kommisjovne vijries jïh guhkies nasjonaale bar-koem uvtede saemien, kveenen/nöörjensoemen jïh skåajjesoemen kultuvre, goh bielie liktemebar-koste.
- Kommisjovne uvtede dejtie ekonomes mieride nænnoestehtedh, saemien, kveenen jïh skåajjesoemen kultuvrejielemidie jïh -institusjovnidie.
- Kommisjovne nasjonaale institusjovnh haasta lih-kebe laavenjostosem tseegkedh saemien, kveenen jïh skåajjesoemen institusjovngujmie, jïh viehkietidh saemien, kveenen/nöörjensoemen jïh

skåajjesoemen kultuvrem vâajnoes darjodh, gorredidh jîh dam vuesiehtidh.

- Kommisjovne uvte de dam raastendâaresth laavenjostoem saemien, kveenen jîh skåajjesoemen kultuvren bijre nænnoestehedh.

Jienebelâhkoe akteraeresne kommisjovnine sjehteladteme aalkoeaâlmegi jîh unnebelâhkoej kultuvre, kultuvredarjoemidie jîh kultuvrebarkose, jîh âtnoe dejstie, sijhtieh joekoen vihkeles ârrodh jîh tjuerieh jargesne ârrodh dennie vijriebasse bievnemebarkosne, jîh nimhtie aaj likteminie viehkiehtidh. Jienebelâhkoe mājhtajahta daate lea barkoe maam dovne nasjonaale jîh regionaale aktöörh maehhtieh jîh byöroh bæjjese fulkedh, aaj dâehkiej jîjtsh institusjovnijste jîh organisasjovnijste.

Jienebelâhkoe tjierteste saemien jîh nasjonaale unnebelâhkoej jîjtsh maahtoebjresh jîh kultuvreinstitusjovnh leah vihkielommes areenah juktie gielem, kultuvrem jîh identiteetem tjâadtjoehtidh jîh jielije darjodh. Gellieh daejstie byögkeles dâarjoem âadtjoeh daan biejjien. Gieleteehpeme sæjhta jiehtedh ajve gaertjedamme lâhkoe gieletunijstie mah maehhtieh gielem jîh kultuvredaajroem guhkiebasse sertedh. Dan âvteste daerpies politihkem dejtie riektes gielevierhtide sjehtedidh jîh doh voenges gie- jîh kultuvreektievoeth nænnoestehedh mah joe gââvnesieh.

Jienebelâhkoe meala vâaroehhtimmieh jienebh raajvarimmijste juktie saemien jîh nasjonaale unnebelâhkoej gielh jîh kultuvrh nænnoestehedh, tjuerieh vâaromem vaeltedh daaletje institusjovnine jîh praktihkeles öörneginie mah voenges juhtieh, jîh jeenjemes gieletunijh jeksieh. Organisasjovnh jîh institusjovnh mah byögkeles dâarjoine edtjeh saemien jîh nasjonaale unnebelâhkoej gielem jîh kultuvrem nænnoestehedh, diëdtem utnieh abpe dâehkien iëdtj gorredidh, jîh jîjtjeraarehke laavenjassh jîh beetnehvierhtieh reeredh staateles kriëvenassi mietie. Tjuara aaj goerehtaledh gusnie jeatjah raajvarimmiejgumie nïerhkedh, joekoen dejtie smaave jîh præsehke saemien gielide âarjelsaemien jîh julevsamien tjirkedh, lissine kveenen gielese, viehkine daaletje institusjovnh jîh siebrieh nænnoestehedh.

Moenehtsen lîhtsegh krirrijste Sosialisteles Gârroehbielen krirrie, Rööpses, Gârroehbielen krirrie jîh Byjresekrirrie Doh Kruana vuaptastehtieh daerpies Saemiedigkine rââresjidh gosse mandaatem darjodh jîh dagkeres goerehtallemem tjirrehtidh dejstie saemien gielijste.

Moenehtsen jienebelâhkoe, gaajhkesh bielen Evtiedimmiekrirrien lîhtsege, sæjhta aaj tjierstedidh Norsk Skogfinsk Museum/Norjan metsäsuomalaismuseo daerpies kultuvreguedtje dan skåajjesoemen unnebelâhkose.

Jienebelâhkoe sæjhta reerenassem birredh dejtie uvtedamme raajvarimmide giehtjedidh jîh ryöjredidh, jîh bââstede Stoorredægkan bâatedh uvtelessigumie vâaroehhtimmiej bijre dennie staeriedamme nasjonaalebudsjedtesne 2025, jîh daejtie uvtelesside uvte de:

«Stoorredigkie reerenassem birrie Saetniesvoete- jîh liktemekommisjovnen uvtelessh raajvarimmide fulkesidh 3. tsegkien nuelesne, jîh bââstede Stoorredægkan bâatedh uvtelessigumie vâaroehhtimmiej bijre staatebudsjedtesne jaapan 2026.»

«Stoorredigkie reerenassem birrie nasjonaale institusjovnh haestedh lihkebe laavenjostoem tseegkedh saemien, kveenen/nöörjensoemen jîh skåajjesoemen institusjovnijgumie jîh viehkiehtidh saemien, kveenen/nöörjensoemen jîh skåajjesoemen kultuvrem vâajnedehedh, vaarjelidh jîh dej kultuvri bijre bievnedh.»

«Stoorredigkie reerenassem birrie diëdtem vaeltedh aktem âllesth reeremem tjeahpoevierhkijste tseegkedh mejtie Saetniesvoete- jîh liktemekommisjovne Stoorredægkan deelli, guktie dah aaj maehhtieh âtnasovvedh bievnienismie daaroedehtemehistovrijen bijre.»

Jienebelâhkoe kommisjovnen tjëlkestæmman vuesehte daaroedehtemepolitihken itjmies konsekvensijste saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jîh skåajjesoemeladtji kultuvredarjoemidie.

Jienebelâhkoe kommisjovnem dâârje gosse byjhke Nöörje orreme, jîh lea, jienebekulturelle seabradahke, jîh dihte tjuara vâaroeminie ârrodh liktemasse. Seamma tîjjen jienebelâhkoe vuaptastahta guktie saemien, kveenen/ nöörjensoemen jîh skåajjesoemen aktöörh tjeahpoe- jîh kultuvresuerkesne vihkeles vuestiegielh orreme daaroedehtemen vööste, jîh viehkiehtamme identiteetem jîh ektievoetedomtesem nænnoestehedh. Jienebelâhkoe sæjhta tjierstedidh man vihkeles tjeahpoe lea aaj dennie vijriebasse liktemebarkosne, jîh man daerpies lea saemien, kveenen/ nöörjensoemen jîh skåajjesoemen kultuvreinstitusjovnh nænnoestehedh daennie barkosne.

4.10.1 SAEMIEN FILME

Moenehtsen jienebelâhkoe, gaajhkesh bielen Evtiedimmiekrirrien lîhtsege, vuaptastahta Saetniesvoete- jîh liktemekommisjovne sov reektehtsisnie tsiehkesne 19.1.1 tjierteste saemien filmh jîh raajroeh joekoen vihkeles gosse saemien identiteetem nænnoestehedh, jîh seamma tîjjen viehkehte daajroem lissiedidh saemien tsiehkiej bijre jienebelâhkoen ârroji luvnie:

«Dennie aktene bielesne filmedorjemassh almetjegallerijh dâajrehtsigumie sjugniedamme, mejgumie jeenjesh mej saemien maadtoe maehhtieh jîjtjemse

identifiseeredh, jñh dennie mubpene bielesne áñnetji dehtie saemien kultuvreste jeatjabidie vuesiehtamme, jñh daajroem saemien tsiehkíej bíjre lissiehtamme jie-nebeláhkoeñ árróji luvnie. Mearan saemien filmesjug-niedæjjah vigkíeh gíetedamme síjjen dorjemassine sae-mien árróji jñh stoerreseabradahken gaskem, dle filmh aaj síerredimmiem jñh ávtelhaarvoeh saemiej vööste vuaptastahteme. Saemien filmh jñh TV-dorjemassh aaj voernges gyhtjelassh aalkoeáålmege- jñh unnebelá-hkoeidentiteeten bíjre lutnjeme.»

Jienebeláhkoe sæjhta lissine lutnjedh kommi-sjovne tjíerteste gaskenasjonaale tendensen gaavhtan vielie gellievoete filmine, dle saemien soptsesh aaj fryöjstehke filmedorjemasside dovne Noerhtelaantine jñh gaskenasjonaale njeptjesne. Dennie ektiedimmes-ne Gaskenasjonaale Saemien Filmeinstitute (ISFI) joe-koen vihkeles ráállam átna. ISFI saemien seabradahken nuepiem eadtjoste jñh nænnoestahta jñtsh soptsesh soptsestidh, jñtse premissi mietie, dovne gaskenasjo-naale jñh noerhtelaanti vuartasæjjide.

Jienebeláhkoe meala joekoen hijven reerenas-se beavneme Kultuvre- jñh mírrestallemedepartemeen-te edtja ISFI:n dáarjoem reeredh 2025 raejeste.

Jienebeláhkoe jááhkesje man vihkeles lea ISFI díedtem átna saemien filmh finansieeredh. Tjoevkesis-nie Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovnen reekteht-sistie jie-nebeláhkoe meala byöroe nasjonaale man-daatem ISFI:se sálkehtidh, dejnie ulmine áejviediedtem tjíelkestidh reeremen jñh beetnehdáarjoen bíjre saemi-en filmesuarkan.

Jienebeláhkoe meala ISFI maahta voernges ráállam utnedh Saetniesvoete- jñh liktemekommissjov-nen reektehtsen ulmiem illedh vijries jñh guhkies nasjo-naale barkojne saemien kultuvren ávteste, jñh doh eko-nomeles mierieh saemien kultuvrejieliemidie jñh -insti-tusjovnide nænnoestehtedh.

4.10.2 KULTUVREBARKOE LAANTERAISTI DÁARESTH

Moenehtsen líhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gárrøehbielien krirrie, Rööpses, Gárrøehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana vuaptastehtieh mij kommissjovnen re-ektehtsisnie tjaalasovveme saemiej, kveeni/nöörjenso-emeladtji jñh skáajjesoemeladtji guhkies histovrijen bíjre jñh eadtjohke ektiedimmine sinsitnine staateraasti dáaresth, jñh daate geahpani gaskem jeatjah goh konse-kvense daaroedehtemeprosessijste. Daate heerredam-me dam kulturelle raastendáaresth laavenjostoem vijriebasse evtiedidh.

Daah líhtsegh tjíertestieh laavenjostoepro-sjekth laanteraasti dáaresth daerpies juktie raastendáa-resth kultuvredarjomh vihtesjadtedh jñh váájnoes dar-jodh, jñh aaj Saemiedigkien álman vuesiehtieh dagkerh

prosjekth tjuerieh ektiedimmiem seahkaridh laantera-asti dáaresth.

Daejnie goh váarome daah líhtsegh daam uvte-lassem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie báástede Stoerre-dægkan báatedh soejkesjinie guktie maahta dam raas-tendáaresth laavenjostoem nænnoestehtedh saemien, kveenen/nöörjensoemen jñh skáajjesoemen kultuvren bíjre.»

4.10.3 SAEMIEDIGKIE GOH REERIEJE KULTUVRESUERKESNE

Moenehtsen líhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gárrøehbielien krirrie, Rööpses, Gárrøehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana tjíertestieh man vihkeles Saemiedigkie lea saemiej reaktese jñtjenænnoestæmman, aaj kultu-vresuerkesne, jñh tjíertestieh Saemiedigkien lea vihkeles ráállá barkosne Saetniesvoete- jñh liktemekommissjov-nen reektehtsem bæjjese fulkedh. Daah líhtsegh tjíertestieh Saemiedigkie gellie kultuvreinstitusjovnh reerie, museumh, teaterh, festivaalh, kultuvregáetieh jñh saemien gaavnedimmiesijjeh, jñh viehkehte guktie hijven mierie-eaktoeh saemien materijelle jñh immate-rijelle kultuvredarjomidie. Daah líhtsegh seamma tíjjen Saemiedigkien regijonaale fulkesæmman reek-tehtsisnie vuesiehtieh, jñh mielieh soejkesjh saemien faalenassh tseegkedh dajvine gusnie garres daaroedehteme orreme, sijhtieh vihkeles dírreginie árrodh gosse daaroedehtemeskaarah dávvodh. Daah líhtsegh mielieh Saemiedigkie tjuaara veanhtadidh dah edtjeh buektiehtidh saemien tjeahpoe- jñh kultuvresuerkiem eensilaakan nænnoestehtedh jñh evtiedidh, jñh dan áv-teste vihkeles Saemiedigkiem nænnoestehtedh sov laa-venjassi mietie.

4.10.4 NAMMOEHTIMMIE VÁRJJAT SIIDASTE UNESCO:N VEARTENEAERPIELÆSTOSE

Moenehtsen líhtsegh Sosialisteleles Gárrøehkrirreste, Rööpses, Gárrøehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana Saemiedigkien sjaavnjose vuesiehtieh Várjjat siida UNESCO:n veartene aerpielæstose tjaalasávva. Várjjat siida lea kultuvrebyjresh Unjárgan, Deatnun jñh Båtsfjorden tjíeltine Finnmarhkesne, mah vuesiehtieh almetjh Va-rangeren dajvesne orreme 12 000 jaepieh. Daah líht-segh vuaptastehtieh aalkoe-áålmege kultuvrebyjresh eah leah dan síejhme UNESCO:n veartene aerpielæstos-ne, jñh jis Várjjat siida veartene aerpielæstose tjaalasáv-va, dle díhte sæjhta viehkiehtidh aalkoe-áålmege kultu-vrebyjresi aarvoem váájnehtidh. Daah líhtsegh vuaptastehtieh Ríjhkeantikvaare joe Klijma- jñh byjre-sedepartemeentese juvnehtamme Várjjat siidam Nöör-

jen annjebodts læstosne tjæledh 2023, jîh reerenasse tjuara vijriebasse skraejriem bæjjese fulkedh.

Dæjnie goh vâarome daah lîhtsegh daam uvte-lassem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie Vârjjat siidam nammoetidh UNESCO:n vearteneærpielæstose.»

4.10.5 ÂTNOE KVEENEN JÎH SKÂAJJESOEMEN SAEVEGISTIE

Moenehtsen lîhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gârroehbielien krirrie, Rööpses jîh Byjresekrirrie Doh Kruana vuesiehtieh dîsse mij kommisjovnen reektehtsisnie tjaalasâvva âtnoen bijre saeviegistie goh væhta ektievoetese, ektiedæmman jîh identiteetese. Dovne saemieh, kveen h jîh skâajjesoemeladtj h jîjtsh saevegh nænnoestamme. Saevegh tjîelke-laakan vuesiehtieh dah jîjtjemse vuejnieh goh jîjtje ââl-mege, jîh dah aaj symbolvline aarvojde, ærpievæukide jîh kultuvreaerpide.

Daah lîhtsegh vuaptastehtieh siebrieh Norske kveners forbund jîh Kvenlandsforbundet jaepien 2018 byögkeles jââhkesjimmiem ohtsin kveen saeviegistie. Don æjkien Tjîelte- jîh orrestimmiedepartemeente ohtsemem nyöjhki dejnie buerkiestimmine gaajhkh privaate almetj h jîh organisasjovnh mæhtieh dam kveen saevegem nuhtjedh jalhts ij byögkeles jââhkesjimmie gââvnesh. Departemeente aaj vuaptastehti tjîelth sâemies ektiedimmine mæhtieh jeatjah saevegh nuhtjedh goh nöörlen jîh saemien jîh tjîelte- jallh fylhkensaevegem.

Daah lîhtsegh laakese saeviehtimmien bijre tjîelti byögkeles gâetine vuesiehtieh, gusnie tjââdtje:

«Tjîelten byögkeles gâetine, jallh dej baalte, eekine jîh tjîelten institusjovnine maahta ajve saevegem nuhtjedh mij neebnesovveme laakesne goeven 10. b. 1898 nr. 1 Nöörlen saeven bijre § 1 (sloeptjen jîh njoektjemen namhtah), saemien saevege jallh tjîelte- jallh fylhkensaevege.»

Daah lîhtsegh mielieh skâajjesoemen jîh kveen saevegem feerhmedh daennie laakesne lea vihkele jââhkesjimmie skâajjesoemeladtjijste jîh kveenijste/nöörlensoemeladtjijste.

Dæjnie goh vâarome daah lîhtsegh daam uvte-lassem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie laakem jarkelidh saeviehtimmien bijre tjîelten byögkeles gâetine guktie aaj kveen jîh skâajjesoemen saevegem feerhmie.»

Moenehtsen jienebelâhkoe, lîhtsegh krirrijste Barkijekrirrie, Âelkiesbielien krirrie, Gaskoehkrirrie jîh Gârroehbielien krirrie vuaptastehtieh, gosse Stoerredigkie Jarkelimieh laakesne saeviehtimmien bijre tjîelten byögkeles

gâetine gîetedi (vijriedamme nuepie jeatjah saeviegujmie saeviehtidh) Juvn. 473 L (2020–2021), dle tjîelth vijriedamme nuepiem âadtjoejin jeatjah saeviegujmie saeviehtidh goh nöörlen, doh saemien jallh tjîelte- jallh fylhkensaeveginie sijjen gâetijste. Jarkelimien mænngan maahta jeatjah saevegh nuhtjedh gosse öör-nedimmieh, mîerhkesjimmieh jallh mîerhkebiejjiej siejhme iedtjen mietie,

4.10.6 IMMATERIJELLE KULTUVREAERPÏE

Moenehtsen lîhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gârroehbielien krirrie, Rööpses, Gârroehbielien krirrie jîh Byjresekrirrie Doh Kruana Saemiedigkien prosjektem «Immaterijelle kultuvreaerpie Saepmesne» vuaptastehtieh, mij joekoen reaktaperspektijvem immaterijelle kultuvreaerpjen bijre tjoevkedamme. Daate vihkele orreme guktie maahta saemien kultuvreaerpiem jîh kultuvreele-meenth vaarjelidh kulturelle appropriasjovnen jîh eksotifiseeremen vööste, jîh stereotypifiseereme âehpie-dehtemi vööste saemien kultuvreste. Seamma tjîjen daah lîhtsegh vuaptastehtieh akte konsekvence daaroedehtemeprosesseste lea orreme saemien kultuvre ov-vâajnoes sjîdteme, jîh lissine aaj daajroe saemien kultuvreaerpie- jîh kultuvreelemeenti bijre. Daah lîhtsegh tjîertestieh seammalaakan goh kommisjovnen reektehtse vuesehte, nimhtie orreme gaajhkide nasjo-naale unnebelâhkoidje.

Daah lîhtsegh Saemiedigkien vuajnoem juekieh joejke/vuelie lea immaterijelle kultuvreaerpie, jîh maam tjuara tjirkedh guhkiebasse vielie daajroen jîh jââhkesjimmien tjîrrh. Daah lîhtsegh lahtestæmman siebreste Juoigiid Searvi vuesehte, mij meala kommisjovne ij dokumenteereme guktie joejke/vuelie bieline orreme nyjsenæjjaj aarkebiejjeste. Seamma tjîjen gellie joejkijh utnieh baahtseme joejke/vuelievâarhkoj-de eevre daerpies dejtje. Daah lîhtsegh Saemiedigkiem dâarjoeht institusjonelle hîejmese joejkese/vualan daerpies, aaj soejkesje joejke/vuelievâarhkose.

Dæjnie goh vâarome daah lîhtsegh daam uvte-lassem uvtedieh;

«Stoerredigkie reerenassem birrie Saemiedigkine laavenjostedh dennie guhkiebasse barkosne nuepide salkehtidh akten institusjonelle hîejmese joejkese/vualan, daan nuelesne aaj soejkesje joejke/vuelievâarhkose.»

Daah lîhtsegh Duodjeinstituhttan govlehtimmielahtestæmman vuesehte gusnie tjââdtje duedtie daajroem jîh daejremem tseegkie dââjrehtimmiej mietie jîh dam beavna praktihkeles barkoen jîh vytnesjimmien tjîrrh gelline boelvline. Duodjeinstituhtta dâajroe Saetniesvoete- jîh liktemekommisjovnen reektehtse ij nuekie hijven tjîertesth man vihkele duedtie lea sae-

miej identiteetedomtesasse. Daah lïhtsegh aaj vuaptastehtieh Duodjeinstituhtta meala vaenie almetjh daan biejjien mah maehtieh duedtiem leerehtidh, jïh daajroe jïh tjiehpiesvoeth viesjiehtåbpoe sjidtieh man gaavhtan duedtiefaage håvhtaldihkie. Daah lïhtsegh Duodjeinstituhttam jïh Saemiedigkiem dâarjede daerpies vielie barkedh dotkeminie, vaarjelimmie jïh giehteldimmie duedteste.

Daejnie goh vâarome daah lïhtsegh daam uvte-lassem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie, laavenjostosne Saemiedigkiene, soejkesjem darjodh juktie daajroem jïh faalenassem duedtiefaagen sisnjelen lissiehtidh.»

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden lïhtsege Evtiedimmiekrirreste, kommisjovnen reektehtsasse vuesehte, mij tjielkeste guktie joekoen skåajjesoemen jïh saemien nommh molsesovvin nommigujmie noerhtelaanti nommeaerpievuekeste. Jienebelåhkoe aaj gellie govlehtimmielahtestimmide vuesehte mah tjierrestieh daerpies nommelaakem jarkelidh guktie aalkoe-åålmegh jïh nasjonaale unnebelåhkoeh maehtieh båeries fuelhkienommh åtnose vaeltedh. Vuesiehtim-mien gaavhtan, dle Skogfinneforeningen vuaptastahta guktie daaroen åejvieladtjh soemen nommh daaroedehtin gærhkoen tjïrrh gosse kristeme, skylleme jallh jeatjah gyrhkeles dahkoeh, aaj åvtelen Stoerredigkie daaroedehtemopolitihkem nænnoesti. Skogfinneforeningen aaj daan beajjetje nommelaakese vuesehte, mij gaskem jeatjah åtnoem stuvrie minngienommijste mah vïedteldihkie nommide mah leah, jallh orreme, maadter-maadteraahkan jallh -aajjan, maadteraahkan jallh -aajjan, aahkan jallh aajjan jallh eejtegi minngienomme jallh gaskenomme, jïh nommide mejtie 200 jallh vaenebh daennie rijhkesne utnieh. Jienebelåhkoe tjierreste sæjhta identiteetem nænnoestehtedh jallh ektiedimmiem sjugniedidh jis maahta aelkedh nommem nuhtjedh mij fuelhkeste vaaltasovvi gelliej boelvi juassah.

Daejnie goh vâarome jienebelåhkoe daam uvte-lassem uvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie jarkelimmieh nommelaakesne giehtjedidh jïh vuarjasjidh, guktie minngieboelvh aalkoeåålmegijstie jïh/jallh nasjonaale unnebelåhkojste maehtieh fuelhkien voestes/aalkoven minngienommen aelhebelakaan baaastede vaeltedh.»

4.10.7 BAASTEDEFØERESJIMMIE

KULTUVREHISTOVRIJES DAEVIERIJSTIE

Moenehtsen lïhtsegh Sosialisteles Gårroehkrirreste, Rööpses, Gårroeh-krirrie jïh Byjresekrirrie Doh Kruana tjierrestieh Saemiedigkien barkoe reereminie jïh seremonielle daeverh

båastede foeresjidh vâaromem vaalta EN:n bæjhkoeh-timmesne aalkoe-åålmegi reaktaj bijre. Saemiedigkie vuaptastahta saemien gievrieh bualasovvin jïh vaaltasovvin goh bielie daaroedehtiemistie jïh saemide kristegassjine darjodh, jïh daelie njieljie gievrieh mah sertiestovveme saemien museumidie. Daah lïhtsegh aaj vihtesjedtieh Saemien museumesiebrie, RiddoDuottar-Museat jïh Saemien Sijte laejhtehts tjïelkestæmman Båastede-prosjektete goh likteden råajvarimmie Saetniesvoeten- jïh liktemekommissjovnen reektehtsisnie. Vuesiehtimmiem gaavhtan, dle Saemien museumesiebrie sov lahtestimmesne Saemiedægkan tjaala:

«Dej minngemes boelhki Båastede-prosjektete dah saemien museumh ovmessie fãantoej gaavhtan jueriedisnie orreme Båastede-prosjektem liktemeråajvarimmie gåhtjodh, guktie reektehtsisnie dorjeme (sæjroe 635). Jeenjemes dejstie vierhtijste mah Båastede-prosjektete vadtasovvin, Norsk Folkemuseum åadtjoeji. [...] Illedahke baaastedefoeresjimmeste sjïdti vaenebe goh lehkie daevierijstie Norsk Folkemuseumisnie baaastede böötin saemien eekese.»

Daah lïhtsegh akteraeresne Saemiedigkiene, byöroe vuarjasjidh mejtie maahta saemien daeverh saemien eekese jïh reeremasse sertedh dan jïjnje gåarede.

Daejnie goh vâarome daah lïhtsegh daam uvte-lassem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie, laavenjostosne Saemiedigkiene, soejkesjem darjodh guktie maahta saemien kultuvrehistovrijes daeverh baaastede sertedh saemien eekese jïh reeremasse. Soejkesje tjuaara hoksedh saemien museumh Saemiedigkien reeremen nuelesne daerpies vierhtieh åadtjoej guktie maehtieh daeverh mah baaastede baateme vaarjelidh, vöörhkedh, vuesiehtidh jïh dej bijre bievnedh.»

4.10.8 AUTOMATIHKELES VAARJELIMMIEN BÏJRE KULTUVREMOJHTESELAAKESNE

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden lïhtsege Evtiedimmiekrirreste, kultuvremojhteselaakese § 4 vuesiehtieh automatihkeles vaarjelamme kultuvremojhtesi bijre, mij tjierreste saemien kultuvremojhtesh jaepien 1917 raejeste jallh baaarasåbpoe vaarjelimmiem utnieh.

Jienebelåhkoe aaj govlehtimmielahtestæmman siebrete Skogfinneforeningen vuesehte, mij tjierreste skåajjesoemen sijsefeeleme easkah reformasjovnen mænngan eelki, jïh dan åvtete ij naan skåajjesoemen kultuvremojhtesh automatihkeles vaarjelimmiem åadtjoej daaletje kultuvremojhteselaaken mietie. Jienebelåhkoe tjoepedimmiem juaka siebrine Skogfinneforeningen ihke jienebh kultuvremojhtesh edtjiej dassenidh jis ij sjïere njoelkedasse tseegkesovvh aaj skåajjesoemen jïh jeatjah nasjonaale unnebelåhkoj kultu-

vremojhtesidie, guktie dejtie saemien kultuvremojhtesidie dorjeme.

Daejnie goh vâarome jienebelâhkoe daam uvtelassem uvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie uvtelassem jar-kelæmman kultuvremojhteselaakesne darjodh mij jïjt-sistie vaarjelimmiem tjirkie kveenen/nöörjensoemen jïh skåajjesoemen kultuvremojhtesijstie njoelkedassi mietie saemien kultuvremojhtesidie.»

4.10.9 SAEMIEN JÏH KVEENEN/ NÖÖRJENSOEMEN MEEDIJAH

Moenehtsen lïhtsegh Sosialisteles Gâr-roehkrirreste, Rööpses, Gârroehkrirrie jïh Byjresekirrie Doh Kruana aaj sijhtieh aaj tjier-testidh man vihkele saemien jïh kveenen/nöörjensoemen meedijah leah saemien jïh kveenen gieleevtie-dæmman. Daah lïhtsegh Saemiedigkien uvtelassem dâarjedieh byöroe meedijavoeth jïh daerpiesvoeth sal-kehtidh, jïh vienhtieh dagkeres salkehtimmie aaj byöroe kveenen meedijah faarhmestidh.

Daejnie goh vâarome daah lïhtsegh daam uvte-lassem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie daajroevâaromem darjodh saemien jïh kveenen/nöörjensoemen meedijavoeti jïh -daerpiesvoeti bïjre, jïh râajvarimmieh uvtedidh mah maehtieh viehkiehtidh saemien jïh kveenen/nöörjensoemen meedijah nænnoestehtedh.»

4.10.10 JOEKOEN SKÅAJJESOEMEN KULTUVREN JÏH HISTOVRIJEN BÏJRE

Moenehtsen lïhtsegh Sosialisteles Gâr-roehkrirreste, Rööpses, Gârroehkrirrie jïh Byjresekirrie Doh Kruana govlehtimmielahtes-tæmman vuesiehtieh siebrete Skogfinske intresser i Norge, mij tjierreste daerpies daajroem skåajjesoemeladtji histovrijen jïh kultuvren bïjre nænnoestehtedh, jïh râajvarimmiejgumie nïerhkedh guktie skåajjesoemen aerpievuekieh jïh kultuvreaerpiem gorredidh. Vuesiehtimmien gaavhtan vuaptastehtieh skåajjesoemen vætnoeaerpievuekieh goh biessiepruvnielimmie jïh kont-gurreme hâvhtaldihkie, ihke vaenie almetjïh dam maehtieh. Kont-gurreme lea Husflidenen rööp-seslæstosne.

Daejnie goh vâarome daah lïhtsegh daejtie uvte-lasside uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie lïerehtimmiem learoehkijstie jïh lohkehtæjjijste maadthskuvlesne nænnoestehtedh skåajjesoemeladtji histovrijen jïh kul-tuvren bïjre.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie dotkemem næn-noestehtedh skåajjesoemen histovrijen jïh kultuvreaer-pien bïjre.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie râajvarimmieh nænnoestehtedh mah maehtieh viehkiehtidh skåa-jjesoemen kultuvreaerpiem vaarjelidh, goh gieles, væt-noeaerpievuekieh, bigkemevuekieh jïh plearoe.»

Daah lïhtsegh govlehtimmielahtestæmman si-ebreste Skogfinneforeningen vuesiehtieh, mij tjierreste skåajjesoemeladtji sijhtieh Norsk Skogfinsk museu-mem nasjonaale institusjovnine darjodh. Daah lïht-segh vuaptastehtieh Skogfinnesiebrien tjïelkestimmie daase lea vuaptastehtedh aarebi skåajjesoemen or-rïjimmieh eah jïjtjemse Finnskogese jïh Sis-laanten fyl-hkese gaertjedh, men aaj Østfoldesne, Akershusesne, Buskerudesne, Telemarkesne, Oslovnisne jïh Tröönde-lagesne gâävnesieh. Skogfinneforeningen aaj tjierreste Norsk Skogfinsk Museum stuerebe geografeles vier-hkiedajvem daarpesje jis edtja viehkiehtidh daajroem skåajjesoemen kultuvren bïjre lissiehtidh, jïh dam gor-redidh, gaajhkine dajvine gusnie aalkoelisnie skåajjeso-emen orrïjimmie.

Daah lïhtsegh tjierrestieh skåajjesoemeladtji leah nasjonaale unnebelâhkoe, jïh vienhtieh daerpies barkedh guktie vielie daajroe jïh bievneme skåajjesoemen kultuvren jïh histovrijen bïjre sjædta abpe laantes-ne. Daah lïhtsegh akteraeresne siebrine Skogfinne-foreningen mij jeahta Norsk Skogfinsk museum viehke-les râållam âtna jis edtja dam buektiehtidh.

Daejnie goh vâarome daah lïhtsegh daam uvte-lassem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie vuarjasjidh mej-tie maahta Nöörjen Skåajjesoemen Museumasse staa-tusem nasjonaale museumie vedtedh.»

4.10.11 VIELIE SÏEJHME KVEENEN/ NÖÖRJENSOEMEN KULTUVREN BÏJRE

Moenehtsen lïhtsegh Sosialisteles Gâr-roehkrirreste, Rööpses, Gârroehkrirreste jïh Byjresekirreste Doh Kruana vuaptastehtieh kveenh/nöörjensoemeladtji jïjnjem sïjen kultu-vreste jïh guektiengielevoeteste dasseme maam aalkoe-visnie utnin, jïh dan gaavhtan geerve orreme kulturelle, gieledh jïh religijööse gellievoetem guhkiebasse evtiedidh. Vijriebasse, dle daah lïhtsegh govlehtimmi-evaestiedassese vuesiehtieh siebrete Norske kveners forbund, mij tjierreste dan âvteste vaenie kveenen/nöörjensoemen kultuvredarjomi bïjre soptsestamme gelliej boelvi tjïrrh, dle joekoen vihkele gieledh-kultu-relle dualiteetem gielelierehtimmien sisnjelen evtiedidh. Kommisjovnen reektehtse aaj vuesehte daerpies kveenen/nöörjensoemen institusjovnh nænnoesteh-

tedh, lissine kveen/en/nöörjensoemen kultuvrem jñh gielen.

Daejnie goh väärome daah lihtsegh daejtie uvtelasside uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie guhkiessoejkesjem darjodh kveen/en/ nöörjensoemen kulturelle jñh gieledh jealajæmman.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie kveen/en/nöörjensoemen tsiegleprogramm tseegkedh, seam-malaakan goh dihte juvdi jñh saemien.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie salkehtidh guktie maahta Kvensk institutt evtiedidh jñh nænnoesteh-tedh.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh programme tseegkesävva kveen/en/nöörjensoemen dotke-masse Dotkembraeresne.»

4.11 Tsegkie 4: Hööpteme vigkijste

Moenehtsen jienebelåhkoe, bieleden Evtiedimmielirrien lihtsege, vuaptastahta kommisjovne dääjrehte aassjoelahtestimmieh jñh sierredimmiem leah seabradahkedääriesmoere, joekoen aalkoeåålmegidie jñh unnebelåhkojde. Kommisjovne tjærteste sæmiesmearan daate faatoes daajroej gaavhtan aalkoeåålmegi jñh unnebelåhkoej bijre, jñh sæmiesmearan vuajnoej gaavhtan mah veaksahkåbpoe sjidteme daarodehtemepolitihkeste.

Jienebelåhkoe vihtesjadta kommisjovne meala seammavyörtegsvoete jñh likteme kveenide/nöörjensoemeladtjide jñh skåajjesoemeladtjide formaliseeremem kreava meatannænnoestimmeste nasjonaale unnebelåhkojde, jñh kommisjovne reerenassem birrie salkehtidh mejtie daerpies ihkuve raeriestimmeles orgaanine nasjonaale unnebelåhkojde.

Jienebelåhkoe vihtesjadta kommisjovne aaj gaskem jeatjah gyhtjelassh gietede ov-tjïelkestamme reaktaj bijre eatnamasse jñh tjaahtsan, industrijelle rääjvarimmiej bijre mah doh minngemes jaepieh leah aerpievukien åtloedajvh ritneme, jñh sjidtijje vääroehtimmiem bijre ålkoejielede- jñh eatnemevaarjelimmieïedtijjste mij voenges provhkerealetereme åtnoem baajnehte.

Jienebelåhkoe vihtesjadta kommisjovne daah tsiehkiedh uvtede:

- Kommisjovne uvtelasside rääjvarimmiej bijre Soptsestimmiereaktakommisjovne (NBS 2022:9) dääarjohte juktie aassjoem jñh sierredimmiem aalkoeåålmegi jñh unnebelåhkoej vöoste heerredidh.
- Byöroe ihkuve raeriestimmeles orgaanem reerenas-sese salkehtidh aamhtesinie nasjonaale unnebelåhkoej bijre, daan nuelesne vukieh meatannænnoestæmman.

- Kommisjovne haasta eeke- jñh åtloedaktide goerehtalledh dajvine Finnmarhken ålkolen åålmehre-aktan mietie. Daate goerehtalleme tjuaara aaj reaktan bijre bovtsegåtoemasse årrodh daan beajjetje båtloedajvi ålkoli, jñh nasjonaale unnebelåhkoej åtloedaktaj bijre provhken jñh aalteren tijjen åtnoen mietie.
- Kommisjovne vuesehte NBS:se 2007:13 Orre saemi-ereakta jñh NBS:se 2008: 5 Reakta göölemasse mearosne Finnmarhken ålkolen, jñh haasta barkoe uvtelassigujmie jaarhka daejnie salkehtimmiem.
- Kommisjovne uvtede tjænghekies giæhtjedimmiem dorjesåvva båtsoen areaaletsiehkeste jñh båtsoen råålleste saemien kultuvrese.

Jienebelåhkoe sæjhta tjarke tjærtetiedh daerpies rääjvarimmiejgummiem nïerhkiedh mah edtijeh aassjoem jñh sierredimmiem vuastalidh. Jienebelåhkoe vuaptastahta daate negatijve treende abpe seabradahkesne, men vuajna aalkoeåålmegh jñh unnebelåhkoeh leah lissie præåsehke dæhkiedh mah lissie tsåatskelesvoetem barkosne rääjvarimmiejgummiem daarpesjeh.

Jienebelåhkoe sæjhta aaj vuaptastehtedh gellie areaalevigkiedh jñh bigkemeaamhtesh leah leajhtadimmiem heajjoedamme maam saemiedh, kveen/nöörjensoemeladtjide jñh skåajjesoemeladtjide staates orgaanide jñh æjvieladtjide utnieh. Guhkiesse barkosne likteminie lea vihkeles rääjvarimmiejgummiem nïerhkiedh prosessh tseegkedh mejtie aalkoeåålmegh jñh nasjonaale unnebelåhkoeh maetiedh leajhtadimmiem utnedh.

Jienebelåhkoe lea vihtesjadteme rääresjimmesne dej sjyötehke dæhkiedgummiem, dovne tjænghekiojne jñh govlehtimmiem tjïrrh, jïjnje daajroe jñh goerkesse fååtesieh aalkoeåålmegi jñh nasjonaale unnebelåhkoej gielen, kultuvren jñh aerpievukiedh bijre. Jienebelåhkoe dääjroe daate oktegitmse maahta vääromem vedtedh sinsitniem bääjtoehlaakan guarkedh jñh vigkiedh sjugniedidh. Aaj soptsesåvva ræjkiedh bijre maahtosne dæhkiedh reaktaj bijre. Reerenasse tjuaara diædtem vaeltedh barkijidie lierehtimmiem vedtedh mah byögkelesvoetesne berkieh.

Daejnie goh väärome jienebelåhkoe daam uvtelasse uvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie diædtem vaeltedh byögkeles barkiji daajroem veelelaakan orresteh-tedh aalkoeåålmegi jñh nasjonaale unnebelåhkoej reaktaj, gielen, kultuvren jñh aerpievukiedh bijre.»

Jienebelåhkoe vuaptastahta jienebh dejstie rääjvarimmijste daan tsegkien nuelesne leah neebnesovveme lahtestimmiem jñh uvtelassine jeatjah tsegkiej nuelesne moenehtsen juvnehtimmesne.

4.11.1 EEKE- JĪH ĀTNOEREAKTAJ BĪJRE

Moenehtsen līhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gārroehkrirrie, Rööpses, Gārroehbielien krirrie jīh Byjresekrirrie doh Kruana vuaptastehtieh kommisjovne tjierteste ov-tjielkestamme reaktah eatnamasse jīh tjaatsan leah vihkeles gaaltije vigkide aalkoeaālmegi/nasjonaale unnebelāhkoej jīh nōorjen āejvieladtji gaskem, jīh sisnjelds voenges seabradahkine.

Daah līhtsegh sijhtieh vuaptastehtedh kommisjovne haasta goerehtalleme eeke- jīh ātnoereaktijste dorjesāvva dajvine Finnmarhken ālkolen āālmehreaktan mietie. Kommisjovne seamma tjiien tjierteste dagkeres goerehtalleme tjura reaktan bījre ārrodh bovtsegātoemasse daan beajjetje bāatsoedajvi ālkoli, jīh nasjonaale unnebelāhkoej ātnoereaktaj bījre, provhken jīh aalteren tjiien ātnoen mietie. Daah līhtsegh vuaptastehtieh stoerre daerpiesvoete dagkerh reaktagoerehtallemidie orreme guhkiem, jīh dam gelline saemien dajvine uvtedin NBS:sne 2007:13 Orre saemiereakta.

Dajnie goh vāarome daah līhtsegh daam uvte-lassem uvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie bāāstede Stoerre-dægkan bāetedh proposisjovnine mij eeke- jīh ātnoereaktah saemide jīh nasjonaale unnebelāhkojde Finnmarhken ālkolen goerehtalla āālmehreaktan mietie. Dagkeres goerehtalleme tjura reaktam bovtsegātoemasse daan beajjetje bāatsoedajven ālkolen feerhmedh, jīh ātnoe- jīh eekereaktah provhken jīh aalteren tjiien ātnoen mietie.»

4.11.2 FRIJJE BEAVNEME ĀVTELHBODTI JĀĀHKESJIMMIEN BĪJRE

Moenehtsen līhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gārroehkrirrie, Rööpses, Gārroehbielien krirrie jīh Byjresekrirrie doh Kruana vuesiehtieh don āālmehriehteles prinsihpese «Free, Prior and Informed Consent – (FPIC)», jallh «frijje, beavneme āvtelhbodti jāāhkesjimmie», goh vihkeles prinsihpe EN:n bājhkoehthimmesne aalkoeaālmegi reaktaj bījre. Daah līhtsegh vuaptastehtieh nōorjen āejvieladtjh leah aktijve guejmine orreme barkosne bājhkoehthimmine, jīh bājhkoehthimmien āvteste jienestin EN:n generaalekrirresne 13.b. 2007. Bājhkoehthimmie vihteste, edtja frijje āvtelhbodti jāāhkesjimmiem veedtjedh konsultasjovni tjiirrh aalkoeaālmegi representatijve institusjovnigujmie āvtelen sjiehtesjimmie jīh evtiedimie dorjesuvvieh laakijste jīh reereles rāajvarimmijste mah leah aalkoeaālmegi bījre.

Daah līhtsegh sijhtieh aaj vuaptastehtedh njoelkedassh EN:n bājhkoehthimmesne aalkoeaālmegi reaktaj bījre eah leah ryōktesth nōorjen reaktese sjiehtesjamme āālmehreaktalaaken tjiirrh, goh vuesiehtimmi-

en gaavhtan SP 27. Daej līhtsegi mielen mietie ij byōrh naan juerie ārrodh bājhkoehthimmien njoelkedassh leah faamosne saemide goh aalkoeaālmegi āālmehreaktan tjiirrh, jīh mielih prinsihpem frijje, beavneme āvtelhbodti jāāhkesjimmien bījre laakine vihtiestidh, sājhta rāajvarimmine ārrodh mij vigkide heajjode, jīh seamma tjiien nōorjen laakem āālmehreaktine iktede.

Dajnie goh vāarome daah līhtsegh daam uvte-lassem uvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie bāāstede Stoerre-dægkan bāetedh uvte-lasse laakenjoelkedassese juktie prinsihpem frijje āvtelhbodti jāāhkesjimmien bījre EN:n bājhkoehthimmesne aalkoeaālmegi reaktaj bījre (Free, Prior and Informed Consent) nōorjen laakese vihtiestidh.»

4.11.3 «FOVSEN-AAMHTESEN» BĪJRE JĪH AAMHTESE MAH DĪSSE GOVLESUVVIEH

Moenehtsen līhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gārroehkrirrie, Rööpses, Gārroehbielien krirrie jīh Byjresekrirrie doh Kruana vuaptastehtieh akteraesne Jollemesreakta dāapmosne HR-2021-1975-S (daan mænngan Fovsen-aamhtese) vihtiesti bigkeme biegekfaamoetseegkeldahkeste sijjine Roan jīh Storheia Fovsen-njaarkesne bāatsoesaemie āālmehreaktah miedteli, dejtje bāatsoesaemide mah dajvem daelviegāatomedajvine nuhtjeh. Dan guhkies prosessen gaavhtan aamhtesinie, jīh dan āvteste finkesamme dāapmoem bājjese fulkedh, daate stoerre jīh ov-riektes deadtove bāatsoesaemide Fovsesne orreme. Daah līhtsegh vuaptastehtieh jeenjesh saemien byjresinie kommisjovnese soptsestieh Fovsen-aamhtese lea vaenie leajhtadimmiem nōorjen āejvieladtjide sjugniedamme, naakede maam aaj vihteste kapihtelisnie 20 kommisjovnereektehtsisnie, bāatsoen eaktoej bījre.

Moenehtsen līhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gārroehkrirrie, Rööpses, Gārroehbielien krirrie jīh Byjresekrirrie doh Kruana aaj siemesvoetem bāatsoen, bigkiji jīh reerenassen gaskem vuaptastehtieh mij dorjesovvi tjāanghkoej mænngan Rījhkeliktijinie. Daesnie akte dejstie āejvietsegkijste lij jeatjah gāatomedajvh bāatsose vedtedh dej teehpeme daelviegāatomedajvi āvteste Fovsesne. Daelie orre gāatomedajvh goerehtalleme dajvesne Sālekinna-Hāmmālsfjellet mah seapan maehtieh ātnasovvedh. Daah līhtsegh vuaptastehtieh daate lea dajvh mejtie āarjelsaemien bāatsoe aarebi nuhtjeme, men gubpede bāatsoesaemih baajhtaldallin 1700- jīh 1800-lāhkoen daaroedehtemeprosessen tjiirrh.

Daah līhtsegh aaj vuaptastehtieh budsjedteproposisjovnesne Energijedepartemeentese jaapan

2025 (Prop. 1 S (2024–2025), Energijedepartemeente, kap. 9, sæjroe 180) akte giehtjedimmie proseseste Fovsen-aamhtesisnie jñh reerenassen boejhkehtassijste aamhtesisnie leah baalte bñejesovveme. Daah lñhtsegh mielih uvtemes lij byöreme jñjtjeraarehke kraanskodem Fovsen-aamhtesisnie darjodh, man mietie Saemiedigkien stoerretjåanghkoe akteraeresne gihthehti njoktjen 10.b. 2023. Daah lñhtsegh mielih kraanskome maam akte jñjtjeraarehke orgaane, kommisjovne jallh nammoehtamme dæhkie lea dorjeme, eantan vielie sæjhta vääromem utnedh sjæjsjalimmieh krادتjoeh-tidh, mah lin aamhtesereeremisnie jñh rñekteles minngiebarkosne Fovsen-aamhtesisnie dorjesovveme, dej reerenasseboelhki tjñrrh gosse aamhtesem dovne politihkeles jñh rñekteles nieptjesne gñetedamme. Daah lñhtsegh tjñertestieh annje ij leah fer seenhte mandaatem tseegkedh jñh lñhtsegh dagkeres jñjtjeraarehke kraanskoemasse nammoehtidh. Daah lñhtsegh mielih bigkeme biegekfaamoetseegkeldahkijste, dääpmoe jñh politihkeles jñh rñekteles illedahke tjñelkelaakan vuesiehtieh nõörjen staate ij leah saemien reaktah jñh ðedtjh nuekie daennie sjyöhtehke aamhtesisnie krööhkestamme, jñh billieh daate aaj maahata faamosne årrodh jeatjah bigkeminie.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie doh Kruana prosesside vuesiehtieh mah dælie elektrifiseremen bijre juhtiemini Equinoren tseegkeldahkeste Melkøyesne Finnmarhkesne. Daah lñhtsegh sijhtieh preavan Laanteburrie- jñh beapmoedepartemeenteste vuesiehtidh tsiengelen 12. biejjeste 2023 Ålja- jñh energijedepartemeentese: «Govlehtimmievaestiedasse Statnett SF- orre faamoledninge Skaidi-Hammerfest». Prievesne Laanteburrie- jñh beapmoedepartemeente tjåala:

«Tsiehkie åålmehreaktese

Dejnie åålmehriekteles vuarjasjimmine NVE tjñerteste: 'mijjieh mñelebe båtsoesijth retnoe akten mearan bætieh gusnie leavloe fer stoerre sjædta, dan åvteste rääjvarimmie dej nuepiem gaertjede bovtsigujmie seammalaakan giehtelidh goh aarebi'. LBD aervede daate vuarjasjimmine NVE:n veanhtadamme baajnehtimmiem vääroeminie åtna mij daajroevåaromen mietie. Juvnehtimmiem mietie daate daajroevåarome ovseekere. LBD:n mielen mietie tjuaara dam guarokedh goh vaahra rääjvarimmie sæjhta åålmehreaktameadtam sjugniedidh, vuesiehtimmiem gaavhtan jis bætije dotkeme stuerebe baajnehtimmiem bovtse vuesehte goh NVE vääroemasse beaja.»

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh reerenasse, jalhts daam veaksehks vaarnoehitimmiem åådtjeme, nænnoesti konsesjovnem faamoealinjese vedtedh Skaidin jñh Hammerfesten gaskesne. Konsesjovnenænnoestimmie tjarke vuastalimmiem saemien bieleste åådtjeme, gas-

kem jeatjah nænnoestimmesne Saemiedigkien stoerretjåanghkoste aamhtesisnie «043/20 Biegekfaamoe eatnamisnie – Saemiedigkien vuajnoe», «042/23 Saemiedigkien vuajnoe elektrifiseremasse Melkøyeste, reerenassen nænnoestimmie elektrifiseremen bijre Hammerfesteste LNG», jñh beavneme steebnemisnie Ålja- jñh energijedepartemeenten vööste Saemiedigkierereeste ruffien 25.b. 2024.

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh gosse kommisjovne vigkiehööptije rääjvarimmieh gñetedi, dñhte meala daerpies praksisem vuarjasjidh åvtelhbodti aalkovinie reaktavåaromen mietie oreigningslaakesne. Daah lñhtsegh aaj vuaptastehtieh dæriesmoere åvtelhbodti aalkovinie båtsoedajvine, disse aaj Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM), Saemiedigkien laakemoenehtse båtsoelaakese jñh Klimajeatjahtehtememoenehtsen reektehtsinie «Omstilling til lavutslipp» tjvutjiedamme, gusnie moenehtse juvnehte vuarjasjimmiem praksiseste darjodh åvtelhbodti aalkovinie.

Daah lñhtsegh mielih åejvieladtji åtnoe åvtelhbodti aalkovinie, gusnie bigkije luhpiem åådtje bigkeminie nñerhkedh åvtelen gyhtjelassh reaktaj bijre dajvese juridihkeles kreajnoehtamme, lea vihkeles fåantojne orreme man åvteste dääjroe reereme jñh åejvieladtjh leah Fovsen-aamhtesisnie jñh plearoeh aamhtesinie beahteme.

Daah lñhtsegh sijhtieh aaj vuaptastehtedh Jillen-Njaarke båtsoesijte plearoeh vigkesne tjåådtje Åjvaeresne Nordlaantesne, gusnie biegekfaamoetseegkeldahke sijten gñrremi vööste tseegkesovveme, jalhts ij leah ekspropriasjovnemaaksoem jallh tsiehkkiem båtsoen reaktide rñekteles kreajnoehtamme.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehkrirrie, Rööpses jñh Byjresekrirrie doh Kruana aaj vuesiehtieh gñetedæmman proposisjovneste Prop. 111 L (2022–2023) Endringer i energiloven og plan- og bygningsloven (biegekfaamoe eatnamisnie). Juvn. 483 L (2022–2023) moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehkrirrie, Rööpses jñh Byjresekrirrie Doh Kruana daam uvtelassest uvtedin:

«Stoerredigkie reerenassem birrie salkehtidh guktie maahta baahsemem åvtelhbodti aalkovasse ekspropriasjovneaamhtesinie bigkemidie båtsoedajvine nñhehtidh.»

Dæjnie goh väärome daah lñhtsegh daam uvtelassest uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie bäästede Stoerredægkan bætiedh laakeuvtelassine nñhehtimmiem bijre åvtelhbodti aalkovinie reaktavåaromen mietie oreigningslaakesne dejnie dajvine gusnie saemien båtsojne giehte.»

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jïh Byjresekrirrie doh Kruana mielih saemien ïedtjïh mej bïjre lea areaale-amhtesinie jïh mej reakta rãåresjamme sjïdtedh, tjue-rieh nuekie vierhtieh jïh kapasiteetem daejnie prosessine åadtjodh, naemhtie Saemiedigkie lea uvte-damme. Daah lïhtsegh mielih jis edtja buektieh-tidh hijven vigkiehööptije prosessh tjïrrehtidh, dellie daerpies guejmiej leah seamma mierieh jïh vierhtieh meatan årrodh prosessine.

4.12 Tsegkie 5: Sjïehtesjimmie njoelke-dassijste

Moenehtsen jienebelåhkoe, gaajhkesh bi-elelen Evtiedimmiekrirrien lïhtsege, vihtesjadta kom-misjovne mænngan konsekvenside daaroedehtemepo-litihkeste giehtjedamme, konklusjovnine åtna åejvie-ladtjïh ovnessie njeiptjine reeremepaksisen tjïrrh ak-tem politihkem tjïrrehtieh mij ij nuekie orreme jallh ul-mine åtna sjïhtedimmieh aalkoeåålmegidie jïh nasjonaale unnebelåhkojdarjodh jallh illedh.

Jienebelåhkoe vihtesjadta kommisjovne sæjhta giehtjedimmie faatoes sjïehtesjimmeste nænno-estimmijste unnebelåhkoepolitihkeles suerkesne dor-jesåvva, jïh meala daate sjïehtesjimmiegaehpie lea åejviehaesteme gielelierehtimmien sisnjelen juktie rad-tjoes jïh hijven gielelierehtimmiem hijven kvaliteeteste byjjenimmie- jïh ööhpehtimmieinstitutjovnine faalehtidh.

Jienebelåhkoe vihtesjadta kommisjovne daah tsiehkieh uvtede.

- Goh bielic Stoorredigkien giehtjedimmesne reere-minie byöroe aelkedh faatoes sjïehtesjimmiem nænnoestimmijste unnebelåhkoepolitihkeles suer-kesne vuartasjidh.
- Kommisjovne åejvieladtjide haasta lierehtimmiem saemiej, kveeni jïh skåajjesoemeladtji bïjre jïh dej reaktaj bïjre nænnoestehdedh byjjes barkijidie.
- Kommisjovne universiteete- jïh jïlleskuvlesuerkiem haasta ööhpehtimmiem aalkoeåålmegi jïh nasjo-naale unnebelåhkojdarjodh jieniebidie studentide faalehtidh.

Jienebelåhkoe vuajna jienebh dejstie rãajva-rimmijste mejtie uvtedamme daan tsegkien nuelesne, sijhtieh lïhke viedteldihkie årrodh rãajvarimmiejgu-jmie mejtie uvtedamme jeatjah tsegkiej nuelesne, jïh sov mierhkesjimmide vuesehte joekoen gielen jïh daa-jroebievnenen bïjre.

Jienebelåhkoe sæjhta tjïertestidh reerenassen diedte hoksedh byögkeles barkiji lea daerpies daajroe aalkoeåålmegi jïh nasjonaale unnebelåhkoj haestemi, daerpiesvoeti jïh reaktaj bïjre. Juktie dam tjïrkedh tjua-

ra systematihkeles rãajvarimmieh tseegkedh barkijidie byögkeles reeremisnie gaajhkine njeiptjine, jïh gaajhki dienesjefaalenassi sisnjeli. Jienebelåhkoe reerenas-sem birrie daejnie barkojne jãerhkedh, jïh bãåstede Stoerredægkan sjïehteslaakan bievnedh.

Jienebelåhkoe vuaptastahta kommisjovne tjïerteste akte dejstie stööremes haestiemijstie maam vihtesjamme, lea faatoes tjïrrehtimmie nænnoestam-me politihkeste. Kommisjovne tjïerteste gosse laakh, re-aktah laaken mietie jïh politihkeles nænnoestimmieh jïh rãajvarimmieh eah leah bæjjese fulkesovveme åejvi-eladtjijste gaajhkide dãehkide, dellie sjïehtesjimmiega-ehpiem åtna. Kommisjovne vuaptastaheme sosijaale leajhtadimmie jïh siejhme leajhtadimmie åejvieladtji-de leah vihkeles eaktoeh liktemasse. Faatoes tjïrrehtim-mie nænnoestamme reaktijste jïh rãajvarimmijste ij ajve dam siejhme leajhtadimmiem heajjodh, men aaj leajhtadimmiem heajjode rãajvarimmieh tjïrrehtam-me sjïdtieh.

Jienebelåhkoe sæjhta aaj vuaptastehtedh ree-renasse lea govlehtimmievaestiedassem deelleme mij vijriesåbpoe barkoem nænnoestimmijste ållermaahta, mejtie Stoorredigkie nænnoestamme. Jienebelå-hkoe sãemies gãhkoem vihtesjadta guktie dam vijrie-såbpoe barkoem guarkoe. Fãantoe maahta faatoes daa-jroe muvhti bïjre daejstie rãajvarimmijste årrodh, men aaj sãemies gãhkoe gãessie vuartasjimmie dorjesovvi. Jienebelåhkoe gujht tuhtjie vihkele reerenasse jïh abpe byögkesvoete Stoorredigkien nænnoestim-miejgujmie vijriesåbpoe berkieh, jïh meala reerenasse tjuaara veele vuartasjimmiem darjodh dej sjyöhtehke dãehkiejgujmie ektine, juktie tjïelkestehtedh gusnie tjïelke sjïehtesjimmiegaehpie, jïh gusnie ektie dãåjrese jïh/jallh biëvnesh fãåtesieh man åvtete daate dan tjar-ke vãåjnesasse bãata govlehtimmielahtestimmie.

Jienebelåhkoe vuesehte tjaatsegasse Doku-ment 3:5 (2019–2020) Rïjhkerevisjovnen goerehtimmie saemien learohki reaktete lierehtæmman saemiengïe-lesne jïh saemien gielelierehtæmman, mij stoorre vaa-noeh saemien gielelierehtimmesne jïh lierehtimmesne saemiengïelesne vuesehte, dovne learoevierhtiej bïjre, lãhkoen bïjre lohkehtæjijstie jïh maajh-ööhpehtimmi-en bïjre. Rïjhkerevisjovne vuaptastahta vierhkievierhti-eh leah gellieh jïh smaave, jïh jieniebidie aktöörïde bur-reme. Rïjhkerevisjovne juvnehte Maahtoedeparte-meente vuarjesje guktie maahta vierhkievierhtide bue-rebelaakan nuhtedh juktie skuvleaajhteri barkoem dã-arjodh hijven jïh seammavyörtëgs faalenassem tjïrkedh. Juvn. 211 S (2019–2020) giehtjedimmie- jïh konstitutjovnemoehtse tjïertesti gosse reakta liereh-tæmman saemiengïelesne jïh saemien gielelierehtæm-man ij leah nuekie åehpies dej saemien jarngedajvi ål-koli, tjuaara sjïerelaakan vuarjasjidh mej daerpiesvoe-tigujmie jïh rãajvarimmiejgujmie lea daerpies nïerh-kedh gaajhkine dajvine laanteste, gusnie reakta ij åtnas-

ovvh daan biejjien, dovne smaave tjieltine jñh stoerre staarine. Tjuara joekoen doh smaave saemien gielh, julev- jñh aarjelsaemien krööhkestidh, mah leah joekoen hävhtaldihkie. Moenehtse tjier testi Maahtoedepartemeente, laavenjostosne Saemiedigkine, tjuara vuarjasjidh man maereles lea dan gellie aktöörigujmie suerkesne, mah edtjeh viehkietidh tjirkedh reaktah lierehtæmman saemiengielesne jñh saemien gielesierehtæmman faamoem aadtjoeh abpe laantesne. Byöroe ikth vielie vuarjasjidh guktie edtja barkoem aktööri gaskem juekedh, jñh tjuara Staatehaaltojen giehtjedimmielaavenjassem sjierelaakan vuarjasjidh. Vihkeles gaajhkh guejmieh dam diëdtem meatoeh maam Saemiedigkie daennie suerkesne ätna, jñh daate lea väärome organiseeremasse barkoste. J i e n e b e l ä h k o e v u e s e h t e B i e v n . St. 13 (2022–2023) gusnie Maahtoedepartemeente vuaptastahta vaenie saemiengieleldh barkijh leah stööremes haesteme gosse edtja saemien gielem jñh identiteetem maanagiertesne jñh skuvlesne nænnoes-tehtedh jñh evtiedidh.

J i e n e b e l ä h k o e tuhtjie vihkele liktemeprosesse leajhtadimmiem äjvieladtjide sjugnede. J i e n e b e l ä h k o e meala vihkeles eaktoe liktemebarkosne lea nænnoestamme reaktah aalkoeäälmegidie jñh nasjonaale unnebelähkojde sjiehtesjamme sjidtieh. Rijkerevisjovnen juvnehtimmie mij lea vuarjasjidh guktie maahta vierhkievierhtide buerebelaakan nuhtjedh, lea vihkeles dahkoe mejnie gaajhkh departemeenth mah diëdtem dan ävteste utnieh, tjuerieh nïerhkedh goh bielie liktemeprosesseste.

J i e n e b e l ä h k o e daam uvtelassem uvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie effektide daaletje vierhkievierhtieapparaatestes vuarjasjidh, jñh äliedihks dahkoesoejkesjh sjiehtesle syjhtedassenjieptjine hammoedidh juktie gielide nænnoestehtedh mah baajneh-tamme sjïdtin daaroedehtiemistie, dovne jielije jñh nähkedadtme gielh.»

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialistesle Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie doh Kruana vuaptastehtieh sjiehtesjimmiiegaehpie lea stoerre heaptoe juktie ulmide Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovnen reektehtsisnie jñh daennie juvnehtimmesne tjirrehtidh, jñh mielih daerpies veele salkehtimmiem tjirrehtidh mij dovne diskrepansem nænnoestimmien jñh praksisen gaskem vuartesje, jñh vuartesje mejtie daan beajjetje laakh leah äålmehriek-tesle krievenassi mietie.

Daejnie goh väärome d a a h l i h t s e g h daam uvtelassem uvtede.

«Stoerredigkie reerenassem birrie faatoes sjiehtesjimmiem nænnoestimmijste vuartasjidh, mah leah aalkoeäälmegi jñh nasjonaale unnebelähkoej bijre.

Daah l i h t s e g h mielih dagkeres vuartasjimmiem gaavhtan tjuara barkoem aelkedh fääntoeh goerehtidh man ävteste sjiehtesjimmiem fäätese, jñh rääjvarimmieh identifiseeredh juktie sjiehtesjimmiem bueriedidh.

4.12.1 SALKEHTIMMIEN BÏJRE KVEENI/ NÖÖRJENSOEMELADTJI REAKTIJSTE

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialistesle Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie doh Kruana kommisjovnen reektehtsasle vuesiehtieh, lissine govlehtimmievaestiedasle siebreste Norske kveners forbund, mij vuaptastahta kveenh/nöörjensoemeladtjijh byöroeh reaktam utnedh sijjen jïjtjenænnoestimmien nuhtjedh, seammalaakan goh saemiej reaktajïjtjenænnoestæmman. Norske kveners forbund vuaptastahta daate demokraatesle dääriesmoore gosse ij leah akte ektie organiseereme kveenijste/nöörjensoemeladtjijste daan biejjien, jñh daerpies politihkeles veeljeme kveenen/nöörjensoemen orgaanine mij maahta gyhtjelassh giëtedidh, mah leah joekoen kveeni/nöörjensoemeladtji bijre jñh kveenen/nöörjensoemen kultuvren bijre. Norske kveners forbund meala dan ävteste daerpies salkehtidh mejtie nuepie ihkuve demokraatesle veeljeme orgaanem tseegkedh, goh kveenedigkie jallh kveeneraerie.

Daah l i h t s e g h siebriem Norske kveners forbund däärhoeh, akte kveenedigkie jallh kveeneraerie maahta vihkeles demokratiseereminie ärrodh kveeni-de/nöörjensoemeladtjide, jñh maahta sän vihkele pruvviebigkijinie sjïdtedh kveenen jñh nöörjen seabradahken gaskem.

Daejnie goh väärome d a a h l i h t s e g h daejtie uvtelasside uvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie, laavenjostosne kveenen/nöörjensoemen byjresinie, ellies salkehtimine nïerhkedh kveeni/nöörjensoemeladtji reaktijste jñh posisjovnele nöörjen seabradahkesne. Daan nuellesne tjuara vuarjasjidh mejtie maahta säemies säärhts ihkuve representatijve orgaanem tseegkedh.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie dahkoesoejkesjem darjodh mij edtja vuartasjidh guktie maahta kveenen daajroem jñh representasjovnem reeremisnie tjirkedh, jñh giëtedimmesne aamhtesijstie mah kveenen äroji bijre.»

4.12.2 REAKTASEEKEREVOETE AALKOEÄÄLMEGIDIE JÏH NASJONAAL UNNEBELÄHKOJDE

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialistesle Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroeh-

bielien krirrie jñh Byjresekrirrie doh Kruana mielih vihkeles elemente reaktaseekerevoetese aalkoeåålmegidie jñh nasjonaale unnebelåhkojde, jñh leajhtadimmiem reaktasuarkan jñh jeatjah reaktautnijidie tseegkedh dejnie joekehts bieline reeremistie, lea hoksedh daah orgaanh nuekie maahtoem utnieh dovne saemien tsiehkies bijre jñh kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji tsiehkies bijre. Daah lihtsegh govlehtimmielahtestæmman Mirrestalleme- jñh sierredimmietyrkijistie vusesiehtie, mij, gosse lea saemien årroji bijre, juvnehte:

«[...]seamma reaktaseekerevoetem saemien årroejdie hoksedh, gosse dåapmerh jñh pollisebarkijh lierehtimmiem jñh maahtoem saemien kultuvren jñh saemien seabradahki bijre utnieh, maehtes toelkhk jaksoes utnedh jñh barkoem jærhkiedh saemieh reaktainstitu-sjovnde dåårrehtidh.»

Daah lihtsegh siemes govlehtimmielahtestimesne tjirkijistie, jñh aaj mielih vihkele saemiengiele reaktagieline lokngese.

Daejnie goh vâarome daah lihtsegh daejtie uvte-lasse uvteidie:

«Stoerredigkie reerenassem birrie râajvarim-miejgumie niærhkiedh reaktaseekerevoetem saemide jñh nasjonaale unnebelåhkojde tjirkiedh, gaskem jeatjah viehkine dåapmaridie jñh jeatjah reaktautnijidie reeremisnie lierehtimmiem jñh maahtoem vedtedh aalkoe-åålmegi jñh nasjonaale unnebelåhkoej reaktaj, kultuvren jñh seabradahken bijre, maehtes toelkhk jaksoes utnedh jñh barkoem jærhkiedh saemieh jñh nasjonaale unnebelåhkoeh dejtie joekehts reaktainfu-sjovnde dåårrehtidh.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie râajvarim-miejgumie niærhkiedh mah edtjeh saemiengielem re-aktagieline nænnoestehtedh.»

Moenehtsen jienebelåhkoe, gaajhkesh bi-elelen Evtiedimmielkrirrien lihtsege, govlehtimmi-eaestiedassese Saemiedigkeste vuseshte, mij meala kommisjovnen vijhte tsegkieh eah leah nuekie, jñh jienebh râajvarimmieh daej tsegkieh ålkoli gehtjeh. Jie-nebelåhkoe vuaptastahta Saemiedigkie meala dej teemaj gaskem mah ålkolen gehtjeh, saemien jielemh jñh healsoe- jñh sosijaalepolitihkeles haestemh doh stööremes haestemh utnieh. Jienebelåhkoe vihtes-jadta Saemiedigkie daan gaavhtan göökte orre tseg-kieh sæjhta, jñh sæjhta dejtie daesnie lahtestidh.

4.13 Tsegkie 6: Jieleme

Moenehtsen jienebelåhkoe, gaajhkesh bi-elelen lihtsege Evtiedimmielkrirreste, vuaptastahta Saemiedigkie vihtesjadta båtsoesaemien jieleme stuerebe fokusem åådtjeme goh jeatjah jieleme- jñh kultu-

vregiehtelimmie. Jienebelåhkoe vihtesjadta kom-misjovne tjielkestahteme man åvteste båtsoem vielie ållermaahta goh jeatjah jielemh lea dan åvteste man-daate daam jeahta:

«Kommisjovne edtja daaletje dotkemem suerkesne vâaroeminie utnedh, jñh baajedh daam æjvievâaroemi-nie årrodh sov ållermaehtiemasse.»

Jienebelåhkoe vihtesjadta Saemiedigkien lah-testimmie daase lea aelhkebe bievnijh åadtjodh jñh byögkeles bievnesh jñh laakh gaavnedh båtsoen bijre, jñh jeatjah saemiej kultuvre jñh jieleme seapan eah seamma stoerre sijjiem reektehtsisnie åadtjoeh, dan åv-teste vaenebe tjæenghkies dokumentasjovne daejstie.

Jienebelåhkoe vihtesjadteme sâemiesmearan tjielke reaksjovnh orreme jeatjah saemien jielemi jñh kultuvreiedtji bielestes dan faatoes balansen gaavhtan ållermaehtiemisnie aerpievuekien jielemegiehtelim-meste jñh kultuvre, jñh dej posisjovnestes saemien sea-bradahkesne. Jienebh daejstie dæhkijste dååjroeh va-enie dej bijre reektehtsisnie, jallh raaktan åajaldovve-me.

Jienebelåhkoe sæjhta tjierstedh dan åvteste joekoen vihkele sjædta dennie guhkiebasse barkosne reektehtsinie, daate hijvenlaakan gorresåvva râaresjim-mien jñh daajroereblemen tjirr gajhkijste bielijste saemien jieleme- jñh kultuvrejeliendistie.

Jienebelåhkoen mielen mietie tjuara vuarja-sjimmiem darjodh Fjovlegöölememoenehtsisstie Saemiedigkie ektine, jñh aaj vuarjasjidh mejtie mearoesa-emien iedtjeh leah nuekie meatan jñh gorresovveme gov-lehtimmiem- jñh râaresjimmiektiedimmine.

Jeatjah jienebelåhkoe, lihtsegigumie krirrijste Barkijebielien krirrie, Åelkiesbielien krirrie, Gaskoehkrirrie, Gårroehbie-lien krirrie jñh Byjresekrirrie doh Kruana kommisjovnese vuseshte mij haasta uvtelessigumie NBS:sne 2008: 5 guhkiebasse barkedh. Daah liht-segh vuaptastehtie Jieleme- jñh göölemedeparte-meenten (JGD) vuarjasjimmien mietie dle uvtelessh daennie NBS:sne bæjjese fulkesovveme Prop. tjirr 70 L (2011–2012) jarkelimmieuvtelassi bijre deltakerelaake-sne, mearoevierhtielaakesne jñh Finnmarkelaakesne.

Gåalmede jienebelåhkoe, lihtsegiguj-mie Barkijekrirreste, Åelkiesbielien krirrie, Gaskoehkrirrie jñh Gårroehbielien krirrie, aaj vuaptastahta 2. Saemiereaktamoenehtsen uvtelessh leah vuarjasjæmman departemeentesne, jñh reerenasse ij leah moeneme guktie edtja uvtelessiguj-mie guhkiebasse barkedh.

Daate jienebelåhkoe aaj vuaptastahta vihkeles râajvarimmieh juktie vihkeles jielemevâaromh då-arjoehtidh byöroeh årrodh:

- tjirkedh reakta göölemasse gaajhkide mearoesaemien dajvide edtja riektes årrodh.
- viehkiehtidh guktie saemien fealadasse edtja veartenevijrese tsiegline årrodh aalkoeaålmegeturismese.
- barkedh saemien kultuvrem, filmem, musihkem jñh vætnoevuekieh lutnjedh.
- hijven jñh stabijle mierieeaktoeh aerpievuekien saemien jieliemidie tjirkedh, seamma tijjen goh sjiehetladta jeatjah jielemegiehtelimmieh evtiedidh mah viehkiehtieh almetjh jærhkieh voenges jñh jielije seabradahkine årrodh
- nasjonaale båtsoejarngem tseegkedh mij edtja båtsoedajvide daerpies raeriestimmie- jñh maah-toedårjoem vedtedh.

Daate jienebelåhkoe vuaptastahta ulmie båtsoesuerkesne lea ekonomes, ekologeles jñh kulturelle nænnoes båtsoe, jñh mij Storerredigkien gïetedimmiem Bievnesistie St. 32 (2016–2017) vâaroeminie âtna. Storerredigkie lissine båtsoepolitihkem gïetede göökth jaepien dennie fierhtenjaapetje båtsoeoposisjovnesne jñh fierhtenjaapetje staatebudsjetdesne.

Båtsoelaake jñh doh fierhtenjaapetje båtsoelatjkoeh leah vihkeles vierhkievierhtieh guktie ulmide båtsoepolitihkine jaksedh. Båtsoe lea kultuvreuekie man vâarome lea provhke jñh aalteren tijjen âtnoe, jñh mij sjïere riekteles vaarjelimmiem âtna, v. Maadthlaaken § 108 jñh njoelkedassh aålmehreaktesne aalkoeaålmegi jñh unnebelåhkoej bijre.

Båtsoelatjkoeråaresjimmide tjirrehte eaktoej mietie Båtsoen æjvïelatjkosne. Råaresjimmieh edtijeh ektie goerkesem båtsoen ekonomes tsiehkeste vâaroeminie utnedh.

Daate jienebelåhkoe aaj prosesside vuesehte mah juhtiemini jñh sâemies råajvarimmide mejtie joe tjirrehtamme.

Goeven 2023 reerenasse råajvarimmiepaahkem böökti mij edtja båtsoem buerebelaakan gorredidh soejkesjimmesne jñh bigkemisnie orre energijeste. Råajvarimmiepaahkesne vierhkievierhtieh jieniebistie departemeentijste. Departemeenth mah diëdtem utnieh paa-hken joekehts råajvarimmiej âvteste, sijhtieh konsultasjovnh NBR:ine jñh Saemiedigkine tjirrehtidh, saemie-laaken njoelkedassi mietie.

Laanteburrie- jñh beapmoedepartemeente (LBD) siejhme laakebarkoeprosessem aalkeme, jñh tjaelemegoevtese departemeentesne tseegkesovveme. Desnie gamte involveeremem guejmijste sjiehetladteme mej bijre laake lea, dej gaskem Nöörjen Båtsoesaemiej Rïjhkesiebrie (NBR) jñh Saemiedigkie. LBD dej voestes konsultasjovnh NBR:ine jñh Saemiedigkine âtneme. LBD ulmine âtna uvtelassem orre båtsoelaakese Storerredægkan seedtedh gjïren 2025.

Tjïelte- jñh dajvedepartemeente jñh Klijma- jñh byjresedepartemeente leah aalkeme mieriedimmiem konsekvensesalkehtimmiej bijre revideeredh, gaskem jeatjah buerebe vuarjasjimmide båtsoeste sjiehetladtedh. Reerenasse sæjhta aaj ovmessie råajvarimmieh vuarjasjidh guktie tjïelti soejkesjimmiekapasiteetem jñh båtsoe-maah-toem saemien båtsoedajvesne bueriedidh.

Daate jienebelåhkoe aaj vihtesjadta kommissjovne vuaptastahta klijmajarkelimmieh mah daelie juhtiemini konsekvensh båtsoese utnieh (s. 554-555). Klijmajarkelimmieh varkebe sjugniehtuvvieh noerhtedajvine goh veartenen gaskemedtie. Temperatuvre jñh ebrie leah faktovrh mah maehtieh daamtajåbpoe jïengedehtemem jñh nåake gâatomem vedtedh, jallh sjïdtedimmieboelhke aarebi aalka. Klijmajarkelimmiej gaavhtan gâatomentsiehkieh jorkesieh, jñh daerpies sjædta gâatomemöönsterem jñh juhtememöönsterem jarkelidh. Dagkerh jarkelimmieh maehtieh vægkan båetedh jeatjah iëdtjigujmie jñh råajvarimmiejgujmie.

Daate jienebelåhkoe vuaptastahta reerenasse Bievnesisnie. St. 26 (2022–2023) Klima i endring – sammen for et klimarobust samfunn (Klijsma jarkelimmesne – ektesne akten klijsmarobuste seabradahken âvteste), jååhkesje klijsmajarkelimmieh leah båtsoeaahteridie joekoen tjarke baajnehtamme, jñh saemien daajroe jñh dâåjrehtimmieh edtijeh eantan vielie meatan vaaltasovvedh klijsmasjïehtedimmiebarkosne. Goh vihkeles bielie dejnie guhkiebasse barkojne bïevnesistie edtja gaskem jeatjah nasjonaale analysh klijsmaprååsehkevoeteste darjodh. Byjresedirektoraate stillemem åådtjeme daam barkoem aelkedh. Voestes analyse edtja soejkesjen mietie gaervies årrodh 2026 minngie-gietjien.

Daate jienebelåhkoe vuaptastahta tee hpeme bovtseste juvrïde lea teema mij stoorre tsåatskelesvoetem âtna barkosne båtsojne. Båtsoe vâaroeminie âtna bovtse edtja ålkone gâatodh abpe jaepiem. Stoorre tee hpemh bovtisjste juvrïde fierhten jaepien lea aajhtoe båtsoese jñh saemien båtsoekultuvrese. Deadtoven gaavhtan båtsoedajvide, dle unnebe fleksibiliteete sjïdteme âtnoen bijre båtsoedajvijste. Ij leah dagke jeatjah dajvh gåabph maahta bovtsigujmie juhtedh dastegh juvrh bætieh dohkoe gusnie bovtse gâatoeminie. Guktie staate juvrepolitihkem tjirrehte lea joekoen vihkele båtsoen produksjovnesne jñh dienestasse.

Sæjrosne 553 reektehtsisnie kommissjovne tjåala njoelkedassh stoorre kriëvenassh dokumentasjovnesne biejeih jis edtja maaksoem juvretee hpemen âvteste åådtjodh. Daate jienebelåhkoe vuaptastahta maaksoeöörnege bovtsetee hpemen âvteste juvrïde prinsihpine âtna maaksoem gaajhki bovtsi âvteste åådtjodh, mejtie juvri gaavhtan tee hpeme. Seamma tijjen daajra eah gaajhkh bovtsh gååvnesovvh mejtie juvrh vaeltieh, seamma tijjen goh ellen stöörnes bielie dejstie kreekijste, mej âvteste maaksoem åådtjeme, eah leah dokumente-

ereme goh juvrde teehpesovveme, men vuarjasjimmi- en mietie juvrde teehpesovveme.

Kommisjovne aaj reektehtsisnie tjierreste Voengelh-Njaarken sijte meala daanbeajjetje juvrereereme SP:n art. 27 vööste strijrie (s. 553).

Daate jienebelåhkoe vuaptastahta Stoorredigkie, gosse eatnemegellievoetelaakem nænnoesti jaepien 2009, vääroemasse bjeji laake lea gaskenasjonaale åliedimmiej jñh åålmehreaktakonvensjovni mietie.

Daate jienebelåhkoe vuaptastahta Klijma- jñh byjresedepartemeente jñh Tjjeilte- jñh dajvedepartemeente sijhtieh vuarjasjimmiem veedtjedh åliedimmijste Bernkonvensjovnen mietie, jñh dejstie åålmehriekteles åliedimmijste mejtie Nöörje båtsoen åvteste åtna, tsiehkien bjeje dej gaskem jñh mejtie åliedimmiej gaavhtan daerpies sjædta jallh nuepiem vadtta jarkelimmieh darjodh nasjonaale njoelkedassine juvre- reeremen bjeje.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehkrirrie jñh Rööpses reerenassen råajvarimmiepaahkese vusesiehtieh mij edtja båtsoem buerebelaakan gorredidh soejkesjimmesne jñh bigkemisnie orre energijeste. Daesnie reerenasse rñhpeste juvrelåhkoem båtsoedajvine giehpididh, jis båtsoe dajvh faamoebigkemasse vadtta. Daej lñhtsegi mielen mietie lea fääntoe juvretsiehkien vuartasjidh båtsoen dajvine ovjearohke daestie, jñh mielih daagkeres pluvhtestimmie mñsse reerenasse sjiehteladtta ij leah hijven. Bovtsh leah kreekh mah ålkone abpe jaepiem jñh dan gaavhtan stuerebe vaahresne juvrijste vaaltasovvedh goh jeatjah kreekh, mah ajve gäätoemisnie bieline jaepeste. Daah lñhtsegh dan åvteste mielih daerpies giehpidimmien juvrelåhkoeste båtsoen dajvine vuartasjidh. Ållesth juvrelåhkoe Nöörjesne edtja juvreliktemen mietie årrodh.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekirrie doh Kruanakommisjovnen reektehtsasse vuseshte, mij buerkeste eatneme vihkeles bieline vääroemistie dovne saemien, kveenen/nöörjensoemen jñh skåajjesoemen kultuvrese. Daah lñhtsegh dan åvteste vuaptastehtieh eatnemem gorredidh lea vihkele ihke dovne saemieh jñh nasjonaale unnebelåhkoeh åadtjoeh sijjen kultuvrine giehtelidh jñh dam evtiedidh. Gorredimmie eatnamistie jñh eatnemevierhtijste goh kultuvrevåarome aalkoeåålmegen jñh unnebelåhkoej premissine byöroe vihkeles liktemeråajvarimmie vuajnalgidh.

4.13.1 MARITJME VIERHTIEJ BJEJE

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekirrie doh Krua-

na vuaptastehtieh reebleme maritjme vierhtijste lea vääroeminie orreme mearoesaemien kultuvrese jñh jiellemassese mearoegaedtien mietie noerhtene. Daah lñhtsegh vuaptastehtieh mearoesaemien årromedajve ij leah ajve Finnmarhkesne jñh Noerhte-Romsesne, men mearoesaemien årrojñh aaj dajvine Åarjel-Romsa, Ofo- ten, Vesterålen, Lofoten jñh Salten jñh Åarjese Helgelaanten vööste orreme. Dej minngemes jaepiej dotkemen mietie aaj vääromem vadtta orre tjelmiejgumie saemien årromedajvide vuartasjidh eantan guhkiebasse Åarjese, jñh seapan mearoesaemien årromedajve aaj Trööndelagen mearoegaedtien mietie orreme, jñh eevre väälese Nordmøren gääjkoe.

Daah lñhtsegh sijhtieh aaj vuaptastehtedh kommisjovne kapihtelinie 7 jñh 21 vuseshte guktie nöörjen åejvieladtji göölemepolitihke lea skaarine orreme mearoesaemien gööleme- jñh kultuvregiehtelæmman. Kommisjovne vuseshte guktie steegkeme göölemistie idtji mearoesaemien fjovle- jñh mearoegaedtiegöölemem nuekies krööhkesth, jñh jis göölemekvotah sijhtin, mearoesaemieh radtjoeslaakan «gaadtan hajkesovvin» jñh ålkoestamme göölemistie sjidtñ darjomekrievenas- si gaavhtan.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosialisteles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekirrie doh Kruana mielih göölemepolitihke minngemes tjuetiejaepien lea joekoen daaroedehtije orreme gosse göölijidie saemien dajvine heerredamme sijjen aerpievuekien jielieminie jñh kultuvrine giehtelidh, jñh heajjoedimmien tjirrh mearoesaemien seabradahkijste.

Daah lñhtsegh sijhtieh Mearoegaedtiemoenehtsen NBS:se 2008: 5 vuseshtidh Retten til å fiske i havet utenfor Finnmark /Reakta mearosne gööledh Finnmarhken ålkolen. Mearoegaedtiemoenehtse vuaptastehti stoorre vaahra mearoesaemien kultuvre sæjhta gaarvanidh jis daaletje nasjonaale laakh göölemereguleereminie jaarhka guktie leah. Nænnoes mearoesaemien årromedajvh, mej materijelle kultuvrevåarome, leah daerpies jis mearoesaemien kultuvre edtja jærhkedh jieleddh.

Daah lñhtsegh sijhtieh aaj Rijkerevisjovnen goerehtæmman kvotasysteemeste mearoegaedtie- jñh mearoegöölemisnie (Dokumeente 3:6 (2019–2020) vuseshtidh, mij vuseshte kvotapolitihke jaepiej 2004–2018 lea göölemedarjoemidie giehpidamme seabradahkine abpe mearoegaedtien mietie mah lin jearohke göölemistie, joekoen Finnmarhkesne. Daah lñhtsegh aaj vuaptastehtieh daan beajjetje reerenasse jñh stoorredigkien jienebelåhkoe kvotabievnesisnie «Folk, fisk og fellesskap – en kvotemelding for forutsigbarhet og rettferdig fordeling», jeenjemasth struktureeremepolitihkine jaarhka mij lea evtiedimmien sjugniedamme mñsse Rijkerevisjovne tjaatsegisnie Dokument 3:6

(2019–2020) vuesiehti, jiih ij darhkh vihkeleslaakan mearoegaedtie- jiih fjoevlegöölmem nænnoestehtieh mearoesaemien seabradahkine jiih saemien årroemeda- jvesne.

Daej lihtsegi mielen mietie lea joekoen nääke stoerredigkien jienebelåhkoe sæjhta göölemepolitih- kem jærhkedh mij lea mearoesaemien göölemem jiih mearoesaemien kultuvrem tjarke eerjeme, jiih daaroe- dehtemeråajvarimmiejgumie ektine skuvlesuerkesne, radtjoesommes daarodehtemeråajvarimmine mearo- esaemien dajvine orreme.

Daah lihtsegh mielih sjehtesjimmie mearo- gaedtiegöölmeöörnegistie, akte jijtse læjkome 0,9 prosentesne Nöörjen ållesth kvoteste doerskegööl- masse vînhtside ræhpas dâehkesne mearoegaedti- egöölmedajven sisnjelen noerhtege 62° N, ij leah nue- kie orreme göölemepolitihken eerjije konsekvensh me- aroesaemien kultuvrese vuastalidh, jiih ij maehtieh vâ- ajnedh goh jâåhkesjimmie mearoesaemiej göölemere- akteste maam NBS:sne 2008: 5 vihteste.

Kommisjovne sov råajvarimmine uvtede Stoer- redigkie byöroe reerenassem birredh uvtelasside Mearoe- gaedtiemoenehtsen NBS:ste 2008: 5 orresistie varja- sjidh. Daah lihtsegh leah siemes kommisjovnine daennie varjasjimmesne.

Moenehtsen lihtsegh krirrijste Sosia- listeles gârroehkrirrie, Rööpses, Gârroeh- bielien krirrie jiih Byjresekirrie doh Kruana vuaptastehtieh Saemiedigkie gïetedimmesne kommisjovnereektehtsistie aamhtesisnie 012/24 «Saet- niesvoete jiih likteme – Jieleme» Stoerredigkiem maad- ta, Nöörjen åålmehriekteles åeliedimmiej mietie saemiej åvteste goh aalkoeåålmege, reerenassem bir- redh saemien nuhtemereaktam marijne vierhtijste sal- kehtidh, abpe aerpievuekien saemien årromedajvesne, lihkke laavenjostosne Saemiedigkine. Saemiedigkie aaj sæjhta årroji reaktah marijne vierhtide abpe saemien dajvesne edtjeh jâåhkesjamme sjïdtedh, jiih dejtie laa- kine vihtiestidh. Daah lihtsegh mielih dagkeres salkehtimmie, jiih mænngan laakeviedtdimmie, sæjht- ta hijven råajvarimmine årrodh mearoesaemien kultu- vrem jealajehtedh jiih nænnoestehtedh, men aaj kveenien mearoekultuvrem nænnoestehtedh dejnie da- jvine gusnie jâåhkesje årroji lea reakta marijne vierhti- eh reebledh.

Daejnie goh vâarome daah lihtsegh daejtie uv- telasside uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie NBS:n 2008: 5 bæjjese fulkedh jiih laakeuvtelassem ryöjredidh mij laa- kine vihteste mearoesaemiej reaktam marijne vierhti- eh reebledh Nöörjen åålmehriekteles åeliedimmiej mietie saemiej åvteste goh aalkoeåålmege.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie saemien nuhtemereaktam marijne vierhtide salkehtidh abpe aerpievuekien saemien årromedajvesne, lihkke laaven- jostosne Saemiedigkine, jiih Nöörjen åålmehriekteles åeliedimmiej mietie saemiej åvteste goh aalkoeåålme- ge.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie råajvarim- miejgumie nierhkedh mah edtjeh göölmedarjomh mearoesaemien seabradahkine tjirkedh, goh guhk- basse barkoe Rijkerevisjovnen reektehtsistie kvotasystemen bijre (Dokumente 3:6 (2019–2020)).»

Moenehtsen lihtsegh krirrijste Sosia- listeles Gârroehkrirrie, Rööpses jiih Byjre- sekirrie doh Kruana daam uvtelasse uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie barkoem ael- kedh mearoegöölmeöörnegem nænnoestehtedh lihkke laavenjostosne Saemiedigkine, guktie jienebh mearo- esaemien tjïelth jiih seabradahkh Romsesne jiih Nordla- antesne maehtieh meatan vaaltasovvedh öörnegen sijse.»

4.13.2 JOEKOEN BÅATSOEN BÏJRE

Moenehtsen lihtsegh krirrijste Sosia- listeles gârroehkrirrie, Rööpses, Gârroeh- bielien krirrie jiih Byjresekirrie doh Krua- na sijhtieh vuaptastehtedh kommisjovnen reektehtse buerkeste guktie båtsoe lea kultuvreguedtije jieleme saemide, abpe saemien årromedajvesne. Jeenjesidie båt- soe, lissine jielemegeajnoje årrodh, vâaroeminie or- reme aerpievuekien juhtememöönsterasse jiih jielede- vuakan, jiih båtsoe vihkeles bieli saemien aarkebiejji- en jieliedistie jiih guktie abpe veartenasse vuartesje, aaj gellide saemide mah eah leah vïedteldihkie båtsose sijjen biejjieladtje jieliedisnie.

Kommisjovnen reektehtse aaj buerkeste guktie båt- soe joekoen vihkele orreme åarjelsaemien kultuvrem jiih gïelem gorredidh, jiih guktie båtsoe nuepieh vadta åarjelsaemien gïelem nuhtjedh jiih jærhkedh jiih åarjel- saemien kultuvrine gïehtelidh. Daah lihtsegh sijhti- eh tjïertestidh akte dejstie ellen vihkielommes råajva- rimmiijste åarjelsaemien kultuvrem tjirkedh, lea tsi- ehkide åarjelsaemien båtsose tjirkedh.

Daah lihtsegh sijhtieh vuaptastehtedh kommi- sjovnen reektehtse vuesehte guktie histovrijeåtnoe, åt- noe laakiijste jiih reaktagoerkese doh minngemes tjuetie jaepieh leah itjmies konsekvensh båtsoen kulturelle jiih ekonomeles nænnoesvoetese åtneme.

Daah lihtsegh sijhtieh aaj vuaptastehtedh båt- soe goh eatneme- jiih areaalejearohke jieleme lea joe- koen præåsehke klijmajarkelimide. Båtsoe lea jii- tjemse eatnemetsiehkide sjehtedamme man sisnie jieleme iktegisth lea, jiih båtsoeburrieh joe gellie ja-

epieh vuesehtamme eatneme jñh veareldetsiehkies leah tjarke jarkelimmesne, naakede mij jielemen bæ-tijem aejkiem haasta.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehkrirrie, Rööpses jñh Byjre-sekrirrie doh Kruana reektehtsasse vuesehtieh «Klijmajarkelimmieh Saepmesne – bijjieguvvie jñh geajnoe guhkiebasse» («Klimaendringer i Sápmi – en oversikt og veien videre»), maam Saemieraerie jñh Saemiedigkie leah bæjhkoehamme. Reektehtse vuesehte seamma tijjen goh saemien jielemh goh båtsoe leah deadtoven nuelesne klijmajarkelimmieh gaavhtan, dah aajhtoen nuelesne jienebelåhkoen raaajvarimmijste klijmajarkelimmieh nånkehtidh, goh biegefaamoebigkemh Fovsesne jñh Åajvaeresne, jñh doh soejkesjamme biegefaamoebigkemh mej bijre syöke-me dejnie aajkojne Melkøyam Finnmarhkesne elektrifiseredh. Areaaleskilkehtassh juktie orrestimmeles energijem bigkedh biegefaamoen tjirrh lissine båtata jeatjah evtiedimmieprosjektide, goh hæhtjoebigkeme jñh bigkeme infrastruktuvreste.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Rööpses jñh Byjre-sekrirrie doh Kruana sijhtieh vuaptastehtedh deadtove saemien jielemi areaalide gellien aejkien lea gohtjesovveme «kruana kolonialisme» Saemiedigkeste jñh Saemieraereste, goh reektehtsisnie «Klijmajarkelimmieh Saepmesne – bijjieguvvie jñh geajnoe guhkiebasse» («Klimaendringer i Sápmi – en oversikt og veien videre») goevtesistie 2024.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehkrirrie, Rööpses jñh Byjre-sekrirrie doh Kruana sijhtieh tjertestidh kruana jarkelimmie ij maehtieh saemien reaktam jñtjenænnoestæmman miedtelidh, jallh aalkoeåålmegh heerredidh sijjen aerpieviekien jielieminie giehtelidh jñh laantem nuhtedh.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjre-sekrirrie doh Kruana reerenassen raaajvarimmiepaahkese båtsose jñh energijese vuesehtieh, goeven 20.b. 2023. Daah lñhtsegh mielih raaajvarimmieh raaajvarimmiepaahkesne sijhtieh naakenh dejstie haestiemijstie vaestiedidh mejtie Saemiedigkie sov gñetedimmesne orre 6. tsegkeste – jieleme tjuvtjede. Daah lñhtsegh veanh-tadie jñh tjertestieh vihkele reerenasse jaarhka raaajvarimmiejgumie barkedh båtsoen raaajvarimmiepaahkesne.

Daah lñhtsegh sijhtieh aaj vuaptastehtedh kommisjovne meala daanbeajjetje gellie ovmessie areaaleskilkehtassi gaavhtan saemien båtsoedajvine daerpies sjædta tjæenghkies vuarjasjimmie darjodh båtsoen

areaaletsiehkeste jñh kultuvreguedtije raaålleste, ij goh unnemes Nöörjen åålmehriekteles åæliedimmieh mietie. Daah lñhtsegh aaj sijjen uvtelesside 4. tsegkien nuelesne vuesehtieh: hoopteme vigkijste.

Dæjnie goh vaaarome daah lñhtsegh daam uvte-lassem uvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie tjæenghkies giehtjedimmine nierhkiedh båtsoen areaaletsiehkeste jñh båtsoen vihkelesvoeteste saemien kultuvrese, jñh mejtie Nöörje sov reeremen tjirrh båtsoen areaalijste sov åålmehriekteles åæliedimmieh illieh.»

4.14 Tsegkie 7: Almetji åasah

Moenehtsen jienebelåhkoe, gaajhkesh bi-elelen Evtiedimmiekrirrien lñhtsege, vuaptastahta Saemiedigkie sov govlehtimmievaestiedassesne vuesehte daaroedehteme lea gellie negativie konsekvensh saemiej healsose, jieledetseahkan jñh jieledekvaliteetese vadteme, jñh aaj vuesehte Saemiedigkien mielen mietie maahta vihtiestidh dovne riekte jñh ov-riekte, daaroedehteme lea faktovrh buakte me mah annje daan biejjien saemiej healsoem, jieledetsiehkies jñh jieledekvaliteetem naakelaakan baajnehtieh. Seammalaakan aaj kveenide/nöörjensoemeladtjide jñh skåajjesoemeladtjide. Jienebelåhkoe vuaptastahta naakenh dejstie temijste mejtie Saemiedigkie sæjhta tsegkien nualan almetji åasah utnedh, lea gaskem jeatjah ov-heal-soe, histovrijes traavmah, internaatejielede, aemieluesemedæmiedimmie, ruvsedæriesmoerh jñh vædtsoehvoete jñh daaresjimmie.

Jienebelåhkoe vuajna daate teemah mejtie lea vihkele krööhkestidh, jñh vihkele aalkoeåålmegh jñh nasjonaale unnebelåhkoeh viehkiem åadtjoeh dæjtie haestiemidie gñetedalledh. Sæjhta vihkeles årrodh barkijh byögkeles healsoesuerkesne hijven daajroem jñh maah-toem dan bijre utnieh, goh vaaarome hoopteminie barkedh jñh hijven viehkiem vedtedh.

Jienebelåhkoe dan åvteste meala reerenasse tjuaara sov barkoem jñh maah-toem veelelaakan giehtjedidh jñh vuarjasjidh dej sijyötehke dæhkiej bijre seabradahkesne mah daaroedehtemem dääjreme. Reerenasse tjuaara aaj giehtjedidh vueliegællan etaath jñh regijonaale jñh voenges byögkeles healsoefaalenassh dam bæjjese fulkies.

Jienebelåhkoe myöte vielie psykiske ov-heal-soe, vædtsoehvoete jñh daaresjimmie leah konsekvensen dovne traavmijste jñh nånkelimmeste dejstie bæries kulturelle njoelkedassijste mejtie saemiej, kveen-/nöörjensoemeladtjide jñh skåajjesoemeladtjide daaroedehtemepolitihken gaavhtan dääjrin.

Jienebelåhkoe Saemiedægkan vuesehte, mij daam jeahtha almetji åasaj bijre daaroedehtemepolitihken jñh meadtan gaavhtan:

«Saemiedigkien mielen mietie lea hijven fãantoe vihtiestidh daaroedehtemepolitihke jñh buerieveaso-estaaten ov-jaahkods dãmiedimmie ryöktsth jñh ov-ryöktsth leah faktovrh vadteme mah annje saemiej healsoem, jieledetsiehkien jñh jieledekvaliteetem nãakelaakan baajnehtieh. Kommisjovne daaroedehtemejaepieh ållermaahta, jñh Saemiedigkien mielen mietie daate lea hijven lahtese traavmah jñh konsekvensh almetjidie buerkiestidh mejtie aktegsalmetjh guedtieh. Saemien seabradahke sov bielesne stoerre daaroedehtemeskaarrah guedtieminie.»

Jienebelåhkoe vuaptastahta Saemiedigkien mielen mietie daerpies gelliej dãvvoje rãajvarimiejpgumie mah edtjeh saejrieh jñh skaarah daaroedehtemen mænngan dãvvodh.

Jienebelåhkoe vuaptastahta kommisjovne tjjelke haestiemini gaajhkide seabradahkeaktöörde bãata mah leah bieline dej kraanskoemistie, dej lea jñjtjaraarehke diëdte vigkiem jñjtjse histovrijinie jñh praksisinie loetedh. Jienebelåhkoe Saemiedigkien vuajnoem juaka gusnie birrie gaajhkh sjyöhtehke seabradahkeaktöörh daennie aamhtesisnie, kommisjovnen haestemem fulkedh.

Jienebelåhkoe vuaptastaheme Nöörjen gærhkoe lea seabradahkeaktööre mij itjmieslaakan vaalte- me dah, goh sijjen rãállan gaavhtan daaroedehtemepolitihkesne, tjuerieh vigkiem jñjtjse histovrijinie jñh praksisinie loetedh. Dovne gærhkoeraeresne jñh gærhkoetjãanghkosne gærhkoe lea myöteme dah lin bieline dãeriesmoereste, jñh aaj jiehtieh sijjeh sijhtieh bieline årrodh loetemistie. Daennie barkosne saemien gærhkoejielede stoerre rãállam åtna. Jienebelåhkoe vuaptastaheme saemien gie le joe stuerebe jñh iemie bieline sjjdteme gærhkoejieliedistie nasjonaale njeptjesne.

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosialisteles Gãrroehkrirrie, Rööpses, Gãrroehbielen krirrie jñh Byjresekrirrie doh Kruana sijhtieh vuaptastehtedh kommisjovne reektehtsisnie tjerteste «saemien årroj, joekoen bãatsoesaemiej jñh sãemiesmearan kveenen/nöörjensoemen jñh skãajjesoemen årroj ånnetji nãakebe healsoetsiehkien utnieh goh jeatjah årroj, muvhti dimensjovni mietie». Kommisjovne aaj tjerteste jienebh daajroeraekieh gãåvnesieh, jñh ajve sãemiesmearan kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skãajjesoemeladtji healsoetsiehkien goerehtamme. Daah lñhtsegh sijhtieh dan åvtteste tjertestidh daerpies dam vielie goerehtalledh juktie goerkesem almetji åasijste lissiehtidh.

4.14.1 DÅARJOE DEJTIE GÏEH

VÆDTSOEHVOETEM JÏH SEKSUELLE

DAARESJIMMIEH DÅÅJREME

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosialisteles Gãrroehkrirrie, Rööpses jñh Byjre-

sekrirrie doh Kruana vuaptastehtieh veaksehks ektiedimmiem dokumenteereme gaskem vædtsoehvoete maanabaelien jñh psykiske jñh kroniske vaejvieh geerve aalteren.

Daah lñhtsegh kommisjovnese vuesiehtieh, mij jeahta:

«Saemien årroj ånnetji jienebi psykiske vaejvieh bijre reektehtin jñh jienebi symptom i bijre post-traavmatihkeles raessete goh daaroen årroj. Vædtsoehvoete maanabaelien neebnesovvi goh fãantoe jñh mij dam etnihkeles joekhtsem mentaale healsoevaejvine tjjelkesti dovne nyjsenæjjaj jñh ålma j gaskem. Gaavnoe vædtsoehvoeteste jñh seksuelle daaresjimmijste lea akteraeresne gaskenasjonaale dotkeminie gusnie aalkoeåålmegh jienebelåhkoeårrojigumie vierteste seamma laantesne. Aalkoeåålmegh vielie vædtsoehvoeten jñh seksuelle daaresjimmiej bijre reektieh goh jienebelåhkoeårroj fiereguhtene laantesne.»

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh kommisjovnen mielen mietie daerpies vielie daajrojne jñh dotkeminie hööptemen bijre vædtsoehvoeteste jñh daaresjimmijste Saepmien nöörjen bielesne. Kommisjovne aaj raereste rãajvarimmiejgumie nñerhkedh juktie tjirkedh saemien nyjsenæjjah jñh maanah ellies vaarjelimmiem gaajhkesaarhts psykiske, fysiske jñh seksuelle vædtsoehvoeten vööste utnieh.

Daah lñhtsegh mielih daerpies vielie dotkeminie guktie maahta vædtsoehvoetem jñh daaresjimmieh saemien byjresinie hööptedh, jñh hööptemeråajvarimmieh mah saemien årroejidie sjiehtieh. Dan sjiekenisnie daah lñhtsegh vuesiehtieh nænnoestæmman nr. 592, suehpeden 30.b. 2022 aehpiejarngefaalenassi bijre saemien aalkoeåålmegasse, maam ij leah bæjjese fulkeme. Nænnoestimmie lea naemhtie:

«Stoerredigkie reerenassem birrie vuaptastehtedh aehpiejarngefaalenasse saemien aalkoeåålmegasse buarene, jñh Stoerredigkiem bievnedh sjiehteslaakan».

Daah lñhtsegh mielih barkoe aehpiejarngefaalenassine saemien årroejidie fer soejme jãhta, jñh dhkoen jñh vãaroehtimmien bijre gihhtieh. Daah lñhtsegh jãåhkesjeh rãajvarimmieh mah vaarjelimmiem saemien nyjsenæjjijste jñh maanijste nænnoestehtieh, leah daerpies, jñh tjerteste man vihkele hööpteme jñh dãarjoeråajvarimmie leah.

Dajnie goh vãarome daah lñhtsegh daam uvte- lassem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie dotkemem nænnoestehtedh guktie maahta vædtsoehvoetem jñh daaresjimmie saemien byjresinie hööptedh.»

4.14.2 AEMIELUESEMEDÅEMIEDIMMIE

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosialisteles Gãrroehkrirrie, Rööpses jñh Byjre-

sekrirrie doh Kruana tjarke tjoeperdieh dehtie jolle veahkeste aemieluesiemistie saemien voenges se-
abradahkine, joekoen noeri gaskem aaltarisnie 15-24
jaepieh. Kommisjovne vuaptastahta daate viedteldi-
hkie depresjovnese, isolasjovnese jñh dääjreme sjerre-
dæmman, jñh tjuara dam ektesne vuejnedh tehpemi-
nie vierhtijste årroji luvnie, goh gaskem jeatjah eatne-
me- jñh gâatomedajvh.

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh kommisjovne
vihteste aemieluesemedæmiedimmie lea itjmies åål-
mehhealsoedæriesmoere saemien årroji luvnie, jñh da-
erpies kulturelle sjiehtedamme hõöptije rääjvarim-
miejgumie, suicidale almetjh bæhtjierdidh jñh vie-
hkiem vedtedh dehtie mah baetsieh.

Daah lñhtsegh daerpiesvoetem däärjoehtieh
kulturelle sjiehtedamme rääjvarimmiej bijre mah sae-
mien daerpiesvoeth krõõhkestieh hõöptemisnie, bæh-
tjierdimmesne jñh vaaksjoemisnie dejstie mah baetsieh.
Siejhme rääjvarimmieh aemieluesemen vööste Nöör-
jesne byöroe aaj fokussem aalkoeåålmegidie utnedh, jo-
ekoen noere almetji haestiemidie.

Daah lñhtsegh Saemiedægkan vuesiehtieh, mij
jeahta:

«Hõöpteme aemieluesiemistie saemien byjresnie
byöroe vâaroehdamme laavenjassine årrodh æjvielad-
tji åålmeh-healsoebarkosne. Vihkele dovne dam sae-
mien kultuvremaahtoem aemieluesemehõöptije gieht-
telimmine abpe Nöörjesne nænnoestehtedh, jñh
SANKS:m nænnoestehtedh goh nasjonaale aemieluese-
mehõöptije giehtelimmie.»

Dæjnie goh vâarome daah lñhtsegh daam uvte-
lasssem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie barkoem ae-
mieluesemehõöptije rääjvarimmiejgumie nænnoes-
tehtedh, sjiere fokusinie noeride saemien voenges
seabradahkine.»

4.14.3 4.14.3 AASSJOEMEADTOE, AASSJOELAHTESTIMMIEH JÏH SÏERREDIMMIE

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosia-
listeles Gårroehkrirrie, Rõöpses, Gårroeh-
bielien krirrie jñh Byjresekrirrie doh Krua-
na vuaptastehtieh vaenie dotkeme gâavnese sjerredim-
mien jñh aassjoelahtestimmiej bijre aalkoeåålmegi jñh
nasjonaale unnebelåhkoej vööste. Daah lñhtsegh
tjoeperdieh dehtie vaanoste, gosse daajra dotkeme mij
gâavnese, dovne dam maam kommisjovnen reektehtse
ållermaahtha jñh jeatjah, daejrehte dovne sjerredimmie,
laavseme jñh aassjoelahtestimmieh aalkoeåålmegi jñh
nasjonaale unnebelåhkoej vööste stoerre haestemh
sjugniedieh.

Daah lñhtsegh aaj mielih daate tjoeperdihks
jalhts haestemh vâåjnesasse bætetieh daaletje dotkemis-
nie, joekoen vaenie praksise dâapmoestovlijste jñh si-
vijleriekteles orgaanijste gâåvnese goh Sjerredimmie-
moenehtse, mij sjerredimmien, trægkenassen jñh aas-
sjoemeadtoen- jñh aassjoelahtestimmiej bijre aalkoe-
åålmegi jñh nasjonaale unnebelåhkoej vööste. Stuerbe
barkoe dæjnie suerkine vihkele jis edtja feerhmemem
eevtjedh jñh sjerredimmien vuastalidh.

Daah lñhtsegh Soptsestimmiereaktakommi-
sjovnem däärjoehtieh (NBS 2022:9) mij raereste dahko-
esoejkesjem darjodh sjerredimmien vööste aalkoeåålm-
megijstie jñh nasjonaale unnebelåhkøjste, jñh rääjvarim-
miej mah edtjeh daajroem aalkoeåålmegi jñh nasjo-
naale unnebelåhkoej bijre skuvlesne lissiehtidh. Daah
lñhtsegh vuaptastehtieh Saemiedigkie uvtelasside
Soptsestimmiereaktakommisjovneste däärjohte, jñh aaj
vuaptastehtieh:

«Saemiedigkie geerjene ihke Reerenasse lea bar-
koem aalkeme dahkoesoejkesjem darjodh sjerredim-
mien vööste saemijste, jñh vuesehte bævnese Sábme
jållu – Saemiedigkiebævnese mîrrestallemen bijre
(aamhtese 62/20) jñh Saemiedigkien Dahkoesoejke-
sjasse saemielaavsemen vööste (aamhtese 20/22). Sae-
miedigkie stuerbe barkoem saemielaavsemen vööste
veanhtede, gusnie gelliesårhts rääjvarimmiej jñh friske
vierhtieh. Saemiedigkie aaj vuaptastahta Soptsestimmi-
ereaktakommisjovnen juvnehtimmieh vielie dotke-
men bijre.»

Dæjnie goh vâarome daah lñhtsegh dæjtie uv-
telasside uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie vielie dotkemas-
se sjiehteladtedh sjerredimmien, aassjoemeadtoen jñh
aassjoelahtestimmiej bijre aalkoeåålmegi jñh nasjona-
le unnebelåhkoej vööste.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh gaajhkh
pollisedajvh statistihkem tjõõnghkieh aassjoelahte-
stimmiej jñh aassjoemeadtoen bijre saemiej jñh nasjo-
naale unnebelåhkoej vööste.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie rääjvarim-
miejgumie nîerhkedh juktie maahtoem lutnjedh sjer-
redimmien jñh trægkenassen bijre aalkoeåålmegi jñh
nasjonaale unnebelåhkoej vööste, orgaani luvnie reere-
misnie mah dam sivijleriekteles sjerredimmie- jñh
trægkenassevaarjelimmien tjåadtjoehtieh.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie rääjvarim-
miejgumie nîerhkedh juktie maahtoelutnjemem polli-
sesne jñh reaktasuerkesne tjirkedh, aassjoemeadtoen
jñh aassjoelahtestimmiej bijre aalkoeåålmegi jñh nasjo-
naale unnebelåhkoej vööste.»

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosia-
listeles Gårroehkrirrie jñh Byjresekrirrie

doh Kruana mielih digitaale needtesijjeh leah vihekes areenah sijjen mielh buektedh jñh govlesovvedh, men aaj bñastode sjugniehtñvva; joekoen prññsehke dñehkieh baltahellieh jallh hñvhtasuvvieh meatan ãrrodh byögkeles digkiedimmesne. Dej veajkoej gusnie almetjñh hñvhtasuvvieh, baltahellieh seabradahken digkiedimmeste, daate dej soptsestimmiereaktam baajnehte. Joekoen digkiedñejjah unnebelñhkoeduekine dam garre soptsestimmielikjimam jñh negativje konsekvensh dññjroeh jis sijjen mielh byögkelesvoetesnebu-ektieh. Daah lñhtsegh dan ãvteste mielih akte reguleereme digkiedimmeste sosijaale medijinie ij leah gaertjiedimmie soptsestimmiereakteste, men vaarjelimmie destie. Daah lñhtsegh aaj mielih hñöpteme laavsemistie lea politihkeles dñedte, ij ajve almetji jñjtjsh dñemiedimmievuekie». Jallhs doh jeenjemes krirrieh leah siemes laavseme jñh tjñertevidtjie tjuerieh itjmieslaakan vaaltasovvedh, dah sveekes rñektes rñajvarim-mieh uvtedieh.

Moenehtsen lñhtsege Byjresekriirreste doh Kruana vuesehte Tjirkijeuvtelassese 134 S (2022–2023) jarkelimien bñjre bysvehtslaakeste § 185, «tjñertevidtjieparagraafe», jñh akten jearsoesñbpoe byögkeles soptsestimmieltjñetjelasse, maam Kristoffer Robin Haug, Lan Marie Nguyen Berg jñh Rasmus Hansson uvtedin. Daate lñhtsege vuaptastahta gaajkhk krirrieh bieleden Byjresekriirrie Doh Kruana uvtelassen vñöste jñenestin: 1) § 185 bysvehtslaakesne jarkelidh Soptsestimmiereaktakommisjovnen juvnehtimmiej mietie, 2) ãtnoem sosijaale medijijstie reguleeredh jñjtjse laakesne, seamma prinsihpi mietie goh medijadiedtelaake aerpievuekien medijidie dorje, 3) Pollisen needtepatruljem nñnnoestehtedh juktie tjirkedh ãrrojñh mah sijhtieh politihkem digkiedidh jñh eevtjedh, eah maehtieh baajhtaldalledh sosijaale medijijstie aassjoen jñh trñegkenassen tjñrrh, 4) pollisen bñevnesedñenesjem aassjoelãhtestimmide nñnnoestehtedh, guktie dñhte nasjonaale registreereme pollisebieljelimmijste aassjoemeadtoste jñh aassjoelãhtestimmijste buarianieh, aelhekebe jñh systeemen mietie sjidtieh, jñh 5) Pollisen seekerevoetedñenesjen (PST) mandaatem vijriedidh guktie dah maehtieh seekerevoeterñajvarimmieh bñejjese fulkedh jñh aelkedh seabradahkedigkiedñejjide, lissine nasjonaale ãejvieladtjide.

4.14.4 EVTIEDIMMIE SEAMMAVYÖRTEGS HEALSOEDİENESJIIJTIE

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gãrroehkrirrie, Rñöpses, Gãrroehbielien krirrie jñh Byjresekriirrie doh Kruana vuaptastehtieh kommisjovne gñhtjie mejtie healsoesuerkie lea numhtie sjñehtesjamme guktie daaroedeh-temem sjugnede, dan ãvteste vaenie saemien gñele- jñh

kultuvregoerkese suerkesne. Laakh leah vijries, jñh politihkeles vñeljoe lea stieresne, men goerehtimmieh vuesiehtieh healsoeinstitusjovnh eah intensjovnide bñejjese fulkh.

Daah lñhtsegh aaj vuaptastehtieh kommisjovne, gosse persovneles soptsesh dejstie sjyñhtehke byjresijstie ãadtjoejin, lea «dññjrehtamme geerve almetjñh gñieh faahketji psykososijaale dñarjoeem daarpesjieh, eah naan kultuvre- jñh gñelemaehteles riejriesvoetevuekiem utnieh. Kommisjovnen mielen mietie lea daerpies jearsoesvoeteviermine dejtie byjresidie mejtie daaroedeh-temepolitihke lea baajnehtamme, jñh dagkeres riejriesvoete sñejhta joekoen viheke ãrrodh liktemeprosessesne».

Daah lñhtsegh sijhtieh tjñertestidh man viheke healsoebarkijñh saemien dajvine daajroem utnieh saemien kultuvren bñjre, jñh saemien skñemtjijñh maehtieh healsoebarkijñh gaavnesjidh mah saemien gñelem haalvoeh. Daah lñhtsegh vuaptastehtieh saemien ãrrojñh Nñörjesne reaktam seammavyörtogs healsoedñenesjidie utnieh mah dej gñeleldh jñh kulturelle daerpie-svoeth gorredieh.

Nñörjen lea dñedte gelliej laaki jñh gaskenasjonaale konvensjovni tjñrrh, saemien ãrroejidie seammavyörtogs healsoedñenesjñh faalehtidh. Daah lñhtsegh sijhtieh vihekesvoetem tjñertestidh mijjiej dejtie laakeviedteldihkie dñenesjidie saemien healsose illebe, jñh mej ãvteste Nñörje dñedtem vaalteme ãñlmehreaktaj mietie, guktie dejtie konvensjovnine vihtiestamme, dej gaskem ILO-konvensjovne 169. Seammavyörtogsvoeteprinsihpe edtja tjirkedh saemien skñemtjijñh sjñehtedamme healsoedñenesjem ãadtjoeñh, mij dej saemien gñelem jñh kultuvrem gorrede.

Daah lñhtsegh sijhtieh aaj vuaptastehtedh nasjonaale bñhkedimmieh jñh njoelkedassh annje fññatesieh guktie institusjovnh edtjiej barkedh seammavyörtogs healsoedñenesjñh saemien ãrroejidie faalehtidh. Daah lñhtsegh mielih fer vaenie dorjesovveme juktie tjirkedh saemien seammavyörtogs healsoedñenesjñh tjñeltehealsoedñenesjisnie ãadtjoeñh, desnie gusnie almetjñh ãrroeh jñh veasoeh. Joekoen dejnie dajvine saemien leah unnebelñhkosne.

Daah lñhtsegh sijhtieh Sñmi klinihkkese vuesiehtidh, mij gellie jaepieh sjñehteladtme healsoefaa-lenass evtiedamme jñenebi faagesuerkiej sisnjeli, jñh vihekes rññllam ãtneme evtiedimmesne gñeleldh jñh kulturelle sjñehteladtme sjñerehealsoedñenesjijstie saemien skñemtjijiden. Daelie Sñmi klinihkka Finnmarkeskiemtjegaetien nualan bñejesovveme dovne ekonomeles jñh organisatovreles, jñh klinihken ij leah jñjtjse stñvroeh jallh budsjedte. Rñektesisnie klinihke ij jñjtje kontrollem jñh dñedtem vñaroehimmiej ãvteste utnieh, mah skñemtjijñh mah edtjiej sijse vaaltasovvedh, jallh ekonomijen ãvteste. Daah lñhtsegh sijhtieh Saemiedigkien govlehtimmielahtestemman vuesiehtidh

NBS 2023:8 Fellesskapets sykehus – Styling, finansiering, samhandling og ledelse, mij vuaptastahta «tjuara moenedh mejtie daan beajjetje öörneme Sámi klinihkeste jñh SANKS:ste lea maereles jñh saemiej reaktah áálmehreaktan mietie illie».

Daah lñhtsegh aaj vuaptastehtieh áarjelsaemien healsoeviermie, tjñeltigujmie Rosse jñh Snáase jñh St. Olavs hospitaaline, lea golmenjaepien pilovteprosjektem tjñrrehtamme saemien healsoedáehkiej bijre 2020 raejeste 2023 raajan. Ulmie prosjektine lij piloteerdh guktie saemien healsoedáehkie áarjelsaemien dajvesne maahta meatan árrrodh seammavyörtogs healsoediensjñh vedtedh. Prosjekte «Saemien healsoedáehkie» lea muvhtide saemien árrøejidie áarjelsaemien jñh julevsamien dajvine baahtsemem healsoebarkijidie vadteme áarjelsaemien jñh julevsamien gñele- jñh kultuvremaah-tojne.

Daah lñhtsegh mielih joekoen vihkele heerredidh akte gñeeldh jñh kulturelle sjñehtedamme faalenasse saemien skñemtjijidie gaarvene, dan ávteste daate lea faalenasse mij geerve bæjjese bigkedh vihth mænngan. Daam prosjektem jáerhkedh jñh nænnoestehdedh lea vihkele juktie aalkoehealsoediensjem nænnoestehdedh saemien árrøejidie áarjel- jñh julevsamien dajvine.

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh joekoen jñjnje saemien gñele- jñh kultuvremaahtoe aalkoehealsoediensjñsnie fáátese, naakede mij heaptoem seammavyörtogs healsoediensjidie sjugnede. Aaj daerpies buerebe laavenjostojne ovmesse diensjñ gaskem, joekoen sertenen bijre gñele- jñh kultuvredaerpiesvoetijste bieleden persovnevaarjelimmiem mñedtelidh.

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh Saemien nasjonaale maahtoediensje – psykiske healsoevaarjelimmie jñh geeruveoete (SANKS) sjñeremaahtoom kultuvresjñehtedamme healsoediensjñnie átna, mejstie dovne saemieh, kveenñ/nöörjensoemeladtjñ jñh skáajjesoemeladtjñ maehtieh náhtoom utnedh. Daate faalenasse lea daan biejjien sjñerehealsoediensjñsnie, naakede mij maahta njieptjiem lissiehtidh baahtsemem áadtjodh faalenassese. Daah lñhtsegh faalenassese Uvja vuesiehtieh mij lea aelhkñe faalenasse psykiske healsoen sisnjelen maam Soemesne tseegki mænngan lin sijjen saetniesvoete- jñh liktemekommissjovnine barkeme.

Daejñie goh váarome daah lñhtsegh daejtie uvtelesside uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie jñenebh voestensjñieptjñefaalenassh sjñehteladtedh psykiske healsoen sisnjelen saemien, kveenñ/nöörjensoemen jñh skáajjesoemen árrøejidie.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie daerpiesvoetem salkehtidh ráajvarimmide mah tjirkñieh organisereeme

jñh stuvreme healsoediensjñstie aalkoeáálmegidie leah Nöörjen áálmehriekteles áeliedimmiej mietie.»

Daah lñhtsegh mielih vihkele tjirkedh staateles jñh tjñelten healsoediensjñ maehtieh diensjñ saemiengñelesne faalehtidh, jñh saemien maahtoom nænnoestehdedh ulmiestuvrelldh lierehtimmien tjñrrh.

Daah lñhtsegh vuesiehtieh Bievñ. St. 9 (2023–2024) Nasjonaale healsoe- jñh ektiedahkoesejkesje 2024–2027, gusnie tjñerteste tjñelth sijhtieh vihkeles ráállam utnedh barkosne saemien seabradahkh evtiedidh, jñh jis edtja hijven jñeledetsiehkieh, hijven healsoem jñh jñeledekvaliteetem eevtjedh saemien árrøji luvnie, tjuaara dam saemien perspektjivem sjñehtesjidh tjñelti sjñjhme barkose. Daah lñhtsegh sijhtieh tjñertestidh daate aaj faamosne kveenide/nöörjensoemeladtjide jñh skáajjesoemeladtjide.

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh Saemiedigkie gñetedimmesne reektehsistie aamhtesisnie 006/24 «tjñerteste saemiej lea kollektjive reakta daajrose jñjtjsh áálmegen bijre, jñh statistihke fáátese gaskem jeatjah saemiej healsoen bijre».

Daejñie goh váarome daah lñhtsegh daejtie uvtelesside uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie lierehtimmiem jñh evtiedimmiem gñeletknologeles vñekijiste nænnoestehdedh mah maehtieh tjirkedh healsoediensjñ saemiengñelesne leah jaksoes.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie ráåresjimmesne Saemiedigkñe salkehtidh guktie saemiej daerpiesvoeth akten kollektjive daajrose jñh statistihkese jñjtjsh áálmegen bijre, gaskem jeatjah healsoen bijre, maehtieh rñektesisnie dorjesovvedh.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie salkehtidh guktie maahta Saemien healsoedotkemejarmgen (Saminor) ráállam nænnoestehdedh daajroem healsoen jñh jñeledetsiehkiej bijre vedtedh, dajvine gusnie saemieh, daarøeh, jñh kveenñ/nöörjensoemeladtjñ árrøeh.»

Daah lñhtsegh vuesiehtieh NBS:se 2023:5 Den store forskjellen, kapihtele 13 saemien nyjsenájñaj healsoen jñh saemien healsoen bijre tjøeleperspektjivnesne, gusnie gellie ráajvarimmieh uvtede juktie sjñere healsoerelateereme haestemh saemien nyjsenájñjide jñh saemien byjresisnie gñetedidh. Daah lñhtsegh sijhtieh aaj vuesiehtidh Bievñ. St. 12 (2023–2024) Saemien gñele, kultuvre jñh seabradahkejñelede – Áálmegheal-soe jñh jñeledetsiehkieh saemien árrøji luvnie, gusnie reerenasse strategijem böökti govhte barkoesuerkiejgumie juktie áálmehheal-soem jñh jñeledetsiehkieh saemien árrøji luvnie eevtjedh.

Daah lñhtsegh sijhtieh vuaptastehtedh naakenigumie dejstie ráajvarimmieste joe barkeminie, jñh

sæjhta aaj tjierstidh man vihkele dam guhkiebasse implementeerdemem dejstie raaavarimmijste jñh strategijstie tjirkedh.

4.14.5 INTERNAATEJIELEDE JÑH TEEHPEME SKUVLEBAELIE

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie doh Kruana vuaptastehtieh öörnege riektesvoetemaaksose (aarebi billighetserstatning) lea sjjereöörnege saemide jñh kveenide/nöörjensoemeladtjide mah skuvlem teehpeme. Jis edtja riektesvoetemaaksoem åadtjodh dellie kríevenassh leah 1,5 jaepieh teehpeme skuvlebaeliem veartenedåaran jallh veartenedåaran mænngan, saemien jallh kveen/soemen ietniengíeline, jñh dokumentasjovne.

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh ohtsemh dejstie mah reakadamme dåaran mænngan, jñh dah mah ajve daaroedehtemopolitihkese vuesiehtieh, eah maaksoem åadtjoeh. Dan åvteste bievnes h ajve nöörjengíelesne, dellie geerve dejtie mah eah nöörjen haalvoeh, ohtsedh. Standardmaaksoe lea 70000 kråvnah, mij lea sagke vueliehkåbpoe goh kríevenassh. Vaenie almetjh leah ohtseme doh minngemes jaepieh, jñh fãantoeh leah mujvies.

Daah lñhtsegh kommisjovnese vuesiehtieh, mij tjaala almetjh teehpeme skuvlebaeline sijhtieh nöörjen åejvieladtjh meatoeh dah leah dæhkie mij nãake dääjresh åtna, gaatelessjeh dam meadtam maam staate lea dejtie vadteme daaroedehtemopolitihken tjírrh, jñh ekonomeles maaksoem vadta.

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh Saemiedigkie sov gíetedimmesne reektehtsistie aamhtesisnie 006/24 daam lahtesti riektesvoetemaaksoeöörnegen bñjre:

«Saemiedigkie kommisjovnen juvnehtimmiem däärje öörnegem riektesvoetemaaksose saemide jñh kveenide teehpeme skuvlebaeline vuarjasjìdh, guktie jienebh nuepiem åadtjoeh ohtsedh. Goh bielie daestie Saemiedigkie meala maaksoesumme byöroe læssanìdh, jñh faamoem åadtjodh bäästede dejtie mah aarebi leah maaksoem åadtjeme teehpeme skuvlebaeliem åvteste mubpien veartenedåaran. Saemiedigkie vuarjesje kommisjovnen konklusjovne mij jeahda öörnege lea liktije effektem åtneme dejtie mah maaksoem däästeme, ij leah sjjehteles dan onne maaksoen gaavhtan. Saemiedigkieraerie tjierstesteh vihkele daam gyhtjelassem varke gíetedìdh, dan åvteste almetjh mej bñjre lea, guhkiem vuarteme tjíelke maaksoem åadtjodh.»

Dæjnie goh vãarome daah lñhtsegh daam uvte-lassem uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie öörnegem gíeh-tjedìdh riektesvoetemaaksojne saemide jñh kveenide/nöörjensoemeladtjide teehpeme skuvlebaeline. Sæ-

miedigkie jñh sjyöhtehke kveen/nöörjensoemen or-ganisasjovnh meatan vaaltasuvvieh barkosne.»

4.14.6 FUNKSJOVNEHEAPTOEH, ETNISITEETE JÑH NOEREME ETNIHKELES SJERRREDIMMIE

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie doh Kruana vuaptastehtieh kommisjovne meala daerpies lissiehtamme daajrojne jñh dotkeminie daerpiesvoeti jñh faalenassi bñjre saemide jñh kveenide/nöörjensoemeladtjide funksjovneheaptoejgujmie. Kommisjovne uvtede lissiehtamme jñh bueriedamme laavenjostoem Nöörjen, Sveerjen jñh Soemen gaskem juktie reaktide funksjovneheaptoes saemide jñh kveenide/nöörjensoemeladtjide nænnoestehdedh. Kommisjovne aaj juvnehte saemiedigkieh dæjnie laantine meatan vaaltasuvvieh noerhtelaanti mñrrestallemelaavenjostosne funksjovneheaptoes almetji bñjre, jñh uvtede barkoe buerebelaakan jñh lñhkebelaakan gorresuvvieh voenges seabradahkine.

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh Saemiedigkie gíetedimmesne reektehtsistie, aamhtesisnie 006/24, tjierstestì lea daerpies vielie daajrojne jñh dotkeminie funksjovneheaptoes saemiej daerpiesvoeti jñh faalenassi bñjre:

«Saemiedigkie raaavarimmiem däärje, jñh myöte haestemh gãåvnesieh guektiengíerth unnebelåhkojne årrodh saemien seabradahkesne. Daerpies vielie daajrojne sjerrredimmien, irhkemen, aassjoelahtestimmien, daaresjimmien, psykiske haestemi jñh baahtsen bñjre barkoejìeliedasse jñh demokrateles meatan årrodh, jñh haestemi bñjre baahtsenem åadtjodh jñjtjse gíelese jñh kultuvrese. Reektehtse ij leah kråånskeme mejtie staaten buerieveasoepolitihke lea unnebelåhkoeh unnebelåhkosne daaroedahteme. Akte vuesiehtimmie lea saemieh funksjovneheaptojne mah spesiaaleskuvline seedtesovvin jñh tjarke baajnehtamme daaroedehtiemistie sjídtin gosse idtjin åadtjoeh saemien lñeredh jallh biejjieladtje saemien kultuvrine jìelèdh. Byöroe dam sjjerelaakan kraanskodh.»

Dæjnie goh vãarome daah lñhtsegh dæjtie uvte-lasside uvtedieh:

«Stoerredigkie reerenassem birrie vielie dotkemasse sjjehteladtedh funksjovneheaptoes saemiej jñh kveen/nöörjensoemeladtji daerpiesvoetide.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie noerhtelaanti laavenjostoem vijriedìdh mij funksjovneheaptoes saemiej jñh kveen/nöörjensoemeladtji bñjre. Saemiedigkieh Noerhtelaantine meatan vaaltasuvvieh laavenjostosne.»

4.14.7 KRIMINAALHOKSE

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jïh Byjresekrirrie doh Kruana vuaptastehtieh kommisjovne tjïerteste kriminaalehokse lea buerebe sjïdteme suerkesne, men læjhkan daerpies gielem jïh maahtoem bueriedidh, jïh doh joekeh-ts dienesjh ektesne soptsestieh jïh maehtieh gielebïevnesh jïh bïevnesh gieledh jïh kulturelle daerpiesvoeti bïjre gaskemsh juekedh, bieleden persovnevaarjelimmiem miedtelidh.

Daah lïhtsegh aaj vuaptastehtieh kommisjovne gyhtjelassem åtna mejtie kultuvredukie lea nuekies åhpies dej bïjre mah edtjeh faangkegåetesne tjahkasjidh, jïh kommisjovne vihteste lea daerpies salkehtidh guktie maahta kultuvredukiem jïh gieleåtnoem registreerdh mij persovnevaarjelimmiem gorrede, vuesiehtimmien gaavhtan soptsestimmiej tjïrrh sonadimmien åvtelen.

Daah lïhtsegh vuaptastehtieh Saemiedigkie gietedimmesne reektehtsistie aamhtesisnie 006/24 jehti:

«Saemiedigkie aaj siemes kommisjovnen vuarsjimmine, etnisiteete ij nuekie åehpies sjïdth sonadimmien åvtelen, jïh meala daerpies salkehtidh guktie maahta etnisiteetem jïh gieleåtnoem registreerdh mij persovnevaarjelimmiem gorrede, vuesiehtimmien gaavhtan soptsestimmiej tjïrrh sonadimmien åvtelen. Aaj vihkele orreme jis Pollisedirektoraate jallh jienebh pollisedajvh jïh vigkieraerieh meatan sjïdtin justijsesuerkien viermieforumisnie.»

4.14.8 DAEKTIEHMATERIJAAL DON BAE LIEN NAELIEDOTKEMEN MIETIE

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jïh Byjresekrirrie doh Kruana utnieh kroehkeme saemien daektiehmaterijaaleste naeliedotkemasse goh joekoen geerve.

Daah lïhtsegh kommisjovnese vuesiehtieh, mij jeahta naeliedotkemen gaavhtan maam åejvieladtjïh finansieerin, dle saemien daektieh bæjjese kroehkin, aaj skoltesaemien baatshtassh mejtie dotkemasse doekin 1915 jïh Universiteetese Oslovisnie bïejin. Naan baatshtassh orresistie juvlelgin 2011, men prosesse ij leah illesovveme. Kommisjovne tjïerteste daerpies sjyõhtehke guejmieh govledh åvtelen minngemes sjæjsjalimmiem vaalta, jïh orresistie juvlemem vuajna goh akte vuekie aarebi meadtam meatodh.

Daah lïhtsegh nænnoestæmman Saemiedigkesne vuesiehtieh gietedimmesne reektehtsistie aamhtesisnie 006/24:

«Saemiedigkie Stoorredigkiem birrie salkehtimine niêrhkedh dejnie ulmine aajhterevoetem jïh ree-

remediedtem sertedh gaajhkide saemien almetjebaatshtasside saemien institusjovnide. Gaskemearan Stoorredigkie tjuara hoksedh universiteetmuseumh doh almetjevierhtieh vâarohtieh mah leah daerpies juktie juvlemeproessine viehkietidh.»

Daah lïhtsegh tuhtjeh joekoen laejhtehks prosesse orresistie juvleminie saemien baatshtassijste naeliedotkemen mænngan ij leah annje illesovveme. Tjuara orresistie juvlemem lihke rââresjimmesne darjodh dej sjyõhtehke byjresigujmie jïh seahkarihkslaakan.

Dæjnie goh vâarome daah lïhtsegh daam uvte-lassem uvtedieh:

«Stoorredigkie reerenassem birrie barkoem illedh orresistie juvleminie saemien baatshtassijste, jïh tjïerteste daerpies ellies prosessine mij dej sjyõhtehke almetji sjaavnjoeh kröõhkeste.

4.14.9 MAANAVAARJELIMMIE JÏH LEAJHTADIMMIE BYÖGKELES REEREMASSE

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jïh Byjresekrirrie doh Kruana vuaptastehtieh kommisjovne tjïerteste leajhtadimmie fâåtese saemiej jïh åejvieladtji gaskem, joekoen maanavaarjelimmien jïh byögkeles reeremen sisnjelen. Faatoes sjiehtesjimmie reaktijste lea daam ov-leajhtadimmien nænnoestahteme. Dan åvteste daerpies râajvarimmiejgujmie mah buerebe kultuvregoerkesem jïh barkoem tjirkieh, jïh mah leajhtadimmien sjugnedieh.

Daah lïhtsegh sjiehtieh vuaptastehtedh akte sjïere haesteme maanavaarjelimmien sisnjelen lea tjirkedh maanah mah viehkierâajvarimmieh daarpesjeh jïjtjsh fuelhkien ålkolen, vuesiehtimmien gaavhtan feestehïejmese bïejesuvvieh, eah sijjen ektiedimmien sijjen aalkoeåålmegasse jallh nasjonaale unnebelåhkose dassh, dan åvteste eah maehtieh jïjtjsh fuelhkesne byjjenidh. Daase daerpies dovne lissiehtamme daajrojne maanavaarjelimmesne, aalkoeåålmegi jïh nasjonaale unnebelåhkoej bïjre, jïh jienebh feestehïejmh dæjstie byjresijstie dâårrehtidh.

Dæjnie goh vâarome daah lïhtsegh dæjtie uvte-lasse uvtedieh:

«Stoorredigkie reerenassem birrie dahkoesoejkesjem darjodh juktie daajroem aalkoeåålmegi jïh nasjonaale unnebelåhkoej bïjre nænnoestehtedh maanavaarjelimmesne.»

«Stoorredigkie reerenassem birrie barkoem nænnoestehtedh jienebh feestehïejmh dâårrehtidh mah aalkoeåålmegidie jïh nasjonaale unnebelåhkoidje govlesuvvieh.»

4.15 Sjiere lahtese

Moenehtsen jienebelåhkoe, gaajhkesh bielen Evtiedimmiekrirrien lihtsege, leah registreereme kommisjovnelihtsege Aslak Syse jijtse lahtesem åtna mij lea gïetedimmien bijre reektehtsistie minngemes bielesne barkoste. Jienebelåhkoe maahta hævvi ij dan sisnjelds barkoen bijre kommisjovnesne soptses-tidh, men vihtesjadta doh lahtesh mejtie Syse tïjjeade-toven bijre åtna, gosse lea nuepien bijre konsekvensh uvtelassijste digkiedidh minngemes bielesne barkoste. Jienebelåhkoe sæjhta læjhkan tjïertestidh gellieh kommisjovnen uvtelassijste ovjearohke daestie, sijhti-eh veele salkehtimmieh jïh konsekvensenanalys krie-vedh dennie guhkiebasse barkosne.

Jienebelåhkoe aaj vihtesjadta Syse sov lahtesis-nie tjïerteste, sov vuajnoen mietie akte faatoes joekeht-se evtiedimmievæhtaj gaskem seabradahkesne, mah aaj aalkoeåålmegh jïh unnebelåhkoeh baajnehtieh, jïh dïhte mij leah ryöktsth illedahke aktede sijhteme daaroedehtemepolitihkeste.

Jeatjah jienebelåhkoe, lihtsegh krir-rijste Barkijebielien krirrie, Åelkiesbieli-en krirrie, Gaskoehkrirrie, Gårroehbieli-en krirrie jïh Byjresekrirrie doh Kruana, leah sijen barkosne reektehtsinie dovne tjaaleldh jïh njaal-meldh govlehtimmielahtestimmie, lahtestimmieh åådtjeme daaroedehteme jaarhka aaj daan biejjien. Daate jienebelåhkoe sæjhta tjïertestidh gelline daejstie tsiehkijste lea dääjresi bijre mah eah leah sjiere aalkoeåålmegidie jïh nasjonaale unnebelåhkojde, men goh illedahke iktemierien dæriesmoerijste aaj jeatjah seabradahkesne. Vuesiehtimmieh leah areaalevigkieh jïh arealenuhtjemh, jïh aaj faatoes faagealmetjïh mah maehtieh laavenjassh gïehtjedidh jïh tjïrrehtidh byög-kelesvoetesne. Daate jienebelåhkoe sæjhta vihti-estidh daan biejjien politihkeles nænnoestimmieh eah daaroedehtemem ulmine utnieh. Læjhkan gujht itjmies gosse aktegsalmetjïh jienebelåhkoeårroji luvnie annje maehtieh lahtestimmiejgumie bætedh mejtie maahta dääjredh goh jaarhke åssjaldahkijste dehtie baeleste daaroedehtemepolitihkine. Daate jienebelåhkoe meala lea joekoen vihkele daam joekehtsem tjïelkes-tehtedh daejnie duekine.

4.16 Boejhkehtassh/dääjrehtimmieh studijefealemistie Kanadese

Moenehtsen jienebelåhkoe, gaajhkesh bielen Evtiedimmiekrirrien lihtsege, vuaptastehtieh moenehtse studijetuvrem tjïrrehti Kanadese skïereden, juktie vielie lieredh guktie Kanada lea barkoem bæjjese fulkeme kommisjovnine The Truth and Reconciliation Commission of Canada (2009–2015). Gosse moenehtse lij Ottawasne jïh Winnipegesne dah sjyöhtehke æjvie-

ladtjïh jïh organisasjovnh råakin mah meehtin illedahki bijre soptsesidh mah leah barkoste baaateme mænngan kommisjovnen reektehtsem gïetedamme. Parlameen-ten gïetedimmie reektehtsistie 94 råajvarimmieuvte-lassh illedahkine åådtjoeji.

Jienebelåhkoe tuhtji dah jïjnem tuvreste lierin. Jalhts aalkoevåarome reektehtsasse Kanadesne lea je-atjah jïh juelmiesåbpoe histovrije, jïh sagke jienebh aa-lkoeåålmegedæehkieh desnie goh Nöörjesne, gellie lieremetsiehkieh lin stoerre aarvoste. Moenehtse stoerre iedtjem dääjri don guhkiebasse barkoen bijre råajva-rimmijste. Moenehtse åådtjoeji daejredh barkoe lij juhtieminie dej jeenjemes råajvarimmiejgumie, men ann-je dan guhkiem mænngan ij lij gaajhki råajvarim-miejgumie aalkeme. Læjhkan joekehtse vääjnos sjïdti gosse lij vuajnoej bijre barkose åvtese, gusnie doh sjyöh-tehke dæehkieh eah lin seamma madtjele barkojne åv-tese goh æjvieladtjïh.

Jienebelåhkoe tjïerteste ij leah nuepie nöörjen bieleste konkludeeredh mij realiteete lea naan åenehks tjåanghkoj mænngan, mejtie moenehtse desnie utni.

Jienebelåhkoen mielen mietie tuvren mænngan dle kommisjovnen reektehtse, parlamenten guhkiebasse barkoe jïh barkoe råajvarimmiejgumie leah stuerebe tsåatskelesvoetem sjugniedamme don histovrijes gïetedimmien bijre aalkoeåålmegijstie laan-tesne. Dah aaj vijries råajvarimmiejgumie niernhkeme juktie gïelelierehtimmiem vedtedh. Vihkele måjhtelidh doh sjyöhtehke dæehkieh beevnin sijjeh faatoes inklu-deeremem dääjrin dennie guhkiebasse barkosne råa-jvarimmijste.

4.17 Juhtije prosessh

Moenehtsen jienebelåhkoe, gaajhkesh bielen Evtiedimmiekrirrien lihtsege, vuaptastahta reer-tenasse gålkoen 2023 Dahkoesoejkesjem tjïrtevidtjien jïh sierredimmien vööste 2024–2027 böökti. Akte råa-jvarimmie daennie soejkesjisnie lea reerenasse sæjhta jijtse dahkoesoejkesjem laavsemen jïh sierredimmien vööste saemijste darjodh. Daate barkoe juhtiemini-e da-

Jeatjah jienebelåhkoe, lihtsegh Bar-kijebielien krirreste, Åelkiesbieli-en krirreste, Gaskoehkrirreste jïh Gårroehbieli-en krirreste, aaj reerenassen buektiemasse saemien åål-mehhealsoebievnesistie vuesiehtieh njoktjen 2024, gusnie gellie råajvarimmieh bæjhkohte mah edtjeh eantan buerebe healsoem jïh jieledehtsiehkieh saemien årroji luvnie sjiehteladtiedh, råajvarimmieh mah saemi-en gïelem jïh kultuvrem krööhkestieh.

Bievnesisnie myöte jienebh åålmehhealsoehaes-temh mah saemien årroji bijre. Nyjsenæjjah jïh ålmah saemien maadtojne jienebi psykiske vaejviej bijre reek-tieh goh jeatjah årrojïh, jïh saemieh vielie laavsemem jïh

sierredimmiem dääjroeh. Almetjh saemien maadtoste aaj vielie emosjonellle, fysiske jñh/jallh seksuelle vædtsoehvoetem dääjroeh goh jeatjah årrojñh. Edtja stuerebe baajnehtimmiefaamoem hoksedh viehkine

- Akte lihtsege åålmehhealsoepolitihkeles raeresne edtja saemien maadtoste årrodh.
- Saemien maanaj jñh noeri gieledtja vielie govlesovvedh laavenjostosne Saemiedigkine jñh Saemiedigkien maanaforuminie.
- Edtja aaj tjñelke dahkoeh darjodh fiereguhten årrojen vööste saemien maadtjne.
- Saemien årrojñh edtjeh healsoebievñesh åadtjodh mah sijjen tseahkan sjiehtieh, jñh ovñessie dienesjh edtjeh vielie daajroem fiereguhten daerpiesvoeti bñjre åadtjodh.
- Edtja healsoedirektoraaten faageles biñkedæjjah jñh jeatjah bievñesh saemiengieles jarkoestidh, jñh edtja direktoraaten raerieh saemien årroji daerpiesvoetide sjiehtedidh
- Saemien noerñh bievñesesæjroem åadtjoeh viehkiefaalenassi bñjre vñedteldihkie sæjrose ung.no, jñh sæjhta viehkietellefovñem maanide jñh noeride saemiengieledh maadtjne vuarjasjidh mah vædtsoehvoetem dääjreme.
- Sæjhta salkehtimmiem tjñrrehtidh juktie vuarjasjidh mejtie daerpies råajvarimmiejugjmie mah tjirkieh staaten åeliedimmieh saemien årroji åvteste gorresuvvieh; reakta meatannænnoestæmman, meatan årrodh jñh soejkesjimmien, hammoeimmien jñh stuvremen bñjre sjñerehealsoediensjijstie laavenjostedh.
- Sæjhta meatan årrodh mandaatesne digkiedidh mejtie daan beajjetje organisereme Sami Klinihkkeste lea maereles, jñh guktie maahta SANKS:n nasjonaale funksjovñh evtiedidh.
- Sæjhta aaj daerpies årrodh vuarjasjidh guktie maahta stabijle barkijñh daejnie maahtjne däärrrehtidh jñh tjirkedh saemien gielen reeremedajvesne, jñh SANKS:sne jñh Sámi Klinihkkesne.
- Healsoe- jñh hoksede departemeente sæjhta Saemiedigkine ráåresjidh mandaaten bñjre salkeh-tæmman, jñh lihtsegi bñjre mah edtjeh salkehtimmiem darjodh

Daate jienebelåhkoe sæjhta aaj vuaptastehdedh Maana- jñh fuelhkiederpartemeente tjñerteste dah dej haestemi bñjre daejrieh mah leah gielen jñh kultuvremaahtoen bñjre dejni dienesjinie mejtie vedtieh. Joekoen maanavaarjelimmie jñh fuelhkievaarjelimmie åvtese geasalguvvieh goh suerkieh gusnie daerpies vielie gieled- jñh kultuvremaahtjne. Daate jienebelåhkoe vuesehte nasjonaale saemien maahtoejarngese (NASAK), mij edtja tjñelten jñh staateles maanavaarjelimmie däärhoetidh gosse saemien årrojñh däästoeh,

jñh naemhtie vielie seammavyörtogs jñh sjiehtedamme dienesjefaalenassese sjiehteladtedh saemien maanide, geerve almetjidie jñh fuelhkide. Stuerebe leavloem gie-
lelierehtæmman bñjedh sæjhta daan jienebelåhkoe n mielen mietie aaj illedahkine utnedh jienebh barkijñh maanavaarjelimmesne sijhtieh saemiendaajroeh utnedh.

Daate jienebelåhkoe sæjhta aaj vuesehtidh GØD sæjhta evtiedidh dovne nñörjen jñh saemien gielemodellh mah edtjeh åtnasovvedh evtiedimmesne Kibaseereme dñrregijstie jñh dienesijstie. Dovne nñörjen jñh saemien edtjeh jielie jñh seabradahkeguedtje gielh årrodh, jñh edtja sjiehteladtedh guktie nñörjen jñh saemien gielem digitaalelaakan nuhtje.

Daate jienebelåhkoe meala råajvarimmieh leah guhkiebasse barkoe Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovnen reektehtsistie mej åvteste fierhte faagdepartemeente tjuara dñedtem vaeltedh, jñh mej åvteste faagemoenehtsh Stoerredigkesne dan mænngan tjuerieh evtiedimmiem vuarjasjidh.

4.18 Geajnoe guhkiebasse

Moenehtsen jienebelåhkoe, gaajhkesh bielen Evtiedimmiekirrien lihtsege, meala Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovnen reektehtse tjñelkelaakan vuesehte daaroedehtemepolitihke saemiej, kveeni/nñörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji vööste lij gaajhken bñjre jñh guhkiem ryöhki. Jienebelåhkoe vuaptastahta liktemebarkoe aaj tjuara gaajhken bñjre årrodh jñh guhkiem ryöhkedh.

Jienebelåhkoe håhkesje, jñh tjarke vaajtele, juvnehtimmie aamhtesisnie sæjhta aalkovinie årrodh systematihkeles jñh ulmien vööste barkose årrodh juktie meadtam dävvodh, sååjrehke saejrieh bæhtjierdidh, jñh ektie daajroevåaromen tjñrrh jñh liktemeråajvarimmiejugjmie orre boelvh edtjeh nuepiem utnedh nåake åssjaldahki namhtah årrojedåehkiej gaskem jñeledh.

Stoerre jñh jeereldihkie barkoe maam edtja guhkiebasse barkosne kommissjovnen reektehtsinie darjodh. Jis edtja råajvarimmiejugjmie lyhkesidh, dellie daerpies dejtie evtiedidh, sjiehtesjidh jñh bæjjese fulkedh laavenjostosne dej sjyöhtehke aktöörigujmie fierhtene suerkesne. Jienebelåhkoe sæjhta måjhtajehtedh akte hijven illedahke lea jearohke barkoste gellede lehkeste. Byögkeles Nñörje tjuara doh laavenjassh vaeltedh mah leah fiereguhten dñedtesuerkesne, dovne nasjonaale, regijonaale jñh voenges nñjeptjesne. Stööremes haesteme lea jienebelåhkoeårroji luvnie, mah tjuerieh meatodh doh konsekvensh daaroedehtemepolitihke lea saemide, kveenide/nñörjensoemeladtjide jñh skåajjesoemeladtjide åtneme, jñh meatodh annje nåake vuajnoeh daej årrojedåehkiej vööste mej åvteste gaajhkesh ektie dñedtem utnieh nåhkehtidh. Seamma tjñjen saemieh,

kveen/nöörjensoemeladtjh jñh skåajjesoemeladtjh tjuerieh barkosne viehkiehtidh dovne jñjtsh dæhkine jñh laavenjostosne jeatjah aktöörigujmie.

Jienebelåhkoe sæjhta tjærttestidh dælie daerpies varke raaajvarimmiejgumie nñerhkedh mah maeh-tieh liktemem sjugniedidh. Seamma tijjen jienebelåhkoe sæjhta vuaptastehtedh likteme sæjhta finkesidh, jñh ij leah naakede maam maahta ajve dæjnie åssjaldahkine åadtjodh. Jienebh dæjstie raaajvarimmijste sijhtieh aaj salkehtimmiem krïevedh åvtelen maahta dejgumie nñerhkedh, jñh lissine daerpies ekonomeles däärjo-ejgumie. Jienebelåhkoe sæjhta læjhkan tjærttestidh jienebh raaajvarimmieh maeh-tieh jñh byöroeh varke loe-tesovvedh.

Jienebelåhkoe vuajna lea iemie reerenasse stillemem åådtje guhkiebasse barkedh jienebigumie raaajvarimmijste, men sæjhta aaj vuaptastehtedh krirriedæhkieh Stoorredigkesne barkoen tjïrrh faagemoeneshtsinie byöroeh uvtelassh biksedh jñh buektedh guktie ed-tja raaajvarimmiejgumie tjïelkelaakan barkedh, dejnie aamhtesinie gusnie iemie.

Juktie tjirkedh Stoorredigkie jñh reerenasse ektesne liktemebarkojne berkieh, jñh Stoorredigkie nuepiem åådtje vuejnedh reerenasse barkoem fulkese, jienebelåhkoe meala daerpies vihties reektemem Stoorredægkan tseegkedh.

Jienebelåhkoe daam uvtelasse uvtede:

«Stoorredigkie reerenassem jaabnan reektemen bñjre birrie evtiedimmien bñjre kveen gñeleste, maalen mietie daan beajjetje reektemistie saemien gñelide, jñh vuarjasjimmien bñjre dan bñjre mij maereles darjodh dagkeres reektemisnie.»

Jienebelåhkoe n mielen mietie dle guhkiebasse barkoe liktemebarkoste byöroe fierhtenjaapetje bñevnesinie budsjetdesne årrodh fierhten departemeenten dñedtesuerkien sisnjelen, men byöroe aaj dam bæjjese fulkedh ållesth reekteminie barkoen bñjre aalkoeåålmegi jñh unnebelåhkoej reaktajgumie.

Dæjnie goh väärome jienebelåhkoe daam uvtelasse uvtede.

«Stoorredigkie reerenassem birrie bäästede Stoorredægkan bievnedh gosse budsjetdem buakta fierhten jaepien guktie fierhten departemeenten dñedtesuerkie barkoem aalkoeåålmegi jñh nasjonaale unnebelåhkoej vööste bæjjese fulkie. Edtja lissine ellies bñevnesem buektedh liktemepolitihken jñh statusen bñjre fulkesimiebarkosne. Bñevnese Stoorredægkan bñjesåvva ikth fierhten stoorredigkieboelhken, voestes aejkien 2027.»

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie doh Kruana Stoorredigkien dñedtese vuesiehtieh aktem

systematihkeles, ellies jñh guhkies barkoem reektehtsinie tjirkedh. Likteme sæjhta guhkies prosesse årrodh, jñh raaajvarimmieh mejtie kommisjovnen reektehtsinie jñh daennie juvnehtimmesne buerkeste, sijhtieh gelline ektiedimmine ryöhkedh gellie jaepieh åvtese. Daate sæjhta jiehtedh Stoorredigkie tjuaara hoksedh barkoem jaabnan gñehtjedidh jñh vuarjasjidh.

Seamma tijjen daah lñhtsegh sijhtieh vihkelesvoetem tjærttestidh aalkoeåålmegi jñh nasjonaale unnebelåhkoej jñjtsh institusjovnh jñh organisasjovnh involveeredh dennie guhkiebasse barkosne. Daah lñhtsegh sijhtieh aaj vihkelesvoetem tjærttestidh departemeenth sijjen konsultasjovneåliedimmieh illieh.

Dæjnie goh väärome daah lñhtsegh daam uvtelasse uvtedieh.

«Stoorredigkie Stoorredigkien bijjemes ståvroem birrie moenehtsem tseegkedh mij edtja vuarjasjidh mejtie edtja jñjtjaraarehke, byjngetje orgaanem tseegkedh rñekte Stoorredigkien nuelesne mij edtja reerenassen jñh reeremen guhkiebasse barkoem Saetniesvoetjñh liktemekommisjovnen reektehtsinie jñh Stoorredigkien nænnoestimmieh gñehtjedidh, jallh mejtie maahta dagkeres laavenjassem akten Stoorredigkien daaletje vueliegællan orgaanijste bñjedh.»

Moenehtsen lñhtsegh krirrijste Sosia-listeles Gårroehkrirrie, Rööpses jñh Byjresekrirrie doh Kruana sijhtieh aaj vihkelesvoetem tjærttestidh dej joekehts åålmehdæhkiej jñjtsh institusjovnh nænnoestehtedh goh bielie liktemeprosesseste. Saemiedigkien lea jolle legitimizeete vääroeh-timmieh darjodh jñh geajnoeh veeljedh saemiej åvteste, sov räälesne goh representatijve orgaane saemijste jñh saemiej åvteste Saepmien nöörjen bielesne. Daah lñhtsegh vuaptastehtieh Saemiedigkien byjjes posisjovne stuvremesystemesne Nöörjesne lea laaken mietie ruffien 12.biejeste 1987 nr. 56 Saemiedigkien jñh jeatjah saemien reaktatsiehkiej bñjre (saemielaake). Daah lñhtsegh vuaptastehtieh Saemiedigkie, goh representatijve almetjeveeljeme orgaane saemijste jñh saemiej åvteste, aktem posisjovnem åtna mij jeatjah aktöörijste joehtadta, jñh dan åvteste sjiere posisjovnem åtna.

Daah lñhtsegh vuaptastehtieh daan biejjien ij leah naan njoelkedassh jallh tjïelke rutijnh Stoorredigkien budsjetdebarkosne guktie Stoorredigkie edtja konsultasjovnh Saemiedigkine tjïrrehtidh. Daah lñhtsegh saemielaakese § 2-2 vuesiehtieh, veedtjemen bñjre lahtesistie Saemiedigkeste, mij vihteste «jeatjah byjjes orgaanh byöroeh Saemiedægkan nuepiem vedtedh lahtesinie båtedh åvtelen aamhtesh Saemiedigkien barkoesuerkesne sjæjsjalieh.» Gosse daate konsultasjovne ij gäävnesh dellie dñhte eerjie Saemiedigkien nuepiem gyhtjelassine baajnehtidh mah leah saemien åålmegen bñjre.

Daah lïhtsegh dan âvteste mielih Saemiedigkie tjura vielie eksplisihte baachtsemem âadtjodh barkose Stoorredigkesne aamhtesinie mah leah saemien tsiehkij jïh iedtji bijre, jïh daejnie goh vâarome daah lïhtsegh daam uvtelassem uvtedieh:

«Stoorredigkie Stoorredigkien bijjemes stâvroem birrie vuartasjidh guktie Stoorredigkie maahta konsultasjovnde sjiehteladtedh Stoorredigkien jïh Saemiedigkien gaskem, jïh eventuelle jeatjah representatiyje orgaanh nasjonaale unnebelâhkjode Nöörjesne.»

Daah lïhtsegh mielih saemien, kveen/en/nöörjensoemen jïh skâajjesoemen byjresi râalla guhkiebasse barkosne likteminie kreava dej institusjovnh jïh organisasjovnh nænnoesâbpoe sjidtieh guktie maeh tieh sijen laavenjassh illedh jïh juvnehtimmide kommisjovnen reektehtsistie bæjjese fulkedh.

Daah lïhtsegh mielih Saemiedigkie, sov râallesne goh representatiyje almetjeveeljeme orgaane saemijste jïh saemiej âvteste Saepmien nöörjen bielesne, tjura vihkeles râallam utnedh dennie guhkiebasse barkosne likteminie. Daah lïhtsegh sijhtieh barkoem vuaptastehtedh maam Saemiedigkie joe dorjeme gïetedimmine jïh regijonaale guhkiebasse barkojne kommisjovnen reektehtsistie, jïh doh skraejrieh Saemiedigkie lea vaalteme liktije prosessigujmie nïerhkedh dovne voenges, regijonaale jïh nasjonaale njeptjesne. Daah lïhtsegh dan âvteste mielih Saemiedigkien politihkeles jïh reereles barkoefaamoe tjura læssanidh dennie guhkiebasse barkosne prosessigujmie liktemasse mejnie Saemiedigkie lea nïerhkeme jïh mesnie edtja meatan ârrodh.

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialisteles Gârroehkrirrie, Rööpses, Gârroehbielien krirrie jïh Byjresekrirrie doh Kruana sijhtieh vuaptastehtedh reektehtse ij naan âllesth guvviem abpe daaroedehtemehistovrijistie vedtieh, men guvvie maam kommisjovne lea guvviedamme, lea læjhkan joekoen tjïelke: mijjen ektie histovrije lea mïerhkelgamme meadtete. Jeenjesh saejriejigujmie daaroedehtiemistie jielieminie daan biejjien – goh persovneles dâajresh jallh eerpeme traavmah.

Daah lïhtsegh mielih laavseme jïh sïerredimie, areaalevigkieh jïh faatoes gïele- jïh kultuvresjïehtedamme dïenesjh vuesiehtieh mijjeh konsekvensigujmie daaroedehtemepolitihkeste jielieminie aaj daan biejjien.

Daah lïhtsegh sijhtieh vuaptastehtedh faatoes leajhtadimmie lea teema kommisjovnen reektehtsisnie. Fovsen-aamhtesen mænngan vuesiehtimmien gaavhtan noeri faatoes leajhtadimmie nöörjen âejvieladtjide tjoevkesasse bâateme.

Moenehtsen jienebelâhkoe, gaajhkesh bielen Evtiedimmiekrirrien lïhtsege, vuaptastahta faatoes leajhtadimmie jeenjesi luvnie gââvnesieh, mah rïekte dâajrehtimmien meadtine jïh daaresjimmiejgujmie utnieh meitie staateles institusjovnh leah dorjeme, dâajrehtimmien utnieh faatoes gïele- jïh kultuvremaahojne byögkeles dïenesji luvnie, jïh dâajrehtimmien utnieh buerieveasoestaatine jïh stoorreseabradahkine mah eah leah sijen barkoem dorjeme.

Jienebelâhkoe sæjhta don minngemes boelhkese kommisjovnen reektehtsisnie vuesiehtidh, gusnie tjâadtje:

«Kommisjovne lea râajvarimmieh uvtedamme liktemasse, men kommisjovne, Stoorredigkie jallh reere-nasse maeh tieh tsiehkien liktemistie nænnoestidh. Daate seabradahkeprosesse mij sæjhta finkesidh, jïh mij tjura gellie seabradahkesuerkieh jïh aktöörh feerhmedh. Tjura liktemevæljoem dahkosne vuesiehtidh. Daesnie dah mah faamoem utnieh sjïere diedtem utnieh, jïh stoorre haestemh vuertiemisnie.»

Jienebelâhkoe meala daate vuesehte lea daerpies ellies jïh systematihkeles guhkiebasse barkojne Saetniesvoete- jïh liktemekommisjovnen reektehtsistie.

Jienebelâhkoe meala nasjonaale âejvieladtjh, byögkeles instansh jïh jeatjebh mah meadtam dorjeme, tjuerieh vuesiehtidh dah leah lïereme viehkine sijen dâemiedimmien jarkelidh jïh skaaride böötedh mah leah dorjesovveme, jïh væljoem liktemasse vuesiehtidh viehkine seahkaridh, vaarjelidh jïh illedh aalkoeââlme-gi jïh nasjonaale unnebelâhkoej gïelem, kultuvrem jïh aerpievuekieh.

Jienebelâhkoe meala prosesessne tjura aaj saetniesvoete- jïh liktemeprosesside soemen jïh sveerjen bielesne vuartasjidh, juktie eventuelle synergijh lïeredh jïh nuhtedh, jïh ektie guhkiebasse barkose nasjonaales-taati raasti dâaresth sjïehteladtedh. Jienebelâhkoe sæjhta tjïertestidh daerpies gaajkhk meadtah nâhkelidh daelie. Nasjonaale âejvieladtjh, byögkeles instansh jïh jeatjebh mah meadtam dorjeme, tjuerieh gaatelassjedh jïh aelkedh meadtam staeriedidh. Stoorredigkie tjura gaajhkesidie mej bijre lea, gaatlassjen bijre birredh don meadtan âvteste mij lea dorjesovveme Stoorredigkien nænnoestimmiej gaavhtan, jïh doh konsekvensh meadta lea âtneme, dovne dâehkiejnjeptjesne jïh aktegsalmetjen njeptjesne. Jeenjesh dejstie mej bijre lea, eah jielieh daelie, men dej leah fuelhkieh mah histovrijigujmie jïh konsekvensigujmie veasoeminie dehtie eadtjohke daaroedehtemepolitihkeste.

Daejnie goh vâaromejienebelâhkoe daam uvtelassem uvtede:

«Stoorredigkie sæjhta tjarke gaatelassjedh doh daaresjimmieh daaroedehtemepolitihke saemide, kveenide/nöörjensoemeladtjide jïh skâajjesoemeladtjide utni. Daejnie Stoorredigkie gaatelassja aarebi stoorre-

digkiej eadtjohke räällam daaroedehtemepolitihkesne, jñh diëdtem myöte daan politihken konsekvensi ävteste dâehkide jñh aktegsalmetjidie.»

4.19 Jeatjah mïerhkesjimmieh

Moenehtsen lïhtsege Evtiedimmiekrirreste sæjhta vuaptastehtedh Evtiedimmiekrirrie tseegkemen vööste jñenesti Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovne, jñh krirrie lea eevre jeatjah saemiepolitihkem ätneme goh jeatjah krirrie abpe krirrien histovrijen tjïrrh. Evtiedimmiekrirrie lea iktesth jïjtse veeljemelâhkoem almetji etnihkeles maadtoen mietie vuastalamme, jñh dan gaavhtan aaj jïjtse almetjeveelje-me orgaanen vööste, goh Saemiedigkie. Gaajkhk nöören Staatenârojh edtjiej Evtiedimmiekrirrien mielen mietie doh seamma reaktah jñh diëdth utnedh. Evtiedimmiekrirrie meala lij bâajhtode Nöörje ILO-konvensjovnem nr. 169 ratifiseeri. Jïjnje daejrehte ratifiseereme nænnoestamme sjïdti dan ävteste Justijsedepartemente bâajhtoehlaakan beevni «byöroe neebnedh konvensjovne ij vuajnelgh goh kriëvenassh utnedh sjïerereaktaj bijre aalkoeââlmegidie». Mænngan sjïerereaktah sjïehtesjamme dan ävteste mijjiej jïjtjemem dïsse âeliedamme ILO-konvensjovnen nr. 169 mietie.

Daate lïhtsege vuesehte Tjaatsegasse 19 (2022–2023) Saetniesvoete jñh likteme – vâarome akten nâhkehtæmman daaroedehtemepolitihkine jñh meadtine saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji vööste, gusnie jeahtasâvva nöören âejvieladtji lij politihke saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji vööste guhkies boelhkem, mij itjmies negatijve konsekvensh âadtjoeji. Daam politihkem âllermaahta goh daaroedehtemepolitihke. Daan lïhtse-gen mielen mietie, dellie ulmie daan daaroedehtemepolitihkese lij seabradahkem sjugniedidh ihke ârojh Nöörjesne edtjin hijven seabradahkem utnedh ektie gieline, ektie seabradahkearvoejgumie jñh ektie kultuvrine jñh jieledehtsiehkiesgumie.

Daan beajjetje integreeremepolitihke vâaroeminie âtna ârojh jñh baataræjjah tjuerieh nöören lieredh jñh nöören laaki, mïeriedimmiej jñh njoelkedassi mietie jieleddh, jñh meatan ârrodh barkoejeliedisnie jñh seabradahkesne. Desnie gusnie veanhtede joekehtsh gaskem nöören laakh, njoelkedassh jñh kultuvre dennie aktene bielesne, jñh jieledeenjoelkedassh jñh kultuvre dennie lantesne gubpede böötin dennie mubpene bielesne, dellie nöören laakh, njoelkedassh jñh kultuvre mah leah faamosne. Desnie gusnie ij leah joekehtsh, desnie hævvi sïjsevaanterdæjjah jñh baataræjjah mæhtieh jïjtsh giëlem jñh voeth tjâadtjoehtidh mah leah sjïerevæhtah dehtie laanteste gubpede böötin. Men ij sïjthth jiehtedh âejvieladtjh diëdtem utnieh jallh edtjiej sjïere rääjvarimmieh finaniseeredh juktie giëlem jallh sjïerevæhtah tjâadtjoehtidh.

Daate lïhtsege vihteste kommisjovne lea gaavneme daaroedehtemepolitihke muvhtine suerkinge rääjvarimmieh utni mij illedahkine utni dam maam kommisjovne gohtje meadta saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skåajjesoemeladtji vööste. Men læjhkan ij mæhtieh aarebi meadtam dâvvodh viehkine orre meadtam tjïrrehtidh mubpiej vööste sjïeredimmien tjïrrh, jallh joekehts reaktah utnedh nöören ârroejdie joekehts etnihkeles maadtojne. Naakenh gidtjh mielieh akte meadta gosse luhpehts jeatjabidie laaken mietie bovtsgumie giëhtelidh, goh dah mah bâatsoefuelhkes-te. Gosse âejvieladtjh nöören Staatenârojh joekehtslaakan giëtedieh etnihkeles vâaroemisnie, dellie sâan aaj joekehts gaskenasjonaale konvensjovnh miedtele.

Daate lïhtsege, Evtiedimmiekrirrien aerpievuekien saemiepolitihken gaavhtan, ij mæhtieh doh joekehts rääjvarimmieh dâarjoehtidh mejtie jienebelâhkoe uvtede.

Daate lïhtsege sæjhta aaj vuaptastehtedh daelie unnebelâhkoeârojedâehkieh mah leah sagke vijriesâbpoe goh saemieh, kveenh/nöörjensoemeladtjh jñh skåajjesoemeladtjh. Sisvaanterdæjjadâehkieh mah aalkoevistie laantijste bætieh goh Pakistaane, Somalije, Polene, Irake jñh Vietname, leah v.g. stuerebe goh dah mah leah tjaalasovveme saemieveeljemelâhkosne. Jis sjïere reaktah saemide, kveenide/nöörjensoemeladtjide jñh skåajjesoemeladtjide vadta dellie aaj kriëvenassh sjïere reaktaj bijre mæhtieh bætiedh dejstie stööremes sïjsevaanterdæjjadâehkijste mah nöören Staatenâroejinie sjïdteme, sjïere reaktaj bijre.

Dæjnie goh vâarome daate lïhtsege dæjtie uvtelasside uvtede:

«Stoerredigkie reerenassem birrie doh daerpies laakejarkelimieuvtelassh uvtedidh mah Saemiedigkiem nâhkehtieh goh jïjtse orgaane etnihkeles vâaroemisnie, jñh jeatjah laakh mah nöören Staatenârojh, etnihkeles vâaroemisnie, joekehtslaakan giëtedieh.»

«Stoerredigkie reerenassem birrie Nöörjem sov âeliedimmieh ILO-konvensjovnen muhteste nr. 169 orrijidh.»

Daate lïhtsege tuhtjie aaj reaktoe vuesiehtidh daan lïhtsegen konklusjovne göökte veele reektestimmieh vâaroeminie âtna, mejtie Jarl Hellesvik jñh Ingrid Nordmark Finnmarhkeste leah tjaaleme, mah Evtiedimmiekrirrien politihkem dâarjoehtieh. Reektestimmieh meatan vaaltasuvvieh mïerhkesjimmiej sïjse vuelielisnie.

4.19.1 PROSESEN BÏJRE RATIFISEEREMEN AVTELEN ILO-KONVENSJOVNESTE 169

Moenehtsen lïhtsege Evtiedimmiekrirreste sæjhta e-pâastese vuesiehtidh golken 10.biejjes-

te 2024 Jarl Hellesvikeste tjirkijasse Carl I. Hagen gusnie tjala:

«Revisjovne C-107:ste – darjomh Nöörjesne jñh Nöörjeste

Jaepien 1957 ILO-konvensjovne nr .107 (C-107) nænnoestamme sjidti ILO:ste. Daan konvensjovnen æjvietihte lea 'C- 107 - Indigenous and Tribal Populations Convention, 1957 (No. 107)'. Idtjin æjvietihtelem nöörjengielese jarkosth.

Konvensjovnen lea vuelietihthele daejnie teekstine 'Convention concerning the Protection and Integration of Indigenous and Other Tribal and Semi-Tribal Populations in Independent Countries'

Dihthe byögkeles, nöörjen jarkoestimmie vuelietihthele lea: 'Konvensjon nr. 107 om vern og integrering av innfødte og andre befolkningsgrupper som helt eller delvis lever under stammeforhold i uavhengige land.'

Vuelietihthele eevre aktelaaketje vuesehte daate feadta årrojedæhkiej bijre mah krirrietsiehkies nuellesne jelieminie, jñh daah årrojedæhkiej eah leah integreereme dennie jeatjah seabradahkesne dejnie laantine gusnie jelieminie. Amma årrojedæhkiej vihties sårhteste.

Professovre Carsten Smith tjeeli NBS:sne 1984: 18 'Saemiej reaktaposisjovnen bijre', C-107 edtja 'naturalorienteerme, ij industrialiseereme kultuvrh',vaarjelidh jñh integreereth, mah eah leah integreereme «stoerreseabradahkesne' dejnie laantine gusnie årroeminie.

Saemiaerie

Saemiaerie tseegkesovvi 1956. Saemiaeresne doh vihkielommes uvtemes saemiepolitihkeles organisasjovnh Nöörjesne, Sveerjesne, Soemesne jñh Russlaantesne. Nöörjen bielesste Nöörjen Saemiej Rijkhesiebrie (NSR), Nöörjen Båatsoesaemiej Rijkhesiebrie (NBR) jñh Saemiej Åålmegeiebrie (SÅS) lihtsegh. Saemiaerie dihte mij dej idelogeles jñh politihkeles æjvielini jagumie båata. Daate sjugniehtávva dejnie deklarasjovnine maam Saemiaerie nænnoste. Lihtsegeorganisasjovnh diedtem utnieh daah deklarasjovnh ratifiseereth, jis eah dam darjoeh dellie ekskludeereme sjidtieh Saemiaeraereste.

(FUEN)', Aalkoelisnie Saemiaerie gaskesem utni 'Europen unnebelåhkoeunijovnine. (FUEN) '.

Minngemes bielen 1960-låhkoste, Saemiaerie veelji unnebelåhkoeunijovnine jarkedh jñh sijjeste meatan sjidtedh gaskenasjonaale krirresne mij lij sjiehte-sjamme dej seamma årrojedæhkiej vööste mej vööste C-107 lij sjiehtesjamme, gidtjñh 'indigenous and tribal polulations'. Byjjes nænnoestimmie daan kuvsjejarke-læmman sjugniehtovvi Saemiaerien konferansesne 1971.

Jñh dellie lobbybarkoe Saemiaeraereste eelki, dan lihtsegeorganisasjovnieste jñh däärjoehtæjijiste æjvieladtji vööste Nöörjesne, Sveerjesne jñh Soemesne, jñh Noerhtelaanti raeresne, ihke saemieh edtjin jååhkesjimmiem åadtjodh goh 'indigenous and tribal polulations'-dæhkie.

Saemiaerie guarkaji sijhti geerve sjidtedh æjvieladtjñh sijhtin siemes årrodh saemieh lin 'indigenous and tribal polulations' -jallh feadta krirriepopulasjovnh.

Mejtie lij tjirkijh Saemiaeraereste mah voestegh gyhtjelassem bööktn revideeremen bijre C-107:ste ij leah dokumenteereme. Men saaht guktie: gyhtjelasse bööti jñh Saemiaerie, dan lihtsegeorganisasjovnh jñh däärjo-

ehtæjjah lin eadtjohkelaakan meatan krievenassem buekteth tjirrehtimmien bijre revisjovne. Æjvieargumente konvensjovnem revideereth lij C-107 ulmine åtna sierrene, ij-integreereme årrojedæhkieh integreereth, mah vielie jallh vaenebem krirrietsiehkies nuellesne veasoeminie, jñh dagkeres ulmie ij lij hijven.

Dan åvteste lobbybarkojne eelki ILO-systemen jñh æjvieladtji vööste ILO:n lihtsegelaantine, gaskem jeatjah Nöörjesne, juktie konvensjovnem revideereth.

Daesnie 'The World Council of Indigenous Peoples',WCIP, voernges sjidti. WCIP gaskenasjonaale konferansesne Port Alberniesne, Kanadesne tseegkesovvi jaepien 1975, gusnie tjirkijh 19 laantijste lin meatan. Saemiaerien Aslak Nils Sara lij meatan gaskem jeatjah åvtebarkosne tseegkemasse WCIP:ste. Tseegkemisnie daah tjirkijh Saemiaeraereste lin stieresne; nöörjen bielesste Aslak Nils Sara, Ole Henrik Magga jñh Alf Isak Keskitalo. Sveerjen bielesste Ingvar Åhren jñh Nils Mikal Utsi. Soemen bielesste Pekka Lukkari, Esko Palonoja jñh Nils-Aslak Valkeapää. Sara lij mubpiepresideente WCIP:sne boelhken 1981-84, jñh stávroelihtsege 1996 raajan.

Nöörjesne göökte gieji mietie barkin. Dihthe akte gieje lij C-107 revideereth. Mubpie gieje lij nöörjen æjvieladtjñh edtjin siemes årrodh krievenassen bijre gusnie saemieh Nöörjesne ryöknesuvvieh goh C-107-dæhkie.

Stoerredigkien proposisjovnesne. nr. 36 (1958) mij lij gyhtjelassem bijre nöörjen ratifikasjovnen bijre C-107:ste, maahta lohkedh 'Konvensjovne nr. 107 åål-mehdæhkieh ållermaahta mah eah leah mijjen laantesne, jñh dan åvteste ij leah naan fääntoe ratifikasjovnegyhtjelassem digkiedidh.' Stoerredigkie aaj dam vihtiesti. Dihthe mij lij jarngesne daan vuajnose lij argumente saemieh Nöörjesne don aejkien lin dan integreereme abpe seabradahkesne Nöörjesne, guktie konvensjovne ij lij sjyöhtehke tsiehkide Nöörjesne.

Digkiedimmie daan gyhtjelassem bijre læjhkan jærhkieji.

Krievenasse saemiepolitihkeles bielesste, ektiedimmine Saemiaaraan, ratifikasjovnen bijre C-107:ste, gellien aejkien bæjjese vaaltasovvi æjvieladtjigujmie. Dan åvteste Reerenasse sjæjsjali gyhtjelassem nöörjen ratifikasjovnen bijre C-107:ste lihkebe salkehtidh jaepien 1978.

Daan sjæjsjalimmien gaavhtan NBS 1980:53 'Vaarjelimmie aalkoeåålmegeijstie' dorjesovvi jaepien 1980. Salkehtimmie lij vierhkie aktede almetjistie. Staatedejrije jñh juriste Einar Høgetveit dam tjeeli. Dihthe konklusjovnine utni, naa ierielimmesne, saemieh nöörjesne meehtin ryöknesovvedh goh reaktam utnedh vaarjelimmiem åadtjodh sisvegistie C-107:sne. Daennie salkehtimmesne saemide buerkiesti goh aalkoeåålmege. Høgetveit mænngan æjvietjaeliejinie sjidti don däähkan mij salkehtimmien NBS 1984:18 tjirrehti 'Saemiej reaktaposisjovnen bijre'. Dihthe lij aaj aktijve Genevesne goh saadthalmetje Reerenasseste, barkoen bijre C-107:m revideereth. Dihthe aaj reessehti varke ratifiseremem C-169:ste tjirrehtidh.

Lobbybarkoen gaavhtan, gaskem jeatjah WCIP:ste ILO:n vööste, tjåanghkoe sjidti aamhtesemaehtheles almetjigujmie Genevesne 1986 juktie revisjovnem C-107:ste digkiedidh. Mennie mieresne nöörjen reerenasse lij meatan daennie lobbybarkosne im daejrieh. Akte dejstie aamhtesemaehtheles almetjijstie lij Einar Høgetveit Justisdepartementen laakegoevtesistie. Dihthe lij seedtesovveme Ålkoerijhkedepartementeste goh (privaate) aamhtesemaehtheles almetje byjjes man-

daate namhtah. Læjhkan ILO dam byjjes saadthalmetjnie nööri reerenasseste utni.

Tjåanghkoe sæmiesmearan revisjovnem rariesti jñh vðaromebarkoem gñetedimmien ðvtelen darjoeji mij edtji barkoekonferansesne ILO:sne årrodh 1988, jñh gusnie C-107 sæmiesmearan revideerin, jñh sjæjsjalin orre konvensjovnem darjodh – C-169 – maam nænnoesti 1989.

Doh departemeenth mah lin meatan barkosne revisjovnesne lin Ålkoerijhkedepartemeente, mij barkoem stuvri, jñh Justijsedepartemeente, Tjñelte- jñh barkoedepartemeente jñh Laanteburriedepartemeente.

Nööri saemiepolitihke slahtjege

Sisnjelds notaatesne, mij rðåresjimide Genevesne ållermaahta, suehpeden 1.biejeste 1988, ÅD:n Reaktakontovreste, maahta gaskem jeatjah dam lohkedh:

‘Nööri saadthalmetjh konferansese daennie mieresne edtja rariestimmien mietie KOD:ste ÅD:se daah årrodh: Voesteskonsulente Irvin Høyland, ÅD:n reaktagevtese, Aslak Nils Sara Nööri Saemieraerien ðvtehke, jñh goh rariestæjja bieline konferansese vueliedirektööri Arne G. Arnesen, Laanteburriedirektoraaten båtsoekontovre. Lissine byrå-ðvtehke Solbakk, KAD:sne soekjesjen mietie, edtja guessine minnedh konferansese goh dæriedæjja staateraaran Engseth.’

Notaatesne maahta aaj dam lohkedh:

‘Aje 27 staath leah konvensjovnem nr. 107 ratifiseereme, åajvahkommes latijne-amerikanen staath jñh staath aalkoeåålmegi namhtah. Ij naan noerhtelaanth leah ratifiseereme, jeenjemaasth dan ðvteste ij konvensjovnem vuenjñeh goh mæereles saemide, mah eah ellieslaakan jallh sæmiesmearan krirrietsiehkñeh nuellesne veasoeminie. Dej minngemes jaepñeh digkiedimmesne lea aaj integrasjovneulmiem tjñelkestamme goh heaptoe dam jååhkesjñdh.’

Aaj jeahtasovvi:

‘Nööriese, goh dejtñe jeenjemes jeatjah laantide, joekoen gððkte tsiehkñeh sijhtñeh sjñere tsåatskelesvoetem åadtjodh:

a) Doh voestes artihkelh (definisjovnh jñh ulmie)

Daesnie staaten saadthalmetjh sijhtñeh definisjovnen ðvteste barkedh mij tjñelkelaakan saemide feerhmñe, seamma tijjen goh pryðvoe ulmiem jarkelidh positijve dðarjose juktñe aalkoeåålmegi jñjtjsh kultuvrem tjåadtjoehtidh. Tjoevtenjebaakoeh maehñeh årrodh ‘jñjtje-identifikasjovne’, meatanbaajnehtimmie’ jñh ‘saakeles gaertjñeldihñeh jñjtjereereme.’ (Mov tjñertestimmie)

Akte instrukse, maam sjyðhtehke departemeenth jååhkesjñin, suehpeden 30.biejeste 1988, nööri rðåresjimidelegasjovnese Genevesne seedtesovvi. Dellie rðåresjimie revisjovnen bñjre C-108.ste aalkeme.

Daennie instruksesne maahta gaskem jeatjah lohkedh:

‘Edtja tjñelkestehtedh Nööri saemide aalkoeåålmeginie jååhkesje, jñh daan mietie tjirkijh edtjñeh jarkelimmien ðvteste barkedh ILO-konvensjovnen definisjovnenjoelkedassijste guktñe doh nööri saemñeh dan nualan bæñteh.

Edtja daennie sjjekenisnie mðjhtajidh dñhte revideereme konvensjovne edtja faamosne årrodh gaajhkide aalkoeåålmegidie, nööri saemñe ræjeste sijjen organisasjovngujmñe jñh institusjovni-

gujmñe, smaave jñh isoleereme krirrieh raajan tropiske ebrieskåajjñe.’ (Mov tjñertestimmie.)

Instruksesne aaj tjåadtjoeji

‘Nööri saemiepolitihken mietñe byðroe tjñertestidh prinsihpen gaavhtan tjñelke seammagñetedimmien bñjre edtja aalkoeåålmegi kulturelle jñh sosijaale sjñerevæhtah krððhkestidh’.

Dan gðhkese manne daajram ij leah naan dokumentasjovne ihke Reerenasse jallh Stoerredigkñe daam stoerre politihkejarkelimmien åadtjoeji jallh dam tjñelkestehti.

Barkijebielien krirrien voernges orgaanh dam åadtjoejin jallh tjñelkestehtñin?

Gosse lea Stoerredigkñen bñjre dle dokumentasjovne gðåvnese Stoerredigkñe idtji bñevnesh dan bñjre åadtjoejh jallh rðåresjamme sjñdh.

Vuesehñem tjåanghkosne ruffien 10.b. 1988, 10 bñjññeh mænngan instrukse seedtesovvi, dellie aamhtesem ILO:n bñjre Stoerredægkan buakta.

Desnie sjæjsjalin St.prp. nr. 46 (1987-88) ‘ILO-konvensjovnh mejtñe Nööri ij leah ratifiseereme aarebi – eah daehñte Stoerredigkeste gñetesovvh.’

Proposisjovnesne tjåadtje sæjrojñe 20-21 C-107:n bñjre:

‘Daah sæjroeh konvensjovnesne aaj tjoeperdimmiem sjugniedamme ILO:sne. Dan gaavhtan ILO:n ståvroeh tjñehpijetjåanghkosne gohtjedi skñieren 1986, gusnie aaj nööri aamhtesemaehñeles almetje lij meatan juktñe vuarjasjñdh mejtñe jñh mennie mieresne byðri konvensjovnem nr 107 revideerdh. Tjåanghkoe akteraernesne konkludeeri konvensjovnen maadhttovna lea bæries, jñh dan ðvteste byðroe konvensjovnem revideerdh. Sæjhta dan ðvteste Revisjovnegyhtjelassem ILO:n barkoetjåanghkosne 1988 jñh 1989 gñetedidh, dejññe aajkojñe orre instrumentem darjodh.

Tjñelte- jñh barkoedepartemeente dan gaavhtan raereste gyhtjelassem akten eventuelle nööri ratifikasjovnen bñjre konvensjovnesten nr. 107 orresistñe vuarjasjñdh, gosse revideereme konvensjovne gaervies, jñh mænngan gyhtjelassem ratifikasjovnen bñjre minngemosth digkiedamme Saemiereaktanmoenehtsinie.’ (sæjroe 21)

Jñh jalhts daate dorjesåvva - nööri delegasjovne bñhkedassem åadtje dam nööri saemiepolitihkem jñjñjem jarkelidh. Jñh daate dorjesåvva seamma tijjen goh Stoerredigkñe bñevnesem åadtje dah edtjñeh dam gyhtjelassem sjæjsjalidh guhkñem mænngan.

Jñh mannasinie ij bñevnesh dan bñjre proposisjovnesne bæñteh, jallh stoerredigkñetjåanghkosne, akten bñhkedassen bñjre mij seedtesovvi 10 bñjññeh aarebi, jñh mij aajkojñe utni nööri saemiepolitihkem slahtjehñidh?

Stoerredigkñe idtji digkedh, ij ðvtelen jallh mænngan ILO-169:m nænnoesti, mejtñe Nööri edtji otnjegem numhtñe jarkelidh.

Konklusjovne: Bñevnesh bñhkedassen jñh nammoehñimmien bñjre nööri delegasjovnesten lihtseginie Saemieraereste jñh NSR:ste jñh embeetealmetjñjstñe mah lin positijve dejtñe politihkeles ulmide mejtñe Saemieraerie jñh NSR lin hammoedamme, idtjñin Stoerredægkan bæñteh. Idtji mij gænnaah jeahtasovvh Nööri lij jñjtjemse æledeminie akten eevre orre saemiepolitihkese, mij aajkojñe utni konvensjovnem definisjovnenjoelkedassigujmñe darjodh, man ðvteste saemñeh Nööriese definisjovnen nualan bæñteh.

Dan ávteste lea aelhkíe dáemiedimmiem állermaehtedh goh politihkeles kuppe Stoerredigkien vööste, nov amma bielih Reerenasseste.

Váájnoe goh akte fraksjovne Reerenassesne Brundtland (II) jñh dan gaavhtan Barkijebielien krirresne (?) mij ulmide hammoedi jñh daam ulmiem böökhti rááresjimmine Genevesne. ILO-konvensjovne nr. 169, mij illedahkine revisjovne C-107:ste sjñdñti, maahta dan ávteste dongkemievierhkine vüeñnedh daehtie fraksjovne. Daate lihke laavenjostosne Saemieraerien jñh NSR:n tjirkijigujmie mah lin meatan nöörjen delegasjovnesne, jñh lissine jñtjsh tjirkijh Genevesne utnin. (Tjuara aaj lissiehtidh embeetevierhkien sisnjelen almetjh gáávnesin mah jñtjsh jaahkoen mietie, eadtjohkelaakan barkin dam buektiehtidh).

Artihkelisnie ‘Who Owns the Land Norway, the Sami and the ILO Indigenous and Tribal Peoples Convention’ (2013) maahta lohkedh dan lihke laavenjostoen bijre tjirkiji gaskem Saemieraerien ávteste jñh tjirkijh Reerenassen ávteste.

‘Hanne Hagtvedt Vik, Department of Archaeology, Conservation and History, University of Oslo, Oslo, Norway jñh Anne Julie Semb, Department of Political Science, University of Oslo, Oslo, Norway’ Leah artihkelem tjaaleme.

Desnie maahta gaskem jeatjah dam lohkedh:

‘Norwegian Sami representatives participated actively in shaping Norwegian contributions to the ILO process; in particular, Aslak Nils Sara, Leif Dunfjeld and Leif Halonen of the Nordic Sami Council developed close relations to Arnesen and Wille’ (s.15)

(Nöörjen, saemien tjirkijh lin eadtjohkelaakan meatan dam nöörjen dáarjoem ILO-prosessese hammoedidh; joekoen Aslak Nils Sara, Leif Dunfjeld jñh Leif Halonen Saemieraereste lihke relasjovnh evtiedin Arnesenasse jñh Willese.)

Leif Dunfjeld gie NSR:ste jñh Saemieraereste bööti, WCIP:n ávteste barki Genevesne daan boelhken. Díhte vihkeles ráállam utni Saemieraerien jñh NSR:n bielesste. Artihkelisnie tihtelinie ‘Historical Synopsis of the Sami/United Nations Relationship’ maam Christian Jakob Burmeister Hicks lea tjaaleme, maahta dam lohkedh:

‘The most significant participation came from the Nordic Saami Council. Leif Dunfjeld, currently a Senior Advisor for the Norwegian Ministry of Municipal Affairs, was working in Geneva in November 1986. At the time he was working as a representative for the Nordic Saami Council on the Working Group on Indigenous Peoples. In 1986, the ILO Convention 107 was up for review. None of the other indigenous groups saw the significance of participating in this process. Mr. Dunfjeld was a major player in the revision process.’

(Vihkielommes lihtsege Noerhtelaanti Saemieraereste bööti. Leif Dunfjeld lij dellie seniorraariestäejja nöörjen Tjieltedepartemeentesne jñh Genevesne barki gálkoen 1986. Dellie tjirkijinie barki Noerhtelaanti Saemieraerien ávteste barkoedáehkesne aalkoeáálmegidie. Jaepien 1986 ILO-konvensjovne lij vuariasjimmesne. Idtji guhte dejstie jeatjah aalkoeáálmegedáehkijste vihkelesvoetem vüeñnieh meatan árrodh daennie prosesessne. Dunfjeld lij áejvie-aktööre revisjovneprosessesne.)

Dunfjeld gie NSR:ste jñh Saemieraereste bööti lij amma áejvie-aktööre revisjovneprosessesne.

<http://www.thearctic.is/articles/topics/samisyndis/references.htm>

Mov goerkesen mietie daate lij fraksjovne Reerenassen sisnjelen mij lij daan duekesne, bieleden Reerenasse deejri mij lij heannedeminie, daejrehte gaskem jeatjah dam maam Hanne Hagtvedt Vik (UiO) jñh Anne Julie Semb (UiO) tjaelieh dennie aarebi neebnesovveme artihkelisnie ‘Who Owns the Land Norway, the Sami and the ILO Indigenous and Tribal Peoples Convention’.

Desnie maahta gaskem jeatjah lohkedh:

‘The MFA (UD) regularly negotiated human rights treaties and had well-established bureaucratic procedures through which such matters were handled. Regular and relatively detailed memoranda in the archives show that top officials and political leadership were kept informed of the progress in the ILO revision process. However, the officials of other ministries who followed indigenous issues at the international level had colleagues and superiors with limited experience with direct involvement in creating international human rights treaties. It is likely that these officials consulted their political superiors prior to declaring Norwegian support for the ILO revision efforts, and that these emphasized the political importance of getting a revised convention that Norway could ratify. The consulted archival materials, however, give no indication that the political leaderships of the ministries of Local Government and Labour, or Justice, felt the need for a closer consideration of the relevance of the revision efforts for the domestic situation. That the discussions that prepared Norwegian positions were held on a low level, indicate that neither the politicians nor the top officials expected the ILO process to have significant bearing on the on-going domestic processes.’

(Álkoerijhkedepartemeente jaabnan áálmehreaktatraktaati bijre rááresji jñh veele tseegkeme, byrákrates vüekieh utnin, mah gietesovvin dagkeri aamhtesi tjirrñh. Jaabnan jñh naa veele notaath váarhkojne vüsiehtieh bijjemes dienesjeálmah jñh politihkeles ávtekhk bievnesh áadtjoejin guktie barkoe ILO-revisjovneprosessesne juhti. Dienesjeálmah jeatjah departemeentine mah aalkoeáálmegegyhtjelassh fulkin gaskenasjonaale njieptjesne, barkoevoelph jñh bijjemes ávtekhk utnin gaertjielidhkie dáájrehtimmine riekte involveereminie gaskenasjonaale áálmehreaktatraktaath darjodh. Daah dienesjeálmah seapan sijen politihkeles bijjemes ávtehkigujmie rááresjin ávtelen nöörjen dáarjoem ILO:n revisjovnebarkose bæjhkoehñtin, jñh daah dam politihkeles vihkelesvoetem tjierrestin aktem revideereme konvensjovnem áadtjodh maam Nöörje meehti ratifiseeredh. Díhte konsulteereme materijaale ij daejrehñth doh politihkeles ávtekhk tjielte- jñh barkoedepartemeentesne, jallh justijsedepartemeentesne, daerpiesvoetem damñtin lihkebe vuariasjimmiem darjodh revisjovnebarkoen relevansste laanten tseahkan. Dan ávteste digkiedimmieh mah nöörjen posisjovnh ryöjrehtin vüelehke njieptjesne öörnesovvin, daejrehte politihkerh jallh bijjemes dienesjeálmah idtjin veanhñtedh ILO-prosesse edtji vihkeles árrodh dejtie juhtije proses-side daennie laantesne.)

(Daate juelkienota lea sijse biejesovveme tjaeliejijstie: ‘The Norwegian Cabinet discussed the ILO process for the first time when the Minister of Local Government on 25 April 1990 proposed a resolution in support of ratification of C169.’)

(Tjierrestimmie, parenteesh jñh vueliesievñh leah manñeste dorjesovveme)

'Saemieh leah indigenous peoples

27.06.89 ILO C-169 :m nænnoesti.

76. Gaskenasjonaale Barkoekonferansesne Genevesne, boelhken 7.6. 89 – 28.6.89, Staatetjaelije Arne Arnesen, Nöörjen, Sverjen jñh Soemen reerenassi bielesste bæjhkoehiti saemieh leah «indigenous peoples» Nöörjesne, Sverjesne jñh Soemesne.

Mov daajroen mietie ij lij gyhtjelasse mejtie saemieh Nöörjesne årrojedåehkine vuajnelgieh, mah definisjovnenjoelkedassi C-169:sne (leah indigenous peoples) nualan bæetieh, gïetedamme såemies staateorgaaneste jallh Nöörjen staateorgaanese don baelien. Saadthalmetje nöörjen reerenasseste dan åvteste ovsjïehteleslaakan dâemiedi daennie konferansesne.

Göökte voernges gyhtjelassh

Maahthah göökte voernges gyhtjelassh buektedh åvtelen jåarhka:

1. Man jeenjesh bieleden dah mah lin involve-reme ryöjredimmine revisjovnerååresjimmide, jñh mah lin meatan revisjovnerååresjimmine, deejrin ulmie lij konvensjovnem darjodh jñh nænnoestidh definisjovnenjoelkedassigujmie, guktie nöörjen saemieh daan definisjovnen nualan bæetieh.
2. Man åvteste daate fraksjovne Reerenassen sisn-jelen dagkeres ulmiem dâarjoehti?

Orre reerenasse – mij heannede?

Reerenasse Brundtland (II) orreje 16.10.89. Reerenasse Syse aalka. Orre reeremisnie ÅK, Krå jñh Gk.

Sjïjtem aerviedidh doh almetjñh embeetevierhkien sisnjelen mah lin meatan orreme revisjovneprosesse-sne C-107:ste jñh lin eadtjohke Nöörje tjoeri C-169:m ratifiseeredh – jñh dallatjinie – dsj. dallah reerenasse-målsomen mænngan, lobbybarkojne eelkin dej sjyöhtehke staateraerie jñh staatetjaelije vööste, juktie dejtje jaehkiehtidh lij vihkele varke vuarjasjimmie åadtjodh mejtie Nöörje edtja C-169:m ratifiseeredh jallh ij. Dah sjïhtin kupp-soekjesjem illedh dan varke gâaradi.

Dam buektiehtin.

Maahthah dam konklusjovnem vaeltedh dan åvteste joe 13.11.89, vaenebe goh aktem askem mænngan Syse-reerenasse lij aalkeme, Ålja- jñh energijedepartemeente sov govlehtimmielahtestimmie vedti gyhtjelassee nöörjen ratifiseeremen bijre C-169:ste, goh voestes departemeente.

Aervedem govlehtimmielahtestimmie departemeentijste mah moenin, tjaalasovvin dejtje seamma almetjijstie embeetevierhkien sisnjelen mah lin eadtjohke C-107:m revideeredh.

C-169 govlehtæmman seedtesovvi ajve såamasidie dejtje sjyöhtehke guejmijste. Daah lin gaajhkh departemeenth, såemies saemien jñh saemiepolitihkeles organisasjovnh jñh institusjovnh jñh LO jñh NHO. Jeatjah sjyöhtehke guejmie idtjin nuepiem åadtjoeht govlehtimmielahtestimmie vedtedh. Mov mielen mietie daate lij meadtoe reeremelaakese mij jeahth gaajhkh sjyöhtehke guejmie edtjeh nuepiem åadtjodh lahtestimmie bætedh.

Justijse- jñh pollisedepartemeenten govlehtimmielahtestimmie otnjegem vedti dejtje jeenjeemes departemeentide. Dej lahtestimmie maahta gaskem jeatjah lohkedh 'ij maehthie konvensjovnem vuejnedh goh krievenassh sjïerereaktaj bijre aalkoeåålmegidie bie-jedh'. Justijsedepartemeente aaj jeehti C-169 idtji orre njoelkedassh vedtieh mah nöörjen reaktaj vööste strijrieh, jñh dan åvteste ij leah fãantoe vihties jarkelim-

mieh nöörjen sisnjelds njoelkedassijste krieveth åvtelen maahta nöörjen ratifikasjovnem darjodh'. Daate voerkes bääjthoeh bievnesh departemeenten bielesste. Vuartesjñh vuelielisnie.

(Praksise Nöörjesne lea åvtelen eventuelle konvensjovnem ratifiseerie, dellie jarkele, jis daerpies, nöörjen laakh guktie dah eah njoelkedassi vööste orre konvensjovnesne strijrh.)

Aarebi Saemiedigkiepresideente Ole Henrik Magga (NSR) ratifikasjovneprosessen bijre soptseste

Tjaalegisnie 'Utskrift av intervju med Ole Henrik Magga 6. november 2013', gusnie gïhtjehtæjjah lin Hanne Hagtvæt Vik, Anne Julie Semb jñh Helge Pharo UiO:sne, aarebi Saemiedigkiepresideente Ole Henrik Magga (NSR) daam ratifikasjovneprosessen bijre soptseste:

'Magga: Saemiedigkie hov daam gyhtjelassem åadtjoeji goh naakede dihte voestes misseedtjimh lahtestimmie bætedh, «Nöörje byöroe ILO-konvensjovnem ratifiseeredh», jñh mijjem tjarke vuaptastehti Nöörje daan biejjien, seapan, laakh utnin mah eah lin akteraeresne konvensjovnine. Jñh saaht guktie dle mijjeh tjoerimh daejredh, ij lij numhtie goh.

Vik: Gie dijjem dan bijre vuaptastehti?

Magga: Jaavoe, mijjeh gujht dam åadtjoejimh, vïenhtem lij justijsedepartemeente mij mijjem ratifiseeremen bijre konvensjovne gïhtji, Saemiedigkien mielen mietie. Dellie numhtie tjeelimh, jñh manne dam måjhtam juktie manne dam jïttje tjeelim, baakoste baakose, ovrehte mijjeh prosessee Nöörjesne, gusnie seapan varke sæjhta jarke-limmieh laakine bætedh, guktie Nöörje harmonijese bääta konvensjovnen krievenassigujmie, mijjeh libie seekere disse. Guktie mijjeh juvnehtibie Nöörje konvensjovnem ratifiseerie dælie, dan åvteste daate sæjhta stoerre effektem jeatjah laantide utnedh, jñh guktie dah sijhtieh dam gïetedidh.

Vik: Jeatjah ektiedimmine datne aarebi buerkiestamme ij lij siemesvoete don strategijen bijre Saemiedigkesne dallatjinie.

Magga: Ijje, ij lij. Juktie almetjñh, joekoen aamhtesereerijh dallatjinie 'jaavoe, jeehtin, men Nöörje ij leah harmonijesne konvensjovnine. Ibie maehthie konvensjovnem ratifiseeredh. Konvensjovne tjuaa funksjonelle årrodh voestes biejjeste gosse dam ratifiseereme jñh faamoem åadtjeme'. Guktie dan sïllen bijjelen njulhtjimh politihkeles, raaktan strategeles fãantoej gaavhtan, jñh idtjimh krööhkesth 'ijje, ij konvensjovnem ratifiseerh mejnie laakh eah leah harmonijesne'. 'Hijven jaahkosne mijjeh dælie hijven prosessee', jñh mijjen vaestiedassesne tjåådtje 'dan mietie, mijjeh juvnehtibie konvensjovnem ratifiseeredh.' Juktie jeatjah bielieh konvensjovnesne, jñh mijjeh hov deejrim mah bielieh, artihkele 14, mah eah lij meatan. Im vïenht mijjeh artihkelem 14 sjïerelaakan neebnimh. Mijjeh ajve siejhmelaakan tjeelimh, mijjeh hov deejrimh artihkele ij lij konvensjovnen mietie. Mænngan hov dan bijre soptsestamme ov goh Storerredigkie ij lij voerkes, amma gemhkies gosse ratifikasjovnem nænnoesti. Jñh dam im maehthie jaehkedh gænnah.'

Magga lij Saemiedigkiepresidente don aejkien. Dihte man bijre Saemiedigkie edtji lahtestimmie bætedh lij govlehtimmielahtestimmie gyhtjelassee nöör-

jen ratifikasjovnen bijre ILO-konvensjovneste nr. 169. Magga ij maam gænnah soptsesth gæssie Justijse- jñh pollisedepartemeente Saemiedigkine gaskesadti daan aamhtesen bijre. Seapan lij daate sâemies aejkien tjaktjen 1989.

Justijse- jñh pollisedepartemeente eanghkoen baañh-toehlaakan beevni sov govlehtimmielahtestimmesne

Justijse- jñh pollisedepartemeente amma sov govlehtimmielahtestimmesne jeehti 'byöroe tjierestidh konvensjovne ij vuajnelgh goh krievenassh sjiere reaktaj bijre aalkoe-åålmegidie biejedh' jñh ij leah naan fãantoe 'vihties jarkelimmieh kriededh nõörjen sisnjelds njoelkedassijste åvtelen ratifikasjovne maahta dorjesovvedh.'

Men don aejkien Saemiedigkiepresideenten mietie Ole Henrik Magga, Justijse- jñh pollisedepartemeente maam akt eevre jeatjah Saemiedægkan soptsesti.

'mijjem tjarke vuaptastehti Nõörje daan biejjien, seapan laakh utni mah eah lin harmonijesne konvensjovnine. Jis numhtie dellie tjoerimh dam daejredh, amma ij lij numhtie.'

Justijse- jñh pollisedepartemeente ij lij baañstohlaakan guarcome. Dah baañstoe bievnes eanghkojne vedtin sov govlehtimmielahtestimmesne.

Stoerredigkie baañstoe bievnes åadtjoeji jñh dan åvteste lij akteraesne gosse juvnehtimmiem Reerenasse vedti ratifiseeremen bijre ILO-konvensjovneste nr. 169 (Stoerredigkie dam darjoeji dan vihties krievenassen mietie, akte ratifikasjovne idtji sijth naan sisnjelds politihkeles- jñh sisnjelds riekteles konsekvensh utnedh.)

Byjresedepartemeente deadtoven nualan biejesovvi.

Byjresedepartemeente govlehtimmielahtestimmesne nõörjen laakh eah lin sisvegen mietie C-169:sne, jñh dan gaavhtan byörin ratifiseeremeprosessine vuertedh goske Saemiereaktamoenehtsen juvnehtimmiem reaktan bijre eatnemevierhtide, sov konklusjovnigujmie bööti. Byjresedepartemeente deadtoven nualan biejesovvi, joekoen Justijsepartemeenteste. Daate priesesne dorjesovvi maam Høgetveit tjeeli, gusnie argumenteeri Byjresedepartemeente byöri sov govlehtimmielahtestimmiem jarkelidh. Dah mah lin Reerenassen embeetevierhkesne, mah varke ratifikasjovneprosessem vaajtelin, idtjin sijth vaahrese baañtedh stoerredigkietjirkijh edtjin aelkedh jueriedisnie sjidtedh mejtie sijhti reaktie årrodh C-169:m ratifiseeredh, åvtelen lij vuarjasjamme mejtie tjoerin nõörjen laakh jarkelidh, åvtelen konvensjovnem ratifiseeri. Meehti lissine digkiedimmie sjidtedh mejtie sijhti reaktie årrodh laakh jarkelidh, jallh orre saemiepolitihkeles, relateereme laakh sjiehtesjidh, naakede mij vihth meehti abpe ratifiseeremeulmiem vaahrese biejedh.

Deadtoven gaavhtan Byjresedepartemeente sov govlehtimmielahtestimmiem jarkeli. Dennie orre govlehtimmielahtestimmesne maam Byjresedepartemeente Stoerredægkan böökhti, tjåadtje gaskem jeatjah 'Byjresedepartemeente lea guarcome maahta åñnetji finkesidh åvtelen moenehtsen juvnehtimmiem gaervies'.

Dihthe mij daennie ektiedimmesne sjugniehtovvi tjåadtje dennie aarebi neebname artihkelisnie Who Owns the Land Norway, the Sami and the ILO' s. 27–29.

Tjuara aaj neebnedh doh saemiepolitihkeles organisasjovnh eadtjohkelaakan varke ratifiseeremen åvteste argumenteeri.

Idtji guhte daejstie govlehtimmielahtestimmieste vuarjesjñh jallh digkedh mejtie saemieh Nõörjesne daej definisjovnenjoelkedassi nualan C-169:sne baañtieh. Daate vuaroemasse biejesovvi. Mænngan dogmine sjidteme.

Stoerredigkien gietedimmie

Suehpeden 18.b. 1989 Staateraerie proposisjovnem St.prp. nr 102 nænnoesti jñh dam Stoerredægkan seedti. Stoerredigkie birresovvi sjæjsjalidh mejtie Nõörje edtji C-169:m ratifiseeredh.

Ruffien 7.b. 1990 Stoerredigkie aamhtesem gietedi. Aamhtesereeriye lij Karita Bekkemellem (BK). Sov reektestimmesne dihte gaskem jeatjah jeehti 'Konvensjovne ij vaañnh krievenassh biejedh sjiere reaktaj bijre aalkoe-åålmegidie'. Tjællekestimmie man åvteste Nõörje edtji dan varke ratifiseeredh, lij varke ratifiseereme nõörjen bielestie sijhti jienebh laanth skreejrehtidh dam ratifiseeredh, naakede mij sijhti meatan årrodh aalkoeåålmegidiekie politihkeles jñh riekteles posisjovnem nænnoestehtedh bijre jarkan veartenisnie.

Ij naakenh deejstie lahtesijstie Stoerredigkesne, gyhtjellassen bijre ratifiseeremen bijre, lij gyhtjellassen bijre mejtie saemieh Nõörjesne definisjovnenjoelkedassen nualan baañtieh. Aaj Stoerredigkesne daate vuaroemasse biejesovvi. Gaajhke lij 'ov-vaarege', mahte proforma, jñh idtji sijth nõörjen saemiepolitihkem jarkelidh. Jñh daam 'fuehpesne gietedi' eevre åvtelen Stoerredigkie edtji eejhtalledh.

Stoerredigkie akteraesne nænnoesti ratifiseeremem juvnehtidh. Nõörje konvensjovnem ratifiseeri ruffien 20.b. 1990.

Daelie mijjen lea fasite. Nõörjen ratifiseereme lea tjællekestimmie åtnasovveme gellie saemiepolitihkeles, motiveereme sjierereaktah sjiehtesjidh (vuesiehtimmiem gaavhtan finnmarkelaake jñh konsultasjovnenjoelkedassh saemielaakesne) jñh daelie argumeenterie jienebh laakh jñh öörnegh sjiehtesjidh dejniye tjællekestimmie Nõörjen lea dihte dam darjodh dan åvteste Nõörje lea C-169:m ratifiseereme. Ajve 23 staath leah daan mearan C-169:m ratifiseereme, doh jeenjem laanth Åarjel- jñh Latijne-Amerikesne.

Dan åvteste maahta eevre jearsoeslaakan konkludeeredh Stoerredigkie tjaaalgovvi.

Dihte mij prosesessne sjugniehtovvi, åvtebarkoen raejeste goske revideereme C-107:ste eelki, jñh goske Stoerredigkie ratifiseeremem nænnoesti, maahta tjællekelaakan gåhtjodh politihkeles kuppe jallh kuppelaañketje politihkeles prosesse.»

Mierhkesjimmiej bijre saetniesvoetekommisjovnen reektehsasse

Moenehtsen lñhtsege Evtiedimmiekrirreste sæjhta aaj vuesiehtidh e-påastese golken 16.biejeste 2024 Jarl Hellsvikeste tjirkijassee Carl I. Hagen, daejnie reektestimmiem Jarl Hellsvikeste jñh Ingrid Nordmarkeste:

«Uvtemes tjuara jiehtedh saahth guktie saemiej histovrije lea Nõörjesne, dellie ij leah riektes saemieh mah Nõörjesne veasoeminie daan biejjien, joekeltslaakan gietesuvvvieh goh jeatjah årrojñh Nõörjesne.

Jis saemieh Nõörjesne aarebi leah joekeltslaakan gietesovveme goh jeatjah årrojñh jñh saemieh naakebelaakan jeatjabistie, dellie ij leah riektes saemieh gellie sjiere reaktah jñh politihkeles privilegijñh åadtjoej. Jñh ij

leah riektes gænnah saemih Nöörjesne, goh illedahke Stoorredigkien gietedimmeste Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovnen reektehtsistie, edtijeh jienebh sjñere reaktah jñh politihkeles privilegijh åadtjodh.

(Baakojne saemie mielebe daesnie dam seamma goh dihte mij saemielaakesne tjåådtje.)

Daesnie sãmies vuesiehtimmieh sjñere reaktide jñh politihkeles privilegijdie neebnebe:

1. Saemiedigkie, (Ij naan jeatjah etnihkeles dæhkieh Nöörjesne jñjtjsh digkiem utnieh mij ulmine åtna jñjtjsh dæhkien iedtjh eevtjedh.)
2. Finnmarhkelaake, (Finnmarhkelaakesne saemih Finnmarhkesne aevhkieh åadtjoeh vierti-estamme jeatjah årrojigujmie gosse lea iedtjevigkiej bñjre saemiej jñh daaroej gaskem dennie suerkesne mij lea reeremen bñjre eatnamistie, tjaetseste jñh orrestimmeles vierhtijste Finnmarhkesne.)
3. Konsultasjovnenjoelkedassh saemielaakesne. (Ij naan jeatjah etnihkeles dæhkieh Nöörjesne goh saemih leah dagkeres sjñere reaktam åadtjeme laaken tjñrrh, jñjtjsh iedtjh byögkeles åejvieladtjide buektedh daennie sjñere vukesne.)
4. Jaapan 2025 lea staatebudsjedten bijjelen uvte-damme 1,7 millijardh kråvnah saemien åssjeli-die. Saemih Nöörjesne daam summem åadtjoeh lissine doh jeatjah beetnegh mejtie staatebudsjedten bijjelen åadtjoeh. Seammalaakan goh jeatjah årrojñh Nöörjesne. Ij naan jeatjah etnihkeles dæhkieh Nöörjesne leah lihkebisnie dagkeres sjñere lissiesiejhme dårjoem åadtjodh.

Fåantoe man åvteste Nöörjen saemide joekeh-tslaakan gietedid jñh dejtje aevhkieh vedti, lij Nöörjen saemiej lij kulturelle jñjtjsevoete stoorre sisveginie kultu-vreste jñh ekonomijeste eatnemen tjñrrh.

Saemiej daaletje tsiehkje

Dotkeme saemiej daaletje tseahkan vuesehte daan biejjien saemiej jielede Nöörjesne ij Nöörjen jeatjah årrojñ jieledehtsiehkeste joekehtadth. Jis saemih gååvnesieh mah jieledehtsiehkiem utnieh mij jeatjah årrojijstie joekehtadta Nöörjesne, dellie ajve naan gille almetjh.

Vuesiehtbie gærjese 'Urbanisering av det samiske elektoratet: En fremvoksende skillelinje i den moderne samopolitikken. Professorev Per Selle UiB/UiT:sne, Anne Julie Semb UiO:sne jñh professovre Kristin Strøm-snes UiB:sne leah dam ektesne tjaaleme.

Desnie maahta gaskem jeatjah lohkedh

'Akte varke sjñdtije lårhkoe elektoraateste saemiedigkieveeljemisnie dej siejhme aerpievuekien saemien årromedajvi ålkoli årroeh, jñh joekoen saemipolitiheles jarngi ålkoli, jñh joekoen jeenjesh staaretjietlesne årroeh.'

Maahta aaj lohkedh:

'Nöörjesne jeenjesh saemijste staarine leah almetjh jolle ööhpehtimmine mah jieliemassem jñh jieledevuekieh utnieh mah vaenie jeatjah staare-årroejijstie joekehtedtieh, men aerpievuekien saemien jieledevuekeste joekehtedtieh.'

Jñh aaj

'Gellie saemih mah staarine årroeh biejjielad-tje jieledevuekieh utnieh mah eah dan jñjnem jeatjah staareårroejijstie joekehtedtieh, men jñjnem aerpievuekien saemien jieledevuekeste joekeh-

tedtieh mij lea nuhtemen bñjre eatnemevierhtijste. (s.28)

Tjaelijh vuaptastehtieh

'Sentraliseereme jñh urbaniseereme leah veartenevijries prosessh mah daelie juhtieminie jñh stoorre vihkelesvoetem aalkoeåålmegidie utnieh. Daah prosessh aaj tjarke jielieminie Nöörjesne. Doh demograafeles evtiedimmievæhtah aerviedimmiem haestieh mij jeahta aalkoeåålmegi identiteete jñh kultuvre leah tjarke viedteldihkie dej histovrijes hñejmelaantese jñh vihtieslaakan eatnemevierhtieh nuhtedh. Dovne gaskenasjonaale aalkoeåålmegereakta, nöörjen politihke jñh jñjnje Saemiedigkien barkoste daam aerviedimmiem vårroeminie utnieh. (s.27)

Daate evtiedimmie lea jaarhkeme jñh veaksahkåbpoe sjñdtieme gærjan bæjhkoehimmien mænngan.

Saetniesvoete- jñh liktemekommisjovne lea nåake barkoem dorjeme daesnie, gosse ij leah hokseme goerehtimmiem tjñrrehtidh Nöörjen saemiej daaletje tsiehkien bñjre gosse dagkerh aati bñjre goh demografije, kultuvre, sosijaale tsiehkje, ekonomeles jñh/jallh jeatjahlaakan. Daate vihkeles vaanoe kommisjovnerektehtsisnie.

Saemiej histovrije

Saemih Nöörjesne aaj virrem jñh kultuvrem pleenteme daaroejgumie jñh soemeladtji/kveenigumie gellie tjuetie jaepieh.

Professovre J.A. Friis mij lij 'lappologe' tjñrteste saemih leah pleenteme maadtoste joe 1871. Dñhte dam darjoej gærjesne 'Finnmark, Russisk Lappland og Nord-Karelen'. Dñhte tjeeli

'Lapperne neppe nogetsteds længer udgør en ren Race, men at der allerede fra gammel Tid af flyder baade norsk, svensk, finsk og russisk Blod i deres Aarer,...'

SSB:n almetjeryöknemh 1845 raejeste 1930 raajan dam veelaakaan vuesehtieh. Daan boelhken ryöknin man gellie daaroeht, saemih jñh soemeladtji/kveenñ, jñh dejnie jeenjemes almetjeryökneeminie aaj man gellie 'pleentegh'.

Almetjeryökne 1930 vuesehti 6623 almetjh Finnmarhkesne årroejin mah sãmiesmearan lin saemien maadtoste, ryöknesovveme pleentegijstie 1. – jñh 2. lihtsesne. Låhkoe 'tjñelke' saemih Finnmarhkesne lij dellie 10 400 almetjh.

Almetjeryöknemh boelhken 1845 – 1930 vuesehtieh lårhkoe pleentegijstie sãmiesmearan saemien maadtoste, læssani dovne taaline jñh relativje daan boelhken.

Gærjatjisnie maam SSB bæjhkoehi almetjeryökne-men mænngan 1930, gaskem jeatjah tjaelieh 'Statistihke iktesth vuesehtamme saemih sagke daamtajåbpoe kveenijste pleenteme pruvresuvvieh.'

Annje saemih jñh daaroeht sinsitnine pruvrieh. Daate joekoen siejhme. Dan åvteste aevrehke jis saemih Nöörjesne gaavna mij lea 'ov-pleenteme'.

Saetniesvoete lea, dah Nöörjesne mah leah Saemiedigkien veeljemelåhkose tjaalasovveme, leah genetihkeles-, kulturelle- jñh gieledh pleenteme dæhkje. Doh ellen jeenjemes dejstie eah demokraateles, kulturel-lelaakan, ekonomeles jallh jeatjahlaakan jeatjah årrojijstie Nöörjesne joekehtadth. Ij leah dan åvteste naan saakeles fåantoeh saemih jñh daaroeht Nöörjesne joekehtslaakan gietedidh. Fierhte joekehts gietedimmie åålmegedæhkje gaskem byöroe dagkeres joekehts gietedimmiem daarpesjidh. Dellie joekehts gietedimmie

sæjhta saakeles tjjelkestimmiem utnedh. Numhtie ij leah daan biejjien. Daan biejjien joekehts gïetedimmie vâaromem vaalta etnisiteetesne jïh maadtosne, jïh ij mij akt jeatjah.

Saemieh goh aalkoeaâlmege

Jalhts Stoorredigkie sov mandaatesne Saetniesvoete- jïh liktemekommissjovnese ij doh joekehts nasjonaale unnebelâhkoeh öörnegen mietie biejh, kommissjovne veelji daah dâehkieh öörnegen mietie biejedh. Daate sjugniehtovvi gosse kommissjovne saemide klassifiseeri goh aalkoeaâlmegh, jïh doh jeatjah dâehkieh goh nasjonaale unnebelâhkoeh. Daesnie kommissjovne lea vestieslaakan dâemiedamme.

Politiikhkeles Nöörjesne baakoe aalkoeaâlmege lea vïedtelidhkie dejtie ârrojedaêhkide bijre jarkan veartenisnie mah reaktam utnieh vaarjelimmiem âadtjodh sisvegistie ILO-konvensjovnesne nr. 169.

Stoorredigkie lea nænnoestamme saemieh Nöörjesne leah aalkoeaâlmege. Daate nænnoestimmie ovdokumenteereme jiehtegem vâaroeminie âtna. Daate dan âvteste ij leah gâessie gih salkehtamme jallh vuarsjamme mejtie saemieh Nöörjesne lea 'ILO-169-dâehkie' /aalkoeaâlmege. Saemieh Nöörjesne daan daarjoen mietie, sijhtieh jâerhkedh aalkoeaâlmeginie ârrodh 'ihkuven aajan', saakt guktie evtiedimmie seabadahkesne jâarhka?

Mijjïeh juvnehtibie salkehtimmie dorjesâvva mij goerehte mejtie saemieh Nöörjesne daan biejjien, dagkerh tsiehkïe nuelesne jallh jeatjahlaakan jïelïeh, guktie dej lea reakta aalkoeaâlmeginie gohtjesovvedh.

Daate daerpïes dan âvteste nænnoestimmie mij jeahta saemieh leah aalkoeaâlmege, Nöörjem stillie saemide Nöörjesne gellïe sjïere reaktah jïh politiikhkeles privilegïjh vedtedh. Joe jïenebh dagkerh laakh nænnoestamme dejnië tjjelkestimmine Nöörjen lea ââlmehriekteles dïedte dam darjodh, dan âvteste Nöörje lea ILO-konvensjovnem nr. 169 ratifiseereme, jïh moeneme saemieh Nöörjesne leah aalkoeaâlmege. Finnmarhkelaakem jïh konsultasjovnenjoelkedassh saemielaakesne vuesiehtimmine neebnebe.

Sijhtebe aaj mâjhtajehtedh artiikhelisnie 9 ILO-konvensjovnesne nr. 169 tjââdtje

'1. Dennie mïeresne dah leah akterraeresne nasjonaale laakïgujmïe jïh gaskenasjonaale jââhkesjamme ââlmegereaktajugjmïe, edtja doh vuekïeh seahkarïdh mah aerpïevuekïen mietie âtnasuvvïeh dejtïe sjyôhtehke ââlmegïjstïe gïetedïmmesne meadtïjstïe mejtïe jïjtïsh lïhtsegh dorjeme, mejtïe daah almetjï provhken mietïe nuhtjïeh.

2. Edtja doh provhkh daah almetjï bysvehtsreaksjovni bijre utnieh, kröôhkestïdh, gosse âejvïeladtjï jïh dâapmoestovlh dagkerh aamhtesh gïetedïeh.'

Jïh 10. artiikhelisnie tjââdtje

'1. Gosse bysvehtsem vïhteste reaktavâaromen mietïe sïejhme laakïne daejtïe almetjïdïe, edtja dej ekonomeles, sosïjaale jïh kulturelle sjïerevæhtah kröôhkestïdh.

2. Eeremasth edtja jeatjah bysvehtsreaksjovnh nuhtjedh goh faangkegâetïe.'

Mah naakede mij jeahta edtja aelkedh daah njoelkedassh nöörjen bysvehtsreaktesne nuhtjedh gosse saemieh nöörjen laaki vööste mïedtelïeh? Fâantoe man âvteste mijjïeh daam gyhtjelassem gihtjebe lea sïsevege daejnië sïteereme artiikhelinïe lea ââlmehriekteles

âelïedïmmïe maam Nöörje tjuara fulkedh ratifikasjovnen tjïrrh ILO-konvensjovnestïe nr. 169, jïh sov nænnoestimmine mij vïhteste saemieh Nöörjesne leah ILO-169-dâehkie.' Njoelkedassh leah kategorïjeles. Artiikhelinïe tjââdtje 'edtja'.

Daah njoelkedassh aaj sïsevegen vööste mijjen Maadthlaakesne strijïeh.

Daaroedehteme

Baakoe daaroedehteme lea jarngesne Saetniesvoete- jïh liktemekommissjovnen reektehtsisnie. Baakojne daaroedehteme mijjïeh daesnie mïelebe sertiïestimmïe soemen/kveenïen gïeleste jallh saemïen gïeleste nöörjen gïelese. Man jeatjah bijre edtja ârrodh?

Vïjriïebasse mijjïeh ajve gyhtjelassem gïetedïbie daaroedehtemen bijre dejtïe mah saemiïstïeh.

Stoorre fokuse Saetniesvoete- jïh liktemekommissjovnen reektehtsisnie skuvlepolitiikhese goh tjjelkestimmïe man âvteste saemiïstæjjah leah orrijamme saemiïstïdh jïh aalkeme daaroestïdh, jïh mænngan nöörjengïelem sïjjen âejvïegïelïne jïh aktegsgïelïne ââdtjeme

Mijjen vuajnoen mietïe Saetniesvoete- jïh liktemekommissjovne fer stoorre leavloem beaja daaroedehtemepolitiikhese/skuvlepolitiikhese goh tjjelkestimmïe man âvteste saemïen gïele gaarvanamme stöôremes bïelesne Romseste jïh Finnmarhkeste jïh jeatjah lehkesne Nöörjesne.

Summe gïelebaajnehtimmiïjstïe daaroestæjjïjstïe gïejgujmïe saemiïstæjjah biejjïeladtje gaskesem utnïn, (jïh meïgujmïe annje gaskesem utnïeh), dïhte ahkedh stuerebe lâhkoe pleentegïepruvremh jïh modernïsereme Nöörjesne, joekoen 1945 mænngan jïh daerpïesvoete jïenebelâhkoegïelem haalvedh, lïj sân sagke vïhkielâbpoe.

Mijjen konklusjovne dam dotkemem vâaroeminïe âtna mij dan bijre dorjesovveme. Dâakteregraadetjaalege 'Skolebøker for samebarn i Norge fra Thomas von Westen til i dag' maam Baard Tveter lea tjaaleme 1955, vuesiehtimmiïen gaavhtan veele jïh eensï dokumentasjovnem vadtïa mij vuesehïe ij lïj skuvlepolitiikhïe men ektïedïmmïe daaroestæjjajugjmïe mij lïj vïhkielommes fâantoe man âvteste saamastallïjh nöörjen lïerïn jïh eelkin daaroestïdh.

1860-lâhkoen raajan skuvlejaepïe lïj 2-3-4 vâhkoeh fierhten jaepïen jïh skuvle sïjïjstïe sæjjan juhti. Dellïe lohkehtæjjah lïn hïejmïne, aaj saamastallïje geerve almetjï luvnïe, jïh desnie öôhpehtïn. Nuepïe dejtïe saamastallïje maanide nöörjen gïelem lïeredh dagkeres eaktoej nuelesne lïj naa gaertjïeldïhkie, jaa mahte idtjï gâaredh gænnah.

Dan bijre Tvete dâakteregraadetjaalegisnie tjaala: 'Men dle sân saemieh daanskegïelem lïerïn goh aajkoe lïj (Tjaalemegïele don aejkïen lïj daanske. Mijjen mïerhkesjimmiïe.) Dajvïne gusnie gellïe gïelh jïh gusnie saemïen noerh skuvlesne veedtsïn nöörjen maanajugjmïe ektïne, guktïe sjïdtï nâhkemen mænngan misjovnestïe, dah sân ânnetjï nöörjen lïerïn, joekoen gosse lïj nöörjen maanajugjmïe ektïne. Men tjïelke saemïen dajvïne, gusnie skuvlem utnïn göôkte vâhkoeh fierhten jaepïen, jïh Saxtorphsen gærjïne 'Udtog' goh learöegærja nöörjengïelesne, jïh lohkehtæjjajugjmïe mah ajve debpelen dohkoe daam gïelem guarkajïn, dellïe ij maehïeh ussjïdidh illïedahke meehtï bijjelen nulle sjïdtïedh. Daj vâhkoïj âlkolï dah jeenjemasth idtjïn nöörjen govlh.' (s. 65)

Byöroe sãn tjielke årroth dagkeres åenehks skuvle-jaepine dle idtji daaroedehtemepolitihke daan skuvleöörnegen tjirrh, saemide daaroedehti.

Skuvlelaake jaepeste 1860 skuvlejaepiem vijriedi 12 vâhkojde. Skuvlejaepie dan guhkiem ryöhki eevre minngemes veartenedâaran minngiegietjien raajan.

Gosse skuvlejaepie guhkebe sjïdti dellie idtjin maehtieh jâerhkedh sijjeste sæjjan minnedh skuvlem hööltedh. Gosse skuvlejaepiem dan jijnjem guhkiedin goh darjoejin, dellie fer jijnje barkoe sjïdti dejtie hiejmide mah tjoerin sijjen hiejmh skuvleööhpehtæmman nuhtjedh.

Men gosse idtji vielie maehtieh sijjeste sæjjan juh- tedh jïh skuvlem hööltedh, maam tjoerin dellie dar- jodh? Skuvlegâetieh tseegkedh hævvi. Jis edtjin skuvle- gâetieh bigkedh gaajhkem lehkiem, aaj desnie gusnie almetjh joekoen bârrode årroejin, naan gille maana- jgumie fierhtene sijjesne? Jis dam minngemes darjo- ejin, dellie sijhti joekoen dovres sjïdtedh dan âvteste daate sijhti gellie jienebh skuvlegâetieh jïh gellie jie- nebh lohkehtæjjah kriedvedh.

Dellie âejvieladtji lin golme alternatijvh.

1. Baajedh maanah mah smaave sijjine årroejin analfabeetine byjjenidh.
2. Trumhpiestehtedh eejhtegh maanajgumie skuvleaalartarnie sijjide juhtedh gusnie skuvle- gâetieh tseegkesovvin
3. Skuvleinternaath tseegkedh.

Âejvieladtjh dam minngemes alternatijvem veeljin.

Idtjin skuvlegâetide bigkh dejnie aajkojne saemien- maanide pleekedh jïh daaroedehtedh, men dan âvteste lij daerpies skuvleinternaatigumie jis sijhtin gaajhkh maanah mah byjjenin âadtjoejin skuvlem vaedtsedh jïh lieredh lohkedh, tjæledh jïh ryöknedh. Skuvleinter- naath aaj bigkesovvin desnie gusnie ij lij naan maanah mah saemiestin jallh soemen soptsestin.

Aaj Saetniesvoete- jïh liktemekommissjovne sov reektehtisnie tjæala (2023) man âvteste skuvleinter- naath tseegkesovvin. Maahta lohkedh

‘Stoere gâhkoeh, almetjh bârrode årroejin, krie- vije skuvlegeajnoe jïh nâake kommunikasjovnefaa- lenasse lin fâantoeh man âvteste internaateskuvlh lin aajnehke vœkie tjielte meehti eensï skuvlebae- liem gaajhkesidie tjirkedh.’ (s. 239)

Kommisjovne aaj tjæala

‘Tjïelkestimmie man âvteste daah tjïelten inter- naateskuvlh Romsesne jïh Nordlaantesne tseeg- kesovvin vââjnoe goh gellie parallellh âtna tjïelten internaatebigkemasse Jïllie-Finnmarhkesne: Inter- naateskuvlh lin aajnehke vœkie tjïelte meehti hijven skuvlem gaajhkesidie tjirkedh tjïeltine stor- erre gâhkoejgumie, almetjh bârrode årroejin, krie- vije skuvlegeajnoe jïh nâake kommunikasjovne. Joekehtse Aarjel-Romsan jïh Nordlaanten gaskem dennie aktene bielesne jïh Noerhte-Romsan jïh Jil- lie-Finnmarhken dennie mubpene bielesne vââj- noe goh bigkeme internaateskuvlijste Romsesne jïh Nordlaantesne ij lij rïekte daaroedehtemen gaavh- tan. Læjghan ij leah naan juerie aaj daah internaath daaroedehtemem eevtjin.’ (s.240)

Men man radtjoes dagkeres daaroedehtemeskra- ejrie meehti sjïdtedh viehkine skuvleinternaateöörne- gistie? Hævvi idtji dïhte dan joekoen radtjoes sjïdth. Dan âvteste skuvlejaepie jeenjemes tjïjen ij lij guhkebe goh 12 vâhkoeh jaepien, 2-3 vâhkoeh skuvleinternaate- sne jïh 2-3 vâhkoeh gâetesne. Lissine maanah lin gâete- sne skuvlejaepien âlkolen. Hævvi idtjin maanah orrejeh

saemiestidh jis eejhtegh jïh jeatjah lihkes maadtoelad- tjh, âahpetjh jïh voenenârrøjh dejtie saemiestin gosse idtjin skuvleinternaatine årroeh. Saemien gïele gaar- vani desnie gusnie almetjh dej bjïre orrijin saemiestidh dejtie gosse lin gâetesne, ij skuvlen njoelkedassi gaavh- tan.

Moderniseeremen gaavhtan Nöörjeste minngiedâ- aratijjen daaroedehteme saemijste tjarke læssani. Sea- bradahkedotkijh aaj dam vuartasjamme jïh lah- testamme.

Akte vuesiehtimmie dïsse gaavna gærjesne ‘Same- tinget. Institusjonalisering av en ny Samepolitikk’ (2018). Per Selle jïh Torvald Falch dam ektesne tjæaleme. Per Selle lea professovre UiB:sne jïh UiT:sne. Dïhte gellie faageles bæjhkoehimmieh âtna saemien- jïh saemie- politihkes suerkesne, jïh salkehtimmieh Saemiedig- kien âvteste dorjeme. Torvald Falch lea seniorraerie- stæjja Saemiedigkesne jïh raeriestæjjine Saemiedigke- sne orreme 1994 ræejeste.

Desnie dah tjælieh

‘Maahta dam integreereme faamoem mij lea daajbaaletje skuvlesne jïh daajbaaletje healsoesuer- kesne dej stoerre jarkelimmiejgumie gaskesadte- misnie jallan fer jijnjem vuarjasjidh. Jijnje dehtie daaroedehtiemistie lea dan âvteste illedahke dag- kerh stoerre seabradahkejarkelimmijste mah idtjin ulmine utnieh dam saemien heajjoedidh, men læj- hkan dam darjoejin, joekoen mearoegaedtiada- jvine. Dagkerh ov-indenteereme konsekvensh moderniseeremistie, mah mahte iktesth leah vih- kele politihkesne jïh seabradahkejieliedisnie, lin maaje seamma vihkele goh indenteereme daaroed- dehtemepolitihke mij leavloem skuvlesysteemese utni.’ (s.50)

Gööleme

Saetniesvoete- jïh liktemekommissjovne vielie goh daejrehte evtiedimmie göölemen sisnjelen Nöörjesne lea saemide joekoen tjarke baajnehtamme. Men kom- misjovne ij leah dokumentasjovnem buaktene mij dam vuesehte.

Radtjoestimmie göölemen sisnjelen Nöörjesne lea joekoen stoerre orreme. Radtjoestimmien gaavhtan dle nöörjen göölje gaskemedtien 222 tonn guelest gööli 2021. Jaepien 1950 gaskemedtien hâanghke lij 14 tonn fierhten göölijasse.

Jaepien 1950 lij 98 000 gööljijh jïh daelie medtie 11 000 gööljijh.

Gaajhkesne mah leah orreme jïh årroeminie mearo- egaedtien mietie fjovline leah daam evtiedimmiem dââjreme. Daate seammalaakan mejtie leah daaro- estamme, saemiestamme jïh soemen/kveenen soptse- stamme.

Gosse kommissjovne vielie goh daejrehte vigkieh göölemen sisnjelen lea etnisiteeten gaavhtan orreme, dellie daate ij leah reaktœ. Almetjh saemien maadtostie leah meatan orreme jïh annje meatan göölemisnie seammalaakan goh jeatjah årrojeh mearoegaedtien mie- tie jïh fjovline Noerhte-Nöörjesne. Dah meatan goh gööljijh stoerre jïh smaave göölemevinhtsine, goh ski- hperh stoerre jïh smaave göölemevinhtsine jïh goh stor- erre jïh smaave göölemevinhtsi aajhterh.

Likteme

Dan gâhkese daerpies likteminie dellie ij maehtieh bâajhtode årroth pryövedh daarojde maahtadidh dejnie ovsaaekes- jïh tjïertevidtjije joekehtsgietedim-

mine maam lea saemiej jñh daaroej gaskem Nöörjesne sjiehtesjamme. Joekehtsgïetedimmie akten åssjaldahken gaavhtan saemiej bijre Nöörjesne gieh kulturelle jijtsevoetem, jieledeetsiehkien jñh jieledevuekieh utnieh, mah dan jijnjem jeatjah årroeijstie joekehtedtieh, guktie dihte saakeles vâaromem vadta dagkeres stoorre joekehtsgïetedimmiem utnedh.

Ij darhkh Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovnen reektehtse lea dokumentasjovnem buakte me mij vuesehte numhtie.

Juridihkeles aaj dam joekehts gïetedimmiem tjïelkestamme jñh dam aktelaaketje tjïelkeste. Amma Nöörje diedtem âtna dam darjodh dan âvteste ILO-konvensjovne nr. 169 Nöörjem stillie dam darjodh.

Saemieh jñh daaroej joekehtslaakan gïetedidh jñh tjïelkestimmie utnedh saemieh tjuerieh aevhkieh âadtjodh dan âvteste dah leah saemieh, eah daaroej gâessie gænnah sijth dam jââhkesjidh. Ij maehtieh jñh ij byörh likteme sjïdtedh dagkeres vâaroemisnie. Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovnen uvtelasse eantan vielie joekehtslaakan gïetedidh, mij aevhkieh sjædta saemide, mijjieh tjarke vuastalibie.

Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovne ij leah darhkh naan dokumentasjovnem buakte me mij vuesehte saemieh Nöörjesne naan jieledeetsiehkien utnieh jallh naemhtie jieleminie guktie dah edtjeh sjïere reaktah jñh politihkeles privilegijh âadtjodh ILO-konvensjovnen nr. 169 mietie. Aaj daesnie Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovne nâake barkoem dorjeme.

Mijjieh vuastalibie saemieh Nöörjesne edtjeh sjïere reaktah jñh politihkeles privilegijh âadtjodh mah leah ILO-konvensjovnesne nr. 169 vihtiestamme.

Konklusjovne:

Saetniesvoetekommisjovnen reektehtse bääjhtoeh vuesiehtimmieh âtna, lea faatoes jñh ij âllesth. Kommisjovnen uvtelasse rääjvarimmide, mij eantan vielie etnopolitihkeles tjïelkestamme joekehts gïetedimmiem saemijste jñh daarostje vadta, goh aevhkieh saemide, mijjieh vuastalibie.»

Daate lïhtsege dam jeanatjommesem Hellesviken notatine dâarjohte.

Daate lïhtsege sæjhta aaj vuaptastehtedh vigkienjeptjie Saemiedigkien jñh årroji gaskem Finnmarhesne jñh naan jeatjah dajvine ij sijth ânnanidh jallh seadtoesâpboe sjïdtedh jis saemieh jñh Saemiedigkie vielie faamoem jñh baajnehtimmiefaamoem âadtjoeh. Gosse orre jielemh goh gruvagïehtelimmie jñh faamoebigkeme tjöödtjestamme sjïdtieh, dan âvteste Saemiedigkie dam vuastele, dellie vuestiebielieh sijhtieh læssanidh. Daate sæjhta aaj negatijve årrodh dejtie gieh saemien maadtoste mah Saemiedigkien nænnoestimmie vuastalieh, jñh mah dagkerh orre jielemh buerie bæteme vaajtelieh.

Moenehtsen lïhtsegh krirrijste Sosialisteles Gârroehkrirrie, Rööpses, Gârroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie doh Kruana sijhtieh tjïertestidh man onterligs lea gosse Evtiedimmiekrirrie ij gusnie gænnah juvnehtimmeste lea siemes laejhtieminiie daaroedehtemepolitihkeste, jallh ij saah guktie myöte doh daaresjimmieh jñh va-

ejvieh dihte lea sjugniedamme. Daah lïhtsegh mie-
lieh lea eevre reaktoe joekehts vuajnoem politihkese aalkoeâålmegidie jñh nasjonaale unnebelâhkojde utnedh, jñh seahkarieh Evtiedimmiekrirrie jeatjah vuajnoem âtna dovne Saemiedægkan jñh ILO-konvensjovnesne nr. 169 goh jeatjah tjirkijh Stoorredigkeste. Daah lïhtsegh tuhtjeh læjhkan dovne nâake jñh tjyölkehke akte stoorre krirrie jijnje baajnehtimmiefaamojne nöörjen politihkesne maahta dan faatoes ied-
tjem utnedh don skaamije histovrijen bijre, maam dan veelelaakan kommisjovnen reektehtsisnie buerkie-
stamme.

Moenehtsen jienebelâhkoe, gaajhkesh bi-
eelen Evtiedimmiekrirrien lïhtsege tjïerteste jienebelâ-
hkoen vuarjasjimmieh daennie juvnehtimmesne mij
daan biejjien lea Stoorredigkien nænnoestamme politi-
hke aalkoeâålmegidie jñh nasjonaale unnebelâhkojde.
Jienebelâhkoe vuaptastahta lïhtsege Evtiedimmie-
krirreste meala Nöörje konvensjovnh miedtele gosse
joekehts gïetedimmiem âtna etnisiteeten gaavhtan. Jie-
nebelâhkoe sæjhta mäjhta jehtedh nasjonaale or-
gaanh, mah vâåksjedieh guktie Nöörje
åålmehreaktakonvensjovnide illie, jallh gaskenasjo-
naale orgaanh goh EN:n åålmehreaktamoenehtse jñh
naeliesierrredimmieoenehtse, leah doh Nöörjen njo-
elkedass vuarjasjamme goh daej konvensjovni vööste
strïjredh, guktie lïhtsege Evtiedimmiekrirreste jeah-
ta. Jienebelâhkoen mielen mietie daate vuastalim-
mie akten bääjhtoeh goerkesen gaavhtan
konvensjovnijste.

5. Uvtelassh unnebelâhkoste

**Uvtelassh krirrijste Sosialisteles Gârroehkrirrie,
Rööpses, Gârroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie
Doh Kruana:**

Uvtelasse 1

Stoorredigkie reerenassem birrie dahkoesoejke-
sjem darjodh guktie maahta daajroem daaroedehte-
men bijre, jñh saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh
skåajjesoemeladtji bijre, reeremisnie jñh reeremenjep-
tjesne nænnoestehtedh.

Uvtelasse 2

Stoorredigkie reerenassem birrie dahkoesoejke-
sjem darjodh guktie maahta daajroem daaroedehte-
men, jñh saemiej, kveeni/nöörjensoemeladtji jñh skåa-
jjesoemeladtji bijre ööhpehtimmesne nænnoesteh-
tedh maadthskuvlesne, jaarhkeskuvlesne jñh jollebe öö-
hpehtimmesne.

Uvtelasse 3

Stoerredigkie reerenassem birrie tjoemehtehtemem saemien maanagierte faalenassen mietie salkeh-tidh, dovne saemien dajvine jñh saemien dajvi ålkoli, jñh bååstede Stoerredægkan båtedh soejkesjinie juktie faalenassem tjoemehtehtemen mietie evtiedidh.

Uvtelasse 4

Stoerredigkie reerenassem birrie raaavarimmieh vuarjasjidh mah maehtieh viehkiehtidh stoerredahkem jñh kvaliteetem faalenassine nænnoestehtedh saemien maanagiertine, jñh bååstede Stoerredægkan båtedh sjiehteleslaakan. Vuarjasjimmie edtja dovne daaletje praksisen, maanagierti mieriesoejkesjen jñh maanagiertelaaken bñjre årrodh.

Uvtelasse 5

Stoerredigkie reerenassem birrie giehtjedidh guktie praktiseereme maanagierte laakeste § 27 lea, jñh raaarsjimmesne Saemiedigkie vuarjasjidh mejtie daerpies bievnesepriviem tjiektide seedtedh mij dam tjierreste.

Uvtelasse 6

Stoerredigkie reerenassem birrie bååstede Stoerredægkan båtedh laakeuvtlassine mij tjirkie maanagierte laaken § 27 mieriesoejkesjem saemiengieleldh maanagierte speejelde krievenassi bñjre saemien gielemaehtesvoetide maanagierten barkiji luvnie. Saemiedigkie edtja meatan vaaltasovvedh barkosne.

Uvtelasse 7

Stoerredigkie reerenassem birrie guhkiebasse soejkesjem darjodh juktie jienebh saemien profijleskuvlh tseegkedh. Saemiedigkie edtja meatan vaaltasovvedh barkosne.

Uvtelasse 8

Stoerredigkie reerenassem birrie raaarsjimmesne Saemiedigkie nuepiem vuartasjidh saemien klaassh tseegkedh staarine mah learohkevåaromem utnieh mij daam däärje, aaj saemien gielen reeremedajven ålkolen.

Uvtelasse 9

Stoerredigkie reerenassem birrie salkeh-tidh mejtie byöroe laaketeekstesne tjierrestidh baakoetjierste «pedagogeles eensie» ööhpehtimmielaakesne § 3-2 govhtede lihtse, reaktam vadta saemien ööhpehtimmiem dåastodh nænnoes gielesierememodellen mietie.

Uvtelasse 10

Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh learohkh mah saemien maajhööhpehtimmiem åadtjoeh, aaj lie-rehtimmiem saemiengielesne åadtjoeh sãemies jeatjah skuvlefaagine goh saemien.

Uvtelasse 11

Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh hospite-remem saemiengieleldh byjresisnie sjiehteladtedh, jñh dam ellieslaakan finansieeredh learohkiedie mah saemien maajhööhpehtimmiem åadtjoeh. Saemiedigkie edtja meatan vaaltasovvedh barkosne.

Uvtelasse 12

Stoerredigkie reerenassem birrie bååstede Stoerredægkan båtedh soejkesjinie akten nasjonaale veerman skuvlide saemien learohkigujmie. Saemiedigkie edtja meatan vaaltasovvedh barkosne.

Uvtelasse 13

Stoerredigkie reerenassem birrie bååstede Stoerredægkan båtedh soejkesjinie guktie edtja öörnegem Saemien tsiegligujmie nænnoestehtedh.

Uvtelasse 14

Stoerredigkie reerenassem birrie fãantoem salkeh-tidh man åvteste dan stoerre gaatoe learohkijstie saemien gielesierehtimmesne maadthskuvlesne, jñh ulmine utnedh dam negativie evtiedimmiem vuastalidh.

Uvtelasse 15

Stoerredigkie reerenassem birrie bååstede Stoerredægkan båtedh soejkesjinie juktie jienebh digitaale jñh orrestahteme learoevierhtieh saemien gielesne evtiedidh, goh apph, gærjah jñh videjovh.

Uvtelasse 16

Stoerredigkie reerenassem birrie bååstede Stoerredægkan båtedh soejkesjinie, dorjesovveme laavenjos-tosne guejmiejgujmie barkoejelieliedisnie jñh Saemiedig-kine, guktie maahta jienebh lohkehtæjjah jñh faagebar-kijh däärrehtidh saemien maadtojen, jñh raaavarimmieh juktie saemiengieledh barkijh ovbyjjes maahtoj-ne inkludeeredh jñh utniehtidh, vuesiehtimmiem gaavhtan minngieööhpehtimmiem tjirr barkoesijjes-ne.

Uvtelasse 17

Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh byögkeles barkoesijjeh saemien gielen reeremedajvesne diedtem åadtjoeh barkijidie, mah dam sijhtieh, digitaale gielesööhpehtimmielaalenassh saemien gielesne faalehtidh.

Uvtelasse 18

Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh barkoe-faalijh byögkeles barkoesijjine diedtem utnieh sjiehte-ladtedh ihke lohkehtæjjah saemiengielesne 2 jñh 3, mah sijhtieh minngieööhpehtimmiem vaeltedh juktie maeh-tedh saemiengielesne 1 ööhpehtidh, åadtjoeh dagke-res minngieööhpehtimmiem vaeltedh.

Uvtelasse 19

Stoerredigkie reerenassem birrie rääresjimmesne Saemiedigkine saemien mentovreöörnegem nænnoes-tehtedh, gusnie doh bäärasåbpoeht edtjeh nuepiem åadtjodh aerpievuekien daajroem nueriebidie sertetdh, jñh daate prosjektine aalkoeåålmegeperspektijvine sjæ-dta.

Uvtelasse 20

Stoerredigkie reerenassem birrie rääresjimmesne Saemiedigkine soejkesjem evtiedidh juktie aerpievue-kieh jñh aerpievuekien daajroem tjööngkhedh jñh vaar-jelidh saemien aalkoejielemi bijre, faagegielem nænno-estehtedh jñh dam meatan vaeltedh lohkeme- jñh dotke-mesuerkien sijse.

Uvtelasse 21

Stoerredigkie reerenassem birrie rääresjimmesne Saemiedigkine nasjonaale jñh noerhtelaanti saemien gielesprosjektine nïerhkedh man nomme «Giellašaldi – Gielespruvvie», dejnie ulmine saemieh mah dam sijhti-eh, edtjeh jienebh saemiengïelh maehdedh jñh jienebh gielesutnïjh åadtjodh mah dovne åarjel-, julev- jñh no-erhtesaemien haalvoeh, jñh aaj skoltesaemien/luvliesa-emien.

Uvtelasse 22

Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh jaabnan aktenjaepien elliestïjjenfaalenassh kveenen gielesne faalasuvvieh.

Uvtelasse 23

Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh kvee-nengïeeldh maanagiertelohkehtæjja- jñh lohkeh-tæjjaööhpehtimmieh universiteetine jñh jolleskuvline faalasuvvieh fierhten jaepien.

Uvtelasse 24

Stoerredigkie reerenassem birrie bäästede Stoerre-dægkan bætedh aktine soejkesjinie juktie jienebh le-aroevierhtieh kveenen gielesne evtiedidh, daan nue-lesne digitaale learoevierhtieh, goh apph, gærjah jñh vi-dejovh.

Uvtelasse 25

Stoerredigkie reerenassem birrie fääntoem salkhe-tidh man åvteste dan stoerre gaatoe sjædta kveenen jñh soemen gielesierhtimmesne maadthskuvlesne, jñh ul-mine utnedh dam negatïjve evtiedimmiem vuastalidh.

Uvtelasse 26

Stoerredigkie reerenassem birrie skraejriem vael-tedh gielesierhtimmielaavenjostose Nöörjen (kveenen gieles) jñh Sverjen (meänkieli) gaskem.

Uvtelasse 27

Stoerredigkie reerenassem birrie daaletje kveenen gielesjarngh nænnoestehtedh jñh dejtje kveenen gieles-jñh kultuvrejarnghine evtiedidh.

Uvtelasse 28

Stoerredigkie reerenassem birrie bäästede Stoerre-dægkan bætedh soejkesjinie juktie dam raastendåa-resth laavenjostoem saemien, kveenen/nöörjensoemen jñh skåajjesoemen kultuvren bijre nænnoestehtedh.

Uvtelasse 29

Stoerredigkie reerenassem birrie Vårjjet siidam UNESCO:n veartenaerpielæstose nammoehtidh.

Uvtelasse 30

Stoerredigkie reerenassem birrie laavenjostosne Sa-emiedigkine dennie guhkiesasse barkosne nuepide sal-kehtidh akten institusjonelle gåatan vualan/joejkese, aaj akte soejkesje vuelie/joejkevåarhkose.

Uvtelasse 31

Stoerredigkie reerenassem birrie, laavenjostosne Saemiedigkine, soejkesjem darjodh juktie daajroem jñh faalenassh duetïefaagen sisnjelen lissiehtidh.

Uvtelasse 32

Stoerredigkie reerenassem birrie, laavenjostosne Saemiedigkine, soejkesjem darjodh guktie maahta sae-mien kultuvrehistovrijes daeverh bäästede sertetdh sae-mien aajhteridie jñh reeremasse. Soejkesje tjuaara giehtjedidh saemien museumh Saemiedigkien reeremen nuelesne doh daerpies vierhtieh åadtjoeh vaarjelidh, magasineeredh, vuesiehtidh jñh daeveri bijre bievnedh mah bäästede bääteme.

Uvtelasse 33

Stoerredigkie reerenassem birrie daajroevåa-roem saemien jñh kveenen/nöörjensoemen medïjavoeti jñh -daerpiesvoeti bijre darjodh, jñh rääjvarimmieh uvte-didh mah maehhtieh viehkiehtidh saemien jñh kveenen/nöörjensoemen medïjah nænnoestehtedh.

Uvtelasse 34

Stoerredigkie reerenassem birrie lïerehtimmiem le-aroehkïjstie jñh lohkehtæjïjstie maadthskuvlesne næn-noestehtedh skåajjesoemeladtji histovrijen jñh kultu-vren bijre.

Uvtelasse 35

Stoerredigkie reerenassem birrie dotkemem skåa-jjesoemen histovrijasse jñh kultuvreaarpan nænnoes-tehtedh.

Uvtelasse 36

Stoerredigkie reerenassem birrie raaivarimmieh nænnoestehd mah maehdieh viehkiehtidh skaa-jjesoemen kultuvreaerpiem vaarjelidh, goh gie, væt-noevuekie, bigkemevuekie jñh plearoeh.

Uvtelasse 37

Stoerredigkie reerenassem birrie Nöörjen Skaa-jjesoemen Museumasse statussem vedtedh goh nasjonaale museume.

Uvtelasse 38

Stoerredigkie reerenassem birrie guhkies soejkesjem darjodh kveenen/nöörjensoemen kulturelle jñh gieledh orrestæmman.

Uvtelasse 39

Stoerredigkie reerenassem birrie kveenen/nöörjensoemen tsiegleprogrammem tseegkedh seam-malaakan goh juvdelassji jñh saemien tsiegleprogamme.

Uvtelasse 40

Stoerredigkie reerenassem birrie salkehtidh guktie maahta Kvensk instituttem evtiedidh jñh nænnoestehd,

Uvtelasse 41

Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh akte programme tseegkesávva kveenen/nöörjensoemen dotkemasse Dotkembraerien luvnie.

Uvtelasse 42

Stoerredigkie reerenassem birrie baaastede Stoerredægkan baetedh proposisjovnine mij eek- jñh atnoereaktah saemide jñh nasjonaale unnebelåhkojde goerettalla Finnmarhken ålkolen åålmehreaktan mietie. Dagkeres goerettalleme tjuaa reaktan bñjre årrodh bovtse-gaatoemasse daan beajjetje baatsoedajvi ålkoli, jñh atnoe- jñh eekereaktah provhken jñh aalteren tijjen atnoen mietie.

Uvtelasse 43

Stoerredigkie reerenassem birrie baaastede Stoerredægkan baetedh uvtelassine laakenjoelkedassese juktie prinsihpem frijje åvtelhbodti jaañhesjimmien bñjre vihtiestedh EN:n bæjhkoehimmeste aalkoeåålmegi reaktaj bñjre (Free, Prior and Informed Consent) nöörjen laakine.

Uvtelasse 44

Stoerredigkie reerenassem birrie faatoes implementeeremem nænnoestimmijste giehtjedidh mah leah aalkoeåålmegi jñh nasjonaale unnebelåhkoj bñjre.

Uvtelasse 45

Stoerredigkie reerenassem birrie, kveenen/nöörjensoemen byjresinie ektine, allesth salkehtimmine nñerhkedh kveeni/nöörjensoemeladtji reaktaj jñh posisjovneste nöörjen seabradahkesne. Daan nuelesne tjuaa ra vaarjasjidh mejtie maahta aktem saarhts ihkuve representatijve orgaanem tseegkedh.

Uvtelasse 46

Stoerredigkie reerenassem birrie dahkoesoejkesjem darjodh guktie maahta kveenen daajroem jñh representasjovnem reeremisnie tjirkedh, jñh gosse aamhtesh giegede mah leah kveenen årroji bñjre.

Uvtelasse 47

Stoerredigkie reerenassem birrie raaivarimmiejgumie nñerhkedh juktie reaktaseekerevoetem saemide jñh nasjonaale unnebelåhkojde tjirkedh, gaskem jeatjah viehkine daapmaridie jñh jeatjah reaktatuniejdie reeremisnie lierehtimmiem jñh maahtoem vedtedh aalkoeåålmegi jñh nasjonaale unnebelåhkoj reaktaj, kultuvren jñh seabradahken bñjre, maehteles toelkh jaksoes utnedh jñh barkoem jærhkedh saemieh daarrehtidh jñh aaj nasjonaale unnebelåhkoeh, dejtie ovmessie reaktainstitusjovnide.

Uvtelasse 48

Stoerredigkie reerenassem birrie raaivarimmiejgumie nñerhkedh juktie saemiengielem reaktagieline nænnoestehd.

Uvtelasse 49

Stoerredigkie reerenassem birrie guhkiebasse barkedh NBS:ine 2008: 5 viehkine laakenjoelkedassem ryöjrehtidh, mij mearoesaemiej reaktam laakine vihteste marijne vierhtieh reebledh Nöörjen åålmehriekteles åeliedimmiej mietie saemiej åvteste goh aalkoeåålmegi.

Uvtelasse 50

Stoerredigkie reerenassem birrie salkehtidh saemien reaktam marijne vierhtieh nuhtedh abpe aerpievukien saemien årromedajvesne, ihke laavenjostosne Saemiedigkine jñh Nöörjen åålmehriekteles åeliedimmiej mietie saemiej åvteste goh aalkoeåålmegi.

Uvtelasse 51

Stoerredigkie reerenassem birrie raaivarimmiejgumie nñerhkedh juktie göölemedarjomh mearoesaemien seabradahkine tjirkedh, goh guhkiebasse barkoe Rijkerevisjovnen reektehtsistie kvotasystemen bñjre (Dokumente 3:6 (2019–2020)).

Uvtelasse 52

Stoerredigkie reerenassem birrie tjäenghkies gïeh-tjedimmine båtsoen areaaletsiehkeste nïerhkedh, jïh båtsoen vihkelesvoeten bijre saemien kultuvrese, jïh mejtie Nöörje sov reeremen tjïrrh båtsoen areaalijsite sov åålmehriekteles åeliedimmieh illie.

Uvtelasse 53

Stoerredigkie reerenassem birrie dotkemem næn-noestehdedh guktie maahta vædtsoehvoetem jïh daare-sjimmiem hööptedh saemien byjresinie.

Uvtelasse 54

Stoerredigkie reerenassem birrie barkoem nænno-estehdedh aemieluesemehööptije rääjvarimmiejgij-mie, sjïere fokusinie noeride saemien voenges seabradahkine.

Uvtelasse 55

Stoerredigkie reerenassem birrie vielie dotkemasse sjiehteladtedh sïerredimmien, aassjoemeadtoen jïh aassjoelahtestimmiej bijre aalkoeåålmegi jïh nasjonaale unnebelåhkoej vööste.

Uvtelasse 56

Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh gaajhkh pollisedajvh statistihkem sïjse tjööngkhieh jïh bæjhko-ehetie aassjoelahtestimmiej jïh aassjoemeadtoen bijre mah lea stuvresovveme saemiej jïh nasjonaale unnebelåhkoej vööste.

Uvtelasse 57

Stoerredigkie reerenassem birrie rääjvarimmiejgij-mie nïerhkedh juktie maahtoem sïerredimmien jïh triegkenassen bijre lutnjedh mah stuvresuvvieh aalkoe-åålmegi jïh nasjonaale unnebelåhkoej vööste, orgaani luvnie reeremisnie mah dam sivijlerïekteles sïerredim-mie- jïh triegkenassevaarjelimmiem tjåadtjoehetie.

Uvtelasse 58

Stoerredigkie reerenassem birrie rääjvarimmiejgij-mie nïerhkedh juktie maahtoluhtjemem pollisen luv-nie jïh reaktasuerkesne hoksedh aassjoemeadtoen jïh aassjoelahtestimmiej bijre mah stuvresuvvieh aalkoe-åålmegi jïh nasjonaale unnebelåhkoej vööste.

Uvtelasse 59

Stoerredigkie reerenassem birrie jieniebidie voeste-snjieptjefaalenasside sjiehteladtedh psykiske healsoen sisnjelen saemien, kveenen/nöörjensoemen jïh skåa-jjesoemen årroejidie.

Uvtelasse 60

Stoerredigkie reerenassem birrie daerpiesvoetem rääjvarimmide salkehtidh mah tjirkieh organisereme

jïh stuvreme aalkoeåålmegi healsoedïenesijjstie leah Nöörjen åålmehriekteles åeliedimmiej mietie.

Uvtelasse 61

Stoerredigkie reerenassem birrie lierehtimmiem jïh evtiedimmiem gïeleteknologeles vuekijste nænnoes-tehtedh, mah maehtieh jaksoes healsoedïenesjïh saemi-engielesne tjirkedh.

Uvtelasse 62

Stoerredigkie reerenassem birrie rääresjimmesne Saemiedigkine salkehtidh guktie saemiej daerpiesvoete ektie daajrose jïh statistihkese jïjtjsh åålmegen bijre, gaskem jeatjah healsoen bijre, maahta dorjesovvedh ri-ektesisnie.

Uvtelasse 63

Stoerredigkie reerenassem birrie salkehtidh guktie maahta Saemien healsoedotkemejarngen (Saminor) räällam nænnoestehdedh, daajroem healsoen jïh jiele-detsiehkij bijre vedtedh årroejidie dajvine gusnie sae-mieh, daaroeh jïh kveenh/nöörjensoemeladtjïh årroeh.

Uvtelasse 64

Stoerredigkie reerenassem birrie öörnegem gïehtje-didh riektesvoetemaaksoen bijre saemide jïh kveenide/nöörjensoemeladtjide mah skuvlebaeliem teehpeme. Saemiedigkie jïh sjyötehke kveenen/nöörjensoemen organisasjovnh meatan vaaltasuvvieh barkosne.

Uvtelasse 65

Stoerredigkie reerenassem birrie vielie dotkemasse sjiehteladtedh daerpiesvoeti bijre funksjovneheaptoes saemide jïh kveenide/nöörjensoemeladtjide.

Uvtelasse 66

Stoerredigkie reerenassem birrie noerhtelaanti laa-venjostoem vijriedidh viedteldihkie funksjovneheapto-es saemide jïh kveenide/nöörjensoemeladtjide. Sae-miedigkieh Noerhtelaantine meatan vaaltasuvvieh laa-venjostosne.

Uvtelasse 67

Stoerredigkie reerenassem birrie barkoem illedh orresistie juvleminie saemien baatsahtassijste, jïh daer-piesvoetem tjïerteste akten ållesth prosessese mij gaajh-kesi sjaavnjoeh krööhkeste.

Uvtelasse 68

Stoerredigkie reerenassem birrie dahkoesoejke-sjem darjodh juktie daajroem nænnoestehdedh aalkoe-åålmegi jïh nasjonaale unnebelåhkoej bijre maanavaar-jelimmesne.

Uvtelasse 69

Stoerredigkie reerenassem birrie barkoem nænno-estehtedh jienebh foestehiejmh däärrehtidh mah ektiedimmiem utnieh aalkoeaålmegidie jñh nasjonaale unnebelåhkojde.

Uvtelasse 70

Stoerredigkie Stoerredigkien bijjemes ståvroem birrie moenehtsem tseegkedh mij edtja vuarjasjidh mejtie edtja friije tjåadtjoen, byjngetje orgaanem tseegkedh riekte Stoerredigkien nualan juktie reerenassen jñh reeremen guhkiebasse barkoem Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovnen reektehtsistie jñh Stoerredigkien nænnoestimmijste giehtjedidh, jallh mejtie maahta dagkeres laavenjassem akten dejstie Stoerredigkien byjngetje vueliegællan orgaanijste biejedh.

Uvtelassh krirrijste Sosialisteles Gårroehkrirrie, Rööpses jñh Byjresekrirrie Doh Kruana:

Uvtelasse 71

Stoerredigkie reerenassem birrie laakem jarkelidh saeviehtimmien bijre tjieltent byögkeles gåetine guktie aaj kveenent jñh skåajjesoemen saevegem feerhmie.

Uvtelasse 72

Stoerredigkie reerenassem birrie bååstede Stoerredægkan bætedh laakeuvtelassine hiejhtemen bijre öörnegistie åvtelhodti aalkovinie reaktavåaroeminie oreigninglaaken mietie dajvine gusnie saemien båtsojne giehte.

Uvtelasse 73

Stoerredigkie reerenassem birrie barkoem aelkedh lihke laavenjostosne Saemiedigkine juktie mearoegaedtiegöölemeöörnegem nænnoestehtedh, guktie jienebh mearoesaemien tjielth jñh seabradahkh Romsesne jñh Nordlaantesne maehtieh meatan vaaltasovvedh öörnegent sijn.

Uvtelasse 74

Stoerredigkie Stoerredigkien bijjemes ståvroem birrie vuartasjidh guktie Stoerredigkie maahta konsultasjovnide sjiehteladtedh Stoerredigkien jñh Saemiedigkien gaskem, jñh eventuelle jeatjah representatijve organh nasjonaale unnebelåhkoje åvteste Nöörjesne.

Uvtelassh krirrijste Sosialisteles Gårroehkrirrie, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie Doh Kruana:

Uvtelasse 75

Stoerredigkie reerenassem birrie rååresjimmesne Saemiedigkine aktem dokumentasjovnejarngem åvtetprojekteeredh mij diëdtem åtna saemien gielh evtiedidh.

Uvtelasse 76

Stoerredigkie reerenassem birrie faagebyjresen tseegkedh mij maahta systeemen mietie barkedh ihke skåajjesoemeladtjñh maehtieh skåajjesoemen gielem åtnose vaeltedh gaertjieldihkie hammosne, rituelle maallen mietie.

Uvtelasse Evtiedimmiekrirreste:*Uvtelasse 77*

Stoerredigkie reerenassem birrie doh daerpies laakejarkelimmieuvtelassh buektedh mah Saemiedigkiem nåhkehte goh jñjtse orgaane etnihkeles våaroemisnie, jñh aaj jeatjah laakh mah nöörjen staatenårrojñh joekeh-tslaakan gietedieh etnihkeles våaroemisnie.

Uvtelasse 78

Stoerredigkie reerenassem birrie Nöörjem ILO-konvensjovnem nr. 169 hiejhtedh.

6. Moenehtsen juvnehtimmie

Moenehtsen lihtsegh krirrijste Barkijebielien krirrie, Åelkiesbielien krirrie, Gaskoehkrirrie, Sosialisteles Gårroehkrirrie, Rööpses, Gårroehbielien krirrie jñh Byjresekrirrie doh Kruana moenehtsen juvnehtimmien buektieh.

Moenehtse ij naan mïerhkesjimmieh utnieh, tjaatsegasse vuesehte jñh Stoerredigkiem raereste daam nænnoestimmien darjodh:

n æ n n o e s t i m m i e :

I

Stoerredigkie sæjhta tjarke gaatelassjedh doh daaresjimmieh daaroedehtemepolitihke saemide, kveenide/nöörjensoemeladtjide jñh skåajjesoemeladtjide utni. Daejnie Stoerredigkie gaatelassja aarebi stoerredigkiej aktijve råållam daaroedehtemepolitihkesne, jñh diëdtem myöte daan politihken konsekvensi åvteste dæhkide jñh aktegsalmetjidie.

II

Stoerredigkie reerenassem birrie organisereemem salkehtidh nasjonaale maahtoejarngeste daaroedehtemepolitihken jñh meadtan bijre, mij diëdtem åtna dotkedh, dokumenteeredh, bievnedh jñh likteminie barkedh. Barkoe tjuara daaletje maahtoe-, dotkeme- jñh bievnemebyjresh våaroeminie utnedh, jñh lihke rååresjimmesne dorjesovvedh saemien, kveenent/nöörjensoemen jñh skåajjesoemen byjresigujmie.

III

Stoerredigkie reerenassem birrie statusem giehtjedidh aktijve, voenges gieles- jñh kultuvreareenide aalkoe-
aalmegidie jñh nasjonaale unnebelåhkojde, jñh vuarta-
sjidh mijdaerpies juktie tjirkedh dagkerh areenah sta-
bijle barkoetsiehkies åadtjoeh guhkiebasse.

IV

Stoerredigkie reerenassem birrie gielesierehtim-
miem saemiengielesne jñh kveenengielesne giehtjedi-
dh, jñh råajvarimmiejgumie njerhkedh ihke jienebh
maanah edtjies gieles leredh õõheptimmiebaelien.
Byõroe laavenjostoem gielesjarngi, tjælti, fylhkentjælti
jñh jeatjah sjyõhtehke aktõõri gaskem nænnoestehdedh.
Daennie barkosne tjuara heaptoeh identifiseeredh, jñh
råajvarimmieh bueriedidh juktie saemien jñh kveenen
gielemaahtoem maanagiertese jñh skuvlese däärreh-
tidh.

V

Stoerredigkie reerenassem birrie tjælti jñh fylhken-
tjælti ekonomeles mierieh vuartasjidh gosse lea dej
diedte gieleevtiedimmien åvteste.

VI

Stoerredigkie reerenassem birrie varke bååstede
Stoerredægkan båtedh uvtelassigumie akten nasjo-
naale barkoen bijre iktemierien gielesierehtimmien
bijre kveenen jñh saemien gieles maanagierten raejeste
geervelierehtimmien raajan.

VII

Stoerredigkie reerenassem birrie eadtjohkelaakan
teknologije-evtiedimmien jñh orre õõheptimmienue-
pieh däärjoehtidh mah maetie viefkiehtidh baaht-
semem õõheptæmman kveenen jñh saemien gieles
bueriedidh, jñh bååstede Stoerredægkan båtedh sjieh-
teleslaakan.

VIII

Stoerredigkie reerenassem birrie hoksedh maahto-
ebyjrese don skåajjesoemen museumen bijre vierhtieh
åådtje guhkiebasse barkedh skåajjesoemeladtji gieles-
histovrijinie.

IX

Stoerredigkie reerenassem birrie Saetniesvoete- jñh
liktemekommissjovnen uvtelassh råajvarimmide bæjje-
se fulkedh 3. tsegkien nuelesne, jñh bååstede Stoerre-
dægkan båtedh uvtelassigumie vāaroehimmiej bijre
staatebudsjedtesne jaapan 2026.

X

Stoerredigkie reerenassem birrie nasjonaale insti-
tusjovnh haestedh lihkebe laavenjostoem tseegkedh sa-

emien, kveenen/nõõrjensoemen jñh skåajjesoemen in-
stitusjovnigumie, jñh viefkiehtidh saemien, kveenen/
nõõrjensoemen jñh skåajjesoemen kultuvrem vāåjne-
dehtedh, vaarjelidh jñh dej kultuvri bijre bievnedh.

XI

Stoerredigkie reerenassem birrie diedtem vaeltedh
ålesth reeremem tjeahpoevierhkijste tseegkedh mejtie
Saetniesvoete- jñh liktemekommissjovne Stoerredægkan
deelli, guktie dah aaj maetie bievniemisnie daaroe-
dehtemehistovrijistieåtnasovvedh.

XII

Stoerredigkie reerenassem birrie giehtjedidh jñh vu-
arjasjidh jarkelimmieh nommelaakesne, guktie minn-
gebe boelvh aalkoeaalmegijstie jñh/jallh nasjonaale
unnebelåhkojste aelhkebelakaan maetie sijjen fuel-
hkien aalkoven raejeste minngienommem bååstede va-
eltdh.

XIII

Stoerredigkie reerenassem birrie uvtelasse jarke-
læmman kultuvremojhteselaakesne darjodh mij jijtj-
sistie vaarjelimmien tjirkie kveenen/nõõrjensoemen
jñh skåajjesoemen kultuvremojhtesijstie, njoelkedassi
mietie saemien kultuvremojhtesidie.

XIV

Stoerredigkie reerenassem birrie diedtem vaeltedh
byõgkeles barkiji daajroem orrestehtedh aalkoeaålme-
gi jñh nasjonaale unnebelåhkoej reaktaj, kultuvren jñh
aerpievukiej bijre.

XV

Stoerredigkie reerenassem birrie effektide vuarja-
sjidh daaletje vierhkievierhtieabparaateste jñh åeliedi-
hks dahkoesoejkesjh hammoedidh juktie gieles næn-
noestehdedh mah daaroedehtemem dāåjrin, sjiehte-
damme ambisjovnenjieptjine, dovne jielie jñh nāhke-
me gieles.

XVI

Stoerredigkie reerenassem birrie jaabnan reektedh
kveenen gieles evtiedimmien bijre maallen mietie da-
anbeajjetje reektemistie saemien gieles, jñh vuarjasjidh
mij maereles stoeredahke dagkeres reektemistie.

XVII

Stoerredigkie reerenassem birrie bååstede Stoerre-
dægkan bievnedh gosse budsjedtem buakta fierhten ja-
epien guktie doh respektijve departemeenti diedtesuer-
kieh barkoem aalkoeaalmegidie jñh nasjonaale unnebe-
låhkojde bæjjese fulkieh. Edtja lissine ålesth bievnesem
buektedh liktemepolitihken jñh statusen bijre dennie
guhkiebasse barkosne. Bievnemem Stoerredægkan

buakta ikth fierhten stoerredigkieboelhken, voestes
aejkien 2027.

Oslove, kontrolle- jñh konstitusjovenmoenehtse, gålkoen 5.b. 2024

Peter Frølich

åvtehke

Svein Harberg

åejvie b

